T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ VE EDEBİYATLARI

FATİH EMİRHAN'IN "EŞİTSİZLER" ve "GENÇLER" ADLI TİYATRO ESERLERİ (ÇEVİRİ-İNCELEME)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Kübra Şeyma AYDIN

DANIŞMAN
DOÇ. DR. SAMET AZAP

KASTAMONU 2020

T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ ve EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FATİH EMİRHAN' IN "EŞİTSİZLER" ve "GENÇLER" ADLI TİYATRO ESERLERİ (ÇEVİRİ-İNCELEME)

Kübra Şeyma AYDIN

Danışman	**Doç. Dr. Samet AZAP**
Jüri Üyesi	**Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ**
Jüri Üyesi	**Dr. Öğr. Üyesi Gülsine UZUN**

KASTAMONU-2020

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

İmza

Kübra Şeyma AYDIN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

FATİH EMİRHAN'IN "EŞİTSİZLER" ve "GENÇLER" ADLI TİYATRO ESERLERİ (ÇEVİRİ-İNCELEME)

Kübra Şeyma AYDIN

Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Samet AZAP

Kazan Tatarları Sovyet Rusya'nın himayesi altında asimile edilmek istenen halklardan biridir. İlminski'nin devlet eliyle uyguladığı politikalar onları dini ve milli benliklerinden koparmaya çalışsa da, buna en çok direnen halklardan biri Kazan Tatarları olmuştur. Dine ve millete olan bağlılıkları onlar için koruyucu kalkan görevi görmüştür. Din anlayışı ile birlikte gelişen eğitim anlayışları Kazan Tatarlarının ilmi bakış açısını da geniş bir perspektifte icra etmesini sağlamıştır. Fatih Emirhan, medrese eğitimi almış ve halkının içinden çıkan bir aydın rolünü üstlenmiştir. Gençler ve Eşitsizler adlı eserlerinde halkının ilerlemesinde ayak bağı olabilecek birçok anlayışa değinerek, Tatar hayatının değişim günlerindeki sancıları hafifletmiş ve bakış açısının genişlemesini sağlamıştır. Eserler, tiyatro kavramları ile incelenmiştir.

Çalışmanın amacı Tatar edebiyatının önde gelen aydınlarından biri olan Fatih Emirhan'ın ve piyeslerinin detaylı bir şekilde tanıtılması, eserlerinin teorik anlamda incelenmesi ve izleksel olarak yorumlanmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Fatih Emirhan, Kazan-Tatar Edebiyatı, Ceditçilik, Tiyatro.

2020, 379 sayfa

ABSTRACT

MSc. Thesis

THE THEATRICAL PRODUCTIONS WHICH IS CALLED "EŞİTSİZLER" AND "GENÇLER" OF FATİH EMİRHAN
(TRANSLATION-EXAMINATION)

Kübra Şeyma AYDIN

Kastamonu University

Institute for Social Science

Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures

Supervisor: Assoc. Prof. Samet AZAP

Kazan Tatars are one of the peoples to be assimilated under the auspices of Soviet Russia. Although Ilminski's policies implemented by the state tried to separate them from their religious and national identity, Kazan Tatars were one of the most resisting peoples. Their devotion to religion and nation served as a protective shield for them. The understanding of education that developed with the understanding of religion led Kazan Tatars to practice their scientific point of view in a wide perspective. Fatih Emirhan received madrasah education and assumed the role of an intellectual who emerged from among his people for his people. In his works titled Gençler and Eşitsizler, he has been instrumental in easing the pains in the days of change in Tatar life and expanding his perspective by mentioning many understandings that may be a stumbling block in the progress of his people. The works have been studied with theater concepts.

The aim of the study is to introduce Fatih Emirhan, one of the leading intellectuals of Tatar literature, in detail, to analyze his works theoretically and to interpret them in a thematic way.

Key Word: Fatih Emirhan, Kazan-Tatar Literature, Renovation Period, Theater.

2020, 379 page

ÖNSÖZ

Tiyatro, oluşturulma süreci itibariyle edebiyatın kapsamı içerisindedir. Tiyatro, okuyucusunda olduğu gibi izleyicisinde de yeni imgelere alan açan, sanata ve kolektif bilince atıflar yapabilecek düzeyde bir türdür. Tiyatronun eylem haline dökülmesi maskelerin ve kıyafetlerin vasıtasıyla olurken yazım aşamasına bakıldığında, oyunun asıl kıyafeti edebiyattır. Toplumun yönlendirilmesinde kelimenin ulaşamadığı yerlere imgelem yoluyla tiyatro ulaşır ve bu bağlamda tiyatro daha çoğul bir anlayışa sahiptir.

Tiyatrodaki zaman ve mekân, gerçeklik, kolektif bilinç algısı kendi kendini doğuran ve kendine ayna olabilen bir yapının ürünüdür. Bu bağlamda zaman ve mekân algısı iki boyut olarak 'üssün üsü', toplum düzeyindeki süreçleri açığa çıkarma itibariyle 'ussun usu', kolektif bilince katkı sağlaması ve öz bilincin kendini yeniden açığa çıkarması ve evrensel bir ayna niteliği taşıması bakımından 'hubbul hub' olarak nitelendirilebilir.

Kazan Tatar tiyatrosunda eser veren önde gelen isimler Ayaz İshaki, Aliasgar Kemal, Fatih Emirhan'dır. Çalışmada, Fatih Emirhan'ın eserleri Türkiye Türkçesi'ne aktarılmış, tiyatro kavramları açısından değerlendirilmiş, izleksel açıdan içerik olarak yorumlanmıştır. Fatih Emirhan, birçok edebi türde eser kaleme almış, halkını aydınlatmak için tiyatroyu da bir araç olarak kullanarak bakış açısını da açığa çıkarmıştır. Çalışmada içerik olarak çatışma kavramı Bahtin düzleminde açıklanmış ve şemalandırılmıştır. Mankurtlarda belleği unutma durumuna karşılık Jan Assman'ın "Kültürel Bellek" adlı eserinde mnemo tekniği ve Tevrat'ın beşinci bölümü olan Tesniye'den yola çıkılarak hatırlama unsurları maddelendirilmiş, mankurtların belleklerinin nasıl hatırlayabileceği konusunda yorumlar yapılmıştır.

Çalışmanın ortaya çıkmasında yol göstericiliği, önerdiği kıymetli eserler ile ilmi yeniden idrak edebilmeme vesile olan, yardımlarını her zaman gördüğüm danışmanım Doç. Dr. Samet AZAP' a, şükranlarımı sunarım. Kendim olmama alan açan, ilmi noktada bakış açımı genişletmeme vesile olan hocam Prof. Dr. Orhan SÖYLEMEZ' e teşekkür ederim. Edebi anlayışa yeniden bağlanmama vesile olan, maddi manevi her zaman yanımda olan hocam Dr. Öğr. Üyesi Chinara Sasykulova' ya minnettarım. Çevirdiğim eserlerin asıl kaynaklarına ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Ercan Alkaya'ya teşekkür ederim. Eserin çevirisinin kontrolünde usanmadan destek verdiği için arkadaşım Abubakr Malikov'a şükran borçluyum. Tatar Türkçesi ile yazılmış kaynaklara ulaşmamda desteklerinden dolayı araştırmacı yazar Ayzirek Gereyiva Akçura hanımefendiye teşekkürlerimi sunarım. Hakikati yaşamak niyetiyle ilim için çıktığım bu yolda bana dualarıyla, iyi niyetleriyle, maddi manevi her türlü desteği sağlayan, yolumu açan, ışığım, aydınlığım; aileme minnettarım.

Kübra Şeyma AYDIN

Kastamonu, Eylül, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
TABLOLAR DİZİNİ ..... **ix**
1. FATİH EMİRHAN' IN HAYATI VE ESERLERİ **1**
1.1 Hayatı 1
1.2. Eserleri 5
2. GENÇLER PİYESİ **6**
2.1. Tiyatronun Edebiyat İle İlişkileri **11**
2.1.1. Drama 11
2.1.1.1 Trajedi 14
2.1.1.2. Katharsis (Arınma) 15
2.1.1.3. Mimesis (Öykünme) 16
2.2. Tiyatroda Bulunan Unsurlar **17**
2.2.1. Konu 17
2.2.2. Süje 17
2.2.3. Karakter 18
2.2.4. Dramatik Anlaşmazlık (Conflict) 24
2.2.4.1.Peripeti 25
2.3. Tiyatronun Biçemsel Sorunları **27**
2.3.1. Tiyatroda İki Yazım Yöntemi 27
2.3.1.1. Piyes Tipi Senaryo 27
2.3.2. Zaman 27
2.3.3. Ritim 28
2.3.4. Diyalog 29
2.4. İZLEKSEL KURGU **30**
2.4.1. Tinin Dış'ına Vurulan Öz: Kadın 30
2.4.2. Eğitim 39
2.4.3. Yeniliğin Gölgesinde Kalanlar: Kuşak Çatışması 55
3. EŞİTSİZLER PİYESİ **66**
3.1. Tiyatronun Edebiyat İle İlişkileri **66**

3.1.1. Drama 66
3.1.1.1. Katharsis (Arınma) 68
3.1.1.2. Mimesis (Öykünme) 68
3.1.1.3. Özdeşleşme 69
3.2. Tiyatroda Bulunan Unsurlar 70
3.2.1. Konu 70
3.2.2. Süje 70
3.2.3. Karakter 72
3.2.4. Dramatik Anlaşmazlık (Conflict) 76
3.3. Tiyatronun Biçemsel Sorunları 77
3.3.1. Tiyatroda İki Yazım Yöntemi 77
3.3.1.1. Piyes Tipi Senaryo 77
3.3.2. Zaman 77
3.3.3. Ritim 78
3.3.4. Diyalog 78
3.4. İZLEKSEL KURGU 79
3.4.1. Milliyetçiliğin Ötekileştirdiği Mankurtlarda Dönüşüm: Mnemo Tekniği 79
3.4.2. Sanat ve Ticaret 98
3.4.3. Şuur Düzleminde Aşk ve Denklik 101
SONUÇ 110
KAYNAKÇA 113
GENÇLER ÇEVİRİ METİN 119
EŞİTSİZLER ÇEVİRİ METİN 190
GENÇLER KİRİL METİN 250
EŞİTSİZLER KİRİL METİN 316
FOTOĞRAFLAR 367

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1 Tiyatro Kuramı şeması……..…….10

Tablo 2 Bahtin'in kronotop kavramında çatışma……57

1. FATİH EMİRHAN' IN HAYATI VE ESERLERİ

1.1 Hayatı

Fatih Emirhan, 1886 yılında Kazan'da doğmuştur. Sovyet Rusya döneminin hiciv yazarlarındandır. Kendisi Kazan Tatar gençlerinde geleneksel hale gelmiş olan medrese eğitimini almış bir yazardır. O dönemde önemli yere sahip olan Muhammediye medresesinde de eğitim görmüştür. Daha sonra Rusça eğitimi almıştır. Hukuk fakültesine gitmek isteyen Emirhan'ın "babası onun bu arzusunu tasdik etmedi, o ondan sonra evi terk etti."[1] Yazar evini terk etme sürecine "Gençler" adlı piyesinde yer vermiştir. Moskova' ya giden Emirhan, orada felç geçirir. Yazar daha sonra tekerlekli sandalyeye bağlı kalır. Arkadaşı Miraziz Ukmasıy onun evine döndükten sonra izlenimini şöyle açıklar: "Ondan sonra el kolla hareket eden "kendi kendine yürüten" tekerlekli bir sandalye alıp, onunla sokağa çıkar ve o sandalyede gelir, sokakta, kapıların yanında her zaman ya gazete ya da kitap okuduğunu gördüm."[2] Fatih Emirhan, yaşadığı hastalık yüzünden umudunu kaybetmez. O, kaleminin gücüne tutunarak edebi yaşamına devam eder. "El Islah", "Koyaş", "Turmuş" gibi gazetelerde yazılar kaleme alır. "El Islah gazetesi mektep ve medreselerin temelden düzenlenip Avrupa ve Rus okulları derecesine getirilmesini bu eğitim kurumlarında fen bilimleri, ana dil, edebiyat dersleri okutulmasını, medreselerin yönetiminin dini müesseselerden alınıp kendi yönetiminin oluşturulması ve kaliteli bir öğretmen kadrosunun yetiştirilmesi gerektiğini savunuyordu. El Islah Gazetesi Avrupa eğitim sistemini, Avrupa medeniyetini ve edebiyatını örnek göstererek, kızların ve kadınların haklarını ve eğitilmeleri gerektiğini savunuyordu.[3] Yazar, El Islah gazetesinin redaktörlüğünü de yürütmüştür. Fatih Emirhan, Abdullah Tukay' ın doğuşuna katkıda bulunmuştur ve kendisinin yakın arkadaşıdır. Fatih Emirhan, "Çehov ve Andreev gibi son Rus yazarların eserlerini okumayı severdi, Maksim Gorki eserlerini severek okurdu. Rus edebiyatının zenginliği ilgisi çekmekte ve Türk edebiyatında onun son şairlerinden de

[1] Miraziz Ukmasıy, "Fatih Emirhan Hakkında Anılar", Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s:2, s.201.
[2] Ukmasıy, a.g.m, s.196.
[3] Mehmet Şahingöz, Alper Alp, "20.yy Başında Kazan Tatarlarının Basın Organları (1905-1917)", s.221; www.academia.edu 16.06.2020.

severek okurdu.[4] Eser oluşturmadaki bakış açısı onun sanatsal yönü hakkında bize bilgi verecek niteliktedir. El Islah' da şiir veren arkadaşına yazısını düzeltmesi için geri verince arkadaşı da Emirhan'ın düzeltmesini rica eder. Ancak Emirhan buna karşı gelir ve "Hayır, ben düzeltmem, o suça kalkışmam, kendi elinle düzelt, eserin senin çocuğun, sen onu kendin yetiştirip, kendin giydirip, soyundurmalısın." demişti.[5] Fatih Emirhan Alimcan İbrahimov ile aynı dönem yazarıdır ve onunla arkadaştır. Alimcan İbrahimov, Emirhan'ı "Yetenekli kalem, geniş tasvirli, "hayal ve hakikatin karıştığı tarz", fantastik edebiyatta ustalık F. Emirhan yaratıcılığının ana sıfatları olarak belirlenir." şeklinde anlatır.[6] Yazar dışa dönük yanıyla ne kadar zarif, üslup sahibi olsa da içsel yanıyla aslında karamsar bir yapıya da sahiptir. "Halk ile kendi dilediğince iletişim kuramaz, belki yanına gelenlerle konuşur ya da gazete, dergi gibi süreli edebiyat aracılığıyla sadece halkın hali, onların ruhlarıyla tanışırdı."[7] Yazarın çekingen tavrı onun karamsarlığından kaynaklı olabilir. Yazar, kendi içindeki karamsarlığını kalemi vasıtasıyla açığa çıkarır. "Eşitsizler" adlı eserinde Süleyman karakteri onun ulaşmak isteyip de ulaşamadığı bir aşkın mutlu netice bulmuş halidir. Onun önemli eserlerinden birisi de Fethullah Hazrettir. Yazarın, kendi medrese eğitimi aldığı dönemde karşılaştığı Fethullah Hazret'i hiciv niteliğinde kaleme almıştır. Fethullah Hazret nezdinde mollaları eleştirmiştir. Yazar, "Alkollü içecekler sevmiyordu. O içmeye değil, sarhoş olmaya, sarhoşluğa tamamen karşıydı".[8] Yazar, eserlerinde de sarhoşluğu simgesel olarak kullanmıştır. Ele aldığı önemli eserlerden birisi de "Hayat" romanıdır. Ancak eserin ikinci kısmı tamamlanamamıştır. "Devrim'den hemen sonra Sovyet parti kuruluşlarının yürüttüğü siyasetin insan doğasına aykırı olduğunu Fatih çabuk hisseder, eleştirir, şüphelerini anlatır. Ayrı şahıslara tapınmanın, yüzyıllar boyu süregelen geleneklere karşı çıkmanın zararlarını anlatan "Şefigulla agay" adlı satirik eserini yazar."[9] Fatih Emirhan milli görüşe önem

[4] Ukmasıy, a.g.m, s.200.
[5] Ukmasıy, a.g.m, s.196.
[6] T.Ş. Gilazov, "Tatar Edebi Eleştiri Tarihi Ders Notları", RF Eğitim ve Bilim Bakanlığı Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı ve Öğretim Yöntemleri, Kazan 2014, s.75.
[7] Ukmasıy, a.g.m, s.199.
[8] Raziya Behtiyarova, "Fatih Emirhan Hakkında Bazı Anılar", Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s:2, s.205.
[9] İklil Kurban, "Fatih Emirhan", **Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi**, 2008, s:25, s.31,

veren sosyalist bir aydındır. Kendisi sosyalizm anlayışına karşı verilen olumsuz tepkileri bir anısında şöyle ele almıştır:

> Vakitlerden birinde Şamillerde eğlencede bir general kızı — gencecik bir kız ile tanıştım. Onunla biraz dans ettik, konuştuk. Vesaire. İşte bir vakit bunlarda konuk olduk. Bu kız beni bir odaya çağırıp şöyle sordu: «Ben size bir şey sorarsam, ayıplamaz mısınız? Ve doğru cevap verir misiniz?» Ben de pek aristokrat tavırla: «Şüphesiz» — diye cevap verdim. (Şimdi güzelce dinle!) «Bana söylediler, siz sosyalist misiniz? Bu söz doğru mu, değil mi? Ben umut ediyorum: Yalandır!» Ben cevap verdim: «Evet, dosdoğru.» Kız korkup gitti. Biraz sonra: «Peki siz, böyle saygılı ve hiç tehlikeli değilsiniz elbette.» Ben: «Siz bütün sosyalistler tehlikeli diye mi düşünüyorsunuz?» O: «Şüphesiz.» İşte şu ruh halinde yarım saat konuşup zar zor anlattım ki sosyalistlerin rastladığı birini öldüren kişi olmadığını.[10]

Fatih Emirhan, Gaspıralı İsmail ile de aynı döneme denk gelmiştir. Kendisiyle bizzat görüşmüş ve Gaspıralı İsmail' i "millet medeniyetinin babası" olarak tanımlamış ve ona büyük saygı duymuştur. O milli kimlik anlayışını şöyle ifade etmektedir:

> Kendi milletini gerektiği gibi sevmek için, onun ruhunu anlamaya, onun halet-i ruhaniyesindeki çok narin müziğin köklerini yakalayıp, onların çıkardığı sesleri dinleyebilmeniz gerekir. Sadece o zaman kabuk altında saklanmış kuvve-i ruhaniyeyi (iç güç-G.T.), letafet(güzellik G.T.), güzelliğini görüp sevmek mümkün olur.[11]

Fatih Emirhan, Tatar milli anlayışına yönelmiştir. Ortak dil oluşturma konusuna sıcak bakmamıştır. Tatar dilinin devam etmesi gerektiğini öngörmüştür. "Yazarın otuz üç kitabı, süreli yayınlarda basılmış yirmi yedi hikâye ile denemeleri, kırk iki eleştiri makalesi, inceleme ve anıların isimlerinin, basıldığı yerler belirtilir."[12] "Eşitsizler" adlı piyesi sahnelenmiştir. Yazarın kadınlara önem verdiği eserlerinden anlaşılmaktadır.

---

[10] Ülkü Polat (Çev.), "Fatih Emirhan Mektupları", **Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi**, c:4, sayı:1, 2019, s.208.
[11] Gilazov, a.g.m, s. 61.
[12] Remiyev Zöfer Zeyniulı, "Fatih Emirhan Hakkındaki İlmi Ve Eleştirel Makaleler", **Manevi Miras Arananlar Ve Bulunanlar,** Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s:2, s.269.

"Gerçekten de, akrabalarının ve çağdaşlarının anılarında "F. Emirhan ömür boyu kadına meleğe bakar gibi baktı, Tanrıya tapınır gibi tapındı."[13] şeklinde bahsedilmektedir. Mektuplarından birinde kendisinin de bir kıza gönül verdiği bilinmektedir. "Tatar edibin Avrupalılaşmaya yüz tutmuş "Arefe Gecesi Düşümde" (1907), "Yaşlanıyorum" (1909), "Tatar Kızı (1909), "Hayat" (1911), "Kıymetli Dakikalar" (1912) gibi eserlerin XIX. yüzyıl sonunda Türk edebiyatı tesirinde yazıldığına işaret eder.[14] Yazarın Türk edebiyatını o dönemde takip ettiği bilinmektedir. F. Emirhan'ın "Arefe Gecesi Düşümde" (1907) satirik hikâyesi XIX. yüzyıl sonlarında Türk aydınlatıcısı, yazar Namık Kemal'in "Rüya" ("Düş",1869) eserini temel alarak oluşturmuş."[15] "Arefe Gecesi Düşümde" adlı eseri onun ilk eseridir. Yazar daha çok gazetecilik kimliğiyle ön planda olduğu için realist bakış açısına sahiptir. Yazar, milliyetçiliğinin yanı sıra edebiyat alanında Rusların etkisini görmezden gelmemiş ancak bu etkinin olumlu yönleriyle de Tatar edebiyatına yardımcı olduğunu görmek istemiştir. Yaşadığı dönemde Rus edebiyatı yazarları hakkında da yazılar kaleme almıştır. "Fatih, genç dönemlerinde ateistik bakışa sahip olmakla beraber, son dönemlerinde, hastalığın tesirinden olsa gerek, dini duygulara yönelmiş ve yalnızlığı sevmişti."[16] Fatih Emirhan' ın cenaze merasiminin parti tarafından gerçekleştirilmesi için taleplerde bulunulmuştur. Ancak bu kabul edilmemiştir. Cenazesinde herhangi bir tören düzenlenmemiştir. "Fatih Emirhan kendisinin vasiyetine göre İslam kaidesiyle gömülür."[17] Yazar 1926 yılında vefat etmiştir.

---

[13] L.E. Medvedev, "Milli Müze Fonu'nda Fatih Emirhan Mirası", **Manevi Miras Arananlar Ve Bulunanlar, Tataristan** Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s.293.
[14] A.P. Möbarekşina, "20.yy Başında Türk-Tatar Edebi İlişkileri Düzleminde F.Emirhan'ın Çalışmalarının İncelenmesi" Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s.278.
[15] Möbarekşina, a.g.m, s.279.
[16] Ukmasıy, a.g.m, s.200.
[17] İ. Gomerov, A. Bustanov, "Ünlü Tatar Şairi Fatih Emirhan'ın Hastalığı, Ölümü, Gömülme Merasimi", **Manevi Miras Arananlar ve Bulunanlar,** Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 2016, s: 2, s.245.

1.2. Eserleri

1.2.1. Fethulla Hezretnéñ Ülgeç Térélüé, 1.cüz[18]
1.2.2. Fethulla Hezretnéñ Gayét Köné, 2.cüz
1.2.3. Garefe Kiç Töşémde
1.2.4. Tatar Kızı
1.2.5. Tanımaganlıktan Tanıştık
1.2.6. Yeşler
1.2.7. Fethulla Hezret, 3.cüz
1.2.8. Fethulla Hezret, 4.cüz
1.2.9. Vak-Töyak
1.2.10. Fethulla Hezret
1.2.11. Heyat
1.2.12. Köndézgé Seher Yaki Ruzasızlar
1.13. Kadérle Minutlar
1.2.14. Urtalıkta
1.2.15. Hikeyeler
1.2.16. Tigézsézler
1.2.17. Kölke ve Höcüv Hikeyeleri
1.2.18. Balalar Atavı
1.2.19. Ul Üksiz Bala Şul
1.2.20. Fethulla Hezret
1.2.21. Saylanma Eserler
1.2.22. Necip
1.2.23. Saylanma Eserler (Povestler, hikeyeler) 1.tom
1.2.24. Saylanma Eserler (Sahne Eserleri), 2.tom
1.2.25. Fatih Emirhan: Eserler (Hikâyeler 1907-1922), 1. Tom
1.2.26. Fatih Emirhan: Eserler (Povestlar, roman hem drama eserleri), 2. Tom
1.2.27. Fatih Emirhan: Eserler (Publitsistika, 3. Tom
1.2.28. Fatih Emirhan: Eserler (Edebiyat-sengat tenkıyté, biyografik matériallar, hatlar), 4. tom

[18] http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emirhan-fatih 31.08.2020.

2. GENÇLER PİYESİ

Tiyatro oluşumundan bu yana insanlara mizah, eğlence, dram gibi çeşitli anlamlarla hizmet etmiştir. Zamanla anlamlar yüceltilmiş ve halkın iradesine oluşturulduğu andan itibaren nüfuz etmesi bakımından önemini her zaman korumuştur. "Tiyatro oyun denilen edebiyatsal öntasar yönünden teknikleştirilen bir hayat parçasının süreye çevrilmesidir."[19] Edebiyatın ve tiyatronun iç içe oluşu halkın görsel zevkine olgun bilinçler, anlamlar yüklemek açısından önemlidir. Tiyatronun kendini yaratırken söyleme ihtiyaç duyması, edebiyatın ise geçerliliğini aktif ve sesli hale getirmek için tiyatrodan yararlanması kurgusal yapıların dokularını da zenginleştirir. Tiyatroda, "toplum için sanat" fikrinin de yürütülebilmesi için kimlik karmaşası yahut stigma(damga) gereklidir. "Kimlikleştirme, kimliksizleştirme ile el ele yürüdü. Çünkü 'yapı'nın nasıl bir kimlik üzerine kurulacağı, farklı bireylerin kimliksizleştirilmesini, potada erimesini de gerektiriyordu bir yandan. Ya da "öteki'leştirilmesini."[20] Çünkü oyunun doğası çatışmayı ve çözülmeyi gerektirir. "Öyleyse, varlığı derinin bütün gözenekleriyle algılasak, bütün kişisel radarlarımızı çalıştırsak, alabildiğine hızlı kaçan an'ı, içinde bulunduğumuz anı algılayabiliriz. O an ki bilincine vardığımızda yok olmuştur, geçmişe karışmıştır. O içinde bulunduğumuz an ki, tam içinde bulunduğumuz an olabilmek için değişim geçirmekte olan bir zaman parçasıdır".[21] İşte tiyatro bu anlardan oluşan ve her bir anın aktarılmaya çalışılırken kendisinden birçok anın gittiği ancak sürecin zaman içinde an kovalamaca hususunda eylemi açığa çıkaran, anların ancak yansımasını gösteren bir zamanlar ve mekânların tekrarlanma sanatıdır. "Yani incelenen yaşamın, içinde yaşanılan anın yeniden yaratılması anında vardır; onun nereye varacağı bilinmez, bunun için "içinde yaşadığımız an" da yaratıya katılan kişiler çağırılır; bu bir çeşit içinde yaşadığımız andaki yaşamlar karışımıdır. Sahnede, insani prototipler, salonda ise insanlık protip'i toplanmıştır."[22] Bu yüzden tiyatro, an içerisinde yaşanan olayların gidişatını değiştirme, akışa başka bir yön verme

[19] İ. Hakkı Baltacıoğlu, "Tiyatro Nedir, Ne Değildir", **Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı,** c:15, s:178, 1966, s.725.
[20] Yaşar Sökmensüer, "Yaftayı Yapıştırıp Bana İsim Koyma", **Psikeart Dergisi**, s:2, 2009, s.100.
[21] Jean-Lous Barrault, "Tiyatro Gerekli, Bağımsız, Arı Bir Sanattır", (Çev: Ömer Atila), **Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı,** c.15, s:178, 1966, s.809.
[22] Barrault, a.g.m, s.813.

beklentisinin de bireyleri ve toplumu tatmin edebileceği 'ikinci bir ihtimalin' varlığını ortaya koyan bir edinimdir.

Tiyatro, Kazan Tatar Türkleri arasında da yerini bulmuştur. Sovyet döneminden bu yana aydınların milli ve dini duruşu bütün heyecanıyla ve bütün engellere rağmen bilinçlere aktarımını sağlayabilmiştir. Halkın verdiği milli ve dini mücadelelerin sağlam olmasında, halkın azmini artırıcı nitelik kazanmasında tiyatro başroldedir. Edebi yazıtlar halkın her kesimine ulaşma hususunda eksik kalabilirken, tiyatro mevcudiyeti gereği herkese hitap edebilme özelliği bulunması bakımından, işlerliği daha kesin ve aktiftir. "Demokratik aydınlar tarafından meydana getirilen Kazan Tatar tiyatrosu, zamanın problemleri ile sıkı ilişki içinde biçimlenmektedir. Çar'ın yayılmacı, istilacı, sömürgeci politikalarına ve çeşitli inanç ve fikirlerin yasaklanmasına rağmen, milli düşünce cesur bir şekilde karşı duruşunu ortaya koymuş, kararlılıkla kendi yolunda yürümeye devam etmiştir."[23] Kazan Tatar tiyatrosu Sovyet döneminde aydınlar tarafından bilinçli bir şekilde kullanılmıştır. Fatih Emirhan gibi aydınlar milletinin bağrına tiyatroyu yeni doğmuş bir bebek hassasiyetiyle bırakmış ve daima korunaklı olmasını sağlamışlardır. 1926 yılında Türk Yurdu dergisinde yapılan bir haberde Kazan tiyatrosu ile ilgili bir habere şöyle yer verilmiştir:

"Kazan tiyatrosu sahnesinde son yıllarda üç mühim yenilik göze çarpıyor:

Türk sahnesi için ayrıca bir tiyatro binası inşa etmek

Türk tiyatro mektebi açmak

Kazan Türk operası meydana getirmek"[24]

Haberin içeriğine bakıldığında tiyatroya XX. yy başlarında milli olması adına önem verildiği görülmektedir. Fatih Emirhan gibi Ayaz İshaki de tiyatroya milli olma hususunda önem vermiştir. Halkın kendinde var olan potansiyeli gözlemleyebilen

[23] Alsu Kamalieva , "Başlangıçtan 1917'ye Kadar -Kazan Tatar Tiyatrosu", **Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:9, s:14, 2008, s.118-129.
[24] A.B, "Türklük Şuûnu", **Türk Yurdu Dergisi,** c:10, s:181, 1926, s.98-100.

İshaki, Türk Yurdu dergisindeki "Şimal Türklerinde Tiyatro" başlıklı yazısında şöyle dil getirmiştir:

> Milli tiyatronun vücuda gelmesi hususunda millî repertuvar da mühim rol oynamıştır. Tercüme repertuvarıyla milli sahne meydana gelemediği gibi millî ruhu kavramayan muharrirler tarafından yazılmış piyeslerle de millî sahne vücut bulamaz. Bunun için millî repertuvarın ehemmiyeti büyüktür. Şimalî Türk'ünün mukadderatı öyle tecelli etmiştir ki, memlekette bir taraftan büyük artistler ve artist kadınlar çoğalırken diğer taraftan dramatörler de yetişiyordu ve ahali Fransızca Rus piyeslerinden zevk almıyordu. Bu devrin başlıca dramatörleri: Ali Asgar Kemal, Ayaz İshaki, Fatih Emirhan idi. Bunlar Şimâl Türklerinin hayatını temsil etmekle millî ruhlarını ve tiplerini sahnede yaşatmışlardı.[25]

Ayaz İshaki, tiyatroda milli dönemin oluşmasını halkın ihtiyacına dayandırır. Dönemin aydınları arasından tiyatro eserleri veren Aliasgar Kemal'in "Bahtsız Yiğit", "Bizim Şehrin Sırları", "Bankrot" adındaki eserlerini; Fatih Emirhan'ın "Eşitsizler" ve "Gençler" adlı eserlerini örnek verir.[26] Halkın yabancı milletlerden gelen piyeslerden duyduğu memnuniyetsizlik, Kazan Tatar halkının toplumsal benliğine yönelimini de ifade eder.

> Bu küçük tahlillerden anlaşılıyor ki, bu eserlerde ecnebî milletlerden tercüme edilmiş manasız aşk faciaları yoktur. Bunların hepsi halkın hayatından alınmış mevzulardır. Bunları temsil edebilmek için en lüzumlu şey milletin ruhuna âşina olmaktır. İşte şimal tiyatrosu buna muvaffak olan büyük sanatkârlar yetiştirmiştir ve birçok lâyemût klasik timsaller vücuda getirmiştir. Bu sanatkârların en büyükleri merhum Abdullah Kariyef tarafından başlatılan tiplerdir.[27]

İshaki, tiyatronun halkın hayatını ele aldığını ifade etmekle, tiyatronun amacının "sanat toplum içindir" anlayışını benimsediğini de gösterir. Onun için tiyatro halkın milli ruhunu uyandırmak, toplumsal benliklerini kendilerine yeniden kazandırmak için kurgulanmalıdır. "…Gerçekçilik, gerçeğin körü körüne yeniden üretilmesi değildir. O,

---

[25] Ayaz İshaki, "Şimal Türklerinde Tiyatro", **Türk Yurdu Dergisi,** c:16, s:173, 1925, s.305.
[26] İshaki, (1925), a.g.m, s.306.
[27] İshaki, (1925), a.g.m, s.306.

içinde insanlara ve tabiata ilham veren, onları yükselten, içlerini tükenmez bir aşkla, sevindirici bir idrakle ve gelecek hakkında değiştirilemez bir inançla dolduran ölümsüz şiirini keşfettiğimiz bir oluşumdur."[28] Fatih Emirhan kendi döneminde yaşadığı sıkıntıları hicveden bir yazardır. Onun anlayışındaki gerçekçilik, piyesin izleyiciye geçtikten sonraki kısmında "piyesi izleyen Tatarların, sahnelenen oyunda 'kendilerinden bir şey bulmalarını' sağlamıştır."[29]

Fatih Emirhan, daha çok gazeteci kimliğiyle ön plana çıktığı için hiciv konusunda daha çok kendisine yön vermiştir. Yaşadığı dönem içerisinde gerçekleşen medreselerin durumu, imamlar, usul-i cedid gibi birçok güncel meselede yazılar ele almıştır. Fatih Emirhan bu sebeple daha çok realizmi benimsemiş bir yazardır. Ancak şuur bakımından sanat zevkini yaşayan ve kovalayan, yalın üsluba sahip bir yazardır. Bu üslubu piyeslerinde yerinde ve akışkan bir şekilde vermiştir. Dönemini yansıtması açısından da kendisi gibi benzer sıkıntı ve süreçlerden geçen birçok Tatar gencine de ayna olmuştur. Dönüşüme şahit olunan bir dönemde Fatih Emirhan gibi aydınların tiyatro eserleri kaleme almaları halkın kendini öz bilinçlerine daha kolay bırakabilmesi adına birer mihenk taşı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Fatih Emirhan, Ayaz İshaki gibi yazarlar yüksek sanat düzeyinden önceki açı olan "sanat toplum içindir" anlayışına muktedir olmuşlardır. Bu o dönemdeki halkın dönüşümü için bir nevi sanatın eğitimsel yönüne işaret etmektedir.

İnceleme için piyesin dokusunu, iç dizaynının açılımını daha kolay sağlaması sebebiyle Semir Aslanyürek'in "Senaryo Kuramı" adlı eserinden faydalanıldı. Genel olarak sinema dramaturjisini temel alarak hazırlanmış olmasına rağmen sahne sanatlarının ortak yönlerinden hareketle piyesi inceleme noktasında verimli bir çözümleme sağlayacaktır. Arslanyürek'in eserinden hareketle kuram, "Tiyatronun Edebiyat ile İlişkileri", "Tiyatroda Bulunan Unsurlar", "Tiyatronun Biçemsel Sorunları" adlı başlıklarla oluşturulmuştur. Her bir başlık kendi içinde gruplara ayrılmıştır. Piyesin kurgusunu, edebi niteliklerini, teknik donanımlarını çözümleyebilmek açısından, piyes drama, trajedi, katharsis, mimesis (öykünme), süje,

[28] Vladimir Korkin, "Tercih/Robot veya İnsan Olmak: Cengiz Aytmatov", (Çev: Orhan Söylemez), **Kardeş Kalemler Dergisi,** s.145, 2019, s.27.
[29] Kamalieva, a.g.e, s.202.

karakter, sergileme, düğüm, doruk, çözülme, final, zaman, ritim, diyalog başlıkları ile incelendi. "Eşitsizler" eseri için de "Senaryo Kuramı" adlı eserle birlikte Turgut Özakman'ın "Senaryo ve Oyun Yazma Tekniği" adlı eseri de ayrıca baz alınmıştır.

Tablo 1[30]

I. Tiyatronun Edebiyat İle İlişkileri	II. Tiyatroda Bulunan Unsurlar	III. Tiyatronun Yöntem ve Biçimleri
1. Drama 1.1. Trajik 1.2. Komik 1.3. Dramatizm 1.4. Katharsis(Arınma) 1.5. Mimesis(Öykünme) 1.6. Özdeşleşme 1.7. Vodvil 1.8. Trajedi 1.9. Komedi 1.10. Melodram 1.11. Drama	1. Düşünce(İdea) 2. Konu(Thema) 3. Dramatik Anlaşmazlık(Conflict) 3.1.Peripeti 4. Karakter 5. Suje 5.1. Sergileme 5.2. Düğüm ve Gelişme 5.3. Doruk 5.4. Çözülme 5.5. Final	1.Tiyatroda İki Yazım Yöntemi 1.1.Piyes Tipi Senaryo 1.2.Öykü Tipi Senaryo 2. Tiyatroda Zaman 3. Tiyatroda Kurgu 4. Tiyatroda Ritim 5. Tiyatroda Diyalog

[30] Semir Arslanyürek, **Senaryo Kuramı**, Pan Yayınları, İstanbul, 2011, s.9.

2.1. Tiyatronun Edebiyat İle İlişkileri

2.1.1. Drama

Gençler piyesi tamamıyla iradelerin, fikirlerin çatışması üzerine kurulduğundan drama olduğu kanısına varılabilir. "Dramatik yapıttaki birbirinden farklı kahramanların istemleri (biri bir şey istiyor, diğeri başka bir şey istiyor veya istemiyor) ve kapalı veya açık eylemlerde (sözle veya hareketle) bu istemlerin ifade edilmesi, bunun sonucunda doğan çelişkinin bir çatışmaya dönüşmesi ve aralarındaki mücadele, dramatik bir yapıtın gelişme dinamiğini teşkil eder."[31] Eserin başından sonuna kadar kişiler arasında karşılıklı çatışma vardır. Eserin toplum için yazılmasından hareketle amaçlar doğrultusunda eser çatışma temelli oluşturulmuştur. Aziz'i ailesinin evlendirmek istemesi, Aziz'in okuma arzusunu devam ettirme isteği, kız kardeş Zeynep'in evlendirilme konusunun gündeme gelmesi dramanın dinamizmi açısından başlangıcını oluşturur.

> Dramatizmi oluşturan sadece diyalog değil, diyalog halindeki insanların konuşurken birbirine karşı tutumlarını sergiledikleri eylemdir. Eğer iki insan belirli bir konu üzerinde tartışıyorsa, demek ki burada hem dramadan, hem de dramatik öğeden söz etmemiz mümkündür. Eğer tartışan taraflar birbiri üzerinde bir üstünlük sağlamaya çalışıyorsa, o zaman birbirinin karakterindeki zayıf noktalara, en duyarlı tellere dokunacaktır. İşte o zaman tartışanların karakteri tam anlamıyla açığa çıkmış olacak ve tartışmanın sonuçlanması, onları birbiriyle yeni ilişkilere sokacaktır. Bu da, artık kendine özgü bir dramadır.[32]

Aziz'in Rus kitap okurken babasının gelmesiyle birlikte yanında bilerek şapka takması babasına karşı eylemsel bir tutum içerisinde olduğunu ifade eder. Baba Hüseyin'in, tanıdık biri olan Muhammetcan abinin sözüne inanıp Aziz'in "Ben sizin halkınızdan değilim" deyişi yalan konusunda Aziz'in en duyarlı tellerine dokunduğu sahnelerdir:

> Hüseyin: (Gayretlenerek) Zavallı! Bir de aksakallı kişinin yüzünü tutup sövmeye başlasaydın! (Meryem'e bakarak) Muhammetcan abi dost kişi evladı, böyle insan

[31] Aslanyürek, a.g.e, s.44.
[32] Aslanyürek, a.g.e, s.46.

> ezilip gitmesin diye, varıp: "Kardeşim, bu iş bizim millete yakışan iş değil." demiş, bu yüzü kara: " Ben sizin halkınızdan değilim" demiş (Aziz'e sinirlenerek) Zavallı, ne zamandan beri bizim milletimiz değilsin, sen ne zamandan beri Rus oldun?
>
> Aziz: (bağırarak) Yalan söyleyen hain! Ben ona öyle demedim. Ben ona: "Novo-Gorşeçnaya'daki metresinden boşandıktan sonra bana nasihat verirsin." dedim (s.8).

Aziz'in burada en duyarlı yanı doğrulukla birlikte milli hassasiyetidir. Aziz bu durumda kendi karakterini açığa çıkarır ve doğru olanı anlatmak ister. Aziz Çalışlara'a göre "Karakteri zayıf olan bir kahramanın istemleri de zayıf olacak ve zayıf istemler güçlü bir dramatizm doğurmaktan uzak olacaktır. Bundan dolayı karakter, dramatik anlaşmazlık ve mücadele ile sıkı sıkıya bağlıdır."[33] Dramanın oluşumunda eylem ön plandadır. İradi sergilemelerin kendini ön plana çıkarma arzusu dramada çatışmadan beslenerek ortaya konur.

> Oyun kişilerinin hareketlerinden ve sözlerinden doğan çatışma, fiziksel çatışmadır. Oyun kişilerinin kendi kendileriyle ruhsal ve zihinsel çelişmelerinden ortaya çıkan çatışma ise, psikolojik çatışmadır. Olaylar dizisinin gerektirdiği ve oyun kişileriyle gelişip sonuçlanan çatışma dış çatışmadır. Oyunun içeriğinde yatan, yani dramatik durumdan kaynaklanan çatışma, iç çatışmadır. İç çatışma, oyunun temel eylemsel öğesini oluşturur; yaşamın ve toplumsal pratiğin yeniden yaratılması olarak oyunun içeriğindeki gerçeği yansıtır.[34]

Gençler piyesinde hem fiziksel, hem psikolojik çatışma vardır. Zeynep'in annesinin sevgisini kullanarak psikolojik baskı yapması sonucu kendi kendisiyle konuşup yaşadığı iç çelişkiler psikolojik çatışmaya örnektir. Aziz'in, Yusuf'un babası, annesi, ablası ve eniştesiyle yaptığı konuşmalar da fiziksel ve dış çatışma örneğidir. İç çatışma ise, Aziz'in evini terk etmeden önce kendi kendisiyle konuştuğu sahnedir. Bu sahne, dramanın özünü vermiştir ve toplumsal dönüşümün yeniden planlanması konusunda

---

[33] Aslanyürek, a.g.e, s.106.
[34] Aziz Çalışlar, **Tiyatronun ABC'si**, Say Yayınları, İstanbul, 2009, s.22.

okuyucusunu düşünmeye sevk etmiştir. Eserde hem fiziksel hem de psikolojik çatışmanın olması iç ve dışı bütün olarak ifade etmenin, insan oluşumunun bütün olarak ele alınması gerektiğinin de bir göstergesidir. Yazarın fiziksel ve ruhsal çatışmayı bir arada vermesi, dramaya sanatsal açıdan daha dinamik bir potansiyel katmıştır. "Çatışmanın gelişip derinleşmesine bunalım (crissis) deniliyor. Bunalım ayrı bir öğe değil, çatışmanın ileri bir aşamasıdır. Çatışma bunalımlarla, yani çatışmanın daha da derinleşmesiyle gelişir."[35] Zeynep'in evlendirilme isteği ve onun diğer geleneksel Tatar kadınları gibi olmak istemeyişi onu bunalıma sürükler. Aynı şekilde Aziz, evden gitmeden önce de derinleşir ve sessizleşir. Bu da onun bunalımını yansıtmaktadır. "Genel olarak, karakterin çabaları, hatta kişisel yenilgisi, bir ümidi yeşertir; yeni ve olumlu bir gelişme, bir şeylerin düzelmesine yol açar, yenilgisi bir anlam kazanır."[36] Aziz ve ailesi arasındaki çatışma neticesinde Aziz evden kovulur. Evden gitme bir yenilgi olarak ortaya çıkar. Ancak özgür irade, bu yenilgi neticesinde ortaya çıkar. Aziz'in bireysel olarak aktif hale gelmesini, düzene karşı değişime yürümesini beraberinde getirir. Dolayısıyla Aziz'in yenilgisi yenilikçi bakış açısı adına önemli bir anlam kazanır. Aziz Çalışlar oyun yapısını biçim ve içerik olarak ikiye ayırır. İçeriği oyunun içyapısı olarak ele alırken, biçimi de oyunun dış yapısı olarak ele alır.[37] Biçimi de kendi içinde açık ve kapalı biçim olmak üzere ikiye ayırır. Kapalı biçimde "eylem, yer ve zaman birliği kesintisiz olarak vardır. Eylem tektir ve düz bir çizgide izler. Olaylar birbirinden gelişerek oyunun kapalı bütünlüğünü kurar; sürekli olarak bitişe doğru gider."[38] Yazarın piyesinde yer, zaman, mekân kesintisiz olarak verilmiştir. Roman yapıtlarında olduğu gibi giriş gelişme sonuç aşamaları gibi yazarın piyesi de başlangıç gelişme ve bitişe doğru gider. Bu açıdan düz bir çizgide ilerler.

Drama, asıl olarak bakıldığında "olanı" kendisine yeniden yansıtmadır. Drama, eylemin kendisiyle yoğrulmasıdır. Eylemi belli bir çerçeve içerisine koyarak yeniden eyleme taşımaktır. Eylemi harekete geçiren de sözdür. "Söz de eylemi taşır."[39]

---

[35] Turgut Özakman, **Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2007, s.193.
[36] Turgut Özakman, a.g.e, s.194.
[37] Çalışlar, a.g.e, s.25.
[38] Çalışlar, a.g.e, s.26.
[39] Çalışlar, a.g.e, s.41.

Kahramanların söylediği sözler ve yaptıkları eylemler birbirinden ayrı değildir ve birbirine anlamca bağlıdır. "Dramatik içeriklerin özü, olaylar halinde karakterlerin nedensel aktarımıdır, taşıyıcının kelimeleridir yani bu aktarımda bir kopukluk olduğunda etkisi artık gerçek olmayan estetik olmayan bir hal alır; trajedinin suç ve cezası birbirlerine karşı dururlar, adalettedirler, gerçektirler, güzelliktirler…"[40] Estetik, ahenk ile bütündür. Hareketin varlığındaki ahenk söz ile estetik bir hal alır. Sanatın toplum için yapıldığı kısımda estetik gerçekçilik üzerine kuruludur. Kişilerin eylemleri ve sözleri estetiği yansıtması bakımından önemlidir. "Drama bir taraftan söze dayanan yazım sanatının prensiplerine ve edebiyat stilizminin özelliklerine karşılık veren bir edebi yapıt olmakla beraber, diğer taraftan da sanatsal mantığı ve dili açısından bütün yapısallığıyla sahneye yönelik, yani sahnede icra edilmeye mahsus bir piyestir. Bu yüzden drama denildiğinde öncelikle, diyaloglu bir biçimde yazılan ve oyuncular tarafından sahnede icra edilmeye yönelik bir piyes akla gelir."[41] Gençler piyesi Fatih Emirhan tarafından öncelikle edebi bir yapıt olarak kaleme alınmış, daha sonra sahnede sergilenmiştir. Fatih Emirhan'ın piyesi yazma amacı halkı bilinçlendirmek ve Tatar gençlerinin aydınlanma konusunda yaşadıkları zorlu süreçlerin iç boyutunu yansıtabilmektir.

2.1.1.1 Trajedi

Eserin trajedi grubuna da dâhil olduğunu söylemek mümkündür. Zira trajedi "gergin bir mücadeleyi, kişisel veya toplumsal bir felaketi işleyen ve genellikle kahramanın ölümüyle sonuçlanan dramatik bir yapıt türü olarak bilinir."[42] Trajedide bir çatışma mevcuttur. "(Batı toplumlarındaki gibi) bireyin çelişkili toplumsal-tarihsel süreçler içinde çatışmaya girişerek kendi özgürlüğünü gerçekleştirme savaşını vermesi söz konusu olmayan yerde (örneğin, Ortaçağda, Doğu toplumlarında) trajik olandan söz edilemez."[43] Piyeste, kahramanın ölümü söz konusu değildir. Ancak ailesinin onu evden kovmasıyla kahraman 'öz' den koparıldığı için bir yıkım söz konusudur.

---

[40] Hermann Brocch, **Edebiyat ve Felsefe,** (Çev. Ahmet Sarı), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2006, s.14.
[41] Aslanyürek, a.g.e, s.35.
[42] Aslanyürek, a.g.e, s.39.
[43] Çalışlar, a.g.e, s.48.

Meryem(Ağlayarak) Aziz, bize acımıyor musun?

Aziz: Ben hepimize acıyorum, biz hepimiz de acınacak haldeyiz! (Çıkıp gider.)

Zeynep bağırarak ağlar. Meryem sessiz bir şekilde ağlar, Yusuf gezinir.

Yusuf: Evet! Biz hepimiz de acınacak haldeyiz! (s.63).

Aziz'in 'kendi' olma mücadelesi neticesinde evi terk etmesi ise ailesi için ölüm olarak nitelendirilebilir. Aziz' in evi terk etmesi piyesin son sahnesidir. Aziz evi terk ederken kendisinin ve ailesinin acınacak durumda olduklarını ifade etmesi yaşadıkları çatışmaların trajik boyunu gözler önüne serer. Aziz evden çıktıktan sonra onunla aynı yolda yürüyen kardeşinin ağzından Aziz' in cümlelerini tekrar etmesi, evinden koparılan Aziz' in gitmesine rağmen yine de 'iç' erden teyit edilmesi anlamını da taşımaktadır.

2.1.1.2. Katharsis (Arınma)

Katharsis, Yunan tiyatrosunda Aristoteles'in ortaya attığı bir kavramdır. "Aristoteles'in tanımına göre, 'trajedyanın ödevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkulardan arındırmaktır."[44] Katharsis, anlamların içinde boğuşan karakterleri izleyen kişilerin kendinde daha saf ve iradi bir anlam ya da bilinçli anlamsızlık oluşturur. Anlamsızlığın doğduğu yerde ise gerçeğe bakmak ve gerçeği görebilmek daha kolaydır. Bu ise kişiyi gerçeğin varoluşçu sanatına götürür. "Trajik çelişkiler ağır ıztıraplara ve çoğunlukla trajik yapıt kahramanının ölümüne yol açar. Fakat bu ızdıraplar, insanların yüreğinde sadece matem yaratmakla kalmaz, aynı zamanda aşağılık olaylara karşı insanda nefret duygularının uyanmasına yol açan, insan irade ve cesaretini sağlamlaştıran, duygu ve bilinci arındırıcı bir etki yaratan

[44] Aziz Çalışlar, **Tiyatro Kavramları Sözlüğü**, Boyut Yayınları, İstanbul, 1992, s.100.

katharsis (arınma) denilen estetik bir heyecan doğurur."[45] Eserde katharsisi yaşayan karakter Zeynep'tir.

> Zeynep: (Kendi kendine sakince düşünür.) "Hüda bize ahlaklı çocuk görmeyi nasip etmemiş", "Hepinizi kovsa da razıyım", "Siz bizi ana-baba yerine koymuyorsunuz" dedi annem. (İki dirseğini masaya koyup, yüzünü elleriyle tutar.) Bu sözleri o hakiki itikadıyla söylüyor, bu sözlere bütün kalbiyle inanarak bakıyor, ana- evlat bağlılığını unutmaya gayret ediyor; bizim hissiyatımız, bizim itikadımız onun bu kadar onurunu kırıyor… (Sessizce ağlar.) Niye okudum, niye ben babamların itikadından, onların hissiyatından uzak kaldım? Bilmiyorum, bilmiyorum… Ben şimdi ne kadar gayret etsem de, ne kadar üzülsem de, onlar gibi düşünüp, onlar gibi inanamıyorum… Ah, niye okudum, niye diye şu Tatar fikirlerinden başka fikirlerin varlığı, onların fikirlerinin tamamen gerici düşünmeme sebep olduğunu bildim, anladım? Onlar bana gerekiyor muydu? Binlerce Tatar kızı gibi, baba ve anaya faydası olmuş da bana da faydası olur deyip itikat etmiş biri olsam, bugünkü ağır hisleri yaşamamış olurdum. (Ağlar.) (s.53).

Abisi Aziz ve Yusuf'un babalarıyla olan tartışmaları, abisinin evi terk etmesi, kendisine evlendirilme konusunda baskı yapılması Zeynep'i yozlaşmış Tatar hayatının içerisinden çekip alacak kuvvetli bir arınmayı içerir. Zeynep' in annesiyle konuştuktan sonra abisine "Bizim hangi delilimiz onları inandırır, onların hangi delili bizi inandırır?" (s.54) demesi çatışmanın artması neticesinde arınmanın sorgulayıcı ve içsel boyutunu ifade eder. Ayrıca Aziz'i evden kovmalarına rağmen yine de Aziz'in kendi ideallerinden vazgeçmeyip evi terk etmeyi göze almış olması da anne ve babasının egolarının kırılması yönünde bir arınma içermektedir. Aziz'in evi terk etmesi kırılma noktasıdır.

2.1.1.3. Mimesis (Öykünme)

Öykünme, sanatın içindeki gerçeği, gerçeğin içindeki sanatı yansıtabilmektir. Öykünme, felsefi bakış açısının ürünü olduğu için geniş kapsamlı ve üzerine

[45] Aslanyürek, a.g.e, s.36.

düşünülecek bir kavramdır. "Mimesis öğretisi Platon ve Aristoteles tarafından geliştirilmiştir. Buna göre, sanat yapıtı gerçek yaşamın bir kopyası niteliğini taşımalıdır. Fakat bu kural, öykünmenin doğayı birebir kopyalamasını zorunlu kılmaz. Doğayı yansıtma, sanatın araçları tarafından biçimlenmiş bir yansıtma olmalıdır. Yani öykünme yalnız, olanı değil de, olması gereken olayları da içerebilir. Aristoteles'in mimesis kuramı gerçekçilik akımına çok yakındır."[46] Öykünme, yazarın varoluşunun da bir yansıması olan görüntü dünyasında yeniden yansımasını bulması ve bunu da görüntü dünyasındaki sanatla ifade etmesidir. Fatih Emirhan bakış açısı olarak realizm akımını benimsemiş bir yazardır. Gençler piyesinde ele aldığı Aziz karakteriyle aslında kendisini yansıtmıştır. Bu anlamda gerçek hayatından sanatsal hayatına bir öykünme yaratmıştır. Gerçek hayatında da yazar ailesiyle yaşadığı fikir çatışmalarından dolayı evini terk etmiştir. Yani yazar aslında evini değil gerçek anlamda kendi içinde kendine kabul ettirilen değerleri terk etmiştir. Gerçek hayatında, içsel dünyasındaki varoluşsal boşluk aslında 'evi terk etme' olarak açığa çıkmıştır. Evren holografik bir yanılsamadan ibarettir. Yazarın zihnindeki holografik yansımalardır. Dolayısıyla yazar aslında değerleri terk ederek gerçek yaşama kucak açarak holografik evrenin kilidini kırmıştır.

2.2. Tiyatroda Bulunan Unsurlar

2.2.1. Konu

Konu, yazarın eserini oluştururken merkeze aldığı ve ona göre hareket ettiği bir kavramdır. Eserin konusu Tatar gençliğidir. Eserde Tatar gençlerinin yenileşme sürecinde kendilerine tutundukları fikir akımlarıyla birlikte milleti için sorgulamalar yapan gençlerin bir araya gelişlerine yer verilmiştir. Başkahraman Aziz karakteri üzerinden aile içerisinde bu yenileşmenin yansımaları ve oluşturduğu çatışmalar aktarılmıştır.

2.2.2. Süje

Piyesin eylemsel detaylarını sınıflandırmak adına "süje" başlığına dayanarak piyesi ele almıştır. Arslanyürek'in oluşturduğu kuramdan hareketle, kuramın piyese

[46] Aslanyürek, a.g.e, s.38.

uygunluğu açısından bakıldığında süjenin piyesin iç dizaynını destekleyebildiği söylenebilir. Bundan hareketle süje de kendi içinde sergileme, düğüm ve gelişme, doruk, çözülme ve final olarak gruplandırılır.

Eserde Aziz'in kitap okuduğu sahneler, Yusuf'un eve girmesi, Zeynep'in abisini babasıyla tartışmaması için uyarması, Hüseyin'in eve gelip oğlu Aziz'e söylendiği sahneler eserin sergileme kısmıdır. Fahrinisa'nın ve Rahimcan'ın eve gelmeleri, Aziz'e evlenecek kız tavsiyesinde bulunmaları, Aziz'in bunu reddetmesi, eniştesi ve ablasıyla gerginlikler yaşaması, Aziz hakkında Muhammedcan abinin iftira nitelikli söylemleri düğüm bölümünü karşılar. Aziz'in arkadaşlarıyla fikri konuşmaları, Sara ile buluşmaları gelişmeyi, sahneye yaşlı ve genç sarhoşların gelmesi gelişmeyi, Zeynep'in Abdurrahman ile evlendirilmek için ikna çabaları, annesi ile Zeynep arasındaki baskı nitelikli söylemler, Zeynep'in evliliği reddetmesi konusunda Aziz'in suçlanması doruğu, Aziz'in babasının ve annesinin kendisini evde istemediğini söylemesi, Aziz'in ders çalıştığı odasında kitaplarıyla vedalaşması çözülmeyi, Aziz'in anne ve babasıyla tartışıp evi terk etmesi ise finali karşılar. "Doruk sahne, tarafların son kez kozlarını oynadıkları, son defa çatıştıkları, çatışmanın en hızlı, şiddetli ya da en incelikli, duyarlı ve sonucun kesin olduğu, bu yüzden heyecanın yükseldiği sahnedir."[47] Aziz, evden çıkmadan önce babasıyla tartışması heyecanın son kez yükseldiği sahnedir. Yani yazar, doruk sahneyi final içerisinde de vermiştir.

2.2.3. Karakter

Gençler piyesinin edebi yapıt olarak ele alınması bakımından "Karakter" başlığını roman kurgusundaki karakter anlayışıyla harmanlamanın izleksel çözümlemelere katkıda bulunacağı kanaati oluşmuştur.

Karakter, yapıtların mihenk taşıdır. Onların, kurgulardaki duruşları, fiilleri, sözleri hatta suskunlukları dahi içerisinde anlam barındırır. Piyeslerde karakterlerin tasvirleri de önemlidir. "Karakter sanatsal betimlemenin merkezidir."[48] Yazarın tasvirlere detaylı olarak yer vermemesine rağmen, kahramanlarının eylemlerini ve sözlerini

[47] Turgut Özakman, a.g.e, s.191.
[48] Aslanyürek, a.g.e, s.103

kendilerine bırakarak işlerlik kazandırmış olması bize sanatsal betimlemenin kendisini vermiştir. ”Senaryo yazarı, gerek ahlak, gerek akıl, gerek bilgi, gerekse karakter bakımından hiçbir şekilde yarattığı kahramanlarından daha daha yoksul olmamalıdır. Dolayısıyla sanatçının yarattığı karakterdeki herhangi bir zayıflık veya yoksulluk, sonuçta kendi yoksulluğudur.[49] Fatih Emirhan'ın eserini toplum için yazdığı aşikârdır. Bu piyesteki sanatsal dizaynı kısıtlayıcı görünse de gerçekçilik düzlemine oturtulmuş olması dönemin toplumsal iradesini betimlemek açısından önemlidir. Fatih Emirhan salt bu anlayışın içerisinde kendisini barındırmış birisi değildir. Fatih Emirhan yüksek sanat zevkinin bilincinde olan ve bunu hayatına geçirmiş biridir. Ancak yüksek sanat zevkine ulaşabilmek toplumun tamamına uyarlanabilecek bir amaç olamaz. Çünkü her bireyin sanata ve estetiğe oluş düzeyinde hazır olması mümkün değildir. Yaşam şartları, eğitim düzeyi, sosyal ve psikolojik şartlar bireylerin kimi zaman gerçekten kaçıp romantizme sığınarak, kimi zaman da içeride var olan duygu-durumunu olduğu gibi yansıtarak çarpıcı etkiye açık kapı bırakıp mücadele halinde olarak yeniden doğuşu her an ve sürekli tekrar ederek teselli bulmasını sağlar. Her iki taraf için de yüksek sanat zevki mümkündür. Lakin yine de yaşamsal koşullarda bireylerin her iki taraftan da bilendiği kaçınılmaz gerçektir. Sanatın olduğu yerde rahatlık, sükûn ve içsel varoluşun sessiz müziği vardır. Ancak dışardaki dünyanın buna müsaade etmediği yerde elbette sanat da kendini bir alt basamaktan var eder. Fatih Emirhan bu sebeple, realist bakış açısıyla hem kendi dünyasını var etmiş hem halkın düzeyinde halkın içinden biri olarak, sanatını mücadeleci ruhuyla birleştirmiştir. İyi duygularla rezil bir sanat yapılamaz ama kötü bir sanat rahatça yapılabilir.[50] Kişiyi sanata iten onun negatif duygularıdır. Birey negatif duygulardan kurtulmak ve kendini rahatlatıp kendine bir alan açmak adına farkında olarak ya da olmayarak sanata yönelir. Birey olumsuz duyguların kendisinde sanat vasıtasıyla sağaltımını yapmış olur. Negatif duygular sanata aktarıldığı sürece hem boyut değiştirir hem de anlamsal olarak iyiye evirilmiş olur. Böylece iyi ve kötü arasındaki bütüncül dans da kendini tamamlamış olur. Sanatın, ruha ulaştığı yerde de iyi ve kötü algısı ortadan kalkar. "Ruhun farklı yükseklikleri vardır, trajedi oralarda yaşamaz.[51] İyinin ve kötünün ötesindeki algı

[49] Aslanyürek, a.g.e, s.106.
[50] Afşar Timuçin, **Estetik**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2006, s.212.
[51] F. Nietzsche, **İyinin ve Kötünün Ötesinde**, (Çev. Enver Günsel), Ankara, 2015, s.47.

tarafsızlıktan yana yön bulduğu için seçimler, tercihler yalnızca 'kendilik' iradesinden doğar. Sanat, ruhun kendini okşaması, bilmesi ve kolektif bilincin damıtılmış sermayesidir. "Bir sanat ki, çok uzaklardan kendisine doğru akan, batan ve hemen hemen akıl ermez MORAL dünyasının renklerini görecek ve bu gecikmiş kaçakları kabul edecek kadar da misafirperver ve derin olacaktır.[52] Bu yüzden sanat aynı zamanda görünenin arkasındakini görmektir. İyi, kötü ve moral gibi kavramların da ruhsal yansımalar olduğunu bilip, ruhun sanatsal boyutunu gerçeğe indirgeyebilmektir. Fatih Emirhan, kolektif bilinç noktasında algılarını yıkmış, normların üzerinde "gerçekçilik" içeren ve gerçeği algılananın yerine koyan bir sanatın ön hazırlığını yapmıştır. "Unutulmamalıdır ki, ilginç insanlar ilginç karakterlere sahip olur, ilginç yerlerde bulunur, başlarından ilginç olaylar geçer ve ilginç davranışlarda bulunurlar. Sıradan bir insanın yaşamı da sıradan bir yaşamdır, ilişkileri de davranışları da sıradan olur."[53] Fatih Emirhan, kendi yaşamında oluşturduğu farklı kişiliğiyle yaşadığı ilginç durumları, gerçekçilik üzerinde kurgulayarak kendi yaşamını da sanatsal ve farklı bir hale getirmiştir.

Eserin başkarakteri Aziz' dir. Aziz, kendi farkındalığıyla içinde bulunduğu geleneksel yaşamda mantığına uygun olmayan renklerin ayrımını yapan biridir. Millilik ve din kavramına sığdırılarak yaşatılan, ancak insanlara zulüm haline gelen adetleri kabul etmemiştir. İlmi yönünü yükseltmeye çalışmış, okudukça kendinde özeleştiri yapmıştır. Bu sebeple algısını ilimle taçlandırdığı için onun "öteki" anlayışı yalnızca cahilliğedir. Aziz karakterinin amacı, var olan düzeni değiştirmektir. Lakin amacına, özden dışa vurumu evden başladığı için kendini en baştan temellendirdiği yerden ayrılarak ulaşmaya yönelir. Bunlar da değişim için olan kırılmalardır.

Aziz'in kardeşi Yusuf, Aziz' e göre ailesine daha sert çıkışları olan biridir. Yusuf, babasının sözünü kestiğinde Aziz tarafından uyarılmıştır. Aziz, Yusuf'a göre saygısını kaybetmemiş biridir. Ancak Yusuf, aydınlanmasının altına egosunu eklediği için ailesini de ötekileştirebilecek davranışlarda bulunur.

[52] F. Nietzsche (2015), a.g.e, s.219.
[53] Aslanyürek, a.g.e, s.107.

Zeynep, klasik Tatar yaşamının içerisinden çıkmış genç kızların temsilidir. Yazarın gerçek hayatında da bir kız ve erkek kardeşi vardır. Zeynep, ailesinin duygu sömürüsüne maruz kalan bir genç kızdır. Sevgisinin, abilerinin yönlendirmesiyle bilinçli bir şekle bürünmesi onu iyiyi ve kötüyü, doğruyu, yanlışı ayırt edebilecek düzeye taşımıştır. Ancak ailesi onun hassas yapısını kendi benliklerine yöneltmeye çalışmıştır. Rukiye'nin kendisi de aynı kuşağın kızıdır. Bu iki Tatar kızı arasında fark vardır:

> Rukiye der: Kim olmak için okuyorsun? Yengem diyor ki: "Bana söylemiyor, Rus teyzesi olmak için okuyordur."
>
> Zeynep: (Gülerek) Ben bilmek için okuyorum.
>
> Rukiye: Peki, Rus'u neden bilmek, anlamak istiyorsun? Ben şaşırıyorum, bir Rus'u okumaya bağlanan kişi sonunda ondan hiç ayrılamıyordur. İşte şu Ahmet hazretin oğlu Ali, önceden şakirt olduğu zamanlarda, arkadaşlarıma gelirmiş. Arkadaşımın annesi: "Şakirt olduğu zaman tabii ki ahlaklı, insaflı bir çocuktu, şimdi tam Rus olup bitmiş, işten çıkmış." dedi. O da önceden azıcık okuma diye girişmişti de şaşırıp gitti.
>
> Zeynep: Önceki zamanlarda peygamberleri onların kavimleri de, azmış kişiler, bizim gibi yaşamıyorlar, bizim gibi yürümüyorlar diye ayıplamışlardı.
>
> Rukiye: E bir git şimdi kardeşim, fötr şapka giymiş kişiler peygamberlere denk olmuşlar! Sana böyle abilerin öğretmişler (s.27.)

Zeynep, sistemin bir yansıma ve tekerrürden ibaret olduğunun bilincinde iken, Rukiye'de var olan peygamber kavramını yüceleştirme onun bilincinin kilidi olmuştur. Bununla beraber bilincindeki kilitlenme onda yargılama yetisini açığa çıkarmıştır. Zeynep'in hassas yapısından dolayı annesinin sevgisini kullanarak onu ikna edebilmesi durumu açığa çıkmış ve ikilem yaşamıştır. "Ruhun dünyaya, en iyi şeylerimizin kendine ve başkalarına gelebilmesi için, hiçbir belirleyici düşünce ve

hiçbir olumlu ikna onda yuva kurmamalıdır."[54] Bu sebeple de eserde yazar, Zeynep'in ilerleyiş durumunu askıya almış ve ilerlemeye yönelik bir bitiş vermemiştir. Yine de Aziz'in evini terk ederken kardeşine nasihatte bulunması, terk ettiği evinde açık bir kapının umudu olduğunu göstermektedir.

Hüseyin, geleneksel yaşam içerisinde kendisi de ilme önem veren biridir. Ancak kendi çizgileri dışına taşan ilim onun için aydınlıktan uzaktır. Her ne kadar baba merhametiyle hareket etse de, yeterli olgunluk düzeyine ulaşmadığı için çocuklarının değişimine kayıp olarak bakmakta ve yeniliği benliğine taşıyamamaktadır. Hüseyin eserde başkahramana karşı karakter olarak kurgulanmıştır. "Karşı-karakterin mutlaka kötü, zararlı, tehlikeli, olumsuz bir kişi olması da gerekmez. Çatışma durumdan, şartlardan, duygu ve düşünce ayrılıklarından, yaş, bilgi ve kültür farklarından kaynaklanabilir."[55] Aziz'in ailesi de kötü değildir. Ancak yenilikleri gerektiği gibi algılayamama ve değişimi onaylamama fikir ayrılığına sebep olduğu için çatışma yaratır.

Meryem, Tatar hayatı içerisinde kadınlığı sindirilmiş ve yalnızca benlikle hayata tutunmaya çalışan biri olarak eserde yerini alır. Meryem, utanma duygusunu zirvede yaşayan bir kadındır. Utanma duygusunun temelinde korku yatar. Kadınlık algısını yaşayamayan biri olarak Meryem, kendisini konumlandırdığı çevresini ve onlar karşısındaki imajını yitirmekten korkmaktadır. Kadınlık algısından uzak biri, kendisini merkeze koymayı da reddeden biridir. Dolayısıyla, dışa ve dışarı bağımlılık Meryem için ön plandadır.

Ziya karakteri eserde cedidizmi temsilen bulunan milliyetçi bir karakterdir. Bu anlamda yazarın Ziya yani aydın, ışık anlamlarına gelen bir ismi karakterine vermesi dikkate değerdir. Ziya karakterinden yola çıkılarak yazarın cedidizme bakış açısının da olumlu yönde olduğunu çıkarabilmek mümkündür. Nitekim Gaspıralı İsmail hakkında da olumlu fikri görüşleri bulunmaktadır.

---

[54] Peter Sloterdıjk, **Dünyaya Gelmek-Dile Gelmek**, (Çev. G. Uyanık- A. Sarı), Salkımsöğüt Yayınları, Ankara, 2005, s.74.
[55] Turgut Özakman, a.g.e, s.142.

> Ziya: Günde bir-iki kere dükkânınıza gidip otursanız, ara sıra mescitte görünseniz, babanızın eşi-dostuyla bir araya gelseniz, milli kıyafetlerle yürüseniz, size ne zarar gelirdi?
>
> Aziz: Zarar, belki olmaz da, lakin faydası nedir? Şahsi hayatımı ne için durdurayım? Bununla beraber bunun ne faydası olacak?
>
> Ziya: Eviniz huzur içinde olurdu, bu bir. Eğer siz Tatar'a daha iyi görünseydiniz, başka Tatarlar da çocuklarını okutmaktan korkmazlardı, bu iki. (s.24).

Yazarın başkarakteri Aziz karşısında Ziya'yı üstün bilinçle konuşturması onun aydınlara verdiği önemi ve tek düze değil hakikatin aşikâr olduğu bir, çokluktan yana olduğunu gösterir. Ziya da değişimin dengede yürütülmesinin, karşı koyuştan daha fazla etki edeceğini, yeni Tatar yaşamının görsel olarak imajı da zedelemeyeceğini açıklamaktadır. Bu Ziya ile birlikte ceditçi aydınların ılımlı yaklaşımını da ortaya koymaktadır.

Ali, Ahmet, gibi sosyalizmi savunan karakterler de eserde yer almıştır. Yazarın farklı fikirlere sahip karakterleri arkadaş olarak bir arada toplayıp onların diyaloglarını okuyucuya sunması da yazarın kendi kimliğinin dışına çıkabildiğini göstermektedir. Yazarın eserinde kendini yansıtması bakımından gerçekçi düzeyde eserini ele alması, esere dar bir açı kazandırması muhtemeldir. Ancak kendi kimliğinin dışına çıkması onu bu durumdan kurtarmaktadır. Nitekim Bahtin' e göre de yazar ve kahraman iki ayrı bilinçtir. Yazarın karakterleri kendi özgür ifadelerine bırakmış olması onun sanatsal düzeyini de eserin kalitesini de artırmaktadır.

Eserde yer verilen diğer karakterler isimsiz olup yaşlı ve genç Tatarlardır. Bu kişiler eserde sahneye sarhoş imajıyla yerleştirilmiştir. Yaşlı ve genç Tatar sarhoşluklarıyla, yalnızca bilinçleri için değil, milli bilinçlerinin de sarhoşluğa uğramış oldukları ifade edilir. Yaşlı Tatar sarhoş haliyle "Bu k-kahır ç-çekenlerin yuvası buradaymış. Ey sizz R-ruslaşmış Tatar kızları, Tatar kreşenleri, insanlığınız yitmiş. Boynunuza sadece iki kuruşluk tavuk ayağı takmadığınız kalmış." (s.37) diyerek dini ve milli kimliğine şekilsel anlamda tutunduğunu trajik bir şekilde ele almıştır. Yazar, burada milli

benliklerini kaybetmiş, geleneksel yaşamın içinde değerlerin özsel boyutunu bir kenara bırakmış olan edimleri mizahi ve ince bir hiciv şeklinde ele almıştır. Yaşlı Tatar' ın "Hayır, dindar birinden doğan kötü birine, bize Tatar deme, Tatar diye yalnızca kreşene söylerler. Biz hamdillahi rabbilalemin, Tatar değil Müslümanız!" ifadesi ile Kazan Tatarları arasında milli ve dini kimliğin kaybolması için Hristiyan olan ve Kreşen adı verilen Tatarların gerçek Tatar olduğu konusundaki genel geçer yargısı ortaya konmuştur. Yani yazarın eserdeki ifadesiyle "hakiki Tatar" ın kreşen mi yoksa kreşen olmayan Tatar mı olduğu sorgulanmış ve toplumun bilincine yeniden çekilmiştir.

2.2.4. Dramatik Anlaşmazlık (Conflict)

Kahramanların birbirlerine karşı olan tutumlarının değişiklik gösterdiği ve bu durumdan başka olaylar zincirinin çıkması, kahramanları değiştirmesi dramatik anlaşmazlığın kapsamındadır. Dramatik anlaşmazlığın oluşması için karakterlerin asgari düzeyde mücadele halinde olması gerekir. "Güzel ve çirkin arasındaki mücadele ve bu mücadelenin belirli bir estetik ülkünün ışığında çözüme kavuşturulması, dramatik anlaşmazlığın spesifik içeriğini teşkil eder."[56] Mücadelenin oluşumu için karakterlerin aynı mevzular üzerinde farklı istemlerinin olması gerekir. "İstemlerin çatışmasından doğan mücadele, sanatsal düşünceyi özünde barındıran anlaşmazlığın gelişmesini sağlar, onu dinamik hale getirir."[57] Bireylerin, anlaşmazlığı onları kendi içlerine yöneltir ve olanı sorgulama yahut ötekileştirme tutumlarına sevk eder. Dolayısıyla sanatın alanına giren mücadele, sanatın toplumsal ve bireysel olarak üretilmesini ve biçimlendirilmesini destekler. Eserde Rukiye karakteri ile Zeynep'in konuşması 'Tatar kızı' nı iki boyutlu açıyla ortaya koyarak dramatik anlaşmazlık örneği sergiler.

> Rukiye: E, kardeşim ben sana şunu soracaktım: Ne zaman gelsem, sen hep Rus kitabı okuyorsun. Kim olmak için okuyorsun? Yengem diyor ki: "Bana söylemiyor, Rus teyzesi olmak için okuyordur."

[56] Arslanyürek, a.g.e, s.95.
[57] Arslanyürek, a.g.e, s.95.

> Zeynep: (Gülerek) Ben bilmek için okuyorum.
>
> Rukiye: Peki, Rus'u neden bilmek, anlamak istiyorsun? Ben şaşırıyorum, bir Rus'u okumaya bağlanan kişi sonunda ondan hiç ayrılamıyordur. İşte şu Ahmet hazretin oğlu Ali, önceden şakirt olduğu zamanlarda, arkadaşlarıma gelirmiş. Arkadaşımın annesi: "Şakirt olduğu zaman tabii ki ahlaklı, insaflı bir çocuktu, şimdi tam Rus olup bitmiş, işten çıkmış." dedi. O da önceden azıcık okuma diye girişmişti de şaşırıp gitti.
>
> Zeynep: Önceki zamanlarda peygamberleri onların kavimleri de, azmış kişiler, bizim gibi yaşamıyorlar, bizim gibi yürümüyorlar diye ayıplamışlardı.
>
> Rukiye: E bir git şimdi kardeşim, fötr şapka giymiş kişiler peygamberlere denk olmuşlar! Sana böyle abilerin öğretmişler (s.44).

Rukiye' nin din algısı dogmatik olduğu için Zeynep' in bakış açısını kavrayamaz. Birey kendinden öte birini yüceleştirdiğinde onu aslında kendinden uzak tutar. Kendisine yakın tuttuğu kişiyi ise algılaması daha kolay olur ve niteliksel anlamda birey, karşıdaki kişinin etkilerine de açık olur. Bu da bireyin algısının değişmesine katkı sağlayacak temel düzlemi oluşturur. Dramatik anlaşmazlığın bir alt başlığı peripetidir.

2.2.4.1.Peripeti

Peripeti kahramanların zaman ve mekân bağlamında bulundukları durumdan başka durumlara geçişlerini karşılar. "Olayların akışında veya kahramanların yazgısında beklenmeyen ani dönüşler veya değişikliklerdir."[58] Bu değişiklikler okuyucunun beklentisinin kırıldığı ve merakını potansiyel olarak artıran değişikliklerdir. Peripeti, Aristoteles'e göre, oyun kahramanının alın yazısında beklenmedik bir değişme[59] anlamına gelmektedir. Eserde peripetiye örnek olarak Hüseyin'in eve gelip Aziz'i evden kovma isteği verilebilir. Bu durum, beklentinin dışında gelişen bir durumdur. Çatışmalar aile içerisinde olabilecek nitelikler içinde olsa da bu durumu aşacak

[58] Arslanyürek, a.g.e, s.99.
[59] https://www.kursunkalem.com/tiyatro-terimi/peripeti/#gsc.tab=0 13.07.2020.

nitelikler taşımaktadır. Yüksek potansiyel içeren çatışma, eve sığdırılmıştır. Özün merkezi olarak adlandırılabilen ev, özün kaybolduğu bir yer olarak eserde nitelendirilmiştir. Yani yazarın çatışma düzeyi 'içerde' başlatılmıştır. Çatışmanın şiddeti de bu yüzden yüksektir. Eve sığdırılan anlaşmazlıklar, babanın ani bir şekilde çocuğundan vazgeçmesiyle çözülmeye doğru yön alır. Buna dayanarak Aziz'in evi terk edişi de ani bir dönüşüm olmasa da eğimi ilkinden daha düşük düzeyde bir peripeti olarak nitelendirilebilir. Çünkü Aziz'in ailesi, Aziz' e karşı uyguladıkları bu yaptırım neticesinde onun evinden ayrılmayacağını da düşünerek bu karara varır. Bu açıdan bakıldığında Aziz'in evi terk edişi de kendi içindeki çatışmaların şiddetini artırmakla beraber, ilmini kendine ev yapmış ve kendini başka mücadelelerin kucağına varoluşsal özgürlük anlayışıyla bırakmıştır. Peripetinin belirtilerinden birisi de "karakterlerde derin çelişkilerdir."[60]

> Aziz: (Kendi kendine) İşte sana sürpriz! Ne kadar güçsüzlük! Annemin etkisini, temizleyemiyorum. Üç yıldan beri kendi fikirlerimi savunup anlattığım bir kıza bugün –en gerekli zamanda- gönlündeki ağırlığı alamıyorum. Evet, alamıyorum! (Başını ellerinin üstüne koyup biraz öylece kalır. Sonra kalkıp) Zeynep'i düşünerek, kendimi düşünerek, babamları düşünerek bütün Tatarları düşünerek bağırıp ağlardım! Lakin kendimden utanıyorum (s.34).

Aziz evi terk etmeden önce kendi mücadelesini verdiği şeylerin kardeşini tıkayacak duruma getirmesi karşısında yetersiz hisseder. Aziz'in mücadelesini verdiği yeni Tatar hayatının kendi içindeki çelişkisi de burada verilir. Yeni hayatın getirdiği anlaşmazlıklar yüzünden, en yakınları karşısında dahi duyulan çaresizlik eserde adeta bir kördüğüm olarak verilmiştir. Bu ayrıca, kahramanın fikirlerini eyleme dökerken kendindeki boşlukları görebildiği aşamadır. Bir diğer çelişki yaşayan karakter de Zeynep'tir. Annesinin evlilik baskısına karşı durmasıyla sarf ettiği sözler ona "Niye okudum, niye ben babamların itikadından, onların hissiyatından uzak kaldım? Bilmiyorum, bilmiyorum… Ben şimdi ne kadar gayret etsem de, ne kadar üzülsem de, onlar gibi düşünüp, onlar gibi inanamıyorum…" (s.53). sözlerini söyleterek kendi

[60] Arslanyürek, a.g.e, s.101.

bulunduğu durumu sorgulatıp derin çelişkilere düşürür. Peripeti, çatışmaların neticesinde ortaya çıkan çelişkilerle daha çok kendini göstermiştir.

2.3. Tiyatronun Biçemsel Sorunları

Arslanyürek'in, "Senaryo Kuramı" adlı eserinden hareketle tiyatronun biçemsel sorunlarına çalışmada yer verilmiştir. Eserin biçemsel meseleleri "Tiyatroda İki Yazım Yöntemi", "Tiyatroda Zaman", "Tiyatroda Ritim ", "Tiyatroda Diyalog", başlıkları altında incelemiştir.

2.3.1. Tiyatroda İki Yazım Yöntemi

2.3.1.1. Piyes Tipi Senaryo

Aslanyürek'e göre senaryo piyes tipi ve öykü tipi olmak üzere iki ayrı başlık altında toplanır. Piyes tipi senaryoyu ise şöyle değerlendirir: "Piyes tipi senaryo filmin ete bürünmemiş bir iskeletinden ibaret oluyordu. Yani karakterler yeteri kadar işlenmediği gibi, gerek olayların, gerekse mevcut durumun veya ortamın betimlemeleri ya tamamen yapılmıyor yahut çok az yapılıyordu…"[61] Buna göre Fatih Emirhan'ın eserini de piyes tipi senaryo olarak ele alınabilir. Tasvirlere, perdelerin giriş kısımlarında öncelik oluşturması bakımından çoğunlukla yer verilmiştir. Yani eylemi ifade edecek kadar betimlemelere yer verilmiş öykülemeye yakın bir ifade üslubu kullanılmamıştır.

2.3.2. Zaman

Fatih Emirhan eserini 1909 yılında kaleme almıştır. Eserin başında "Tatar Hayatının Değişme Günlerinde" diye not düşülmüştür. Bu açıdan o dönemde geçmiş zamanı ele alırken aynı zamanda kendi yaşamından demeçler vermesi bakımından kendi döneminde şimdiki zamanı da ele almıştır. Bahtin'e göre zamansallık veya süre tamamen, henüz tamamlanmamış şey olarak, henüz son olmayan bir şey olarak, henüz tam olmayan bir şey olarak anlamın karşısına koyulur.[62] Kişi, zamanın dışına

[61] Aslanyürek, a.g.e, s.163.
[62] Mihail Bahtin, **Sanat ve Sorumluluk**, (Çev. Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2005, s.159.

çıktığında kendini deneyimleyebilir. Yazar, içinden geçtiği yaşamın öyküsünü zamanın dışına çıkarak değerlendirmiştir. Yani yaşayan yazar ile piyesi ele alan yazar arasında da zaman bağlamında farklılık vardır. Dolayısıyla zaman olgunlaşma sürecinden başka bir şey değildir. Ancak anlam karşısında durursa tam olmayan bir şey olur. Birey kendi içinde anlama ulaştığında tam olur ve onun zamansallığı olur. Zamanda bütünüyle tamamlanmış olmanın bilinci (olan-şeyin olan her şeyi oluşturduğu bilinci), kişinin hiçbir işine yaramayan veya birlikte yaşanması mümkün olamayan bir bilinçtir.[63] Eserde Aziz' in ve ailesinin artık kendileriyle birlikte yaşamasının mümkün olmadığını fark eder. Bu Aziz açısından zamanın kendisini olgunlaştırmaya başladığını ve kendi içinde deneyimlediği anlamlarını bulmaya yöneltir. Aziz'in anlamlarını bulma süreci evinde başlar ancak evinin dışına taşırılır. Bahtin'in açısıyla bakıldığında sanatsal düzeyde anlamın olduğu yerde zamansallık vardır. Çünkü anlam, kişinin kendi özsel yapısına olanaktır ve kişi özüne ulaştığında, anlamlarını deneyimlediğinde zaman onun için olgunluk olarak var olur. Aziz'in anlamları, evini terk etmeden önce anlamlar yüklediği kendi odasında ve masasının yanında başlar. Zamansallık da onun için bu içsel süreçte olgunluk olarak dışa yansır. Onun olgunluğu yani zamanı evini terk etme kararıdır. Kopuşun beraberinde getirdiği yeni anlamlar Aziz'i evin dışında da zamansallığının oluşacağının işaretidir. Zeynep, anlam arayışında olduğu için henüz zaman onun için oluşmuş değildir. Hüseyin ve Meryem anlamları içte değil dışta oluşturmuşlardır. Deneyimleri dışa dönük anlamlar üzerine kurgulanmıştır. Onların içsel anlamları olmadığı gibi zamanları da yoktur. Bilinç bu sebeple yeterli olgunluk düzeyine gelmiş de değildir.

2.3.3. Ritim

Ritim, piyesin tınısını, eylemin ahengini yansıtır. "Yunanca 'rhythmos' sözcüğü, hareketin oranı veya ölçülülüğü anlamına gelir. "dramatik eylemin ritminden söz edildiği zaman o filmin iç hareketi ve içyapısı, yani içeriğinin canlandırılmasının dinamiği anlaşılmalıdır."[64] Ritim, edebiyat kuramı olan oluşumsal yapısalcı yöntemdeki leitmotiv tekniğine benzetilebilir. Leitmotiv tekniğinde de bazı söylemlerin sık sık tekrarı ile bir ahenk oluşturulmaya çalışılır. Ritim de eserin

[63] Bahtin, a.g.e, s.159.
[64] Aslanyürek, a.g.e, s.182.

kendisine bir akış kazandırır, anlamsal olarak yücelmesini sağlar. İzleyicinin görüntüden ibaret olmayan yanlarını ahenk ile tamamlamaya çalışır. "Zaman ve mekan içerisinde hareketi örgütleyen ritimdir ve insan algısını olayın akışının yalnızca dış görünüşüne değil, aynı zamanda iç dinamiğine sürükler. Böylece ritim, senaryo yazarının yaşam ile ilişkisini ve yaşam duyumunu yansıtır. Bununla birlikte olayın duygusal gerginliğini ve dramaturgun kişisel heyecanını izleyiciye izletir."[65] Ritim, tamamen soyut olandır. Evrende var olan her şey bireyin bütünsel dünyasında, kendi içinin yansımadır. Dışarda bir nesne ya da oluşum var ise, aslında bireyin iç dünyasından açığa çıkmış olandır. Ritim, gölge arketipi bağlamında değerlendirildiğinde içerde var olan yolun hem kendisi, hem yolun hareketinin yansıması olarak düşünülebilir. "Ritim bir başkasının ölümlü hayatının değer-kuramsal olarak bedenselleşmiş veya "beden kazanmış" zamanına bahşedilen bir kucaklama ve bir öpücüktür. Ritmin olduğu yerde, iki ruh vardır. (daha doğrusu, bir ruh ve bir tin vardır.)-kendi kendine sürdürülen iki etkinlik vardır; bunlardan biri kendi hayatını yaşar ve deneyimler ve onu aktif olarak şekillendiren ve ondan söz eden öteki için pasif hale gelir.[66] Ritim gerçek bütünlüktür. Olanı, eylem düzeninde olmaması gerekeni içine alır, kapsar. Eserde kahramanların sürekli söylediği "eski Tatar hayatı" ifadesi ritim olarak düşünülebilir. Çünkü yazarın genel anlamda ifade edip anlatmaya çalıştığı şey eski geleneksel yaşamdır. Başkarakterin ve ailenin trajik durumunda düğüm görevi gören niteleyici bir ifadedir. Eserin oluşturulma aşaması da ritme dâhildir. Geleneksel Tatar hayatı ritmin içinde olmakla birlikte Aziz'in penceresinden pasifize edilmiştir.

2.3.4. Diyalog

Diyalog, kahramanların kendini aracısız ifade ettiği yapıdır. Arslanyürek'e göre "diyalog yazımının birinci koşulu, diyalogların özlü,(az sözlü) anlamlı, betimsel ve dinamik olmasıdır."[67] Emirhan, piyesinde diyalogları oldukça kısa tutmuş, okuyucuyu sıkmayacak ve merak uyandıracak şekilde vermiştir. Belli başlı yerlerde kahramanların kendi iç konuşmalarını, çatışmalarda da Aziz'in savunmalarını uzun

[65] Aslanyürek, a.g.e, s.182.
[66] Bahtin, a.g.e, s.158.
[67] Aslanyürek, a.g.e, s.184.

tutmuştur. Bunlar da zaten eserin ve kahramanın iç dinamizmini ortaya koyması açısından gerekli iç konuşmalardır.

2.4. İZLEKSEL KURGU

2.4.1. Tinin Dış'ına Vurulan Öz: Kadın

Türk kültüründe kadın erkek eşitliği geçmişte her zaman ön plandadır. Türk tarihine geriye dönüp bakıldığında Kurmancan Datka, Tomris Hatun gibi önemli kadınlar gerek savaşlarda gerek siyasi yönetimde ön plana çıkmış isimlerdir. Türk dünyasında kadınlar ile ilgili önemli atılımlar Gaspıralı İsmail ve Rusya Müslümanları İttifakı vesilesiyle yapılmıştır. Nisan 1917'de yapılan kongrede kadının sosyal ve siyasi hayattaki yerine dair önemli kararlar alınırken, Musa Carullah da İslam'da kadın ve erkeğin eşit olduğunu ifade etmiştir. Gaspıralı sayesinde kadın basın hayatına girer. Kızı Şefika Hanım'ın editörlüğünde ilk kadın dergisi Alem-i Nisvan çıkar. Daha sonra Kazan'da ikinci olarak Süyüm Bike dergisi çıkar. Kadınlar arasında yapılan ilk büyük toplantı da yine Kazan'da yapılır. Burada alınan kararlar kongreye taşınır.[68] Kongrede alınan kararlar Türk dünyasında ses getirir. Türk Yurdu Dergisi'nde "Türk Aleminde Kadınlar Hukuku" adlı bir yazı kaleme alınmış ve yazıda "Şimal Türk-İslam hanımları Kazan'da büyük ve umumi bir kongre" yaptığı ve burada alınan kararlara yer verilmiştir. Kongrede alınan kararların Kazak, Kırgız Türkleri arasında da kabul edildiğini, Osmanlı Türkleri' nin de bundan hareketle Meclis-i Mebusan'da bu hususta harekete geçtiğinden bahseder.[69] Böylece kongrede alınan her bir karar bir sonraki kongrede daha ileri atılımların yapılmasını sağlamış ve Türk kültüründeki kadının sosyal, siyasal ve kültürel rolü kendisine yeniden verilmiştir. Kültürel belleğin korunması ile Türk kadının lider ve mücadeleci özellikler göstermeye devam etmesi mümkündür.

Gençler piyesinde kadın karakterlerinin geleneksel tavırları Fatih Emirhan tarafından eleştirilmiştir. Fatih Emirhan, kadının baskına altında tutulduğu ve gücünü ortaya

---

[68] Ahmet, Kanlıdere, *"Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu (1905-1917)",* **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,** Yıl:2, 2000, s.2.
[69] Z.N, *"Türk Âleminde Kadınlar Hukuku"*, **Türk Yurdu Dergisi**, c: 6, s: 149, 1917, s.292.

koyamadığı geleneksel düzeni kabul etmemiştir. Bu açıdan bakıldığında, Fatih Emirhan kadın kavramı üzerindeki tortulaşmış, kısır döngüsel geleneklere ilim ve eğitim aydınlığında ışık tutmaya çalışmıştır. Gençler piyesindeki kadın karakterlerden Aziz'in annesi Meryem, ablası Fahrinisa bu doğrultuda yazar tarafından ele alınmıştır.

> Aziz: Yok, geçip gitmiş olması bir işe yaramıyor. Düşünmek, bilmek gerek: Neden böyle şefkatli, iyi gönüllü Fahrinisa on yıl içinde kötü, huysuz kadın olup çıkmış? Niçin? Hangi acımasız kötü davranış, kişilik sıfatlarını bitirdi? (Biraz sessiz durur.) O kötülük bizim gözümüzün önünde, o eski Tatar hayatı. O hazırlanmış yırtıcı kaderin Tatar evlatları, özellikle kızları, kendisinin çatallı kollarında azap çekmiş, şimdi de çekiyor. Daha çok zaman da kader ağlarını örer artık. Sen ablanın şu son on yıldaki hayatını düşünüp hesap et: Önce huysuz kaynata, kaynananın eli altında ezilmiş, onlardan kurtulsa, iki kumayla yaşıyor, o da bitse, haftasına ikişer defa eri kerhaneden sarhoş halde dönmüş. Tatar hayatının bu vahşetlerinden sonra bütün kişilik sıfatlarını çıkarıp, onları yırtıcı yapıp ortadan kaldırmışlar (s.12).

Yazar, Aziz karakterini eserin bilinçli karakterlerinden biri olarak ele almıştır. Aziz, kendi aydınlanmasını kendinden sonra gelen kardeşlerine anlatmaya gayret etmektedir. Ancak bir önceki neslin devamı olan ablası Fahrinisa'yı aydınlatma konusunda yeterli olamaz. Fahrinisa, geleneksel yaşamın sömürdüğü biri olarak resmedilmiştir. Alkol kullanan, kendisini aldatan bir eş ile yaşam mücadelesi içine düşürülmüş ve kadınlık onurunu yalnızca geleneksel düzleme tutunarak açığa çıkartıp anlam bulan biridir. Tatar hayatındaki yozlaşmış fikirlerin sancıları bütün halkı etkilediği gibi özellikle kadınları yaralamıştır. Kadın üretimin, yaşatmanın, beslemenin, döngünün merkezidir. Ancak eserde kadın bu akışın tamamen dışına çıkan bir zihniyetin içerisinden konuşturulur. Bu zihniyetin kadını döngüsel olarak kısırlaşmış hale getirdiğine ve bütün topluma da nesiller boyu aktarıla gelen bir yaşam biçimi haline getirildiğine yer verilmiştir.

> Yusuf: İzin ver, bu şeyler hemen hem en bütün Tatar kadınlarının başından geçmiş şeyler. Böyle de olsa hepsi bizim ablamız gibi değiller tabii ki!

> Aziz: Sözümü bitirmeme izin vermedin. Şu vahşetler arasında ömür tüketen, hükümlere maruz kalan bahtsız Tatar kızı, eğer uysal tabiatlı, bu kötülüklere karşı kendi gücünü koymak mümkün değilse, evlendikten sonra, birkaç yıl durmayla vereme müptela olup ölür. Eğer bizim ablamız gibi güçlü, sabırlı kızlar olsa, varlığı ile kendinin bütün çabalamalarını, bütün istidadını bunlara karşı durmaya hazırlayıp, kötü, huysuz, dünyadaki bütün şeylere öfke nazarıyla bakıp duran kadın olup çıkar.
>
> Yusuf: (Biraz düşünür.) Gerçekten de abi, o eğer şu yeteneklerini, kişiliğini arttırmak için sarf edebilen bir öğretici olsaydı, o belki büyük faydalı bir insan olurdu (s.8).

Fahrinisa'nın geleneksel Tatar hayatında yer buluş şekli kardeşleri Aziz ve Yusuf'un içini sızlatmaktadır. Yazar, güçlü Tatar kadınının varoluş enerjisini geleneğin acımasız şekilde yönlendirmesinden dolayı biriken izdüşümün öfke olduğunu belirtmiştir. Yusuf ise bu enerjinin varoluşsal biçimiyle yönlendirildiğinde içsel aydınlanmanın gerçekleşeceğini ve bunun kadının varoluşsal biçimin üretme odaklı olmasından dolayı dışa taşacağını, çevresini de aydınlatacağı fikrindedir. Kahramanın adı olan Fahrinisa, övünülecek kadın anlamına gelmektedir. Yazarın bu ismi de kullanımı bilinçli olsa gerektir. Emirhan, eserlerinde hiciv yönüyle öne çıkmış biridir. Karakterine verdiği isimle, onun anlamının bir tezat içinde olması da yazarın hiciv yönünü zıtlıktan yararlanarak açığa çıkardığını göstermektedir. Zira Tatar kadını gerçekten övünülecek bir kadın anlayışının timsali iken eserde Fahrinisa içi boşaltılmış bir karakter olarak çizilir. Geleneksel yaşam toplumsal düzende belli bir süre yerini sistemin devam etmesi için korurken, ilerleyen süreçlerde benliklerin yitimine sebebiyet vermektedir. Kazan Tatar hayatında toplumun mücadele sürecinde geleneklere tutunması elzem iken, bu durum daha sonra yerini yeniliğe bırakmadığı için kadınlar başta olmak üzere bu "yerinde sayma" durumundan halkın tamamı nasibini almıştır. Yani eserde, Fahrinisa adı altında birçok Tatar kadını öz anlamlarını kaybetmiş ve içi boşaltılmış biçimde kendilerinin kısırlaştırılmış döngüye mecbur bırakıldığı aktarılmıştır.

Tatar hayatı içerisinde eski yaşamın içerisinde aydınlanmanın mücadelesi veren karakterlerden biri de Aziz'in kız kardeşi Zeynep'tir. Zeynep, abilerinin vasıtasıyla aydınlanma yönünde adım atar. Mülayim ve ruhen zayıf bir kız olmasına rağmen, Aziz Zeynep'in kendi öz benliğini bulmasını istemektedir. Aziz öz benliği bulmanın eğitimden geçtiğinin farkındadır. Lakin eylem halinde aktif olan geleneksel Tatar yaşamı Zeynep'i de sarsmaktadır. Onun bilgisini, idrakini eyleme dökme konusunda sürecinin sancılı geçmesine sebep olmaktadır. Zeynep evin küçüğü olduğu için ablasının, annesinin yaşamına bir gözlemci açısıyla bakması ve durumu "dışardan" değerlendirmesi söz konusudur. Bu sebeple Zeynep'in yeni anlayışı, aydınlanmayı kabul etmesi daha kolay olmuştur.

> Aziz: Allah versin! Allah versin! Eğer benim düşündüklerim aynen olmazsa ben daha çok sevineceğim. (Biraz sessiz kalırlar. Aziz yerinden kalkıp yürür.) Lakin düşünmek gerek. Zeynep eğer babamlara bu vakada karşı durabilirse, onun hayatındaki bütün trajediler bununla biter mi? Hayır, elbette hayır! Abdurrahman'a varmadı, ikinci gün tam şu Abdurrahman gibi bir Abdürrahim, Abdülkerim bulmaz mı? (Biraz sessiz kalırlar.) Hayır, Tatar hayatındaki, özellikle Tatar kızlarının hayatındaki trajediler hemen bitecek şeyler değil. Bu trajedilerin bitirmek için, Tatar hayatını temelinden bitirmek gerek. (s.30)

Zeynep, ailesi tarafından bir Tatar genciyle evlendirilmek istenir. Ancak evlendirilmek istenen genç Abdurrahman geleneksel Tatar yaşamını benimsemiş biridir. Zeynep ailesine onunla evlenmek istemediğini söylese de anne ve babası onu ikna etmeye çalışmaktadır.

> Zeynep: Yiğidin neyini sevmiyorsun diye sormuş olsanız, söylerdim. Ben onun "Hakiki Tatar"lığını sevmiyorum, bizim cahil Tatarlarımız kadınlarına oyuncak diye, kendilerine hizmet ettirdikleri borçlu cariye diye bakıyorlar. Abdurrahman da o "Hakiki Tatar"lardan birisi. İşte ben bunları görerek ona varmak istemiyorum.
>
> Meryem: (Öfkelenerek) Bu sözleri annene söylerken biraz utanman gerek. Erkeğine hizmet etmen gerekir-miş! O yüzden Müslümanları sevmiyor-muş! Utanman gerek Zeynep, utanman gerek! Rus kızı olmayı mı istiyorsun? Onların

> erleri, kadınlarına hizmet ederler, onların dinleri böyle, senin de onlar gibi olasın geliyor herhalde…(s.33)

Zeynep, kadın erkek eşitliği konusundaki dengenin bozulmuş olduğunun farkındadır. Henüz genç bir kız olduğu için yaşamını bu debelenmenin içerisine sürüklemekten yana değildir. Kadınların, erkeklerine hizmet ettiği bir yaşam şüphesiz dini bir algılayışın temelinden gelmektedir. Ancak burada sorgulanması gereken din değil, insanların dini algılayış ve uygulayış biçimidir. Bireylerin dini içselleştirip özümsemeleri onların kendi zafiyetlerini de ortaya çıkarmaktadır. Bu durum kişiler arasında yayıldıkça zamanla kemikleşmiş bir yapıya bürünmektedir.

Eserde Zeynep, dinin farklı şekilde kültürle birleştirilip kemikleşmiş kural haline getirilmesine karşıdır. Çünkü doğa, kadın ve erkeğin evrensel sistemdeki yerini eşit derecede vermişken, din ve kültür olgusunun zafiyet haline gelmesi ve taşması dengenin bireysel, psikolojik ve sosyolojik olarak da bozulmasına sebep olacaktır. Nitekim Zeynep kendisinin de dengenin önemli bir tarafı olduğunun arkasında durmaya çalışmaktadır. Lakin annesi Meryem, bu durumu o kadar kabullenmiştir ki farklı bir bakış açısı edinmek onun için korkutucudur. "Bilememek ve bilmenin mümkün olmadığı duygusu, insanın fırsatları değerlendirme isteğini köreltir. Sonuçların olumsuz olacağı beklentisi toplumsal deneylerle bağdaşmadığında ve toplumda sonuçlara dair bu kadar güçlü bir kuşkuculuk bulunduğunda, yeni olaylar karşısındaki tepkiler en azından kaypak ve gergin bir biçime bürünür."[70] Meryem de kendi dönemindeki baskıyla yetiştiği için bilmenin mümkün olmadığı bir sürecin içine doğmuştur. Bu durum onun varoluşsal beklentisini körelttiği için, değişim onda olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Ruslaştırma ideolojilerinin de değişim içerisinde verildiği göz önünde bulundurulduğunda bilincinde korkuyu tetiklemesi de kaçınılmaz olmuştur. Bunun neticesinde ise öğrendiği korku bilincini kızına aksettirir ve onun da değişim içerisine girmesini istemez. Anne Meryem'in kızının söyledikleri karşısında egosu incinir. Bu durumda kızına "utanman gerek" diyerek tepki verir. Meryem, anne

[70] Frank Furedi, ***Korku Kültürü/Risk Almamanın Riskleri***, (Çev. Barış Yıldırım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s.98.

baba olgusunun kendilik anlamında asla değiştirilemez olduğunu düşündüğünü için öz eleştiri yapmaz.

Anne ve baba, Türk toplumunda kişinin özsaygısını beraberinde taşıdığı bir olgu olarak anlaşılır. Dolayısıyla Zeynep'in cahil Tatarlar'ın erkeklerine hizmet etmesinden şikâyetçi olması Meryem'i rahatsız eder. Meryem, Zeynep'in bu durumda yalnızca annesinin değil kendine olan özsaygısını da yitirdiği için Meryem bu durumdan ancak "utanma" duygusunu öne sürmekle sosyolojik varlığını korumaya çalışmaktadır. Utanmak duygusu da korku temellidir. Dolayısıyla Meryem, kendi varlığını evladı karşısında koruyamamaktan korkmaktadır. "Korkmak, bir şeyden vaz geçme ya da bir şeyi oluruna bırakma eylemidir."[71] Yani korkunun temelinde şeylere "tutunma" eylemi yatmaktadır. Dolayısıyla değişimden korkulmaktadır. Bunun nedeni ise egonun, toplum içinde varlığının sarsılabilme ve suçlanma ihtimalidir. İşte, insanların çekindiği ve sezinlediği de bu "suçlanma"olgusudur."[72] Meryem, toplumsal ediminde kızının değişiminden ziyade kendi özvarlığının suçlanmasından korkmaktadır. Tüm bu çatışmanın neticesinde varılabilecek ve sorgulanacak olan ise varoluşsal-ruhsal yer bulma problemidir. Eski ve yeni çatışmasının hiyerarşik anlamda oluştuğu yer ailedir. Ruslaştırma ideolojisi Tatar hayatında değişimi beraberinde getirmiştir. Bu durum da insanların baskıyla hissettikleri "acı" duygusu onlarda "ötekileştirme" duygusunu da açığa çıkarmıştır. Ruslardan alınabilecek şeylerin beraberinde yine acı kavramını getirebileceği zihinlerde yer etmiştir. Çünkü baskı, Tatar halkında var olan ötekileştirme potansiyelini adeta bir yayın hareketi gibi daha yukarı bir ivmeye taşıyacaktır. Bütün bu görünmeyen ancak toplumun tamamına yayılan psikolojik ve sosyolojik süreçler yenilenmenin ve ilmin ışığında aydınlanmanın da kabulünü zorlaştırmıştır. Kazan Tatar halkındaki din hassasiyeti oldukça fazladır. Dini yaşama ve bunu kültürle birleştirme gerçekleştiği için aydınlanma döneminde de yapılan her farklı ve yeni eylemler halkın direkt olarak dinin zarar görebilme ihtimalini akıllara getirmektedir. "Korkudan arınma karşılığında özgürlüğümüzü takas ettiklerimiz yeni korku kaynakları haline gelirler."[73] Din, özgürlük verebildiği kadar kısır döngü haline

[71] J. P. Sartre, ***Varoluşçuluk,*** (Çev. Asım Bezirci), Say Yayınları, İstanbul, 1997, s.82.
[72] J. P. Sartre, a.g.e, s.82.
[73] Gündüz Vassaf, ***Cehenneme Övgü, Gündelik Hayatta Totalitarizm***, (Çev. Z. Gencsoman- Ö. Madra), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.158.

gelip gelenekselleştikçe yeni bir korkuyu da beraberinde getirir. Meryem de bu sebeple korkusunu dile getirmektedir. "Onların erleri, kadınlarına hizmet ederler, onların dinleri böyle, senin de onlar gibi olasın geliyor herhalde" diyerek aslında dinin ve kültürel yaşamın Kazan Tatar halkında da iç içe geçtiğini göstermektedir. Kadın-erkek eşitliği konusundaki farklı anlayışın dinden kaynaklı olduğunu ve bunu kızının istemesinden dolayı başka bir dini arzulama isteğinden geldiği endişesini taşımaktadır. Dolayısıyla Meryem bu noktada kendinin yeterince aydınlatamadığından da korkmaktadır. Bu durumda yapabileceği tek şey korkulara tutunup var olan yaşam biçimini savunmak olacaktır. Zira Meryem varoluşsal boşluğa toplum içinde düşmekten yana değildir. Anne Meryem, Zeynep' e olan tavrını Aziz' e de göstermektedir. Ancak Aziz, annesinin karşı duruşlarına da onun özvarlığını koruyarak, saygısını bozmadan cevap verir:

> Aziz: Anne, bu sözleri sen mi söylüyorsun? Babam beni, son sözlerinde, zorbalık yapan insanlar gibi olmakla itham etti. Ben yine de ona katı sözler söylemedim, yine de beni suçlu görüyorsun. Bizim şimdiki bozulmuşluğumuza sen baba ile evlat arasındaki ilişkiye bozulmuş gibi bakma, eski ile yeni hayatların çekişmesi gibi bak. Böyle bakarsan, benim suçlu olmadığımı anlarsın. Siz kadınların, bu savaşta –eskilik ile yenilik savaşlarında- bizim tarafımızda olmanız, yeniler tarafında olmanız gerekiyor. Çünkü eski Tatar hayatı bütün kadın-kız sınıfı cariye olarak ayırmış, bütün kadınları-kızları erkeklerin keyfi için kukla yapmış, bütün kadınları-kızları insanların her birinde var olması gerekli haklardan mahrum etmiş! Anne, sen kendi ömrün boyunca gördüğün bu eksikliklere alışmış olsan da, bir kere iyice düşünsen, bütün kadın-kız sınıfını bu kadar hor gören eski Tatar hayatına bağlılık duyamazsın. Böylece, siz kadınlar, bizimle bir olmaya, eski Tatar hayatını yıkmak için borçlusunuz, çünkü o sizin en büyük düşmanınız, sizi en çok tedirgin eden şey…(s.38)

Aziz, annesine verdiği cevapta annesinin değerlerini yitirme endişesini bilinçli bir şekilde yönlendirmiştir. Zira Aziz'in dediği gibi bu bozulma baba ile evlat arasında değildir. Bu eski ile yeninin çatışmasıdır. Aziz, Tatarların kadınlara kukla/oyuncak olarak baktığını ifade etmektedir. Annesinin sadece bu bakış açısı için bile yeni anlayışı desteklemesi gerektiğini beklemektedir. Ancak Meryem'in beklentisi kadınlık

tavrının ve yaşamının değişmesi değil toplumun içinde kendine yer bulabilecek evlatlara sahip olmasıdır.

Cedidizm aydınlarının, değişime gittiği anlayışlardan birisi de kadındır. Türk dünyasının üzerindeki ölü toprağının kadınların üzerine de sindiğini gören Ceditçi aydınlar bu konuya da duyarsız kalmamışlardır. "Kutadgu Bilig'in (4513-4526) beyitleri arasında belirtilen 'kadını evden çıkarmamak, yeme içmede erkekler arasına katmamak, kapıyı kapatıp yabancı erkekleri evden uzak tutmak gibi düşüncelerin tarihi Türk töresine uymadığı açıktır. Kadın konusunda eski Türk tavrını yansıtan Dede Korkut'ta tam tersine yabandan bir erkek gelse kadın onu ağırlayıp yedirip içirmek zorundadır."[74] Türk milletinin İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap kültürünü de dolaylı olarak bünyesinde barındırmaya başlaması kadınların sosyal, siyasi alanda arka planda kalmasına sebep olmuştur. Ceditçi aydınlardan olup Fatih Emirhan ile dönemdaş olan Ayaz İshaki bu durumu temelinden alarak Türk kadınının Türk dünyasının aydınlanması konusundaki önemli görevini kendisine yeniden iade etmiştir. İshaki, kendini "gül" yahut "oyuncak" gibi zanneden, "aile hayatını tamamen temin etmek vazifesinin erkeğe ait olduğu"[75] anlayışının Türk kültürünün tamamen dışında olup bunun Bizans örfü olduğunu söyleyerek Türk kadının iç dinamizminin üzerindeki tozlu perdeyi kaldırmıştır.[76] Fatih Emirhan, eleştirel yönü yüksek bir aydın olduğu için bu durumu temelden değerlendirme olarak almamıştır. Ayaz İshaki bu durumun sebeplerine süreç odaklı bakarken Fatih Emirhan eserinde sonuç odaklı değerlendirmelerde bulunmuştur.

Zeynep'in hassas yapısından dolayı Aziz onun yeşertmeye çalıştığı bilincinin anne-babasının duygusal baskı yoluyla eskisi gibi olmasından kaygılanmaktadır. Zeynep, yeni bir kadın anlayışıyla yeşermek ve çoğalmak zorundadır. Çünkü kadın bilincini kendinden sonraki nesline aktarma rolünü üstlenmiştir. Aziz, kadının içinde bulunduğu toplum için ne kadar önemli olduğunu bildiğinden dolayı kardeşi Zeynep'e

[74] Yudum Kırmızı, "Yûnus Emre'nin Kelime Dünyasında Kadın", www.academia.edu, 20.06.2020, s.13.
[75] Ayaz İshaki, *"Türk Kadını",* **Türk Yurdu Dergisi**, c:10, s:176. s.157.
[76] İshaki, 1926, a.g.m, s.156.

de telkinleriyle yol göstermekte ve ona kendini gerçekleştirebilmesi için yol açmaktadır:

> Aziz: Bu sana eski hayatının en en kuvvetli hücumlarından birisi. Eğer bu yolu, kendini koruyabilirsen, ondan sonra sana sessiz olurlar, istemesen de "Tatar kızı" canlı kukla diye bakmaya birinin dahi hakkı olmaz. Babamlar da bu hakikati anlamaya mecbur olurlar (s.31).

Vatan kavramının sağlam temeller üzerine kurulması için öncelikle kadının kendilik duruşunu sağlamasını gerekmektedir. Kadın, yeryüzünün bizzat kendisidir. Kadına varoluşundan verilmiş olan eşitlik, ortadan kaldırıldığında yeryüzündeki denge de kaybolur. Dolayısıyla vatanın varlığı, gücü, sarsılmaz duruşu, hürriyetin kazanılması öncelikle kadının özgür bırakılmasına ve ona önce kendi yeryüzünü oluşturması için imkân sağlanmasına bağlıdır. Aziz, kardeşi Zeynep'in kendi yeryüzünü oluşturması, kendisine kukla olarak bakılmaması için verdiği mücadeleyi koruması gerektiğini söylemektedir. Aziz, kız kardeşine aşıladığı öz bilinç durumunu evinden çıktığı son ana kadar aktarmaktadır. Kardeşi Zeynep'in cesaret sahibi olmasını dilemektedir.

> Aziz: (Zeynep'e) Zeynep, sana sadece bir söz söyleyeceğim, eğer bununla amel edecek cüretin varsa, Tatar hayatının pek çok haksızlıklarına karşı durursun. Sen de erkekler gibi insansın. Onlarda olan hakların hepsi sende de var. (Aziz, yerinden kalkarak, şapkasını alıp kapı eşiğine doğru giderek) Hoşça kalın, benden yana üzülmeyin! (s.38).

Cesaret, bilinmeyen şeye olan güvendir. Bilmeyi, bilinmeyeni keşfetmek ve yaşama geçirmektir. Cesaret her an yenilenme içerisinde olmak, eskiyi bırakmak demektir. Zeynep, eskiyi bırakıp yeniye yer açmaya devam ettiği takdirde cesaretin neticesinde hem kendi öz benliğini kazanacak hem de bunu mekânsal olarak yaşamına dökecektir. Eserde Zeynep adı altında yenileşme için mücadele veren bütün Tatar kızları temsili olarak eserde yerini almıştır. Haksızlıklarla olan mücadele, özellikle geleneksel hayatın içerisine sindirilmiş kadınların özgürlüğünün kapılarını açan anahtar görevi gördüğü için ciddi anlamda önem taşımaktadır. Aziz de bu durumun farkında olduğu için kendisi olmadığı zaman bile Zeynep'in mücadelesini sürdürmesini istemektedir.

Eserin Zeynep'e olan tavsiyelerle bitirilmiş olması yazarın kadına verdiği önemin anlaşılması açısından ve kadınların bireysel özgürlüklerinin sığ kalıplardan kurtulması için mücadelenin her zaman devam etmesi gerekliliğinin zirvede bırakılması açısından dikkat çekicidir.

Fatih Emirhan'ın Türk Yurdu dergisinde "Ay Üzerinde Zühre Kız" adlı yayımlanmış bir hikâyesi bulunmaktadır.[77] Bu hikâyede Zühre adında bir Tatar kızının yaşadığı sıkıntıları anlatmaktadır. Fatih Emirhan Tatar zihniyetindeki kadınların ikinci sınıf kukla muamelesi görmüş olmalarına burada yer vermiştir. Zühre kızın ay ile olan iletişimi üzerinden Tatar kızlarının mağduriyeti ele alınmıştır. Ay, aydınlık ve akıp giden güzel bir hayatın temsili olarak eserde anlatılırken, zühre ise bir yıldızın adı olarak konmuş ve aydınlatılmış anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yeni ve aydınlık bir yaşamın temsili olan ay ile Zühre kız birleştirilmiştir. Paralel hale gelen ay ve yıldız, aydınlık yaşam ve ilim etrafında yüceltilmiştir.

2.4.2. Eğitim

Eğitimin ilk aşaması bireyin anne karnında bilinç olarak oluşmaya başladığı evredir. Dünyaya gelen her birey ait olduğu ebeveynler başta olmak üzere, gittiği okullar ve yaşadığı çevreyle aşamalı olarak genişler ve bu şekilde de bir eğitime tabii tutulur. Yani birey her zaman bir eğitim içerisindedir. Lakin eğitimin seviyesi ve kalitesi, genetik mutasyonlar, genetik ve asli bilince de bağlıdır. Bu sebeple birey ve toplum ilişkisinin karşılıklı yansıması insanı bir döngü içerisinde kalitesi mümkün, değiştirilebilir ve olgunlaştırılabilir bir eğitime hazırlar. Eğitim, bireyin ve toplumun arasında bağ kuran asli unsurdur. Toplumu bireye karşı, bireyi de topluma karşı bilinçli davranmaya yönelten eğitimdir.

Cedidizm, Türk dünyasında bireyin topluma, toplumun da bireye karşı sorumluluklarını eğitim çerçevesinde yeniden hatırlatan ve buna dayanarak icraata başlayan bir aydınlanma hareketidir. Bu aydınlanma hareketinin öncüsü Gaspıralı İsmail'dir. Rusya himayesinde yaşayan Türk halkının kendisine uyarlamaya çalıştığı

[77] Hadiye Mehmed, *"Kazan Türk Edebiyatından Numuneler: Fatih Emirhan'ın Halk Kızları Unvanlı Hikâyelerinden",* **Türk Yurdu Dergisi**, c:20-6, 1927, s.337.

nokta da eğitimdir. İlminski'nin Rusya Müslümanları arasındaki politikalarıyla birlikte okullara Rusça zorunluluğu getirilmiştir. Bu durum Tatar halkı arasında geniş yankı uyandırmış ve tepkilere sebep olmuştur. Tatar halkını bu yenilik ikiye ayırmıştır. Medrese usulünde yetişen birçok aydın bu durumu hoş karşılamazken, Ayaz İshaki, Fatih Emirhan, Rızaeddin Fahreddin gibi aydınlar Rusçanın da dil olarak öğrenilmesinin gerekliliğini vurgularken tebaadan olan yahut medrese usulünde devamlılıkta kararlı olan kesim Rusçanın kendi okullarına girmesiyle dini ve milli duygularının yozlaşacağı korkusuyla karşı çıkmış ve Rusça eğitimi kabul edenleri de yargılamıştır.

1911 yılında Tatarların kültürel ve dini yaşamlarını kontrol altına almak için çıkarılan kurallardan birisi de "Mektep ve medreselerde öğretim programını sadece İslam ilahiyatı dersleri ile sınırlandırılıp, söz konusu okullardan genel dersler ve aynı şekilde Rus dili dersleri çıkarılmalı ve bu konuda okullar denetime tabii tutulmalıdır."[78] maddesidir. Bu madde aynı zamanda Tatarların çağdaş eğitim ve refah düzeyinin ilerlemesini kısıtlayıcı bir ideoloji de içermektedir. Yani mektep ve medreselerin kendi ateşinin yanabildiği kadar yanıp yeniden bir ilmi destek ve şuurlu bir uyanışa müsaade etmemesi açısından sönmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

19.yüzyılda medreselerde yaşanan bozulmalar, dönemin ileri gelen âlimlerini de medreselerdeki eğitimleri sorgulamaya itmiştir. Bu aydınlardan biri de Abdunnasir Kursavi'dir. "Cedit hareketi üzerinde çalışan hemen herkes, Kursavi 'yi uyanışın babası olarak kabul etmektedir."[79] Gaspıralı İsmail'den önce Abdunnasir Kursavi medreselerin gidişatıyla alakalı fikirler öne sürmüştür.

> "Kursavi'nin takipçisi olan reformculara göre, kelam kafa karıştırıcı olmaktan başka lüzumsuzdu çünkü çağın ihtiyaçlarına hitap etmiyordu. Bu kitaplarla bir yere varılamayacağına, onları ders programından çıkarmadıkça eğitimin ıslah edilemeyeceğine inanıyorlardı. Çünkü kelam

[78] Alper Alp, "20.yy Başında İdil-Ural Bölgesinde Tatarların Kültürel Nüfuzu", **İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı**, (12-13 Nisan 2014) Kırklareli, s.60.
[79] Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi(1809-1917)", **Türkiye Günlüğü**, s.46, 1997, s.92.

> ilmi medreselere o derece hâkim olmuştu ki, sadece fen bilimleri değil, meşhur İslamî konular bile ortadan kalkmıştı: Tefsir, hadis dersleri azala azala neredeyse varlığı-yokluğu belirsiz hale gelmişti."[80]

Kursavi'den sonra Abdürreşid İbrahim, Şehabeddin Mercani, Rızaeddin Fahreddin gibi aydınlar da eğitimdeki bozulmanın o dönemde farkında olan aydınlardır. Gaspıralı İsmail, bu aydınlardan sonra harekete geçmiş ve usul-i cedid okullarını kurmaya başlar. "Cedit" kelimesinin ilk defa ortaya çıkışı 1884'te İsmail Gaspıralı'nın açtığı ilk usûl-i Cedit mektebi ile oluyor.[81] Cedid terim olarak "yeni" anlamına gelmektedir."[82] Ancak Cedidizm hareketi, yalnızca eğitimi içinde barındırmaz. Ceditçilik Orta Asya'daki Rus işgaline, Rusların Hıristiyanlaştırma ve kültürel asimilasyon çabalarına karşı bir "Entelektüel Hareket" olarak ortaya çıkıyor. Daha sonra Bu hareket Türk dünyasındaki milli uyanışın bir nevi "Türk Rönesansı"nın edebiyata, dile, politikaya, dine yansıması şeklinde günümüze kadar etkisini sürdürmüştür.[83] Hareketin belirleyici unsur olarak yöntemi eğitim olsa da, eğitimle beraber içerisinde Rus emperyalizmine, Türk milletinin dini ve milli değerlerine karşılık yapılan asimile etme politikalarına karşı duran bir hareket olarak genişlemiş ve yayılmış ve bütün Türk dünyasında ses getirmiştir. Gaspıralı İsmail, yaşadığı dönem içerisinde asimilasyon politikalarının halka boyanmış yanında gerçekleri görebilmiş bir aydındır. Bu bakımdan Gaspıralı, halkın yaşadığı asimilasyonların sancılarını görmüş ve milli ve dini değerlere tutunmanın kurtarıcı rolünü fark etmiş ve buna dayanarak ceditçilik harekâtını bir bütün olarak başlatmıştır. Buna dayanarak "Cedit hareketi, eski kültürel değerlerini koruyarak ve bu değerlerin kalıcı olmasını sağlamak için güncel gelişmeleri, siyasal olayları da takip eden bir harekettir."[84] ifadesi yerinde bir tanımdır. Yenileşme hareketinde eskiye dayanan önemli kavramların bilinçte tutulup, ufuktaki yeniye yer açan ve bunu da milli ve dini kimlik bilincinde birleştirmek ceditçilik hareketinin kesin

---

[80] Kanlıdere, 1997, a.g.m, s.92.
[81] Ahmet Kanlıdere, "Tatar Ceditçiliğinin Kökenleri, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü", **Tatarlar ve Tataristan: Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu,** 2003, İstanbul, s.1.
[82] www.sozluk.gov.tr, 01.06.2020 tarihinde erişildi.
[83] Fuat Uçar, "Türkistan'da Bir Kültür Hareketi Olarak "Ceditçilik", http://www.turansam.org/makale.php?id=179, 27.05.2020 tarihinde erişildi.
[84] İzzetullah Zeki, "Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı Ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi Ve Münevver Kâri Örneği", **Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.6.

bir yaklaşımı olarak ele alınabilir. "Ceditçilik, yeni usulde talim ve terbiye etrafında bulunan Avrupa medeniyetinden öğrenmek faaliyeti değil, belki Avrupa medeniyetini öğrenerek onu milli kültüre hizmet ettirmenin bir ifadesidir."[85] Milletlerin varoluş sürecinde, bulunulan yere tutunma ve yaşam bağı kurma ve burada oluşturula gelen bütün anlamsal kavramlar, hayatın idame ettirilmesini ve korunma güdüsünü aktif etmesini sağlayan anlamlardır. Bu anlamlardan kopuş süreci bireyleri ve toplumları emin olma ve güvende kalma duygusundan men eder. Bununla birlikte korkuyu harekete geçirir ve korku beraberinde anlamların ya daha fazla yücelmesini sağlar ya da tamamen ortadan kalkmasına sebep olur.

Kazan Tatarlarının Rusya himayesine girdikten sonra asimilasyona uğramaları onların özellikle dini kimliklerine tutunmalarını sağlamış ve dini kimlikleriyle varlıklarını koruma ihtiyacı hissetmişlerdir. Yaşam kıstasları başka bir kuvvet yahut bütünsel irade tarafından değiştirilmeye çalışılan Tatar halkı, dini kimlikleriyle ve bunun getirisiyle oluşturdukları ferah ve huzurlu bir yaşam döngüsünü bilinçlerine borçludurlar. Dolayısıyla Rusya'nın himayesinde tehlikeye düşen ve derin anlamlar yükledikleri içsel bilinçli tutumlarını dışa aksettirmişlerdir. Onların bu tutumları, Rusya ile bir mücadele içerisine girmelerine ve çatışma ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Ancak onlarda var olan dini tutum toplumsal benliklerinin tamamını kapsadığı için bu çatışma daha çok dışa vurmuş ve Rusya politikalarının bu konuda zayıf tutumlar sergilemesini de sağlamıştır. Bu Tatar halkı için tarihsel bir varoluş mücadelesi olarak tarihe geçmiştir. Toplumunun kendi içinde verdiği mücadeleler dinsel bir anlamla daha büyük bir doğuma vesile olmuştur. Dolayısıyla "En muhafazakâr toplumdan en reformcu aydınlar çıkıyor. Yani coğrafyadaki tezat fikir alanına da yansıyor."[86] Tatarların dini ve milli kimlik tutumlarındaki otoriter yanları onları daha fazla inanca sevk etmiştir. Bu vesileyle birçok aydın da cedit hareketi için temelden bakış açısı edinmiş ve bu bilinçle hareket ederek "usul-i cedit" in temellerini fikir olarak atmışlardır.

---

[85] Uçar, a.g.m.
[86] Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi(1809-1917)", *Türkiye Günlüğü*, s.46, 1997, s.94.

Eğitim, yenileşme öncesi usul-i kadim, yenileşme sonrası ise usul-i cedid olarak sınıflandırılır. 19. yüzyılda Türk dünyası içerisinde eski usûl medrese eğitimi yani usul-i kadim yaygındı. Bu medrese eğitimleri zamanla işleyişini yitirdiği için verimli bir eğitim sunmaktan uzaklaşmıştır. Bu medreselerde Ortaçağdan kalmış meseleler üzerinde kılı kırk yaran tartışmaların hâkim olduğu eğitim sistemi yürürlükteydi.[87] Medreselerdeki aşırı detaycılık ilerlemeyi durdurmuş, eğitim kısır döngü haline gelmiştir.

> Bu mektepler, Rusya hükümeti nazarında sırf "dini-confessionnelle" addolunduklarından resmen idare-i şer' iyelerin teftiş ve nezareti altında bulunuyorlardı, hakikatte ise hiç kimsenin teftiş ve nezareti altında bulunmuyorlardı, bu mektepler "boş" fakat aynı zamanda "hür" idi; efkâr-ı umumiye harekete gelse, mektep umuruna sevk ve imale olunsa, hayli iş görmek mümkün olacağı anlaşılıyordu.[88]

Rusya o dönemde mekteplerin dini olarak izole edildiği için ve medreselerdeki eğitimlerin zaten vasıfsız oluşundan ötürü Rusya yönetimi bu mekteplere zaten dokunmamıştır. Çünkü ortada müdahale edilecek, tehdit olarak algılanacak bir eğitim yoktur. Cedidizmin kurucusu Gaspıralı'nın dediğine göre o dönemde on altı bin mektep bulunmaktaydı. Ancak "16 bin mektepte yarım milyon Türk çocuğunun beşer sene ömürleri çürütülüp onlara Türkçe beş satır okuyup yazmak bile öğretilemiyordu."[89] Usul-i kadim anlayışına Kazan'da ilk kez karşı çıkan ve mücadele eden kişi Şehabeddin Mercanîdir. Bununla birlikte o dönemde Abddüreşid İbrahim, Rizaeddin Fahreddin, İsmail Gaspıralı medreselerin yenileşmesine yönelik fikirleri yaymaya çalışan bu dönemin fikirdaş aydınlarıdır. Eğitimi merkeze alarak yayılmacı bir anlayışı getiren Gaspıralı İsmail, bizzat kendisi siyasi ve sosyal anlamda kendi dönemi içerisinde Türk milletinin üzerindeki yıllanmış tozları atmak için gayret göstermiştir. Gaspıralı'ya göre "Hâkim bir milletin mahkûm düşmesi, mahkûm bir milletin yok olması mektepsizlikten ileri gelir."[90] Gaspıralı, Türk dünyasının asırlardır

---

[87] Ahmet Kanlıdere, "Kazan Tatarlarında Yenileşme", **XIX. Yüzyıl Türk Tarihi, Eskişehir**, 2013, s. 26-56.
[88] İsmail Gasprinski, "*Türk Yurducularına",* **Türk Yurdu Dergisi**, c.1, s.7, Şubat/1912, s.111.
[89] Gasprinski, a.g.m, s.110.
[90] Gasprinski, a.g.m, s.109.

ilme önem vererek dünyaya ün salan alimler, bilim insanları yetiştirdiğinin farkındadır. Bozulmaların başladığı yerden itibaren kangren olmuş eğitimin parçalarını atıp yerine yenisini inşa etmekle, eğitimin tıkanmış damarlarını açmakla kendini mükellef tutmuştur. Ona göre; "…milli maarifin ilerlemesi, intişarı, yalnız "Nezarete" mahsus değildir; bu iş herkesin ve cümlenin hayat borcudur. Nezâret, nezâret eder, bakar, tahsil eder, muavenet eder; fakat çalışmak kendini bilen her bir Türk'ün vazifesidir."[91] Gaspıralı'nın milli şuuru burada aşikârdır. Türk olmanın yüksek bir ehemmiyet içeren sorumluluk olduğunu kendi milleti için hak ve vazife olarak görmektedir. Rusya himayesinde yaşayan Türk halkının kendisinin ilerlemesi için yönetime ihtiyaç duymasının ancak sömürülmenin bir sonucu olduğu anlayışını barındırır. Zira "Eski Türkler kan içişip kardeş olurlardı; Asya'da ata binip Avrupa'da inerlerdi. Bugün yurtçular söz verişip, kardeş olup okumak ve okutmak yoluna bel bağlasalar, büyük atalarımızın çapul ve daha faydalı, daha şerefli bir maarif ordusu yapabilirler. Bu ordunun neferleri ve gazileri "milli muallimler", başbuğları da okutmayı öğretmeyi kolaylatan usul-i tedris mütehassısları olacaktır."[92] ifadesiyle göçebelikten dahi alınan bir gücün var olduğu, savaşçı kimliklerin artık eğitim yolunda olması gerektiği kanısındadır. Çünkü savaş, mücadele artık dışta değil içte başlamıştır. Bu savaşın dışavurumu ise halkın kendi öz değerlerinden kopması olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla içte olan savaşın, yine eğitimle içerde başlatılıp dışarıda yine eğitimle devam etmesi ve milli bilincin bu şekilde ortaya çıkması ve Türk halklarının üzerindeki tozu atması ancak eğitime bağlıdır. Gaspıralı İsmail, Türk yurdu dergisinde yeni usul eğitime karşı olumsuz nitelikteki söylemlere eylemiyle cevap vermiş ve bunu şöyle ifade etmiştir:

> Yeni usulün kuvvetlenmesi, kökleşmesi üzerine eski fikirliler daha ziyade harekete gelip mektebi ve usulü halkın nazarından düşürmeye çabaladılar, yeni mektebe her taraftan hücum ettiler: Çabuk öğrenilen ilim çabuk unutulurmuş; dini mektepler bozulacak, Rus şkolasına dönecek imiş… Bu hücumlara karşı Bahçesaray pazarında bir kahvehânede "akşam mektebi" açtım; yirmi kadar hammal ve bakkal delikanlıları davet ettim; kırk akşam bunları bizzat okutarak,

[91] İsmail Gasprinski, "*Türk Yurducularına",* **Türk Yurdu Dergisi,** s.8, Mart/1912, s.133.
[92] Gasprinski, Mart/1912, a.g.m, s.109.

> hepsini "okur yazar" ettim. Bu dinç şakirtlerimin her birisi, yeni usulün gür sesli müdâfiileri oldular.[93]

Gaspıralı İsmail, Türk Yurdu dergisinde verdiği bilgiye göre kırk gün sürecek şekilde okuma yazma eğitimini düzenlemiştir.[94] İnsanların ön yargılarına, endişelerine ve dinin bozulacağı korkusuna eylemleriyle cevap vermiştir. Yetiştirdiği her birey eğitimi aldıktan sonra muallim göreviyle Türk dünyasının çeşitli yerlerine eğitim vermek üzere dağılmıştır. Gaspıralı İsmail, bu nabzı Türk milletinin ilme verdiği önemi göz önünde bulundurarak tutmuş ve Türk dünyasının eğitim konusundaki tıkanmış damarlarını açmak için halkın da desteğini bizzat eylemleriyle ispat ederek almış ve yeni eğitim anlayışının zihinlere girmediği bir alan bırakmamıştır.

19.yy'ın sonlarındaki bu medrese sistemini dönemin âlimlerinden Abdurreşid İbrahim şöyle açıklar: "Medreselerde nizam, intizam hiç yok, ders okuma oldukça kötü, ayda haftada bir ders okutuluyor. Talebe kendi kendine çalışır, mütalaa ederse bir derece tahsil etmiş olur. Elbette böyle talebeler çok olmaz, bu halde bir talebenin medresede yirmi yıl kalması adeta mecbur olmuşdu. Hocalar bu durumun ıslahı için hiçbir çalışma yapmıyorlar. Talebelerde ahlak gayet kötü, tütün, enfiye ve iskambil gibi bütün kötü alışkanlıklar oldukça yaygın."[95] Medreselerin durumuna yazar eserinde yer vermiştir. Gençler piyesinde Hüseyin, damadı Rahimcan'ın usul-i kadim okuduğundan bahseder:

> Hüseyin: Sen damat, Usul-i Kadim[96] okudun. Biz şeriata göre yeni şeyleri tamamen kötü görmeyiz. Bizden önceki zamanlarda, çocuklarını hece[97] ile okutmaya mecburlardı. Kuran'ı tecvitle düzgün bir şekilde okutmak yoktu (s.16).

Hüseyin, usul-i kadim eğitiminin varlığından bahseder. Yazarın ele aldığı bu dönem usul-i kadimin bitip usul-i cedidin başladığı dönemdir. Eğitimdeki geçiş döneminin sonuçları yazar tarafından ele alınmıştır. Rahimcan, usul-i kadim mektebinde okumasına rağmen Abdürreşid İbrahim'in de dediği gibi dönemin ahlakına uygun

---

[93] Gasprinski, "*Türk Yurducularına"*, **Türk Yurdu Dergisi**, c.1, s.8, Şubat/1912, s.133.
[94] Gasprinski, Şubat 1912, a.g.m, s.8.
[95] Abdürreşid İbrahim, **Tercüme-i Halim**, Petersburg(Tarih yok, yıl yok), s.14.
[96] Ceditçilik harekâtının taraftarlarının eski mektep ve medreselerde uygulanan klasik eğitim sistemi için kullandıkları tabir.
[97] Eski usulde hece ile okuma vardır.

tavırlar sergilemeyen biri olarak kurgulanmıştır. Medrese eğitiminin o dönemdeki İdil Ural bölgesinde nasıl olduğuna dair İsmail Türkoğlu şu bilgileri aktarır:

> İdil-Ural bölgesindeki eğitim ve geleneğe göre; köy ve şehirlerde yaşayan Müslüman çocuklar medrese tahsiline başlamadan önce, 5-6 yaşlarından itibaren köyün ya da şehirlerde mahalle mollasının hanımından (abıstay), okuma bilen hanımlardan(östazbike) alfabeyi ve namaz surelerini öğrenme derslerine başlarlardı. Bu derslere genellikle sabak denilirdi. Sabak almaya başlayan çocuklar evlerinden düz bir tahta getirirdi. Molla bu tahtaya bütün harfleri yazar ve hanımı da bu tahtadaki harfleri her çocuğa ayrı ayrı okuturdu. Elifba öğretildikten sonra tahtaya Fatiha suresi yazılır ve heceleme (ecik) dersine başlanırdı. [98]

Rusya himayesi altında yaşayan Tatarlar, çoğunlukla kendi dini kimliklerini korumak için dini eylemlerine ağırlık vermişler, ancak Hristiyan bir devlet içerisinde bunu da sınırlı şekilde yapıldığından dolayı medreselerdeki eğitimler de zamanla ileriye dönük bir gelişme sarf edememiştir. Bu durumda dini yaşama içsel olarak tutunma daha çok ön planda iken yeni nesilde ise bu durum da yerini daha çok gaflete bırakmıştır. Ortaya çıkan tablo ise, kendini geliştirmekten uzak, dini inancını da ilim ışığında aydınlatamayan ve bununla beraber geleceğe de mantıklı bir şekilde aktaramayan ve bunun doğurduğu sancılara kucak açan bir Tatar toplumudur. "İdil-Ural medreselerinin yegâne gayesi; Müslüman çocuklarına okuma öğretmek ve imam yetiştirmekti." [99] Eserde Aziz medrese eğitimini bitirmiş bir genç olarak çizilmiştir. Eğitimi bittikten sonra ailesi, Aziz'i evlendirmek ve iş sahibi yapmak ister. Evlendirecekleri kızın babası usul-i cedid eğitimi almış biridir. Kızın kendisi de abıstaydır[100] ve okumuş biridir:

> Fahrinisa: Kız okumuş, Alime abıstay da usul-i cedid okudu. Yirmi bir besmeleyi gönülden söyler.

---

[98] İsmail Türkoğlu, **Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.23.
[99] Türkoğlu, a.g.e, s.31.
[100] Molla hanımı.

> Yusuf: A, o kadar? "Nuni sekine ba" ya rastladığında, hangi hükmü vereceğini bile bilir şimdi o (s.10).

Eserde Aziz' in kardeşi Yusuf, medrese eğitimi aldığı için bilgisiyle bu durumu alaylı bir şekilde dile getirir. Tatar yaşamında medrese eğitimi bittikten sonra gençlerin iş sahibi olup evlendirilmesi esastır. Bu durum Aziz'in de başına gelir. Ancak Aziz "Benim ne yaptığımı herhangi biriniz muhtemelen biliyorsunuz diye düşünüyorum. Ben okuyorum. Gelecekte de bunun için çalışmayı düşünüyorum. " (s.17). diyerek ailesinin isteğini reddeder. "Eğer ben okulu bırakırsam, dükkânda kalıp, kapı dibinde gözlerimi parıldatıp durmaya başlasam, bana kız bulunur mu?" (s.20). diyerek ailesinin isteğini küçümser ve şuurlu yaşamaktan uzak bu gidişata okumak isteğiyle devam etmek ister.

> Tatar reformcularının çoğu, yüzyıllardan beri İslam dünyasında tartışılmaz bir yeri olan Buhara medreselerindeki eğitimi eleştirirler. Gerçekten de medreselerde akıl yürütme yerine bilineni tekrarlamaya dayanan bir eğitim türü (reformcuların çoğu kez "skolastik" olarak niteledikleri eğitim tarzı) hâkimdi. Reformcular, medresede çok zamanda az şey öğretildiğini, matematik, tarih, coğrafya gibi dünyevî ilimler öğretilmediğini, ders kitapları Ortaçağlardan kalma kitapların şerh ve haşiyelerinden ibaret olduğunu söyleyip durmaktaydılar.[101]

Yazar Emirhan, eserin başında bu bilgiye yer verir. Aziz "Çocukken doğru terbiye gören çocuklar altı yılda okuduğunu bir-iki yılda okuyor. (Kâğıtlar arasından bir defter çekip çıkarır ve açıp bakınmaya başlar.) He! Öğretmen kırmızı kaleme bile acımamış. Mutlu çocukların yedi yaşındaki zamanlarında okudukları şeyler, yirmi yaşında okumaya tutununca her şeye rağmen olmuyor, ne olsun!" (s.3) diyerek aldığı medrese eğitimine sitem eder. Aziz, bulunduğu dönemde, devam ettiği eğitim içerisinde kendi yaşadığı zorluğu ifade eder. Medrese eğitiminde kısa sürede verilebilecek olan bilgilerin daha uzun sürede verildiğine yer verir. Yazarın, eserin başlangıcını eğitimle yapması ve direkt eğitimi sorgulatarak hicvetmesi dikkate değerdir.

[101] Kanlıdere, 2003, a.g.m, s.5.

Cedit hareketinin başlamasının ve Türk dünyası içinde yayılmasının ardından eski usül anlayışın devam etmesinden yana olan kesim "Kadimciler" olarak adlandırılmıştır. Onların ilmi ve fikri olarak yeniye hazır olmama ve özellikle din konusundaki aşırı tutumları korkuyu açığa çıkarmış ve dini kaybetme endişesi taşımalarına sebep olmuştur.

> Kimlik milli değer ve şuur" meseleleri, bazı aydınların Kur'an ve sünnetten, İslam biliminden ve düşüncesinden uzak kaldıkları için şu anda bu durumda olduklarını savunarak öze, eskiye dönme eğilimleri göstermelerine, bazılarının da eskinin bazı unsurlarının devamı ile birlikte yeni bazı hususları veya düşünce tarzını yerleştirme görüşünü savunmalarına, öbür yandan da bazılarının Rus ve batı yanlısı bir yaşamı benimseyen düşünceleri ortaya koymalarına sebep olmuştur.[102]

Gelenek haline geldikten sonra yerinde sayan, bozulan ve asimilasyonlar karşısında yetersiz kalan eğitim sistemi aydınların bulundukları hal ve düzen içerisinde ilmi ve fikri sancılar çekmesine sebep olmuştur.

> "Cedit" kavramı içinde, mevcuttan memnun olmama ve değişme arzusu var. Bu düşünce onları "Kadimci" denilen ve mevcudu muhafaza endişesindeki insanlardan ayırıyordu. Belki de "Ceditçi" tabiri, değişmek istemeyenlerin olumsuz anlamda kullanıp yaygınlaştırdıkları bir kelimedir. "Ruslasmış", "asrîleşmiş", "jön" gibi. Kesin olan bir şey varsa o da Ceditçi denilen kimselerin tek bir çizgide olmadıkları, muhafazakârından liberaline geniş bir yelpazeye yayılmalarıdır.[103]

Ceditçi aydınlar, eskiye karşı olmamakla birlikte birçok açıdan bozulmuş olan sistemin kendi içinde yeniden aktif hale getirilmesinden yana olmuşlardır. Kurulan ve bozulan sistemleri içerisinde yeniye de yer açmak istemişler ancak bozulmuş olan sitemin farkında olmayan Kadimciler tarafından ötekileştirilmiş yahut belli sınırlar içerisinde

---

[102] Kişimcan Eşenkulova, "Türkistan'da Eğitim Konusunun Ekim İhtilali Öncesi İdil-Ural Tatar Basınında Akisleri", **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, c:3, s:3, 2006, s.22-30, s.26.

[103] Ahmet Kanlıdere, "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları", Türkler, **Yeni Türkiye Yayınları**, c:18, 2002, s.415-426, s.420.

kabul görebilecek şartlanmalara maruz kalmışlardır. Ayrıca "dış ülkelerde eğitimlerini tamamlayarak ülkelerine dönen bu aydınlara halk ilk etapta zındık gözüyle bakarak bunlarla bütün ilişkilerini kesmiştir. Çünkü daha önceki yıllarda fakir halkın bin bir zorluklarla eğitim için dış ülkelere gönderdikleri gençlerden bazıları gerçekten örf ve adetlerini unutmuş olarak dönüyorlardı."[104] Yazar eserinde anne Meryem'in sürekli "Hüda bize ahlaklı çocuk görmeyi nasip etmemiş." yakınmalarına yer verir. Baba Hüseyin oğlu Aziz'e "Tekrar okursan, Allah dinsizlikten korusun. Yusuf o senin peşine takılıp gelir, sen ahlaklı olsan, o da şimdi işe girip çalışan bir çocuk olurdu. Şunu bilin: Bundan sonra ben, gözünüze perde çeken okumaya bir kuruş para vermem." diyerek Aziz'i ahlaksız olmak ve kardeşini de etkilemekle suçlar. Aziz ve Yusuf'un eğitimi babaları için aydınlanma değil gözlerine perde çeken bir okumadır. Bu yüzden Aziz'den eğitimi için maddi desteği de keser. Usul-i cedid aydınlarına zındık gözüyle bakılmasının haklı gerekçesi de yine Yusuf karakteriyle açıklanabilir. Zira Yusuf, Aziz gibi değildir. Aziz ve kardeşi Yusuf arasında da farklılıklar vardır. Anne ve babasına olan saygısını kaybeder, onlara karşı gelir. Dolayısıyla okumaya giderken adetlerini unutmuş gençlerin yansıması olarak Yusuf karakteri örnek verilebilir.

Cedit hareketi, az zamanda önemli bir gelişme kat ettiği için kabulü daha kolaylaştığı kadar ötekileştirilmesi de bir o kadar sert olmuştur. Bu toplumun eski ve yeni çatışması içerisinde olmasına sebep olurken aydınlanmanın da fitilini ateşleyen bir tezatlık olarak dönemin içerisinde yer bulmuştur. Bu dönemde aydınlar fikirlerini yine ilim ve sanat yoluyla halka anlatmaya çalışmıştır. Medreselerin ve yeni usül okulların eğitim konusundaki farklarını ortaya koymak adına eserler ele alınmıştır. Bunlardan bazıları "Rızaeddin Fahreddin'in Selime, Fatih Kerimi' nin Şakirt ile Student ve Nurettin Halfe, Sadri Maksudi'nin Maişet adlı eserleri hep bu maksatla yazılmış eserlerdir."[105] Basının bu dönemde etkisi oldukça yüksektir. Fikir çatışmaları yalnızca halk içinde değil aydınlar içerisinde de olmuştur. Bu dönemde de fikirleri doğrultusunda dergiler çıkarmışlardır. "Tatar toplumu modern bir millet olmanın şartları konusunda

[104] İsmail Türkoğlu, **Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.137.
[105] Alper Alp, "Ceditçi Aydınlara Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları", **XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri**, c:2, 2014, s.59.

ceditçilerin programını geniş ölçüde desteklerken, modernleşme karşıtı bir kitle de ortaya çıkmış durumdaydı. Bu doğrultuda ceditçilerin sözcüsü olarak Şura dergisi gösterilebilir. Onun muarızı ise kadimcilerin yayın organı olarak Din ve Maişet'tir."[106] Kadimcilerin ve ceditçilerin çatışmalarına Gaspıralı İsmail şöyle yaklaşmıştır:

> Heyet-i içtimaiyemizi (sosyal yapımızın tümünü) bugün en ziyade zehirleyen ve milletimizin ekser işlerine belki saadet-i istikbaliyesine set çeken (gelecekteki mutluluğuna engel olan), ayak çalan(çelmeleyen) 'kadimcilik ve ceditçilik'te (eski ve yeni taraftarlığında) görülmekte olan ifrattır (aşırılıktır). Kadimcilik ve ceditçilik maişet-i cemiyet(toplum hayatı) ile beraber doğmuş tabii hallerdendir.[107]

Varlığın ifadesi olan her unsur hiçbir zaman değişime uğramadan kalmaz. Holografik dünyada her bir değişimin ve hareketin gerekçesi mevcuttur. Her bir hareket bir diğerini hazırlar, değiştirir, dönüştürür ve belli bir temel üzerinde devamını sağlar. Gaspıralı İsmail, Kadimciler ve Ceditçiler tartışmasına bu bağlamda "dışarıdan" bakabilmeyi başarmış ufku geniş bir aydındır. Nitekim değişimin de, çatışmanın da birbiriyle çeşitli sebeplerle yoğrularak kendi doğal akışını gerçekleştirdiği kanaatini dile getirmiştir. Kadimciler ve Ceditçiler arasındaki tartışmalardan biri de hece yönteminden ses yöntemine geçilmesidir. "Rus Çarlığının oyununa gelen Kadimciler, eski hece metodundan ses metoduna geçen Usul-ı Ceditçileri ağır bir şekilde eleştirmişler bunu Kur'ân-ı Kerîm harflerine ters olduğunu dile getirmişlerdir."[108] Eserde hece usulü yönteme de dikkat çekilmiştir. Yusuf, Aziz'in evlenilmesi için düşünülen Alime abıstayın eğitimi konuşulduğunda "A, o kadar? "Nuni sekine ba" ya rastladığında, hangi hükmü vereceğini bile bilir şimdi o." (s.17.) diyerek alaya alır. Alime abıstayın eğitimine büyük bir aşama gibi bakılmasını küçümser.

Kadimciler ve Ceditçiler arasında kıyafet giyimine kadar bir ayrım oluşmuştur. Kadimciler geleneksel usulde giyimi devam ettirirken, Ceditçiler daha Avrupai tarzda giyimi kullanmışlardır. Gaspıralı İsmail, bu durumu "Rezina kaloş istimaline(lastik

---

[106] M. Şahingöz, A. Alp, a.g.m, s.241.
[107] Nadir Devlet, **Gaspıralı İsmail: Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist**, Başlık Yayın Grubu, İstanbul, 2011, s.68.
[108] Yavuz Akpınar, **İsmail Gaspıralı Seçilmiş Fikri Eserleri,** İstanbul, 2008, s. 279.

mesh/ayakkabı kullanımına) varıncaya kadar kadimci ve ceditçi iddiaları vaki olmuştur."[109] diye ifade etmiştir. Fatih Emirhan, eserinde kadimci ve ceditçiler arasındaki bu ötekileştirmeye yer vermiştir. Kadimci geleneğe sahip baba Hüseyin, kızı Zeynep'in geleneksel bir yaşama sahip olan Abdurrahman ile evlenmeye gönlünün olmadığını öğrendikten sonra "Ona varmayacak da yırtık ayakkabılı, kartuzlı[110] damat bulup da ona mı varacak acaba?" der. Zeynep ile annesi, Abdurrahman ile Zeynep' in evlilik meselesi hakkında konuşur. Zeynep açıkça geleneksel bir Tatar anlayışında olan Abdurrahman ile evlenmek istemediğini açıkça beyan eder. Bunun üzerine de yine babası Hüseyin, "Zeynep gerçek bir Müslüman yiğitle evlenmeye razı olacak değil. Yırtık ayakkabılı bir damadın gelmesine biz razı olmayız." der. Değişen Tatar gençlerinin talepleri ve kendi istekleri eski anlayışta olan kadimci gelenek içerisinde olan aileyi rahatsız eder. Usul-i kadim eğitiminden geçen damat Rahimcan ise ahlaki anlayışı bozuk biridir. Bununla beraber Aziz'in yeni anlayışta bir eğitime devam edip okuma ve daha sonrasında iş bulma arzusuna karşılık "Yırtık ayakkabılı memur oluncaya kadar mı okuyacaksın? Ha ha ha." (s.20). diyerek alaycı bir yaklaşım sergiler. Yeni anlayış ve fikirler, halktan insanların, aydınların kıyafetlerine de yansımıştır. Ancak bu durum din ve inançla beraber geldiği için kıyafetlerin de zihinsel çizgiler etrafında birleşip ötekileştirmeye yol açtığı görülür. Kılık kıyafet konusundaki değişime baba Hüseyin, ötekileştiren bir yaklaşımla cevap verir:

> Hüseyin: (Şaşırarak) Bu ne şimdi? İnsanı güldürmek için mi böyle yapıyorsun?
>
> Aziz: Bugün pek sıcak hava, böyle bir günde palto giyip yürümeye ne gerek var?
>
> Hüseyin: Seninle tekrar konuşursam eğer, yüreğim yanacak. Şunu bil, öyle yürümen bizim gönlümüzü incitir (s.13).

[109] Devlet, a.g.e, s.68.
[110] Gölgeliği sert şapka.

Hüseyin, Aziz'in palto ile dışarı çıkmayışını da küçümser. Aziz, kıyafete anlam katmaktan çıkmış bir karakterdir ve kıyafet konusunda mantığını yürüttüğü aşikârdır. Buna rağmen oğluna telkini oldukça hassas bir terazide gerçekleşmiştir. Gaspıralı bu dönemle ilgili gözlemlerini şöyle betimler:

> Bizim Kırım ve vilayetlerimizde yaylı açık fayton, ökçeli potin veya bot, demiryolu vagonu görüldüğünde "Kadimciler" muhalefet göstermeye başlayınca bunlara bizim "Ceditçiler" de tek tük karşı çıkmaya başladı. Yani "Kadimcilere" göre hanım ve hacıların kilim veya keçe örtülü mugedek araba (üstü örtülü araba) ile gezmeleri edebin; açık faytona binmeleri bozukluğun alametiydi. Dahası sarı mest ile sarı pabucu terk edip bot giymiş bir kadın yolda görülürse, mutlak fenalardan sayılırdı. Kadimciler on- on beş sene işlemeli bota, demiryolunda yürüyen trenlere yaklaşmadılar. Tâ ki, İstanbul'dan gelen işlemeli botlar gelene kadar. Bundan sonra İstanbul'da giyer diye botu giymeye, İstanbul'da binerler diye trene binmeye başladılar"[111]

Osmanlı Devleti o dönemde Türk dünyası içerisinde konumunu ve imajını devam ettiren bir devlettir. Nitekim Gaspıralı İsmail de bu itibara dayanarak Türk dünyasında ortak anlaşılan bir dil olması gerektiğini savunurken bu dili Osmanlı Türkçesi'ne yaklaştırmıştır. Kılık kıyafette de faytona binme konusunda da Kadimciler Osmanlı Devleti'nin dini imajına güvenerek yeniliği geç de olsa kabul etmişlerdir.

Gaspıralı İsmail, eski ve yeni çatışmasının her devirde ve her millette olduğunun bilincindedir. Gaspıralı yeninin eskiyle uyumlanması konusunda ise şöyle der: "Tarihşinasana (tarihçilere) malumdur: Bundan iki bin niçe yüz sene mukaddem(iki bin kaç yıl önce) Yunan kadimcileri (gericileri), hükemadan (filozoflardan) meşhur Sokrat'ı ceditçilik ile kabahatli edip(yenilikçilikle suçlayıp) katlettirdiler…"[112] Fikirler de dâhil olmak üzere katı olan şeyler yerinde kalmayı ve kopmamayı benimser. Evren daima ilerleme ve dönüşüm içerisindedir. Dolayısıyla eski ve yeni, hareket, eylem ya da eylemsizlik birbiriyle karşılıklı alışveriş halindedir. İkisinden birinin ya da fikirleri temsil eden bireylerin birbirini yutması da dönüşümü doğurur.

[111] Zeki, a.g.e, s.4.
[112] Nadir Devlet, a.g.e, s.68.

Bu eylemin gerekliliğidir. Ya eski yeniyi yutar, ya da yeni eskiyi. Ya da yeni gelirken yeniyi öngören bireyler değişikliğin kurbanları olmaya hazırdırlar. Şok etkisi yaratmadan, şuurlar sorgulamayı kabul edemeyecek kadar katıysa bu da elzemdir. Kazan Tatar hayatında yıllardır süregelen gafletin, asimilasyonun ve bunun doğurduğu gerilemenin, kimlik ve dini bilinçte kayba uğrama endişesi taşımanın neticelerinde ortaya çıkan tutunma ve sabit kalma gücü zihinleri uzun süren katılığa mecbur etmiştir. Bu ortaya çıkan katılık, mecburiyetten sıyrıldıktan sonra kendini yenileşmeye bırakmazsa eğer gerilemeyi artırır hale gelir. Cedidizm de bu gerilemenin daha fazla sürmemesi için bu durumu fark eden aydınların harekete geçerek toplumu yenilik için esnek olmaya davet eden ilerleyici şuurlar bütünüdür. Kazan Tatarları, bu ilerlemeden şuuruyla sağ çıkmış ve bu aydınlanmanın gücünü eskiyle yeninin birleşimindeki esneklikle ve günümüze kadar devam ettirecek nitelikte yaşamaktadır.

Rusya himayesi altında yaşayan Kazan Tatarlarının Rus okullarına çocuklarını gönderme konusunda endişeleri vardı. Dinlerini ve kimliklerini kaybetme korkusu yaşadıkları için çocuklarını Rus mekteplerinden uzak tutmaya çalışmışlardır. "İdil-Ural medreselerinin yegâne gayesi; Müslüman çocuklarına okuma öğretmek ve imam yetiştirmekti."[113] Kazan Tatarlarında dini kimlik baskın olduğu için imamlara verilen önem çok fazlaydı. Halkın önde gelen simaları olarak toplumu yönlendiren kimliklere sahiptirler. Rusya'nın asimilasyon politikalarından dolayı onların dilinden, kültüründen tamamen uzak kalma konusunda fikirler öne sürerler.

> Hocalar ve şeyhler de çocuklarını Rus mekteplerine göndermek isteyen ebeveynlere: "Aman çocuklarınıza Rusça öğretmeyin, evlatlarınız elinizden gider, dininizden ayrılırsınız, Rus gibi olmayın" diye öğüt ve nasihat veriyorlardı. Öğütlerinin aksini yapanları "küfürlük" mührü ile cezalandırıyorlardı. Söz arasında bir kelime Rusça konuşmak, gazete okumak küfür, gazete ele almak büyük günah idi. Bu nedenle, bırakın Rus mekteplerinde

[113] İsmail Türkoğlu, **Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin,** Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s.31.

> okumayı, Rus denizinde yaşayan Müslümanlar arasında yukarıda da belirtildiği gibi Rusça bilenlerin sayısı yüzde beşi geçmiyordu.[114]

Yazar eserinde Kazan Tatarlarının bu ön yargısına da yer vermiştir. Aziz'in babası da bu konuda endişe taşıyan biri olarak betimlenir. Oğlunun Rusça eğitim almasına izin verir ancak onun değiştiğini düşünür. Aziz odasında Turgenyev'in Babalar ve Oğullar romanını okurken babası Hüseyin girer. Aziz'e "Rus kitabını okurken, başa şapka giymek; eğitimli kişilere yasaktır bu. Utanmaz…" diye hitap eder. Aziz medrese eğitimi almış bir gençtir. Bu eğitimin gereği geleneksel yaşama göre kelepüş giymelidir. Ancak Rus kitabı okurken bu şapkanın giyilmesi babası tarafından saygısızlık olarak görülür. Şapka, medrese eğitimi almış Aziz için babasına göre aslında ilmin ve bunu yaşamanın temsilidir. Kelepüş giymek geleneksel bir yaşamın ürünüyken, medrese eğitimi almış kişilerde bu şapkanın anlamı ilimle beraber daha da yüceltilir. Aziz, babasının onu şapkasız görme ihtimalinden çekinerek odasında bir ses aldığında hemen kelepüşünü giyer. Eserde çizilen tablo, Aziz'in yeni fikirleri okumak için mücadele etmesinin yanında babasının sözünden çıkmadan evinde yaşamaktır. Aziz için de şapka giymek artık anlamını yitirmişken, bunu ailesine olan saygıdan bünyesinde tutmakla beraber kendi özgürlüğünü tam olarak eyleme dökememiştir. Ayrıca, Aziz ve Yusuf kardeşleri Zeynep'e Rusça öğrenmesi için desteklerler. Aziz kardeşi Zeynep' e okuması için kitaplar verir. Eserde Zeynep'in Rusça öğrenmek için gramer soruları sorduğu ve abilerinin bu soruları cevapladığı bir sahneye de yer verilir. Yine Aziz, evden ayrılacağı zaman babasının kendisinden kardeşlerini etkilediği için ve kendisinin de Ruslaştığını düşünmesiyle maddi desteğini keser. Evden ayrılacağı zaman da Aziz için arkadaşı vasıtasıyla para kazanması için tercüme işi verilir. O dönemde Rusça' nın halk arasında kabul görmeyişi ve ötekileştirilmesine rağmen Aziz'in tercüme işine girişmesi o dönemde bir karşı eylem olarak düşünülebilir. Yazar, eserinde cedidizmin de eleştirisini Ahmet karakteri üzerinden yapmıştır:

> Ahmet:(Ziya'ya) Birkaç köye birer zengin zekâtından usul-i cedid mektepleri açılınca, millet terakki ediyor diye geldiniz. İşte on beş yıl oldu, bu mektepler açılalı ve kapanalı. E milletimiz yerinde sayıyor hala. Güya, köy çocukları

[114] "Kazan", ***Tercüman,*** s.9**,** 15 Mart, 1901, s.3.

> tecvid öğrenmeye başlayınca, pek büyük iş oluyormuş-muş! Hayır, kardeşim eğer siz, Tatarı geliştirmek istiyorsanız, fakir halka-köylü işçiye bilinç oluşturmak için gayret ediniz. Filan zenginin yardımı, filan cimri zenginin şefkati diye resmi evrak yazmaktansa, bu filanların nasıl yapıp insanların çalışıp yediklerini, onların iş arkasında zenginleştiklerini yazınız (s.26).

Cedidizmin eksik görülen yanları yazar tarafından dile getirilir. Başlangıç için maddi ve manevi destek halk tarafından verilmişse de sistemli hale getirilememiş, medreselerin kendi döngüsünü sağlayamamış olması halkın ilerlemesine büyük katkılar sağlasa da yeterli olmamıştır. "İdil-Ural medreselerini kuranlar mahalle ve köy halkı ile hayırsever birkaç ailedir."[115] Usul-i cedid eğitimine halk ne kadar kucak açmışsa da bu durumdan faydacılık sağlayanların da bir o kadar mevcut olduğu dile getirilmiştir. Bu yüzden yazar, eğitimin azim gerektirdiğinin yanı sıra bilinç kavramını da barındırmasını ister.

2.4.3. Yeniliğin Gölgesinde Kalanlar: Kuşak Çatışması

Yeryüzüne doğduğu andan itibaren, güneşin aynı açıyla vurduğu ve yaşamını şekillendirdiği insanlar kendi içinde birçok açıdan aynı durumlarla karşılaşırlar. Türk Dili Kurumu'nun sözlüğüne göre kuşak, "yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu"[116] anlamına gelmektedir. İnsanlığın oluşumundan itibaren kuşakların varlığı kaçınılmazdır. Her topluluğun dünya yüzeyinde kendi içinde kuşaklar oluşturabilmesi söz konusu olabilir. Nitekim kuşakların varlığını, benzerliklerini, bakış açılarını belirleyen içinde bulunulan toplumun siyasi, sosyal, dini, psikolojik durumudur.

Ülkeler arasındaki fikir çatışmaları, siyasi ideolojiler başta olmak üzere birçok alandaki yayılmacı politikalar koloni şeklinde toplumun en küçük yapısı olan 'aile' ye kadar etki etmektedir. Dolayısıyla bu bireylerin yaşadıkları, ulaştıkları yahut onayladıkları çevre ve etkileşim araçları, bireyleri farklı bakış açılarına itmektedir.

---

[115] İsmail Türkoğlu, a.g.e, s.30.
[116] https://sozluk.gov.tr/ 06.07.2020 tarihinde erişildi.

Kuşaklar, yaklaşık olarak 25-30 yıllık yaş aralığından oluşan bir kümeyi kapsamaktadır.[117] 25-30 yıllık bir süreç, kuşaklar arasında birçok açıdan farkların oluşabildiği bir aradır. Kuşaklar arasındaki bu süre, bireylerin yeni olay ve durumlara karşı hazır bulunuşluğunu önemli ölçüde değiştirmektedir.

Birey için kendisi haricinde ailesi "iç", aile dışında kalan bütün çevresi "dış" olarak nitelendirilirse, bu ikisi içerisinde sağlanacak uyum karşılıklı olarak 'iç'ten 'dış'a, 'dış'tan 'iç'e bir akım olacak şekilde çerçevelendirilebilir. Kuşakların içerisindeki çatışma ve uyum tam olarak bu aşamada devreye girmektedir. Bireyin, 'iç'ten 'dış'a, 'dış'tan 'iç'e yaşadığı uyum sağlama sürecindeki zihinsel, fikirsel, psikolojik, sosyolojik aksamalar, durağanlıklar ve bunları anlama süreci kuşak çatışması olarak adlandırılır. Kuşak çatışması toplumun her aşamasında olduğu için çok yönlü olabilir. Birey, kimi zaman aile içinde kimi zaman kendi kuşağı dışında çevresiyle çatışmalar yaşayabilir. Lakin şüphesiz çatışmanın en şiddetlisi içerde olandır; ailede olandır. Sürekli iletişimin olduğu bir ortamda, iç içe çoğalmanın yaşandığı bir zincirin parçası olarak değişimi üstlenmek birey için de, bir diğer kuşağın kabulü için de oldukça zorlayıcıdır. Dolayısıyla, dönüşümün gerçekleştiği bir sürece karşılıklı olarak şahit olmak iki tarafın potansiyellerini etkilediği gibi yönünü de değiştirmektedir. "Marx'a göre, çatışmanın 'toplumu dönüştürme' işlevi vardır."[118] Kuşak çatışması içerisinde gerçekleşen durumlar, değişime ve dönüşüme kapı aralamaktadır. Yeryüzünde hiçbir şey sabit kalmaz. En yerinde saydığı düşünülen durumlarda dahi bir dönüşüm söz konusudur. Çünkü eylemsizliğin içerisinde de eylem gizlidir.

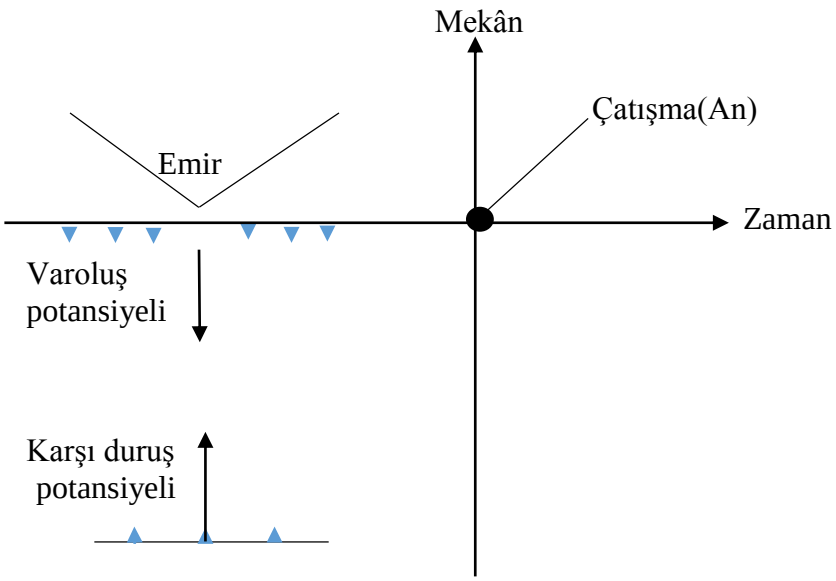
Geleneksel toplumlarda kuşak çatışması yatay olarak gerçekleşebilirken dikey yönde gerçekleşmesi bireylerin çatışmasının kuvvetini de artıracak nitelikte olur. Genç kuşağın davranışlarındaki değişiklik yatay bir kuşak çatışmasına örnek verilebilir. Ancak bir gencin din değişimi dikey yönde bir çatışmaya sebep olabilir. Çatışmalara zemin oluşturan fikirler karşılıklı olarak birey ya da gruplarda emir olarak algılanabilir. Nitekim "Bir kitlede emir yatay olarak yayılır."[119] Fikirlerin oluşumu ve bunların çatışmaya sebebiyet vermesi, bireylerin egosundan dolayıdır. Bu sebeple emir,

---

[117] Sevde Günçay, "Kur'an-ı Kerim'de Kuşak Çatışması", **Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal,** c: 2, s:1, 2018, s.7-26. s.10.
[118] Alev Akbal, "Sosyal Hayat ve Çatışma", (Der. Aytül Kasapoğlu), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2008, s.57.
[119] Elias Canetti, **Kitle ve İktidar**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s.335.

çatışmanın potansiyel olarak şiddet seviyesini belirler. Ancak varoluşsal açıdan bakıldığında fikirler de ‘kendiliğiyle’ meydana gelir ve bireylerin yahut toplumların öz benliklerinde akacak bir yol bulur. Dolayısıyla bireyler yahut toplumlar kendi öz benlikleriyle hareket etmedikleri sürece tutundukları her şey egonun varsayımı olarak kendini gösterir ve ilerlemeyi durdurur. Bu yüzden ‘emir’ olarak algılama öz benliğin değil egonun işidir. Üstelik ‘emir’ olgusunun hareket noktası hiçbir zaman taban olmaz. Emir daima tümden gelir. Bireyi inciten de budur ki algıladığının daima dışında olan bir deneyimle karşı karşıyadır. Bu sebeple ‘emir’ algısı kesin olarak egonun ürünüdür. Çatışmanın ‘emir’ zeminli şematik olarak açılımı aşağıdaki gibidir

Tablo 2

Çatışma, karşı duruş potansiyeli ile varoluş potansiyelinin bir araya geldiği ortak noktadır. Emirin varoluş potansiyeli arttıkça, birey ya da toplumun da karşı duruş potansiyeli o derece artacaktır. Çatışmanın gerçekleşmesi için ayrıca zaman ve mekân da ortak noktada kesişmelidir. Zaman ve mekân bağlamında bakıldığında bu durum Bahtin’in “kronotop” açısıyla da benzerlik göstermektedir. Ancak bu iki kesişme ve

çatışma arasında anlamsal olarak fark vardır. Bahtin' e göre birey, zaman ve mekânın kesiştiği yani bireyin benliğiyle çatıştığı yerde, bireyin öğretiye hazır bulunuşluğu en yüksek seviyededir. Dolayısıyla zaman ve mekân Bahtin'in anlayışına göre kesiştiğinde birey bulunduğu ahvalden daha üst düzey bir olgunluğa taşınır ve farkındalığı artar. Ancak kuşak çatışmasında ise birey egosu henüz farkındalığa hazır değildir. Bu yüzden çatışması daha şiddetlidir ve şiddeti de 'kabul' durumu zayıf olduğu için ego kaynaklıdır. Bunun sebebi ise egonun varoluşsal olarak kendini koruma yaratımıdır. Bireyin bulunduğu durumdan bir üst düzey olgunluğa çıkması ise belirsiz ve genellikle olumsuzdur. Çünkü kuşak çatışmasında 'an' çoğunlukla yayılmacı bir şekilde yer alır. Yani dönüşüm anda değil, daha uzun zaman dilimlerinde ve yavaş bir şekilde gerçekleşmektedir. Kronotop düzlemindeki dönüşüm kendini 'an' a bırakırken, kuşak çatışmasındaki dönüşüm kendini 'an' lara yayar ve uzun bir sürede gerçekleşir. Bahtin'in kronotop anlayışında birey kazanımda olduğunu 'an' itibariyle fark eder. Kuşak çatışmasında ise birey kazanımdan ziyade kayba uğradığını düşünmektedir. Farkındalık ise bir sonraki kuşak tarafından bile algılanacak kadar uzun vadede gerçekleşir. Netice itibariyle kuşak çatışmasında da kronotop düzleminde de kesin olarak bir dönüşüm vardır.

Kuşak çatışması genellikle içinde bulunulan toplumun değerleri üzerinden olur. Değerler üzerinden yürütülen kuşak çatışmaları daha keskin olmakla birlikte soyutluğunu koruduğu gibi kalıcılığını da daha uzun süre devam ettirir. Nitekim fikirlerin ve değerlerin çatışmalarının elle tutulur biçimde devam etmesi, kazanım noktasında insana hizmet eder. Din insanlığın kendi aydınlanmasını yaşayabileceği içsel bir olgudur. Dinin elle tutulur yanı da insanların içsel olarak dönüşümlerine vesile olmaktır. Ancak bu durum beraberinde, kendilerine gelen dinin toplum içinde en büyük çatışmalara sebep olduğu bu vesileyle içsel aydınlanma yaşayan kişilerin ilim ve bilinç noktasında kuşak çatışması yaşadığı aşikârdır. Bu sebeple kuşak çatışmalarına kutsal kitaplarda da yer verilmiştir. Peygamberlerin, kendi içlerinde yaşadıkları "aydın olma" ve bilinç aşamaları içinde bulundukları toplum tarafından şiddetli çatışmalara sebep olmuştur.

> Grup içerisinde mevcut bulunan dini inanç sisteminin değişimi oldukça güç olan bir durumdur. Bu direncin şiddetini, grup içerisindeki müntesiplerin inanılan inanç sisteminde birliğe ulaşmaları, uygulanan baskı, grubun dağılımı engelleyen dini inancın birleştirici güç olması, toplum içerisinde kabul görülmüş inançlarda belirleyebilir.[120]

Peygamberlerin aydınlanmalarının uzun yıllar devam etmesi de farklı dinde olup aynı toplum içinde olan insanlar arasında da kuşak çatışmasının temelini atmıştır. Bu kuşak çatışmaları her ne kadar keskin ve sert olduysa o kadar da insanlığa katkıda bulunmuştur. Dinlerin oluşumunda geçen sancılı süreçler sonraki kuşaklarda o dönemdeki çatışmalara tutunma durumunu da doğurmuştur. Kuşaklara aktarılarak gelen yaşam biçimi haline gelmiş ve din de geleneksel bir hal almıştır. Dinin gelenekselleşmeye başladığı yerde de ahlak kavramı ortaya çıkmıştır. Bu durum zamanla din ve ahlak kavramının iç içe geçmesine ve birlikte anılmasına sebep olmuştur. Ahlak kavramının öğretildiği ilk kurum ailedir. Bu yüzden "geleneksel toplumlarda, kutsal olan ile kutsal dışı iç içe girmiştir. Ailenin bir arada olması için mevcut değerleri hali hazırda o aile içine doğan bireye kabul ettirmek yaşamın gerekliliği olarak algılanmaktadır.

Rusya'nın Türk dünyasına egemen devlet olması da şüphesiz çatışmalar bünyesinde olmuştur. Baskının, zulmün hüküm sürdüğü himaye döneminde Türk dünyası, daha önceden de aslında bir çatışma içererek olagelen din ve ahlak anlayışına tutunarak Rusya ile yapılan çatışmalardan kendini korumaya çalışmıştır. Türk dünyası için bu tutunma, kendi içlerinde hiçbir zaman ölmeyecek olan bağımsızlığın ve hürriyetin sermayesi olmuştur. Kazan Tatar Türklerinde İlminskiy vasıtasıyla uygulanan yaptırımlardan da yine aynı şekilde dine ve ahlaka tutunma yoluyla mücadele edilmiş ve diğer Türk cumhuriyetlerine nispeten bu mücadeleden daha başarılı çıkmışlardır.

İnsan için deneyimlenmiş olan yol daima daha güvenlidir. Kazan Tatar Türkleri arasında da deneyim din ve ahlak üzerinden yüksek potansiyelle devam etmiştir. Daha sonra Sovyet rejiminin uyguladığı baskılar milli bilincin de artmasını sağlamıştır.

[120] Günçay, a.g.m, s.19.

Sovyet rejimi ile yapılan çatışmalar milli bilinci artırdığı gibi aydınlanmayı da beraberinde getirmiştir. Aydınlanmanın izdüşümü o dönemdeki aydınlardır. Aydınların varlığı da Cedidizm akımı altında toplanmıştır. Cedidizm, dini ve milli bilincin aydınlarda açığa çıktığı, Sovyet rejimiyle yapılan çatışmaların pozitif neticesidir. "Bireylerin toplumsal yaşamda sahip olduğu birden fazla statü içerisinde, toplumun önem sıralamasında en fazla değer atfettiği statüsü, onun 'kilit statüsü'dür."[121] Kazan Tatar Türklerinde de aydınlanma, ağırlıklı olarak din merkezli gelişmiştir. "İdil-Ural medreselerinin yegâne gayesi; Müslüman çocuklarına okuma öğretmek ve imam yetiştirmekti."[122] Dolayısıyla çocuklar dini statü etrafında geleceğe hazırlanmaktadır. Bu durumdan Fatih Emirhan da nasibini almıştır. Geçiş dönemindeki aydınlar eski kuşağın Ruslaştırma mücadelesini görmedikleri için yeni arayış ve anlayışlarla devam etmek istemişlerdir. Mücadele verilmiş ve kemikleşmiş hale gelen birçok unsur önceki nesil için önemliyken, kabulün içine doğan bireyde yarı yarıya bir etki göstermektedir. Geriye kalan boşluk ise yeni sistem ve anlayışlarla doldurulmaktadır.

Fatih Emirhan'ın, eserinde başkarakter olarak resmettiği Aziz de kendisi gibi medrese eğitimi almış biri olarak büyütülür. Daha sonra aldığı Rusça eğitimle birlikte Aziz'in bakış açısı değişmeye başlar:

> Hüseyin: Pekâlâ, öyleyse, seninkini dinleyelim bakalım. Böyle daima eşsiz durmak olmaz. Şimdiye kadar biz seni çocuk olarak gördük ama şimdi yaşın yirmi bir oldu, sakalların çıkmaya başladı, bir işe tutunmanın vaktidir şimdi. Senin gibi yiğitlerin hepsi dağa dağ vuruyor, çok şey yapıyorlar. Sen ne yapmak için bekliyorsun?
>
> Aziz: Benim ne yaptığımı herhangi biriniz muhtemelen biliyorsunuz diye düşünüyorum. Ben okuyorum. Gelecekte de bunun için çalışmayı düşünüyorum.

[121] Nilüfer Demir, **Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara 2004, s.89.
[122] İsmail Türkoğlu, a.g.e, 2000, s.31.

Hüseyin: Heh, çalışmak niyetinde değilmiş!

Aziz: Okumak, geleceğe hazırlanmak, bana göre pek büyük iş (s.10).

Aziz'in ailesi, kendisinden iş sahibi olmasını ve evlenmesini beklemektedir. Marx'a göre, "Bir bireyin başka bireyi sömürmesi ortadan kalktığı ölçüde, bir ulusun da ötekini sömürmesi ortadan kalkacaktır."[123] Aziz de bir birey olarak ailesi tarafından beklenti açısından sömürülmektedir. Çünkü Aziz'in kendi isteği değil, ailesinin kendi istek ve arzuları yerine getirilmelidir. Aziz bu duruma karşı çıktığında da aile yalnızca beklentinin kırılmasıyla kalmaz. Aziz'in kararlılığı da ailesinin korkuya bürünmesine sebep olur. Bu korkular ise bireyleri karşılıklı olarak tetikler ve çatışmanın temelini oluşturur. Aziz nezdinde benzer aydınlanmayı yaşayan bütün Tatar gençlerinin benzer bir çatışmadan geçmesi o dönem kuşağı için kaçınılmazdır. Karl Marks, ailenin çocuklar üzerindeki beklentisini "Aile ve eğitim üstüne, ana baba ile çocuklar arasındaki kutsal ilişkiler üstüne burjuva söylemleri, büyük sanayi yüzünden proleterlerin tüm aile bağları parçalandıkça ve çocuklar adi ticaret metaına ve çalışma araçlarına dönüştükçe bir o kadar iğrençleşiyor."[124] şeklinde açıklamaktadır. Bu beklenti ailenin temelinden sarsılma konusunda uçurumun kenarına getirecek niteliktedir. Zira çocuklar, verim alınması gereken bir meta olarak bakılıp, bu beklentiyle değerlendirildikçe sevgi, sistem adına sömürülmeye başlar. Çocukların bu şekilde konumlandırılışı hem onları gelecek kaygısına iter, hem de çocukların da sevgiyi bu şekilde sömürmeye çalışması ihtimalini de ortaya çıkarır. Yani Marks'ın anlayışından yola çıkılacak olursa değerler, kutsal sayılan ilişkiler korunmalı ve sömürü aracı haline getirilmemeli ve sevgi varoluşuyla merkezde kalmalıdır. Eserde de Kazan Tatar gençlerinin varoluşsal sevgilerinin bu şekilde sömürülüşüne yer verilir.

Aziz'den, önceki kuşağın ve kendi kuşağından olan gençlerin yaptığı gibi ticarete girmesi ve daha sonra da bir kız bulup evlenmesi beklenir. Ancak Aziz, "Eğer ben okulu bırakırsam, dükkânda kalıp, kapı dibinde gözlerimi parıldatıp durmaya başlasam, bana kız bulunur mu?" (s.20) diyerek bu durumu alaya alır. Eniştesi

[123] Karl Marx, Friedrich Engels, **Komünist Parti Manifestosu**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009, s.69.
[124] Marx, Engels, a.g.e, s.68.

Rahimcan'a "Enişte öyleyse, zorlanma şimdi, ilk başta, birinci sınıf kızları, şu dükkânın önünde güzelleşip bekleyen, ayakta duran, hareket eden zengin çocuklarını bulsunlar. Bana böyle ilk kez bakılan kızlarınız da lazım değil, dükkân kapısında yapacağınız iş de lazım değil. Ben okuyorum ve okuyacağım!" (s.20) diyerek kendi tavrını ortaya koyar. Aziz'in bu cevapları, çatışmanın bir tarafı olmayı iradeli bir şekilde seçtiği anlamına da gelmektedir. Eserin ilk sayfalarında Rahimcan'ın "Bizim zamanımızda, ana-baba ne derse, çocuklar onları tasdik ederdi. Şimdi de usul-ı cedid, ha ha ha. (Güler.) Şimdi yeni şeriatta büyüklerden utanma yok." (s.17) demesiyle de kuşak çatışması açık bir şekilde ifade edilmiştir. Anne babanın merkez olması beklenirken Kazan Tatarları arasında aşırı tutunmadan kaynaklanan yozlaşma sonucu merkez, usul-i cedid anlayışı olmuştur. Usul-i cedidin ne kadar önemli ve güven aşılayan bir sistem haline geldiği hem mizahi olarak ele alınmış hem de yozlaşmış bir karakterin ağzından verilmiş olması usul-i cedidin görüngüsel olarak "karşı" tarafı da etkilediğini açıkça göstermektedir. Eserin başkarakteri olan Aziz de "Bizim şu anki hayatımızın sıkıntısı da burada: size ömrünüzde işitmediğiniz sözleri işittirirken, bize o sözler doğru geliyor." (s.18) diyerek kuşak çatışmasını ifade eden bir rol üstlenmiştir. Aziz'in bu ifadesinde kuşak çatışmasındaki taraflardan birinin bilinmeyenle karşı karşıya olduğu anlamı da çıkmaktadır. Aziz'in babası Hüseyin de kendi kuşağının ilme önem veren kişilerinden olarak çizilmiştir. Rusça eğitim görme konusunda çocuklarını desteklemiştir. Ancak kendi çizgilerinin dışına çıkıldığını fark ettiği için desteği tepkiye dönüşmüştür. O da bu durumu "Şimdi usul-i cedid de usul-i kadim de değil, zamane bozuldu."(s.19) diyerek değerlendirir. Bu ifadesinde usul-i cedidi koruyan yanı olduğu gibi değişimin suçunu zamana yüklemiştir. Her değişim çatışma içermeyebilir. Ancak bütün değişimler zamanın gölgesinde gerçekleşir. Dolayısıyla değişim aslında çoğunlukla "bozulma" olarak algılanır. Ancak her bozulma kendi bünyesinde değişimi barındırır. Burada kuşak çatışması açısından dikkat edilecek husus, algıların ve anlamların farklılığıdır.

> Ali: Ah, Zühre tutaş, o çok çetin mesele. Ne yapmaları gerek? Nasıl tutunup nereden başlayacaklar? Rus hayatı da bu meselenin cevabını hemen bulamamış tabii ki. Bence, bizim bugün görevimiz eskiyi kırmak. Biz bugün yeniye çalışıp, bunu Tatar'ın gözünün önüne getirip koyamayız. Tatar'ın hayatı da buna hazır

> değil, biz kendimiz de işe yarar hazırlıklar yapmadık. Biz Rudinnar, Bazarovlar olabilsek, halka daima eskiyi yıkmak ideasını söylesek, gelecekte doğru-dürüst çalışan kişiler de yetişirler ya da biz büyük tecrübelerle çalışan kişiler oluruz. Biz değişimci kahramanlar; bizim bundan fazlasını bekleyecek, bundan fazlasını talep edecek halimiz yok
>
> Ziya: Aslında, şüphesiz efendiler, siz o eskiyi yıkmanızla uzağa gidemezsiniz. Şu var ki, sizin çok fazla arkasında çalıştığınız kişiler zarar görüyorlar. Şimdi gözümüzün önünde, eskiler arasında günden güne gençlere karşı tepkiler artıyor. Eskiler günden güne geriye gidiyorlar (s.21).

Çatışmalardaki tarafların hazır bulunuşluk seviyesi çatışmanın şiddetini belirler. Ali'nin söyleminden Tatar halkının değişime karşı hazır bulunuşluğu yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Ali, kendilerinin farkındalık sahibi kişiler olduğunun bilinciyle konuşur ve yenilenmeyi bir sorumluluk olarak algılar. Bu sorumluluğu tam olarak yerine getirmedikleri için onlar da değişime netlik kazandıramazlar. Yazar, Ali'nin ağzından çatışmanın egosal düzlemini dile getirmiştir. Lakin yine de umudunu yeni kuşak adına diri tutar. Ziya ise, eski anlayışın tam olarak ortadan kaldırılma fikrinin çatışmayı daha körükleyeceğini, halkın benliğinin bu durumu daha sert karşılayacağını ifade eder. Eskiye karşı çıkma gençliğin yüksek enerjili tepkisiyle birleşince halkı aydınlatmaktan ziyade daha da geriye gitmesine ve geriye daha çok tutunmasına sebep olmuştur. Egoyu kıracak olan esneklik gerçekleşmediğinde, ego çok daha sert bir şekilde kendini var eder. Bu durumda yenilenme, benliklere yönelik tutum karşısında değişim itici güç haline döner ve gerileme artar. Dönüşümün kabulü de bu şekilde gittikçe daha da zorlaşır. Dolayısıyla tarafların çatışmasındaki tutumun dengesi de yenilik ve değişim açısından önemlidir. Yazar, Tatar hayatına karşı çıkışı da dengede tutarak bir aydının eline vermiştir. Fatih Emirhan'ın kendisi de ailesi arasında yaşadığı kuşak çatışmasını şöyle aktarmaktadır:

> Ekimin onundan sonra maddi durum epey fazla kötüleşmiş ve babam ile aramız tamamen soğumuştu. Hatta gideceğim gün babamın bana karşı her hareketinden

> bir soğukluk ve sen bizden tamamen ayrılıp gidiyorsun, kötü talih der gibi bir şey seziliyordu ve her dakika beni evden soğutuyor, uzaklaştırıyordu.[125]

Fatih Emirhan, Aziz karakteriyle aslında kendini anlatmıştır. Esere bu anlamda esere realist açıdan bakmak mümkündür. Fatih Emirhan bir mektubunda ailesiyle olan kuşak çatışmasını "bir taraftan, eve yakın da tutmayan dikenler ve bir taraftan da, pek sağlam çeken rüzgârlar"[126] şeklinde ifade etmektedir. Yani ailesinin tutunduğu anlayışı Fatih Emirhan, diken olarak nitelendirirken bu durumun onu evinden uzaklaştırdığından bahsetmektedir. Kendisinin içine doğduğu ve farkındalık kazandığı anlayışı ise "sağlam çeken rüzgarlar" olarak nitelemektedir. Emirhan, yaşadığı ikilemi, kuşak çatışmasının onu buhranlı bir sürece nasıl çektiğini aktarmaktadır. Ancak ilerleyebilmek için doğru bildiği yoldan şaşmamış ve kendi kararlarının arkasında durarak bir tercih yapmıştır. Hukuk fakültesine gitmek isteyen Emirhan'ın "babası onun bu arzusunu tasdik etmedi, o ondan sonra evi terk etti.[127] Eserde de çatışma Aziz'in evi terk etmesiyle son bulur. Yani yazar kendi yaşamında içinde bulunduğu buhranlı süreçlerden yine kendini anlattığı bir eserle çıkarak rahatlamaya çalışmıştır.

Çatışma, bireylerin farkındalığa, alışkanlıklarının dışındaki farklılıklara tam olarak hazır olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple tarafların çatışmaya sebep olan durumu değerlendirmeleri genellikle olumsuz yönde olur. "Çatışmaya dâhil olanlar ya da çatışmayı dışarıdan gözleyenler bu ilişkiyi tamamen olumsuz olarak nitelendirebilir. Ancak çatışmanın, taraflar için yıkıcı olmaktan çok yapıcı yönleri de söz konusudur."[128] Eserde Aziz'in kız kardeşi Zeynep abilerinin anne babalarıyla çatışmalarını olumsuz olarak değerlendirir. Babası eve geldiğinde çatışmanın gerçekleşmemesi için abisine yapıcı davranma konusunda "Abi, lütfen babama karşılık vermeye çalışıp sesini fazla çıkarma şimdi" diyerek telkinde bulunur. Ancak, ilerlemenin, farkındalığın gerçekleşmesi için çatışma gereklidir. "Eğer bir çatışma, toplumun varlığını üzerine inşa ettiği temel norm ve değerler hakkında ise, bu çatışma 'olumlu' ve 'işlevsel' değildir. Aksine çatışma, eğer toplumdaki süreç ve işlevlere

---

[125] Polat, a.g.m, s.205.
[126] Polat, a.g.m, s.205.
[127] Ukmasıy, a.g.e, s.201.
[128] Hatice Alev Anıl, *"Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma",* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Isparta, 2011, s.19.

ilişkin ise, ‘olumlu’ ve ‘işlevsel’ olacaktır.”[129] Çatışmanın olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirilmesi ise anlamsal olarak görecelidir. Çünkü norm ve değerler her birey için geçerli olmayabilir. Ancak nicelik bakımından eserde hem olumlu ve işlevsel çatışma, hem de olumsuz ve işlevsel olmayacak şekilde yer almıştır. Bu da yine karakterlerin bakış açısına göre belirlenebilir.

Eserde anne Meryem’in, baba Hüseyin’in, abla Fahrinisa’nın açısından çatışma değerler üzerinden gerçekleşiyor gibi anlamlandırıldığı için olumsuz ve işlevsel değildir. Ancak Aziz’in, Yusuf’un açısından değerlerden ziyade değişim ve aydınlanma adına mücadele olarak adlandırıldığı için nitelik olarak olumlu ve işlevsel bir çatışmadır. Anne Meryem ve baba Hüseyin açısından bakıldığında beklentilerini bir evlat olarak çocuklarının karşılamamış olmamaları onları kaygıya sevk etmektedir. “Oysa genç giderek bağımsızlaşmakta kendi özgür dünyasını kurmaktadır ve anne-baba bu dünyada kendilerine bir yer olmayacağından korkmaktadır. Bu nedenle, gencin, kendi istekleri doğrultusunda, kendi değerleriyle ve kendi beklentileriyle yaşamasını isterler. Yani bu tutumda, bilinçli ya da bilinçsizce "senin iyiliğin için" savunması altında yatan "bizim iyiliğimiz ve güvencemiz içine" kaygısı egemendir.[130] Meryem çocuklarının beklentilerini karşılamadığını gördüğünde kaygı içinde “Hüda bize evladın iyiliğini görmeyi yazmadı.” diyerek sitemini hem dışa vurur hem de kadersel boyutta bir algı katarak kendini bu kaygıdan kurtarmaya çalışır. Aziz, kuşak çatışmasını eserde bilinçli şekilde ifade eder:

> Bu bağırışlar, bu sesler bizimle babamlar arasında değil. Anlıyor musun? Değil! Bu sesler eski hayat ile yeni hayat arasında. Biz, onların çocukları olduğumuz için, babalar bizi sever; bizim için, kendi bildiklerinden en iyisini diler. Bu yüzden, biz de onları seviyoruz. Yine de onlar bizi sever, biz onları ayıplarız… Niçin? Çünkü onların hayatı bizim, bizim hayatımız da onların hayatına benzemiyor (s.3).

[129] Sema Beşe, “Yetişkin Kur’an Kurslarının Kuşak Çatışmalarını Önlemedeki Rolü (Keçiören Örneği)”, **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çorum, 2016, s.51.
[130] Binnur Yeşilyaprak, “Kuşak Çatışması”, **Eğitim ve Bilim**, s:72, 1989, s.52.

Eserde, Aziz ve Yusuf da çatışmanın içerisinden çıkacak olan dönüşümlere karşı öngörülüdürler. Eseri çatışma temeli üzerine oturtarak durumun gerçekliğini ele almakla birlikte kabuğun içindeki özü eserinde aktarmaya çalışan Fatih Emirhan, Kazan Tatarları üzerindeki ölü toprağını kaldırmanın mücadelesini Aziz ve kardeşi Yusuf üzerinden vermiştir.

3. EŞİTSİZLER PİYESİ

3.1. Tiyatronun Edebiyat İle İlişkileri

3.1.1. Drama

Drama, tiyatronun gerçek hayatı yansıma yoluyla aktardığı bir türdür. "Dramatik sanatın temel malzemesi insandır."[131] İnsanın yaşamı içerisinde şahit olabileceği, içinden geçebileceği her şey dramanın konusu olabilir. "Drama düş evreninde ya da gerçekte olmuş yahut olabileceği sanılan temsili canlandırır."[132] Drama, varlığın ve oluşun 'an' dan alınarak başka bir 'an' a teslim edilmesidir. Drama, "Sahnede oynanmak üzere, konuşmalar ve hareketlerle gelişen, karşıt oluşların çatışmasıyla gelişen ve sonuçlanan oyun"[133] anlamına da gelmektedir. Drama, oluşu topluma aktarabilmek için bünyesinde çatışmayı tutar. Çatışmanın da amacına hizmet edebilen bir evreye geçebilmesi için çözülmeye ihtiyacı vardır. Eşitsizler eserinde çatışmanın varlığından söz edilse de bu çatışmanın şiddeti yüksek değildir. Yazar, günlük hayatın içerisinden bir kesiti aktardığı için çatışma yalnızca oyunun akışını devam ettirebilen bir nitelikte kullanılmıştır. "Her dramada bir başkarakter bulunur; bir karşı-karakter ya da bir karşı-güç, bir sebeple, başkarakterin düzenini sarsar, ya da bir isteğine ulaşmasını engeller. Drama boyunca çekişip çatışırlar. Sonunda ya karakter, ya karşı-karakter/güç üstün gelir."[134] Çatışma, Eşitsizler' de oyun gidişatında sakin ve sindirilerek verilmiştir. Rukiye, milli duygularını Abdullah'a ani çıkışıyla yansıtır. Ancak çatışmanın temelini hazırlayan Rukiye değil Abdullah'tır. "Birinin kişilik özellikleri ve farklı yanları, karşıt bir karakterin varlığı ile daha etkili olarak

[131] Özakman, a.g.e, s. 45.
[132] Fehmi Efe, **Dram Sanatı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993, s.19.
[133] Aziz Çalışlar, 2009, a.g.e, s.186.
[134] Özakman, a.g.e, s.47.

sergilenebilir."[135]Abdullah'ın sakin tavrı, Rukiye'nin tavrının sert oluşuna ve onun milli hassasiyetinin öne çıkmasına zemin hazırlamıştır. Buna ek olarak, "bir dramatik eserde, çatışma olabilmesi için ana düşünceye karşı, bir karşı-düşünce de, yani tema ile onun karşıtı olan karşı-tema da yer alır."[136] Abdullah Ruslaştırma ideolojisi içerisinde yetişmiş bir gençtir. Rukiye ise milli duyguları yüksek biridir. Abdullah'ın söylemlerine karşılık Rukiye milliyetçilik temasıyla onunla çatışmaya girişmiştir. Yani aslında burada çatışan ideolojilerdir. Rukiye ve ablası arasında da küçük çatışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çatışmalar bireylerin değişimini ya da olgunluğa erişmesi durumunu içermeyen çatışmalardır.

> Biri ya da bir şey, güçlü bir isteğin, amacın, düşüncenin, beklentinin ya da bir işin önüne engel çıkarır, ya da sürmekte olan ilişkiler düzenini, durumu sarsar. Kişinin kendisi de, amacına ulaşmasına engel olabilir. Engeli yeni engeller izleyebilir. Benimsememe, destek vermeme, paylaşmama, anlamama da bir çeşit engeldir.[137]

Eserde, Ömer'in babasıyla olan ticari konuşmaları mevcuttur. Babası ticari hayatta eski yöntem ve anlayışla hareket ederken oğlu Ömer bu durumu benimsememektedir. Bu duruma Rukiye de aynı şekilde katılır. Çatışmanın bu aşamada şiddetli bir potansiyeli yoktur. Tiyatroda, "çatışma biçimlerinden bazıları pasif, bazıları ise aktiftir. Bazıları su üzerindedir, görünür ve kolayca izlenir; bazı çatışmalar ise derinde ve sessizdir, küçük belirtilerden anlaşılır."[138] Selime'nin Abdullah'a olan sevgisi içsel bir çatışmadır, sessiz ilerler. Yüksek potansiyelli bir çatışma değildir. Ancak Selime'nin iç dünyasının anlaşılması açısından katkı sağlamıştır. Çatışmada "bir kişinin birden çok kişiyle çatışması"[139] mümkündür. Selime ve Rukiye'nin birbiriyle sevgi-ev zemininde çatışmasıyla piyes başlatılır. Ancak babanın olmadığı diğer mekânda çatışma bu kez içsel bir boyut kazanır. Selime'nin çatışmasını içsel boyuta taşıması babasının koruyucu ve güç verme rolünü üstlenmesiyle başlar. Bu yüzden sevgi düzleminde devam ettirilerek yükseltilir. Sevginin var olduğu yerde çatışmanın

---

[135] Özakman, a.g.e, s.137.
[136] Özakman, a.g.e, s.58.
[137] Özakman, a.g.e, s.187.
[138] Özakman, a.g.e, s.189.
[139] Özakman, a.g.e, s.191.

fiziksel potansiyeli söz konusu olmadığı için içsel boyutta yükseltilir ve hem çatışma hem sevgi birey tarafından koruma altına alınmış olur.

3.1.1.1. Katharsis (Arınma)

Tiyatroda kahramanların dönüşümlerini temellendiren madde katharsistir. Katharsis, kahramanlardaki içselliğin bulundukları halden farklı bir aşamaya olumlu yönde geçmelerini ve farklı düşünmeye başlamalarını sağlar. Bu bireyler için ruhsal bir arınma anlamı taşır. Eserde, katharsisi yaşayan karakter Selime'dir. Selime çocukluğundan bu yana kız kardeşi Rukiye ile kıskançlık, rekabet, kıyaslanma duygularını kendinde yaşayarak büyümüştür. Bu duygu durumu Selime için âşık olduğu kişiye kadar gelip zirvede bir tıkanık nokta oluşturmuştur. Yani kıskançlık kahramanın kendi bünyesinde anlamsal limitini doldurduktan sonra aynı zamanda kendisi için bir mücadele süreci başlatmış olur. Bu kıskançlığın eyleme dökülebilme ihtimali Selime'nin asıl mücadelesinin başladığı aşamadır. Ancak, anlamsal olarak limitini dolduran kıskançlık Selime için yerini daha sonra sevgiye bırakır. Yani Selime, ailede var olan sevgi bağının sınırları içerisinde kalmayı tercih etmiş ve aileden gelen sevgiyle kendisini ruhsal olarak arındırmış olur. Eserde trajedi söz konusu değildir. Yalnızca Selime'nin kardeşi Rukiye'ye karşı kendi içinde çocukluktan bu yana gelen duygu durumlarının aşkta da toplanmış olması Selime için trajik bir durumdur.

3.1.1.2. Mimesis (Öykünme)

Mimesis, tiyatroda taklidin adıdır. Tiyatroda taklit edilen şey yaşamın bizzat kendisidir. Ancak, mimesiste farklı olan, sanatsal unsurun daha üst düzeyde baz alınarak terimler içerisine konmasıdır. Gerçekçilik, sade ve olduğu gibidir. Ancak, gerçekçi anlayışın sanat yoluyla ifade edilmesi sadeliğinden ve bunun okuyucuya yansıtılması ve içsel olarak geçebilmesi açısından zorluğu da bünyesinde tutabilen bir yapıya sahiptir. Bu duruma en iyi açıklığı Aristo getirmiştir. Mimesis kavramını sanat kuramının(estetiğin) merkezine koyan Aristoteles'e göre, sanat, hareket ve eylem halindeki insanın taklididir.[140] Fatih Emirhan, yaşadığı dönem içerisinde kendi

[140] Çalışlar, 1992, a.g.e, s.118.

dünyasından kesitler sunmuş bir yazardır. Geçiş ve aydınlanma dönemi içerisinde olmasından ötürü, ait olduğu topluma kendi eserlerinde yer vererek aslında toplumu benzer yönleriyle "bir" kılan bir eylem gerçekleştirmiştir. Yani Emirhan, hakikatin bu yönüyle ayna rolünü üstlenmiştir. Toplumun değişimden, değişmiş olanlardan duyduğu endişeye ve bunun ileri düşeyinde ortaya çıkan ötekileştirme sürecine ışık tutmuş, toplumun bağrından ayırıcı tohumları söküp almıştır.

3.1.1.3. Özdeşleşme

Özdeşleşme, karakterin özüne girebilmesi, bireyin kendi benliğinde duyumsayacak kadar karakterin varlığını algılayabilmesidir. Karakter, çizildiğinde karakteri oluşturan yazardan da ayrı bir varlık haline gelir. Bu karakterin görüngüsel olarak olarak kalıcılığını sağlamakla birlikte gerçekliğin sanatsal boyuta geçişini de ifade eder. Dolayısıyla, sanat benlikten bir başka benliğe ruh-zihin ikileminde geçişin de adıdır denilebilir. Çünkü kolektif bilincin varlığı da sanatta tam olarak bu şekilde açığa çıkar. Özdeşleşme, yalnızca kahraman ve yazar arasında değil, oyuncu ve kahraman arasında da gerçekleşir. Tiyatroda oyuncu açısından bakıldığında da bu durum, sanatın ve kolektif bilincin eyleme dökülmüş hali olarak sergilenir. Özdeşleşmenin tiyatroda, izleyici ve kahraman arasında da ilişkisi vardır ki bu durum, bir sesin yankılanması gibi kolektif bilincin yeniden kolektif bilince iade edilmesi anlamına gelmektedir. Bu iletişim arasından çıkan ses de toplum için sanatın varlığını geçerli kılmaktadır. Fatih Emirhan, genç yaşında felç kalmış bir yazardır. Eşitsizler eserinde içine girdiği karakter Süleyman'dır. Süleyman, Rukiye' ye olan aşkı karşısında ümitsizdir. "Süleyman'ı, şu saçına ak düşmüş Süleyman'ı sevmek…" diyerek kendini küçümsemekte ve kendini eksik hissetmektedir. Yazarın, mektuplarında kendisinin gönül verdiği bir genç kızdan bahsettiği bilinmektedir. Ancak yazarın herhangi bir evlilik ya da gönül ilişkisi olmamıştır. Yani eserinin sonunda âşıkları kavuşturmuş olmasından onun kendi dünyasındaki ümitsizliğini ümide çevirerek tamamlamaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Yazar, burada kendi benliğinden yola çıkarak oluşturduğu karaktere kendisinin olmadığı ancak "olmak istediği" bir kader tayin etmiştir.

3.2. Tiyatroda Bulunan Unsurlar

3.2.1. Konu

Eserin konusu aşkta eşitsizliktir. Her edebi metinde asıl konu olduğu gibi bir de yan konu bulunabilmektedir. Turgut Özakman'a göre konu "Ya gerçeklik kazandırmalı, ya ana konuyu destekleyip onun gelişmesine yardımcı olmalı, ya ana konudan farklı olarak gelişip karşıtlık sağlamalı, ya ana konunun şiddetini yumuşatmalı, ya hızını azaltmalı, ya dönemle ilgili bilgilerin aktarılmasına hizmet etmeli, ya da çözüme yardımcı olmalı vb.[141] Ahlak, topluma yönelik ve toplumun bünyesinde ego oluşturan bir yapıdır. Devamlılığı muhakkak sıkıntılar doğurur. Ancak hür vicdan, sağlıklı ve hür fikirler doğruluk açısından daima sabittir. Yani Rukiye ve Süleyman'ın aradaki yaş farkına rağmen birbirini sevmelerine geçerli ve mantıklı bir neden oluşturur. Bu da kişiler arasındaki fikir birliğinin yaş ve diğer sebeplerden daha üstün olduğudur. Rukiye'nin Abdullah' a milli ideolojik tepkisi eserin yan konusu olarak nitelendirilebilir. Yazar fikrini yan konuyla ifade ederken, diğer kahramanları Süleyman'ın fikirleriyle sonuca ulaştırır. Bu açıdan Süleyman nitelik açısından belirleyici bir karakterdir. "İlke, ana konu sürerken, yan konunun, zaman zaman devreye girmesidir. Ana ve yan konular, izleyicinin ilgi ve merakını ayakta tutmak için kritik bir noktada kesilir ve ana konudan yan konuya, ya da yan konudan ana konuya geçilir, genel kurgu bu düzenek içinde sürer.[142] Rukiye'nin Abdullah'a olan tepkisi ara ara verilir. Abdullah'ın Rukiye'ye ulaşma çabaları, Rukiye'nin mektubuna cevap vermemesi gibi süreçler okuyucunun merakını artıran sahnelerdir.

3.2.2. Süje

Süje, eserin oluşum aşamalarının bütünüdür. "Süje, senaryoda olaylara dayandırılabileceği gibi, tamamen psikolojik bir temele göre de inşa edilebilir. Ama her şeyden önce süje, sanatçı tarafından düşünsel olarak anlamlandırılmış canlı bir yaşam parçasıdır."[143] İnsan, doğduğu andan itibaren evrenin daimi akışına yaşamıyla dâhil olur. Sürekli ilerleme döngüsü içerisinde bulunan insan, kendinden açığa çıkan

[141] Özakman, a.g.e. s.171.
[142] Özakman, a.g.e. s.172.
[143] Arslanyürek, a.g.e, s.32.

döngüleri yansıtarak kartopu gibi büyüme arzusundadır. Bu yansıtma, başlangıç, ilerleme, bitiş şeklinde ifade edilir. Yani doğum, yaşam ve ölümün sanatsal olarak edebi metinlerdeki yansımasının adı da giriş, gelişme, sonuç yahut sergileme, düğüm ve gelişme, doruk, çözülme ve final isimleridir.

Serim yani sergileme eserin kahramanlar hakkında izleyicinin zihninde tahmini bir şema oluşturduğu kısımdır. "Bir oyunda eylemin ilk uğrağı; oyunda çatışmayı oluşturacak önsavın sergilenmesidir."[144] Serim izleyicinin, yapıtın temel niteliklerini algılamasını sağlar. Eserde Rukiye'nin eve gelmesi, ablasına yardım etmek istememesi, babasıyla abisinin ticari içerikli konuşmalarına dâhil olması serim bölümüne dâhil olabilir. Turgut Özakman, serimle ilgili şu iki kurala değinmiştir:

1. İki karakterin bilip yaşadığı şeyleri, izleyiciye aktarmak amacı ile birbirlerine anlattırmak, yapılabilecek en büyük yanlıştır. Olaylar ve kişiler, o olayı, o kişiyi, ya da kişinin o özelliğini bilmeyen birine anlattırılarak serimlenir. Dramaturgide, bu kişiye sırdaş deniyor. Sırdaşın tek kişi ya da hep aynı kişi olması gerekmez.
2. Karakterin, bilinmesi gereken gizli duygu ve düşünceleri, tasarıları, planları da, ya olaylar ya da sırdaşına yaptığı açıklamalarla izleyiciye iletilir.[145]

Eşitsizler eserinde sırdaş olarak nitelenebilecek kişiler Gülçehre ve Selime karakterleridir. Bu iki karakterin sırrını sergilediği iki ayrı sahne bulunmaktadır. Gelişme bölümündeki ikinci perdede sergileme kısmı yapılmıştır. Selime, Gülçehre' ye anlatarak Abdullah'a olan duygularını açığa çıkartmıştır. Ayrıca kız kardeşi Rukiye ile çocukluğundan bu yana arasındaki iletişimi ifade etmiş ve başkarakter olarak Rukiye'nin hassas yönlerini de kardeşinin vasıtasıyla sergilemiştir. Bir diğer sahnede ise Gülçehre, kendisi hakkında Süleyman'a anlattıklarıyla sırdaş rolünü üstlenmiştir. Gülçehre, evli bir adama âşık olmuş ve kendisinin bu süreçteki psikolojik yorgunluğunun sebeplerini detaylıca Süleyman'a anlatmıştır. Burada yazar Fatih

[144] Çalışlar,1992, a.g.e, s.170.
[145] Özakman, a.g.e, s.184.

Emirhan, evliliklerdeki dengeleri sergilemekle kalmamış ayrı zamanda kadın kavramının Tatar yaşamındaki toplumsal zorluğa nasıl itildiğini de ifade etmiştir.

Eserde, düğüm bölümünü Rukiye ile Süleyman'ın sanat ve hayat noktasında ortak noktada buluşmaları karşılar. Rukiye ile Abdullah'ın çatışması, Abdullah'ın Rukiye'ye mektup yazması, Rukiye'nin Süleyman'a olan duygularından dolayı kıskançlığını ifade etmesi doruk sahneyi karşılar. "Doruk sahne, kısa ya da uzun olabilir.[146] Rukiye ve Abdullah'ın çatışması kısa sürer ve milli ideolojinin ön planda tutulması bakımından okuyucuya aralıklarla hatırlatılarak verilir. Selime ile Rukiye' nin konuşmaları sonrası Selime'nin Abdullah'a olan aşkından vazgeçmesi, Selime' nin Aysa' nın evlilik teklifini kabul etmesi çözülmeyi, Süleyman ve Rukiye' nin aşka yelken açmaları ise finali karşılar.

3.2.3. Karakter

Tiyatroda karakterin yaratımı, izleyici için bir imge hali oluşturur. "Karakter, kişinin doğasını yaratan ve kişiden kişiye değişen niteliklerin, kişiye özgü ve fiziksel özelliklerin tamamını kapsar."[147] Karakteri izleyen bireyde imge ve düş ne kadar açığa çıkarsa sanata ve kolektif bilince katkısı da o kadar çok olur. "İmgelem rahat durmaz, boş oturmaz. İçsel görüntü evreninize yani içinizde durmadan çevrilmekte olan filme- her an yeni ve değişik katkılarda bulunur. Bunun sonucu olarak da, içinizdeki filmi sık sık oynatmakla sadece kendiniz kârlı çıkarsınız."[148] Karakterin, fiziksel olarak canlandırılmış olması yönüyle de tiyatro önemini bu yoldan yürüterek kazanır. İzleyiciye geçen etki, karakterin hem zirveleşmesine hem de bilgi ve anlayış konusunda vasıta olması bakımından önemlidir.

Eserde öne çıkan başkarakter Rukiye' dir. Rukiye, evin küçük ve şımartılmış kızı olarak eserde betimlenir. Ailesi, Rukiye'nin eğitimine önem vermektedir. Bu sebeple Rukiye, ev işlerinden taviz veren bir kız olarak da çizilmiştir. Ayrı zamanda sanata önem veren bir anlayışla büyümektedir. Evde piyanosu vardır ve zaman zaman piyano

---

[146] Özakman, a.g.e, s.194.
[147] David Ball, **Dramaturji Çalışması-Bir Oyun Metni Nasıl Okunmalı**, (Çev. Burcu Yasemin Eyben), (yayın yok-basım yılı yok) s.46.
[148] Stanislavski, **Bir Karakter Yaratmak**, (Çev. Suat Taşer), Dost Yayınları, Ankara, 1998, s.129.

çalan bir karakter olarak esere yansıtılmıştır. "Olumlu karakterin bazı kusurları onları daha da çekici, izleyiciye yakın yapar, karaktere derinlik ve dramaya insan sıcaklığı katar. Olumsuz karakterin insanca bir özelliği de, dramaya renk vermesidir".[149] Rukiye çocuksu karakterde biridir. Evde ablasına yardım etmiyor olması ya da babasıyla abisinin konuşmalarında araya girip konuşmalar yapması ona günlük yaşamın bir parçası izlenimi verdiği için insan sıcaklığı katmıştır. Aynı zamanda olumsuz karakter olarak çizilen Abdullah'ın Rukiye'nin sert tavrına karşı mütevazı davranması da insanca bir özellik olup karakterlerin eseri karşılıklı bir çekişme içerisinde sunması esere renk vermiştir.

> Asal karakter ile karşı-karaktere, kimi durumlarda yardımcı ve yan karakterlere, kesinlikle eklememiz gereken bir özellik daha var. Buna sürdürücü özellik diyelim. Sürdürücü özellik, dramanın gelişmesini, çeşitli aşamalardan geçerek sona ulaşmasını sağlar. Bu özellik, ısrar, azim, inat, direnme, sabr, kararlı olma, caymama, çok isteme, karşı koyma gibi davranımlardan oluşur.[150]

Rukiye karakterinin sanata olan düşkünlüğü onun sürdürücü özelliğidir. Süleyman'a olan sevgisi de sürdürücü özelliğe dâhil olmakla birlikte piyesin aynı zamanda kapanış resmidir. Turgut Özakman'a göre sürdürücü özellik taşımayan karakterler de vardır.[151] Rukiye'nin ablası Selime, Abdullah'a olan sevgisini sürdürmez. Abdullah, Rukiye'ye olan sevgisini sürdürmez. Dolayısıyla Rukiye'nin ablası Selime ve Abdullah karakterleri pasif karakterlerdir. "En etkili yol, sıradan bir kişiyi, beklenmedik bir durum yardımıyla ilginçleştirmektir."[152] Rukiye, aslında sıradan bir karakterdir. Ancak Abdullah'a verdiği milliyetçilik tepkisiyle beklenmedik bir anda ilginç biri haline gelir. Dikkatleri üzerine çeker. Süleyman ise eserde saçına aklar düşmeye başlamış bir yazar olarak eserde resmedilmiştir. Süleyman karakteri, eserde Rukiye'nin ailesiyle arasında oluşan iş yaşamındaki severek çalışma ya da ticari kaygı güderek çalışma anlayışında ortak noktayı Süleyman karakteri bulmuştur. Süleyman'a bir başkarakter olarak Rukiye'nin ilgi duyması, Süleyman'ı da eserde okuyucunun/izleyicinin zihninde üst bir yere koymuştur. Bununla birlikte

[149] Özakman, a.g.e, s.137.
[150] Özakman, a.g.e, s.139.
[151] Özakman, a.g.e, s.139.
[152] Özakman, a.g.e, s.148.

okuyucu/izleyiciye, Süleyman karakterinin mütevazı duruşu, bilinci, Rukiye ile aralarında olan aşkın uygunluk düzeyine getirilmesi açısından ön hazırlık sağlamıştır. Yani okuyucu/izleyici beklentisi pozitif düzeyde yönlendirilmiştir. "Yakınlık cesaret gerektirir, çünkü risk kaçınılmazdır. İlişkinin bize nasıl etki edeceğini daha baştan bilemeyiz. Kimyasal bir etkileşim gibi birimiz değişirse, ikimiz de değişeceğiz. Kendimizi gerçekleştirirken emilme korkusudur, kendi benliğini ve kendi özerkliğini yitirme korkusu, bağımsızlığının alınıp götürülmesi korkusu."[153] Süleyman, eserde bilincine rağmen eserin başında kendini aşabilen biri olarak çizilmez. Süleyman'ın güç bulması Rukiye vasıtası ile gerçekleştirilir. Bu da eserde Rukiye'ye potansiyel olarak bilinçlerin birleşmesi konusunda destek verilmesi düşüncesini beraberinde getirir. Değişimi gerçekleştirecek olan Rukiye ve Süleyman'dır. Ancak cesaret eylemini gerçekleştirmek için seçilen başkahraman Rukiye'dir. Süleyman, kendisinden yaşça küçük birinin sevilmesinin eyleme dökülmesinin kendisinin toplum bazında emilme korkusu yaşadığını göstermektedir. Bu durumda benliğini konumundan ayrılma ihtimali Süleyman'ı sevgisinden vazgeçirme noktasında bir cesarete itmektedir. "Sözcükler bizi kör eder. Tüm duygularımızı ve düşüncelerimizi birer sözcüğün içine sıkıştırma yolundaki baskın faaliyet, duyularımız aracılığıyla ulaşacağımız kavrayışı engeller, önünü keser."[154] Süleyman, duyguların kelimeye döküldüğü an eylemin kendisinin de harekete geçtiğinin farkındadır:

> Niçin Rukiye, bu sözleri söylettirdin sen bana? Bunlar benim sırlarımdı. Ben bunları söylemek istemiyordum. Bu şeyleri ben sadece kendim bilmem, birisine de, birisine de söylememem, daha büyüğü sana söylememem gerekirdi. (Başını kaldırıp) Meleğim ol Rukiye, kapattık şimdi bu meseleyi! İstersen, onu ikinci bir defa konuşuruz, bana şu an zor…(s.40).

Süleyman, Rukiye' ye olan aşkından pişmanlık duymaz lakin bunun sözcüklere dökülmesinden memnun değildir. Süleyman, kendi döneminde önemli bir yazardır. Onun sözcük ustası olmasına rağmen içinde beslediği aşkı sözle ifade etmek istememesi dikkate değerdir. Süleyman, Rukiye'ye olan aşkının sessizliğini,

---

[153] Rollo May, **Yaratma Cesareti**, (Çev. Alper Oysal), Metis Yayınları, İstanbul, 2016, s.19.
[154] Vassaf, a.g.e, s.36.

içselliğini, hakikatini sevmektedir. Bu noktada kelimelerin sır olduğu gibi, aşkın da hakikat boyutunda yaşanma arzusu konusunda toplumun itici güç olduğu da aşikar niteliktedir. Selime, Rukiye' nin ablası olarak eserde yerini alır.

> Bir karakterin, ne olursa olsun hiç değişmeden finale ulaştığı eserler, genellikle karakterin değil, eylemin önde olduğu eserlerdir. Sanat değeri taşıyan bütün kalıcı ve etkili eserlerde karakter, konunun gelişimine bağlı olarak, az ya da çok, gelişir ya da değişir, ya örtülü bir özelliği su üstüne çıkar. Köklü bir değişimi gerektirecek sert olayların bulunmadığı uzun aile dizilerinde bile, hiç olmazsa, küçük oğlanın büyümesi, büyükannenin yaşlanması gibi doğal gelişimler yer alır.[155]

Rukiye'nin ablası Selime'nin kıskanç bir karakter olduğu görülür. Ancak eserin sonunda sevgisinden kardeşi için sessizce vazgeçmesi onun örtülü özelliğini su üzerine çıkarmasına sebep olur. Selime, komşu Abdullah'a ilgi duymaktadır. Abdullah, eserde Ruslaştırılmış bir karakter olarak yer alır. Ancak Abdullah ise, Rukiye'den hoşlanmaktadır. Rukiye de şuursuz olan hayatın içinde toplumun sorgulanmadan yaşadığı düzene Süleyman ile başlayan şuuru ve devamında ona olan aşkıyla taçlandırır. Bu durumu ablası Selime de aynı şekilde kabul eder. Selime'nin Abdullah'a olan ilgisi "ahlak" çerçevesi içinde sınırdan geri döndürülmüştür. Burada da aslında mevcut olan toplumun içinde yaşanabilecek gerçeklere "bir göz atıp çıkmak" ve yine iradeyi devreye koyarak bilinçle devam olmuştur. Eserde eve misafir olarak gelen karakterlerden biri Zakir' dir. Zakir, sürekli olarak oyuncularla şakalaşan biri olarak çizilir.

> Bazı renkli ya da durumu gereği ilginç olan hizmet karakterleri, öne çıkmaya, her söze karışmaya çalışır, hatta konuyu zorlarlar. Bu afacan, atılgan karakterleri durmaları gereken çizgide tutmak kolay değildir. Kimi yazar, böyle birdenbire serpilip gelişen, sarmaşık gibi boy atan sempatik bir karakteri, bir kenarda bırakmaya kıyamaz, rolünü büyütür. Bunu eserin bütününü bozmayacak ölçüde yaparsa, sorun yok. Ama ölçüsüz

[155] Özakman, a.g.e, s.153.

> davranırsa, gereksiz, işlevsiz, boşuna konuşmalar ortaya çıkar, eserin temposu düşer, dengesi ve kurgusu örselenir.[156]

Eşitsizler adlı eserin, sürekliliğinde büyük çatışma içeren durumlar yoktur. Bu sebeple yazar komiklik imajını çizdiği Zakir karakteriyle eserdeki canlılığı aktif hale getirmeye çalışmıştır.

Gülçehre ise, depresif ve bunalım içerisinde yaşayan sakin biridir. Onun yaşamında ise aşk talihsizlik yönüyle yer almıştır. Kendisinin sevilmediğini bildiği bir eş ile yaşar ve kendini çocuğuna adamak adına yaşar. Bu durum onun aynı zamanda, toplum içinde geleneksel baskıların içinde sıkışıp kalmış ve kadınlık ruhundan vazgeçmiş kadınların temsili olarak ele alındığını göstermektedir.

3.2.4. Dramatik Anlaşmazlık (Conflict)

Dramatik anlaşmazlık için eserin kendini var edebilmesi için gereken temel unsurlardan birisidir. Eserin devamlılığı da aynı şekilde dramatik anlaşmazlığın çözülmesine bağlıdır. Dramatik anlaşmazlık oyunun grafiksel seyri açısından merkez nokta olarak belirlenebilir. "Çatışmadan yoksunluk da karakterlerinizin yerli yerine oturtulmamış olduğunu açığa vurur."[157] Eserde çatışma ortamı oluşturan yine başkarakter Rukiye' dir. Rukiye'nin çatıştığı kişi ise Abdullah karakteridir. Abdullah, aslında Rukiye ile çatışma içerisine girmemiştir. Ancak bakış açısının farklılığı nedeniyle Rukiye' de baskın bir tepki ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla çatışma Abdullah nezdinde ideolojiye karşıdır. Abdullah Ruslaştırılmış bir karakterdir. Milli bilinci oluşmamış Abdullah'ın bakış açısı ve yaşam biçimi Rukiye'nin tahammülünü zorlamıştır. Yani yazarın Rukiye' yi çatıştırdığı durum Abdullah bünyesinde tüm Ruslaşmış bireylerdir. Eserin genelinde çatışma yüksek düzeyde değildir. İçsel olarak kendi içinde bir çatışma içerisinde olan diğer kişi de Selime karakteridir. Selime de kendi benliğini ortaya çıkaran bir çatışma içerisine sokulmuş ve bu çatışmadan kendi doğrularının gerektirdiği şekilde çıkarılmıştır. Eserin

---

[156] Özakman, a.g.e, s.152.
[157] Lajos Egri, **Piyes Yazma Sanatı,** (Çev. Suat Taşer), Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi, İstanbul, 1982, s.205.

çözülmesinin etik olana uygun şekilde ilerlemesi Rukiye ve Süleyman aşkının da devamını sağlamak içindir. Yazar, her olayı olağan bir şekilde sergilerken bir konuda olağan dışı bir tutum sergileyecektir. Bu da izleyici/okuyucunun kendi içinde çatışma boyutunu açığa çıkartarak, izleyicinin/okuyucunun nabzını tutmak ve bu ilişkiyi onaylatabilmek adına tek bir olağan dışı durum sergilemiştir.

3.3. Tiyatronun Biçemsel Sorunları

Bu başlık adı altında zaman, ritim, diyalog, piyes tipi senaryo kavramları incelenecektir.

3.3.1. Tiyatroda İki Yazım Yöntemi

3.3.1.1. Piyes Tipi Senaryo

Piyes tipi senaryo daha çok sahneye yönelik bir yazım türüdür. Kahramanların eylemleri daha çok okuyucunun/izleyicinin zihninde detaylanır. Bu da eserin zenginleşmesini ve her bireyde farklı bir açılım yapmasını, farklı çoğulluklar oluşmasını sağlayacak özelliktedir. Eserde kahramanların yer değiştikleri yerlerde, olayın akışını sağlayacak kadar tasvir yapılmıştır. Fatih Emirhan'ın Eşitsizler eseri sahnede canlandırılmıştır. Dolayısıyla sahnelenmeye yönelik bir piyes olarak hazırlandığı buradan da anlaşılmaktadır.

3.3.2. Zaman

Fatih Emirhan eserini 1914 yılında kaleme almıştır. Zaman dilimi olarak yazar eserin başında "Vaka Kazan'da Ekim Devrimi'nden önceki yıllarda geçer." notunu düşmüştür. Zaman eserde Rukiye'nin okuluna devam etmesiyle başlarken, bitiş olarak da yine Rukiye'nin okulunu bitirmesi baz alınarak oluşturulmuştur. Ayrıca eserde, o dönemdeki Tatar ticaretinin durumu hakkında verilecek bilgilere dayanak oluşturması açısından zaman önemlidir. Zaman ve mekan ayrılmaz bir bütündür. Eylemin gerçekleşmesi için mekana, devamı için de zamana ihtiyaç vardır. Zaman, bireylerin olgunluk seviyelerinin değişmesinde anahtar rol üstlenmektedir. Rukiye'nin sanat konusunda zamanla yalnızlaşma dürtüsünü hissetmesi ve onu anlayan Süleyman ile hemhal olması onu Süleyman karakterine âşık olmaya iter. Bu durum, sanatsal şuurun

zamanla açığa çıkması anlamına gelmektedir. Rukiye'nin sanatsal şuurunun eyleme dökülmesi ise yine Süleyman karakteriyle oluşmuştur. Rukiye' nin eylemi kendi bilinci iken, mekan olarak "var olduğu" yer-kişi ise Süleyman olmuştur. Yani Rukiye'nin üst mekanı Süleyman olmuştur. Selime'nin kendi olgunluğuna tam anlamıyla ulaşması ise yine zaman aracılığıyla olmuştur.

3.3.3. Ritim

Ritim, eserin canlılığını korumasını sağlar. İzleyici/okuyucunun almak istediği mesajı hem sanatsal olarak almasını sağlar hem de mesaj olarak vurgu niteliğinde kullanılabilir.

> Her sanat yapıtı karşısında biz devinen bir dünyada devingen varlığımızla belli bir devingeni algılamakta olduğumuzu duyarız. Bu devingen soyut bir devingen değildir, dünyadaki bir devingendir. Bu devingen bir devingen olarak değil de ritmik özelliği olan bir öğe olarak ilgimizi çeker. Ritmde devinim özel bir biçime, özel bir anlatıma kavuşmuştur. Devinim kabadır, ritm inceliklidir. Devingen dışsal ritmik içseldir.[158]

Eserin tinsel bir süzgeçten geçtiğini anlamak için ritim vardır. Tinin olmadığı yerde sanattan söz etmek mümkün değildir. Ritm, tinin eserdeki yansımasını gösteren anahtar bir rol üstlenir. Eserin akıcılığını, sürekliliğini oluşu boyunca yansıtan ritmdir. Eserde ritmik açıdan verilen tekrarlı ifadeler söz konusudur. Bunlardan biri de "Saçına ak düşmüş Süleyman" ifadesidir. Eserin adına vurgu yapmak ve okuyucunun zihninde aradaki yaş farkını diri tutmak amacıyla bu ifadeye sıklıkla yer verilmiştir. Sanatsal açıdan yer verdiği ve eserin ahengini aktif tutmak amacıyla yer verdiği Zakir karakteridir. Zakir, günlük yaşamın içerisindeki sakinliğe şakalarıyla renk katar. Bu da izleyiciyi/okuyucuyu sıkılmak duygusundan kurtarır.

3.3.4. Diyalog

Diyalog, kahramanların içte var olanı dışa ve okuyucuya/izleyiciye aktardıkları vasıtadır. Diyalog, eylemi destekleyen ve onun devamlılığını sağlayacak niteliktedir.

---

[158] Timuçin, a.g.e, s.182.

"Diyalog okunmak için değil, oynanmak içindir. Bir rolün yazılı yanı, askıda duran bir elbise gibidir. Çok güzel ya da çok basit görünebilir ama gerçek değeri, kullanışlı olup olmadığı, giyilmeden anlaşılmaz. Bu yüzden de sözün söylenebilir ve oynanabilir olması, en az anlamı kadar önemlidir."[159] Bu yüzden edebiyat ve tiyatro bu açıdan ayrılmaz bir bütündür. Diyalogun yazılı hale gelmesi edebiyat ve tiyatronun birleşmesini sağlar. Yalnızca imgenin yetmediği yerde diyalog edebi kanaldan yola çıkarak tiyatroyu anlamlı hale getirir. Yalnızca sözcüklerin yetmediği yerde ise imge, oyun kanalından yola çıkarak eylemi yazıyla birleştirir. Bu durumda açığa çıkan diyalog, hem imgeyi hem kelimeleri birleştirir. "Diyalog, karakteri açıklamalıdır. Her konuşma, konuşanın üç boyutundan kaynaklanmalıdır; bize kim olduğunu söylemeli ve ilerde ne olabileceğini de hissettirmelidir."[160] Eserde, kahramanların konuşmaları birbirlerine karşı olsa da, diyaloglar karakterlerin fikirlerini, bakış açılarını ortaya koyma açısından izleyici/okuyucuya ikiliğin dışında üçüncü bir göz ve anlayış sağlamaktadır. Diyalog ayrı zamanda, kahramanların birbirleriyle olan çatışmalarına da zemin hazırlayan önemli bir kısımdır. Eylemin devamlılığı diyalog ile sağlandığı gibi eylemler neticesindeki çatışmalar da diyalog sayesinde ortaya çıkar. İzleyici/okuyucuya verilmek istenen mesaj tiyatroda görselliğe dayalı olmasına rağmen diyalogla verilir. Bu anlamda tiyatral açıdan diyalog hakkında söylenilebilecek şey, sözlerin ve sözcüklerin de eylemle birlikte resmedilebilir olduğudur. Dolayısıyla diyalog kahramanlara, tiyatroda bir kıyafet olarak giydirilmiş olmaktadır. Yani diyalog, içte olan duygunun, eylem ve resim yoluyla kahramana giydirilip bilinçlere deviniminin sunulmasıdır.

3.4. İZLEKSEL KURGU

3.4.1. Milliyetçiliğin Ötekileştirdiği Mankurtlarda Dönüşüm: Mnemo Tekniği

İnsanın yeryüzüne gelişi acı temellidir. Onun yaşamsal süreci daha önce hiç tatmadığı oksijeni solumakla başlar. Acıdan önce ise sessizliğin içerisinde yaşar. Bu sessizlik kolektif bilince aittir. Doğumu ise gürültüyle başlar. Bireysel başkaldırının temeli de bu gürültüden doğar. Bu gürültünün sebebi bireyin ait olduğu yerden koparıldığı

[159] Özakman, a.g.e, s.49.
[160] Egri, a.g.e, 268.

zannıdır. Bu zan, bireyin yaşamı boyunca devam eder. Birey kendini ilk edindiği yer gibi doğduğu yere de konumlandırmak ister. Arzu, 'koparılma' nın neticesinde ortaya çıkan sarsıntıda dengeyi kurma güdümüdür.

Anne karnında var olan fiziksel köklenme kendisini sarsıntıdan sonra psikolojik ve sosyolojik köklenmeye iter. Köklenme arzusu ağaç mitinin metaforik anlamına dayalı olarak çoğalma gayretini de beraberinde getirir. Köklenme, çoğalma ile birleştiğinde hareketin devinimsel olarak birbirini tamamlaması ve tatmin etmesi gerçekleşir. Yani arzu psikolojik, mitsel ve sosyolojik açıdan doyuma ulaşmaya başlar. Bu şekilde kolektif bilincin hareket kısmı da bireyin kendisi ve ait olduğu topluluk için yansımalarını göstermiş olur. Dolayısıyla toplumun kolektif aidiyeti de bireyle birlikte kendini belli eder. Toplumun bireyi içine aldığı, bireyin de toplumu kabul edebildiği süreç anlamlarla donatılır. "Bütün insanlar, yaşamak için etraflarında olanları mantıklaştıran bir çerçeveye muhtaçtırlar."[161] Bireyin topluma bu şekilde dayanma dürtüsü ise bireyin güçsüzlüğünden değil aksine gücünü artırma ve kolektif bilince yaklaşma ve yakın yaşama dürtüsünden kaynaklıdır.

Bireyin kendini ait hissettiği ve köklenme arzusunda doyuma ulaştığı mekân onun için yurt olarak adlandırılır. Bu yurt içerisinde kimlik kazanır. "Kimlik en genel manada, kolektif aidiyetlerden katıldıklarımız, arzularımız, hayallerimiz, kendimizi tasavvur etme, yaşama-ilişki kurma- tanıma biçimimiz gibi hayattaki duruş yerimiz bildiren niteliklerin toplamıdır."[162] Yaşanılan coğrafyanın toplumsal ve kültürel bir bütünlük kazanması anlamların daha da derinleşmesine olanak sağlar. Bireyin kendini ait hissettiği ve köklenme arzusunda doyuma ulaştığı mekân onun için yurt olarak adlandırılır. Bu yurt içerisinde kimlik kazanır. Kültür, "bir toplumun mevcut örüntüsünü devam ettirmeye yarayan, kısmen esnek fakat normal olarak nisbeten yavaş değişen simgeler sistemi"[163]dir. Kültür bireyin aidiyetini mitler aracılığıyla dışa vurduğu toplumsal öz bilincin yansımasıdır. Toplumun, kendi öz bilincinin yaşadığı yerle iletişim halinde olması onu sistematik bir hale getirir. "Kültürel kimliklerin

[161] Mardin, a.g.e, s.120.
[162] Yıldız R, Demir, S, "Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet" , **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** s:8, 2015, s.4.
[163] Mardin, a.g.e, s.115.

biçimlenmesi "öteki" nin ifadesini dikkate almaktadır; kendi kendini kültürel olarak tanımlama işi her zaman ötekilerin değerlerinden, özelliklerinden ve yaşam tarzlarından ayırt edici olmayı içerir".[164] Kültürün kendi içinde tamamlandığı, doyuma ulaştığı hali onun taşmasını sağlar. Kültürel yaşamın doyumuna ulaşan toplum, bunu yönlendirmek ister. Yani gerçeküstü kavramların anlamlarla bir araya gelip yaşamsal düzeyde gerçekliğe oturtulması bir güven oluşturduğu gibi kültürün de dışarı taşırılarak, güven içeren bir istemle hareket ettirilir. Bu yüzden toplum kendi içinde sınır çizmek arzusunu taşır. Sınırlar oluşturmak, dışarıya taşabilmek ve dışarıya aktarabilmenin güvenini elde etmek demektir.

Devletlerin varlığı, kültürü aktarabilme arzusu ile ortaya çıkar. Devletlerin ortaya çıkışı toplumlarda sınıflandırmayı beraberinde getirir. Bu sınıflandırma ise yine kültürün, alışılmış olmayan 'yabancı' nın kendi ekseni etrafında bulunmasıyla başlar. Toplum, kendi yaşamı ve deneyimleri doğrultusunda saptamalarda bulunmak ister. Millet algısı bunun başında gelmektedir. "'Millet'(nation) kelimesi, Latince 'doğmak' anlamındaki 'nasci' ve doğum veya doğum yeri yoluyla birbirine ait olmak anlamındaki 'natio' kelimelerinden türetilmiştir."[165] Millet, toplumların çeşitli kıstaslar ortaya koyarak kendi merkezini korumaya aldığı ve içinde bulunduğu toplumu özelleştirdiği bir yapıdır. Milletin kendisine atfettiği siyasi içgüdüm ise milliyetçilik akımıyla doğru orantılıdır. "Milliyetçilik insanları, millet adına, varoluşuna ve aldıkları pozisyonlara göre "doğal" bir sınıflamaya tabi tutan ve otorite ve sınıflamasının meşru olduğunu ilan eden siyasal bir gerçekliktir."[166] Milletlerin, milliyetçilik ile ortaya çıkarmak istediği şey ise ait oldukları kültürel ve sosyal sistemin, yönetimlerinde de geçerlilik kazanmasıdır. Milliyetçilik, bütün diğer siyasi akımlar gibi toplumun kültürüyle, sosyal hayatıyla idari yapıya imza atması ve idari yapıda ait olduğu şeylerle söz hakkına sahip olmak istemesidir. "İnsanın toplum sözleşmesiyle yitirdiği şey, doğal özgürlüğü ile isteyip elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız bir haktır. Kazandığı şeyse, toplumsal özgürlükle, elindeki şeylerin

[164] Yıldız R, Demir S, a.g.m, s.6.
[165] Hüseyin Bal, "Anthony H. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,** c:7, s:31, 2014, s.308.
[166] Çağlar Enneli, "Milliyetçilik ve İdeoloji: Dışlayıcı Bir Dilin Kuruluşu", **Alternatif Politika Dergisi**, c:5, s:1, 2013, s.30.

sahipliğidir."[167] Yani bireyin oluştan itibaren içinde bulunduğu şeylerin, toplumsal sözleşmeye dâhil olduğunda kendisine verilenlerle yetinmeyi de göze almış olmaktadır. Dolayısıyla birey edinilmiş hakların, toplum ise kazanılmış hakların sahipliğini üstlenmektedir. Rousseau, bu durumu toplum açısından ele aldığı için özgürlük istemini toplumdan yana kullanmıştır.

Rousseau "insanın toplum halinde elde ettiklerine, insanı kendi kendisinin efendisi yapan "manevi" özgürlüğünü ekleyebiliriz: Çünkü salt isteklerin itisine uymak kölelik, kendimiz için koyduğumuz yasalara boyun eğmekse özgürlüktür."[168] der. Bu millet anlayışını temellendiren ve güçlendiren bir ifadedir. Yani bireyin kendi kendine yetemediği yerde edinilmiş haklarından taviz vererek özgürlüğünü toplum sayesinde eline almaya çalışması söz konusudur.

Türk dünyasında milliyetçilik adına önde gelen isimlerden birisi Yusuf Akçura'dır. Akçura, Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde Osmanlı Devleti adına faydalı olan üç fikir öne sürer: İslamcılık, Osmanlılık, Türkçülük. Türklerin çoğunlukla İslam dini içerisinde bulunduklarına değinir ve İslam dininin Türkçülüğe faydası olması bakımından, değişikliğe uğraması gerektiğini söyler:

> Milliyeti tarif etmek isteyenlerden bazıları, dine bir amil(factuer) gibi bakmaktadırlar. İslam, Türklüğün birleşmesinde şu hizmeti yerine getirebilmek için, son zamanlarda Hristiyanlıkta da olduğu gibi, içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir. Bu değişme ise hemen hemen mecburidir de: Zamanımız tarihinde görülen umumi cereyan ırklardadır. Dinler, din olmak bakımından, gittikçe siyasi ehemmiyetlerini, kuvvetlerini kaybediyorlar. İctimai olmaktan ziyade şahsileşiyorlar. Cemiyetlerde vicdan serbestliği, din birliğinin yerini alıyor. Dinler, cemiyetlerin ek işleri olmaktan vazgeçerek, kalplerin hadi ve mürşitliğini deruhte ediyor, ancak halik ile mablak arasındaki vicdani rabıta haline geçiyor. Dolayısıyla dinler ancak ırklarla birleşerek, ırklara yardımcı ve

[167] Rousseau, a.g.e, s.24.
[168] Rousseau, a.g.e, s.24.

> hatta hizmet edici olarak, siyasi ve ictimai ehemmiyetlerini muhafaza edebiliyorlar.[169]

Yusuf Akçura dinin, milliyeti ve milli anlayışı destekleyebilecek nitelikte olduğunu ifade eder. Din ve kültür toplumsal yaşam içerisinde birbirini doğurabilecek yapıdadır. Din ile açığa çıkmamış olanı kültür desteklerken, kültür ile açığa çıkmamış olanı da din biçimlendirir. Her iki kavramın meydana gelişi de mitolojik temellidir.

> Zaten çoğu zaman, kendinizi en fazla saldırıya uğrayan aidiyetinizle tanımlamaya eğilimlisinizdir; kimi zaman bu aidiyeti savunacak gücü kendinizde bulamadığınızda onu gizlersiniz, bu durumda o sizin içinizin derinliklerinde kalır, gölgeye sinip ödeşme saatini bekler; ama sahip çıkılsın ister izlensin, ister fazla açık etmeden ya da gürültüyle ilan edilsin, kendinizi özdeşleştirdiğiniz kimlik odur. O zaman söz konusu aidiyet –renk, din, dil, sınıf…- bütün bir kimliğinizi istila eder. Onu paylaşanlar dayanışma içinde olduklarını hissederler, birbirine benzerler, birbirlerini harekete geçirirler, birbirine karşılıklı cesaret verirler, "karşı taraftakilere" cephe alırlar. Onlar için "kimliğini kabul etmek" zorunlu olarak bir cesaret eylemi, kurtarıcı bir eylem haline gelir…[170]

Yargı, bireyin beklentisinin karşılanmadığı yerde ortaya çıkar. "İyi ve kötüye ilişkin yargılar, ikili sınıflandırmanın çok eski; ama hiçbir zaman bütünüyle kavramsal ya da bütünüyle barışçıl olmayan araçlarıdır. Önemli olan gruplar arasındaki gerilimdir ve bu gerilim yargı edimiyle yaratılır ve sürekli yenilenir."[171] Birey yargılamayı seçtiğinde kendini hem yüceltmeyi seçer hem ötekileştirmenin getirdiği olumsuzluklarla da mücadele istemi doğurur. Oysa insan "hayatın nesnesidir."[172] Ötekileştirme, beklentinin kırılması neticesinde zihinde meydana gelen yargının eyleme dökülmüş halidir. Ötekileştirme bireyin, kendi bünyesinde var olan sınıf aşamasının insani olarak haddi aşmış kısmıdır. Ötekileştirme, ben duygusunda körelmek ve başka bir gerçeğin varlığını kabul etmemek için gösterilen çabadır. Ramazan Korkmaz' a göre öteki ve ötekileştirme arasında da farklılık bulunmaktadır.

---

[169] Yusuf Akçura, **Üç Tarz-ı Siyaset,** Kilit Yayınları, İstanbul, 2011, s.56.
[170] Amin Maalouf, **Ölümcül Kimlikler**, (Çev. Aysel Bora), YKY Yayınları, İstanbul, 2000, s.23.
[171] Canetti, a.g.e, s.322.
[172] Nietzsche, 2015, s.32.

"Birincide, farklı iki görüngünün bakış açısına göre birisi, hem 'ben', hem de 'öteki' konumlarını kendi içinde barındıran bir özdür. İkincide ise, ben' in kendi varlık alanını ihlal ve iğfal göndergeli bir yöntemle genişletme çabası sezilir."[173] Yani 'öteki' de varoluşsal bir gerçeklik, ötekileştirmede varoluşşallığın üzerine eklenen olumsuz güdümler söz konusudur.

Milliyetçilik, sıkışmış duyguların birikimi neticesinde bireyi taraf olmaya iter. Taraf seçimi "karşı" nın yok oluşunu kabule geçmektir. Bu durum da yargılamayı ve ötekileştirmeyi beraberinde getirir. Eşitsizler eserinde ise ötekileştirmenin neticesi karşısında eylemleri değiştirilmek istenen bireylerin ötekileştirme algısındaki değişiklikleri ele alınacaktır. Buna dayanarak ötekileştirilenin, ötekileştirmesindeki niteliksel sebepler şöyle sıralanabilir:

a) Bireyin yaşam alanının tehlikeye düşürülmüş olması
b) Bireyin hoşgörüsünün ihmale uğratılması
c) İradenin öz' den alınma çabasının farkındalığı
d) Geleceğe duyulan güvenin aktarılamaması
e) Duyuş ve algının toplumsal düzlemde kesintiye uğraması(kültür gibi…)
f) Toplumun 'kendi' olamaması ve toplumsal egonun baskı altında tutulması

Ekim Devrimi ile toplumun ve siyasi iradenin karşılıklı olarak bir sözleşme havasında eyleme geçişi söz konusu olmuştur. "Egemen varlık, başların buyruklarına karşı gelmekte özgür olur da karşı gelmezse, başların buyrukları genel istem yerine geçemez diyemeyiz. Böyle durumlarda herkesin susmasından, halkın bunu kabul ettiği anlamı çıkarılmalıdır."[174] J.J.Rousseau, egemen varlık olarak halkı ifade eder. Tatar halkı, genel istemi kabul etmeyip kendi istemini devreye koymuş ve kendi özgürlüğünü kabul etmek istemiştir. Ekim Devrimi ile ortaya çıkan genel istem yurttaşların yani toplumun istemiydi. Ancak çıkarların değiştiği ve uygulamanın tam anlamıyla yerine getirilmediği evre özel isteme dâhil olan halkların geri çekilmesine ve endişe duymasına sebep olmuş, hayal kırıklığına uğramışlardır. Ayaz İshaki, Fatih Emirhan

[173] Ramazan Korkmaz, **Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Türksoy, Ankara, 2004, s.19.
[174] Rousseau, a.g.e, s.32.

gibi aydınlar da özel istemin bu kısmına dâhil olan yazarlardır. Ancak Ayaz İshaki kendisinin 'millet adlı istasyonda durduğunu' ve Ekim Devrimi'ni desteklemekten vazgeçtiğini belirtir. Fatih Emirhan ise sosyalizm anlayışının milli istikamette yürütülmesini tercih etmiştir. "Aslında, insanlararası ilişkilerde "us" hiç de sandığımız kadar etkin değil. Modern diktatörlüklerin gelişimi bize birçok kimselerin toplumun en şiddetli çatışmalara sahne olduğu, büyük buhranlarla karşıya kaldığı ve tutarsızlıklarla dolu gelişmeleri göğüslemeleri gerektiği zaman kendilerini rahat ettiren bir sembolü tercih ettiklerini anlatıyor."[175] Karl Marx' ın sistemi 'us'tan yola çıkarak oluşturulmuş bir sistemdi. Ancak bu sistemi kabul etmekle usu, yarı yarıya devre dışı bırakır. Toplumların yönetilme dürtüsü de bu usun geçerliliğini kaybetmesi şeklinde tanımlanabilir. Fatih Emirhan gibi aydınların milli istikamette ilerlemeleri onların kendilerinin rahat istemlerinden çok akılcı davrandıklarını da göstermektedir.

Sovyet Rusya Türk halkları olmak üzere bünyesinde birçok halkı barındıran bir ülke olarak devamını sürdürmüştür. Batı'da başlayan milliyetçilik akımı Sovyet Rusya için bir tehlike arz etmiştir. Yusuf Akçura da milliyetçiliğin o dönemde Rusya'nın çıkarlarına ters düştüğünü şöyle dile getirmiştir:

> Harici engeller ise, İslamiyet siyasetine nispetle daha az kuvvetlidir. Çünkü Hristiyan devletlerden yalnız birisinin, Rusya' nın Müslüman Türk tebaası vardır. Bu cihetten, menfaatleri gereği, Türklerin birleşmemesine çalışacak yalnız bu devlettir. Başka Hristiyan devletlere gelince, ihtimal ki bazıları, Rusya menfaatlerine zararlı olduğu için, bu siyaseti desteklerler bile.[176]

Sovyet Rusya, kendi siyasi konumunu korumak için millilik anlayışının yalnızca sistem için olacağı bir anlayış yaratmaya çalışmış ve bünyesindeki milletleri asimile etme çabası içerisine girmiştir. "Sistem yönetimi, bir bütünlük ve özgüven yoksunluğu demektir."[177] Sosyalizmin bünyesinde barındırdığı halkları sistematik bir şekilde yönettiği aşikârdır. İnsanı, makineleşecek bir sistem içerisinde tutmak, onun özgürlüğünü kısıtlama sürecini de beraberinde getirmiştir. Sosyalizm temelinde eşitlik

[175] Mardin, a.g.e, s.122.
[176] Akçura, s.56.
[177] Nietzsche, 2015, s.21.

anlayışı olan bir sistem olsa da özgürlük konusunda yetersiz kalmış ve olumsuzluklara kucak açmıştır. Bu, sistemin ve yöneticilerinin, temelinde eksik kalan özgüvenlerini, benliklerini tamamlama dürtüsünden kaynaklanır. Bir sınıflama yapılacak olunursa, temelinde "iyi" olan iyilikle tamamlanmaya çalışırken, "kötü" olan kötülükle tamamlanma sürecini yerine getirmeye çalışır. Sistemin başında bulunan kimselerin bütünlükten bahsederken ayrıştırdığı, Türk dünyasını halklarını kimlik karmaşasına sürüklediği de aşikârdır. "Dirlik düzenlik, birlik ve eşitlik, politika kurnazlıklarının düşmanıdır."[178] Türk dünyası toplumu kendi içerisinde rakamsal olarak da önemli bir çoğunluğa, kültürel ve manevi bir yoğunluğa sahiptir. Bu yoğunluk içerisinde kültürel düzlemlerinde birlik ve eşitlik duygularını da ontolojik olarak ön planda tutmuşlardır. Bu da Sovyet Rusya'nın politik çıkarlarına aykırıdır. Bu yüzden Rusya, bünyesinde bulundurduğu halkların kültürel ve milli özgürlüklerine dokunmuştur. "Marx'çı "harita" bir çok toplumlarda yalnız bir azınlığın "haritası"dır, fakat, buna rağmen Marksistler o toplumdaki kişilerle günlük iletişimlerini kurabilirler."[179] Ekim Devrimi'nin olumlu karşılanmasının nedeni azınlık olarak görülen halka hitap edebilme özelliğidir. Ancak icrada aksamaya uğramıştır. Bu aksamada milliyetçilik itici güç olmuştur. Bireylerle olan iletişim karşı bir eyleme dönüşmüştür. Yani sosyal faydacılık olarak olumlu yönde iletişim sağlayan 'bireysele inme-bireyi duyma' taraf değiştirmiş ve bireyin özgürlüğü elinden alınmıştır. Özgürlüğü elinden alınan birey, sisteme ve içinde bulunulan topluma karşı güven problemi yaşamakla kalmaz, bireyin kendine olan özgüvenini de sarsar. Kendini konumlandıramayan birey aidiyet duygusu noktasında sarsıldığı için korku ve savunma dürtüleriyle karşı karşıya kalır. Bireyin mekânsal olarak duyduğu özgüven yoksunluğu onu daimi olarak kendinde değişmediğini gördüğü sosyal unsurlara, kültürel varlıklara tutunmaya iter. Yok olacağı endişesini taşıyan birey, bu noktada milli unsurlara, milliliğe, hatta milliyetçiliğe yönelir. Yani milli kimlik, ait olduğu toplumun sıkışmışlığı neticesinde ortaya çıkardığı bir savunma ve tutunma eylemidir.

Türk dünyası, Ruslaştırma ideolojisinin neticesinde kültürel olarak var olan ancak daha sonra siyasi boyut kazanmış milliyetçi kimliğine daha çok bürünmüştür. Siyasi

[178] Rousseau, a.g.e, s.126.
[179] Şerif Mardin, **İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.113.

süreçler, kültürü yok etme amaçlı olsa da kültürden de beslenmiştir. "Milli kültürün, genç nesillerin yetişmesinde yaptığı müspet tesiri gevşetmek ve hatta ortadan kaldırmak için Sovyetlerin kullandığı metodlardan bir de "şekilce millî, muhtevaca sosyalist" bir kültür yaratmak parolasıdır."[180] Sovyet Rusya milliyetçilik ideolojisini komünizme adayarak ayakta kalmıştır. Kendi siyasi ve sistematik varlığını onaylayıp bünyesindeki milletleri kendi yaşam alanında sosyalizm için milliyetçiliği kullanmadığı sürece ötekileştirmiştir. Sosyalizm için 'iyi' olan bünyesindeki milletler için varoluşsal tehdit oluşturduğundan 'kötü' olarak algılanmıştır. "Karşıtına dönme gereksinimi ortaya çıkmadan önce, birinin hakları ötekilerden fazla olan sınıfların net bir biçimde birbirinden ayrılması, insanların günlük yaşamlarında varlığını uzun zaman duyurmuş olmalıdır."[181] Tatarların Ruslaştırılmış kişilere verilen adı Kreşendir. Ruslaştırma, Tatarların da kendi içinde sınıflandırılmasına sebep olmuştur. Bu durumda Kreşen olarak zoraki Hristiyan olan Tatarlar arasındaki uzun süreli ayrım, Tatarların karşıtına dönmesine sebep olmuştur. Karşıtına dönme eylemi de bu durumda ötekileştirmenin bir sonucudur. Tatarların, karşıtına dönen bireyleri ötekileştirmesi de sistemin travmatik ve trajik getirisidir. Milli bütünlüğe sahip olan bireylerin ayrımı, birbirlerine ontolojik olarak verilen sözlerin de kıyımına sebep olmuştur. "Çünkü bir insanın kendine söz vermesi başka, üyesinden olduğu bütün'e söz vermesi başkadır."[182]Aidiyet sorumluluk gerektirir. Bu sorumluluğu yerine getirmekten yoksun olma durumunun adı genel manada mankurtlaşmadır. Kreşen Tatarlarının özünden taviz vermesi onların bütünden ayrılmalarına sebep olarak zihinlerde de öteki safına itmiştir.

Ötekileştirme eylemi eserde ilk olarak mankurtlaşmış ve karşıtına dönüşmüş denilebilecek Abdullah' tan gelmektedir. Abdullah liseyi bitiren birisinin Rus hayranlığının oluşmasını beklemektedir. Ancak Rukiye'den bunun için karşılık alamaz. Abdullah, kültürü kendisine aşılanmamış bir karakterdir. Milli ve manevi değerleri olmadığı için kendisine sunulan Rus kültürünü doğru ve üstün kabul

[180] Mehmet Saray, **Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s.174.
[181] Canetti, a.g.e, s.61.
[182] Rousseau, a.g.e, s.21.

etmektedir. Rukiye milliyetçi bir bakış açısına sahiptir. Tatar edebiyatını kendine daha yakın hissettiğini söylemektedir.

> Abdullah: Rus yazarları seviyor musunuz?
>
> Rukiye: Severim.
>
> Abdullah: Öyle de hangisini daha fazla seversiniz?
>
> Rukiye: İlginç soru… Birisini bir türlü, ikincisini ikinci türlü severim ben onların. Tatar yazarlarının Tatar hayatını yazdığı şeyleri, açıkçası benim yüreğime daha yakın.
>
> Abdullah: Sizden bunu duyacağımı düşünmemiştim… Bir de liseyi bitirmiş!(s.33).

Rukiye, genç bir Tatar kızı olarak Abdullah' a karşı sözünü sakınmamış ve çizgilerini belli etmiştir. Abdullah, kendiliği olmayan bir birey olduğunu ve "Tatar'ın şimdiki işlerinin hepsi de zamanlı sıtma gibi işler: okulları da, edebiyatı da hepsi de bir zaman sonra çöp olup kalırlar" (s.35) sözleriyle ifade eder. Yazarın, Abdullah'ın mankurt oluşunu kendi sözleriyle ifade de bu durumun Abdullah için ne kadar normal bir hal aldığını gösterir. Abdullah, Tatarlara olan bakış açısını bu şekilde ifade etmekle ontolojik varlığını reddeder. Rukiye, mankurtlaşmış ve zihninde yargı edimine ulaştırdığı Abdullah'ı bu ifadelerinden sonra ötekileştirmiştir. "Ötekileş(tiril)en kişi, bilerek veya bilmeyerek yaşa(tıl)dığı bu zorunlu süreçte, düşünce ve eylemlerindeki 'kendine özgü'lüğü yitirmiş; başka'ya dönüşmüş veya başka'da batmış, kaybolmuş ben'dir."[183] Kendi öz varlığını yok sayan bu 'ben'i Rukiye de yok saymış ve onunla iletişimi şiddetli bir şekilde kesmiştir. Rukiye, kendisiyle aynı dünya görüşüne sahip Süleyman'ı da bulunduğu yerden hemen uzaklaştırmıştır. Bu, ötekileştirmenin artık sözden kendini feragat edip tamamen eyleme dönüştürdüğü bir andır. Rukiye'ye destek veren Süleyman ise mankurtluğun uzamsal sürecini ifade etmiştir:

[183] Korkmaz, a.g.e, s. 20.

> Rukiye gibi kızları olan bir milletin arasında İvanuşka-Abdulkalar uzun yaşayamazlar da. Şimdi artık bizim öğrencilerimiz arasında bunun gibi şahısları tür için sadece bulursun… Onlar artık pek sayılı kaldılar. Biz onlara, ilginç bir şeye bakmış gibi yapıp, bütün hünerleri taklitten ibaret olan, Rusya'da cinsine az rastlanan orangutan maymunlarına bakar gibi bakıp sadece bakmaya layık görürüz!(s.36).

Yazar, İvanuşka-Abdulka ifadesiyle Rus oyun yazarı Denis Fonfizin'in yarattığı bir eser kahramanı olan İvanuşka'ya da atıf yapar. Abdullah ile İvanuşka karakterini yazar eserine montaj yapmış ve birbiriyle özdeşleşmiştir. Yazar mankurt anlayışında olan Abdulka ve Abdulka gibilerin aynı netice ile karşılaşacaklarını ön görmektedir. Yani mankurtlar her yerde ve her millettedir. Yazarın bu ifadeyi kurguladığı eserde en bilinçli kişi olan Süleyman'ın ağzından vermesi de mankurt anlayışının gerçek bilinçteki yerini belirlemesi açısından önemlidir. Süleyman'ın milli bir karakter olarak Rukiye'nin ötekileştirmesine destek oluşunda milliyetçi bir anlayışın tezahürü bulunmaktadır:

> Sakin ol Rukiye, neden olmayan şeylere sinirleniyorsun? İvanuşka-Abdulkalar nasıl isterlerse düşünsünler, ama bin yıllık tarihi olan, başkalarınınkinden bir de geri kalmışlık kabiliyeti olan, gayret edip, sakınarak gelmiş, adetleri olmuş, kendi alfabesi, edebiyatı, türküsü, şarkısı olan, asırlar boyu mektep ve medreselerde olan bir milletin bir şeyi de bir zaman da çöpe gitmiyor, gidemez de! Onu atmak İvanuşka-Abdulkalar'ın elinden gelecek iş değil (s.36).

Süleyman, Tatar halkının köklenmişliğine güvenini ifade ederken kültürünün bu köklerin devamlılığını sağlayacak yegâne şey olduğunun altını çizmektedir. Şerif Mardin kültürü mitosla temellendirir ve "sosyal bir hadisenin kutsallaştırılmasıyla ilgili"[184] olduğunu belirtir. Kazan Tatarlarının ve bütün Türk dünyasının yaşadığını da bu bağlamda mitosla ilişkilendirmek mümkündür. Yani mitos, toplumsal ve sosyal hadiselerin kutsallaştırılması yönünde yine bir anlam karmaşasından ve zulüm altında kalmaktan sıyrılma adına bir savunma mekanizmasıdır. "Mitos'un uydurma olması gerekli değildir. Örneğin Sovyet Rusya' da Lenin yaşamıştır ve Sovyet tarihinde yeri

[184] Mardin, a.g.e, s.123.

olmuştur. Fakat bunun yanında Lenin'in bir Mitos'u mevcuttur. İyi adam Lenin, teorisyen Lenin, mezarına gidilip önünde buket bırakılan Lenin, bu ikinci Lenin Mitos 'un Lenin'idir. Böylece Mitos toplum içinde toplumsal olayların duygusallığının yarattığı bir yapıttır."[185] Eşitsizler eserinde Rukiye ve Süleyman temsilinde bütün milliyetçi bireyler bu anlamlara tutunarak yaşanılan siyasi ve sosyal problemlerden kurtulmak ve kendilerini sorunsala karşı daha güçlü hissetmeyi ve tekrarında daha güçlü bir savunma oluşturmayı amaçlamıştır. Dolayısıyla SSCB Türk Cumhuriyetlerinin de dini ve milli yönde oluşturdukları bir mitos vücud bulmuştur. İnsanın evrildiği süreçlerden bu yana geçen süre baz alınacak olursa evrende mitos olarak ortaya çıkan şeyler var olan ve sosyal ve psikolojik anlamda keşfe uğramış olan şeylerdir. Toplumsal ve bireysel olarak ortaya çıkan süreçler bilinçaltına kaydedilir. Bir sorun yahut baskı olarak algılandığında bu durum evrilerek, çözüme ulaşıncaya kadar tekrar eder. Bu aşamayı Freud'un 1914'te kaleme aldığı *"*Hatırlama, Tekrarlama ve Derinlemesine Çalışma"*[186]* adlı yazısıyla ilişkilendirmek mümkündür. Batı'dan doğan milliyetçilik siyasi olmakla kalmayıp toplumsal hafızada travmatik baş kaldırılar da oluşturmuştur. Bu durum çözüme ulaşıncaya kadar tekrarlama halini niteliksel olarak taşımaktadır. İnsan yaşamı mitoslara dayanarak Freud'un tekrarlama süzgecinden geçip güvensizliğin içinde güvenli yaşam çabası içine farkında olarak ya da olmayarak girmektedir. Dolayısıyla milliyetçi yahut milli anlayışın da insanın doğasından gelen bir durum olduğunu söylemek mümkündür. Milliyet anlayışı da, insanlığın güvensizlik duygusuna başkaldırı ve çözümü içinde tutan güvenli bir süreci kapsamaktadır. Süleyman ve Rukiye' nin milliyetçi ideolojiye tutunmalarının altında onların kültürlerine olan güvenleri yatmaktadır. Aynı zamanda Rukiye ve Süleyman gibi milliyetçi kişilerin anlamlarını kutsallaştırdıkları da görülmektedir. Milliyetçi anlayışa karşılık mankurtluk, eserde İvanuşka-Abdulka mitosu olarak değerlendirilebilir.

John Assman' ın Kültürel Bellek adlı eserinde hatırlama olarak mnemo tekniği geçmektedir. Mnemo tekniğine örnek olarak Tevrat'ın beşinci bölümü olan Tesniye metni verilmiştir. Tesniye içerisinde geçen sekiz maddeye dayanarak kültürel mnemo

[185] Mardin, a.g.e, s.126.
[186] https://psikanalizyilligi.com/2014/05/20/hatirlamak-uzerine-freud-ve-green/ 22.08.2020.

tekniğini açıklamıştır.[187] Mnemo tekniğinde unutulmuş olan kültürün yeniden hatırlanması için gerekli eylemler Tesniye metni ile bağdaştırılarak verilmiştir. Jan Assman hatırlamayı *varolana karşıtlık* olarak değerlendirse de hatırlamanın mekânsallaşması ve tekniğinin Tesniye örneği üzerinden verilmesi eserin evrensel yahut genel-geçer boyutunu öne çıkarmaktadır. Mnemo tekniği günümüzde hafıza tekniği olarak kullanılmaktadır. "Hayal kurma, ilişkilendirme ve yerleştirme prensipleri üzerine kuruludur."[188] Tevrat'ın beşinci kısmı olan Tesniye bölümünden alınmış maddeler bağlamında mankurtların mnemo tekniği ile ötekileştirilmeden 'kendi' olmalarına yönelik bir temel aşağıdaki şekilde oluşturulacaktır.

a) Bilince çıkarma: Mankurtlaşmış zihniyette olan bireyin kendilik değerlerini anımsayabilmesi için onun algı alanında olması gerekir. Ötekileştirme içerisinde ise algılarının bu noktada değişmesi için kendisine olanaklar hazırlanmalıdır. Bireyin, ötekileştirdiği toplumun içerisinde olması ve o toplumun ruhani yükselişlerini

---

[187]Jan Assman, **Kültürel Bellek**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.228.

1. Bilince çıkarma, yürekte saklama - yüreğine yazma:
6. bölüm 6. sure: "Ve bugün sana gönderdiğim bu kelimeler, kalbine yazılsın"48 (6.6,11.18 ile karşılaştırılabilir: "Artık bu kelimelerimi yüreğinize ve ruhunuza yazın.")

2. Eğitim - iletişim ve dolaşım yoluyla bir sonraki kuşağa aktarma- her yerde ve her işte ondan söz etmek:
Sure 7: "Ve yasayı çocuklarına ezberlettir ve- evinde otururken, yollarda yürürken, yatarken ve kalkarken o hep dilinde olsun." (6.7 karş. 11.20)

3. Görünür kılma - alına işaret:
Sure 8: "Hatırlamak için bunları eline bağla ve alamet olarak alnında taşı." (6.8 karş. 11.18)

4. Sınır koyucu semboller - Kapı çerçevesinde işaret (özelin sınırı):
Sure 9: "Onu kapının çerçevesine ve kapılara yaz." (6.9 karş.11.21)

5. Kayıt ve yayınlama - kireç badanalı taşlara yazıt:
"Ve sonra, Yaratan, Tanrın seni Şerianın öteki yakasındaki ülkeye geçirdiğinde, büyük taşlar bul ve onları kireç ile badanala ve karşıya getirdiğinde bu yasanın tüm kelimelerini taşların üzerine yaz. (...) ve bugün size buyurduğum gibi Şeria'yı geçtikten sonra onları Ebal dağına götür ve taşları kireç ile badanala. (...) Ve bu yasanın tüm kelimelerini açıkça okunabilecek şekilde taşlara yaz." (27, 2-8)50 Ebal "lanet dağıdır" (27.13 vd.) Bu dağdan, yasanın kolunun yetişemediği yerlerdekilere lanetler okunur. Yasa metninin yazıldığı taşlar emirlerin unutulduğunun tanığı olarak orada dururlar.51

6. Kolektif hatırlama bayramları - "küçük, büyük, tüm halkın" Tanrının huzurunda toplanması gereken üç büyük bayram ve yürüyüş:52

7. Sözlü gelenek aktarımı - tarihin hatırlanmasının şiirsel kodlaması:
Kitap, sadakatsizlik ve unutmanın getireceği korkunç sonuçlarına ilişkin uyarının yer aldığı şiirsel bicimde yazılmış bir şarkı ile biter. Bu şarkı halkın sözlü gelenek aktarımında canlı kalmak için yazılmıştır ve ona sürekli bağlarını hatırlatmalıdır: "ve şimdi bu şarkıyı yazın ve onu tüm İsraillilere öğretin ve hep dillerinde olsun, bu şarkı İsraillilerin bana karşı çıkışının da tanığı olsun. Çünkü onu artık babalarına söz verdiğim ülkeye götüreceğim, her yerinde süt ve bal akan; ve karnı doyacak, yağ bağlayacak; sonra ama başka tanrılara tapacak ve onlara hizmet edecek; beni unutacak ve anlaşmayı çiğneyecek, işte bu şarkı tüm bunların tanığı olsun; çünkü o çocuklarının dilinde unutulmayacak" (31.19-21).

8. "Harfiyen" uymanın temeli olarak anlaşma metninin (Tora) kanonlaşması:
"Sonra Musa bu yasayı yazdı... ve halkın önünde dönem halinde okunmasını buyurdu, her yedi yılda bir Çardak Bayramı'nda." (31.9-13)55 Metne harfiyen uyulması gerekliği uyarısı birçok kez tekrarlanan "hiçbir şey ekleme, hiçbir şey çıkartma" buyruğu ile ifade edilir (4.2; 12.32).56

[188]https://www.caneryayinlari.com/post/nimonik-mnemonic-tekni%C4%9Fi 24.08.20.

özümseyebileceği bir an'a tanıklık etmesi gerekir. "İki çeşit fiil vardır: Özün fiili ve özden doğan fiil. Özün fiili bizzat fiil halinde objedir. Özden doğan fiil, zorunlu olarak objeden sonra gelen ve ondan farklı olan fiildir. Böylece ateşte, onun özünü teşkil eden bir sıcaklık ve tamamen kendinde kalarak özünden ayrılmaz faaliyetini icra ettiği zaman, özünden doğan başka bir sıcaklık vardır."[189] Bunu deneyimlemiş olan birey benzer yükselişi kendisi de içindeymiş gibi yaşamaya gayret eder. Ruhunda duyumsamaya çalıştığı 'kendilik' ruhunun kapısını çalmış ve *özünün fiilinin* harekete geçmiş olduğunu hisseder. Bu bilince tarafsız bir taşıma, 'kendilik' ruhuna şahit olma ve onu kalbe taşıyarak duyumsama gerçekleşir.

b. Eğitim - iletişim ve dolaşım yoluyla bir sonraki kuşağa aktarma- her yerde ve her işte ondan söz etmek: Bireyin milli ruhu algılayabilmesi için milli unsurların içerisinde olup, milli karakter içeren tarihi kişiliklerin kendisine anlatılması gerekir. Mankurtun, hem mekânsal olarak hem de zihinsel olarak milli ruha dayalı unsurlara tanıklık etmesi ve onları eylem halinde kullanması, kendini onlara raptetmesi gerekir.

c. Görünür kılma - alına işaret: Mankurtun kendini milli ruha şahit tutması ve zihninde sürekli olarak hatırlayabilmesi için onu bir nesne haline getirmesi soyut olan ruhu somutlaştırması gerekir. Jon Assman' ın kültürel bellekte açıkladığı önemli aşamalardan birisi de kültürel unsurların mekansallaşmasıdır.[190] Evrende var olan bütün gerçeklik yansıma üzerine kuruludur. Bu yansıma kolektif bilincin yansımasıdır. Kolektif bilinçten açığa çıkan kültürel bellektir. Yani bütün olandan bir yansıma içermekte ve kalıcılığını da bu şekilde sağlamaktadır. Milli ruhu yansıtan bir maddenin anlamlar aracılığıyla somut hale getirilmesi de aslında kolektif bilincin aktarımından doğar. Bu bilinçten hareketle, mankurtun öz bilincine ulaşması için kolektif bilinçteki aidiyetinin kendine hatırlatılması durumu ortaya konmuş olur. Yahudilik, evrensel anlayışlar üzerine kurulmuş bir dindir. Onlar aracılığıyla daha çok dünyaya yayılmış olan 'üçüncü göz' alın kısmındadır ve bilimsel olarak epifiz bezi olarak adlandırılmaktadır. Tesniyedeki alına işaret konma emri, kültürel belleğin kolektif bilince dayalı olduğunun ispatı sayılabilir. Epifiz bezi yoluyla milli ruhun aktif hale

[189] Ahmet Cevizci, **Metafiziğe Giriş**, Say Yayınları, İstanbul, 2016, s.313.
[190] Assman, a.g.e, s.225.

getirilmesi mankurtun dönüşümüne kolaylık sağlayabilecek bir durumdur. Görsel kayıtların epifiz bezi yoluyla algılanmış olması hatırlamanın temel noktasını oluşturur. Dolayısıyla mankurtun 'seyir halinde' olması kendisinin her an hatırlama bilinciyle karşı karşıya kaldığını gösterir.

d. Sınır koyucu semboller - Kapı çerçevesinde işaret (özelin sınırı): Kapı bireyin kendi dünyasıdır, evidir. Mankurtun evine milli semboller koyması, onun bilincini diri tutar. Türk kültüründe de kapı başlarına bereket gibi anlamlarla asılan bitkiler, eşyalar mevcuttur. Ev, bireyin güvenli alanıdır. Milli unsurları yansıtan her sembolün bu alanda bulundurulması güven ile kültürün paralel olarak zihinde zamanla birleşecek ve dayanak oluşturulmuş şekliyle mankurta yeni bir kapı aralanmış olacaktır. Bu sembollerin bulunduğu her kapı güvence verirken, kapıların çoğalmasıyla da yurt kavramına kapı aralanır. Yani mankurtun güvence alanı kapıdan yurda doğru genişler. Böylelikle sınırlar koruyucu olur ve vatan anlayışı ortaya çıkar.

e. Kayıt ve yayınlama - kireç badanalı taşlara yazıt: Mankurta verilmiş olan bütün milli bilgiler, yurt olarak algıladığının dışına çıktığında görev ve sorumluluk olarak kendisine yeniden zihinsel olarak verilmelidir. Burada zihinle başlamış olan 'kendilik' yolculuğunun yeniden zihine taşınması dikkate değerdir. Zihine taşınmış olan bilgi kayıt altına alınmış bilgi olarak nitelendirilebilir. Yurdun dışına çıktığında aktarım yapabilmesi için bunu yazma eylemine dökmesi önemlidir. Assman'ın deyimiyle *kanonlaşmış* olan milli bilgi dışarı'da da eyleme geçmesi için yazıya dökülmelidir. Yasa yahut kural anlayışıyla sunulan bilgi başka toplumlarda merak uyandırabilir ve yasaların birlik içeren imajını aktif tutar. Bundan hareketle mankurtun yazınsal eylemi 'öteki' olarak karşılaştıkları için keşfedilmemiş bir eğitici araç niteliğini taşır. Mankurtun zihinsel ve ruhsal bilincinin eyleme dökülmesi açısından onu ilk olarak yazıya dökmesi kendisinin de yenilenmesini sağlayacaktır.

f. Kolektif hatırlama bayramları - "küçük, büyük, tüm halkın" Tanrının huzurunda toplanması gereken üç büyük bayram ve yürüyüş: Jan Assman Tesniye'deki hatırlanması gereken üç bayramdan birinin "çıkış" öyküsünü içerdiğini

belirtmektedir.[191] Bundan hareketle mankurtun öz olarak, atalarının var olduğu yerleri tarihi bir bilinç olarak yad etmesi gerekmektedir. Ergenekon destanı buna örnek verilebilir. Ataların çıkış öyküsü, dini anlamların yüklendiği bayramlar toplu bir şekilde gerçekleştirildiğinde tarihsel geçmiş an içerisine taşınır ve tekrarlanır. Bu şekilde mankurt kültürel belleğini yine mnemo tekniğiyle harekete geçirmiş olur.

g. Sözlü gelenek aktarımı - tarihin hatırlanmasının şiirsel kodlaması: Sözlü gelenek içerisinde bulunan mani, ninni, türkü, ağıt gibi ürünler milletin bütün eylemlerinin özünden zihnine, zihninden ruhuna, ruhundan yeni nesile tekrar ve tekrar aktarılan kayıtlardır. Mankurt, bu ürünlerle *öz' ünün fiilini* duyumsar. Önceki maddelerde bilincine hatırlatılan tüm kodlar ritim ile birleşir. Ritim bireyin ruhundaki ahengin yansımasıdır. Ritim doğanın, saf bilinçteki boşluğun tadını aktarır. Mankurtlaşmış birey aidiyeti ile bunu duyumsadığında hatırladığı her unsur onun ruhunun bu frekanslara girmesine kolaylık sağlar. Cengiz Aytmatov'un Kassandra Damgası'ndaki Filofey karakterinin de bu anlamda mankurtlaşmış bir birey olduğunu söylemek mümkündür. Filofey de mankurt gibi hatırlama yöntemiyle kendini gereken öz bilincine ulaştırmış ve uzay boşluğuna bırakmıştır. Boşluk, mankurtun yani Filofey' in hatırlama şokundan sonra kendini bıraktığı aidiyetin mekânı olarak adlandırılabilir. Zira kaçtığı gerçeklerden sonra kendini bulduğu yer yine aidiyetidir. Filofey karakterinin kendini bıraktığı boşluk, ritmi ruhunda duyumsadığının göstergesidir. Mankurt, ritmi duyduğunda hatırlayacağı şey direkt olarak kolektif bilinçtir. Ritmik frekansların kolektif bilinçte mekânsal ve metafizik alanları vardır. Mankurt, sözlü gelenekte her neyi dinler, hatırlar ve tekrarlarsa bu mekânlara uğrayacaktır. Dolayısıyla metafiziksel olarak da yine ait olduğu mekân mankurtun uğrak yeri olacaktır.

h. "Harfiyen" uymanın temeli olarak anlaşma metninin (Tora) kanonlaşması: Kanon metinleri toplumun birlikte uyum sağladığı metinlerdir.

> Kolektif mnemo tekniğinin sekiz biçiminden sekizincisi en önemlisidir. Kanonlaşma geçmişin sürekli değişim içindeki anlatılarının sıkı bir seçime tabi tutulması, seçilenin

[191] Assman, a.g.e, s.230.

> öz olarak sabitleştirilmesi, dini anlam kazandırılarak dokunulmazlık kazandırılması ve gelenek akışının durdurulması anlamına gelir. Artık hiçbir şey eklenemez ve hiçbir şey çıkarılamaz. Anlaşma kanona dönüşmüştür.[192]

Kanon, gelenekselleşmiş düzenin sistematik bir yapıya dönüşmesidir. Buna örnek olarak Şamanizm inancı örnek verilebilir. Jan Assman' a göre "kanonlar metin, yorumcu ve dinleyici ilişkisi içinde gelişirler."[193] Dede Korkut hikâyeleri gibi metinler de kendilerine herhangi bir ekleme yapılmayıp zaman içerisinde yalnızca yorumlanabildiği için kanonlaşmış metine örnek gösterilebilir. Yedinci maddeden sonra birey mankurtluktan sıyrılmıştır. Ancak 'bütün' ile arasındaki ruhsal anlaşmaya hayatının geri kalan kısmında uyum göstermesi mankurtluktan çıkışın temel şartıdır. Mnemo tekniğinde önemli olan hatırlama ve tekrardır. Bu tekrarı da kanonlaşmış metinlere bağlı kalarak sağlayabilir. "Varlığını borçlu olduğu sözleşmeyi saymamak, kendini yok etmek demektir."[194] Mankurtluktan çıkmış olan bireyin kendini toplumu içerisinde 'var' a ulaştırması buna bağlıdır. Mankurtlar, geçmişteki şimdi'yi reddetmiş bireylerdir. Şimdiyi reddedenler "Eksik olan, kaybolan, yok olan ve kenara itileni vurgular ve "bir zamanlar" ile "şimdi" arasındaki kopmayı bilince çıkarırlar. Burada yapılan şimdiki zamanın temellendirilmesi değil, tersine temelinin sarsılması, en azından daha büyük ve güzel bir geçmiş karşısında önemsizleştirilmesidir."[195] Geçmişteki şimdi'nin hatırlanması ve şimdi'nin de anlamını yeniden kazanması için kültürel belleğe ihtiyaç vardır. Buna dayanarak mankurtların ötekileştirilmesinden ziyade toplumsal bütünlüğün içerisinde varlıklarını yalnızca "öteki" olarak devam ettirebilmiş olmalarına müsaade etmek onların kültürel belleğine kapı aralamasına, özüne dönüşüne ve özünü hatırlamasına olanak sağlaması açısından önemlidir. Mankurtların ötekileştirilmiş olmaları, ötekileştiren bireyler için de kültürel belleğin temeli olan kolektif bilince de zarar veren bir eylemdir. Bu sebeple mankurtları kolektif bilinç içeren eylemlerle kazanmak toplumsal anlamda bütünlüğe ritm ve ahenk katar. Mankurtun mnemo tekniği ile sürekli kendine dönüşünü sağlamak mankurtun yaşadığı kopukluk sürecinden de hafızasına katacağı şeyler, onun kolektif

---

[192] Assman, a.g.e, s.231.
[193] Assman, a.g.e, s.104.
[194] Rousseau, a.g.e, s.20.
[195] Assman, a.g.e, s.87.

bilince ve kanonlaşmış metinlere de yeni bir yorum getirebileceği ihtimalini de doğurur. Dolayısıyla mankurt, dışarı'dan iç'eriye yeni ve faydacı bir bakış kazandıracaktır.

Eserde Abdullah mankurt bakış açısıyla hareket eder ve 'kendi' olmasını sağlayacak değerleri küçümser. Buna karşılık Rukiye kolektif bilinci adına ona tepki göstermeyi kendine hak sayar. "Ötekini eleştirme hakkı kazanılır, hak edilir. Birine karşı düşmanlık ya da küçümseme sergilediğinizde, dile getirilen haklı ya da haksız en küçük gözlem, onu sertleşmeye, içine kapanmaya itecek bir saldırı olarak değerlendirilecek ve yanlışlarını düzeltmeye güçlükle yöneltecektir."[196] Yani çatışmaya sebebiyet veren husus Abdullah'ın niteleyici ve itici gücüdür. Rukiye' nin kendisine verdiği tepki karşısında savunmasız bir davranış sergiler. Bu tavır ötekileştirmenin negatif sonucudur. Çünkü birey boş bilinciyle karşı karşıya kalır ve kolektif bilince olan uzaklığının mesafesini artırır. Abdullah, Rukiye' ye mektup yazar ancak karşılık göremez. Bunun sebebi de Abdullah'ın mektubunu Rusça yazmasıdır.

> Abdullah: Belki siz onu Tatarca yazılmadığı için böyle iltifatsız kaldırmayı gerekli buldunuz…
>
> Rukiye: (Başını kaldırıp sade bir şekilde) Öyle düşünüyorsanız, neden Tatarca yazmadınız peki?
>
> Abdullah: Sizi düşündüğümden değil, yazmayı bilmediğim için tutaş, siz…
>
> Rukiye: (Sözünü keserek) Tatarca yazmayı bilmiyor musunuz? Ne kadar aşağılayıcı Abdullah Efendi! Şimdi annenize hangi dilde yazıyorsunuz peki siz? (s.44).

Abdullah, Rukiye'ye olan ilgisinden dolayı onunla yaşadıkları gerginlikten sonra yine konuşmak ister.

> Oturmanın itibarı devamlılığın itibarıdır. Ayakta duran biri herhangi bir şey yapabilir ve ona duyduğumuz saygı kısmen onun birçok olasılığa açık olduğu,

[196] Maalouf, a.g.e, s.38.

> onun tetikte ve her an harekete geçebilir olduğu olgusundan türer. Ama oturan birinin oturmuş durumda kalmasını bekleriz. Ağırlığının aşağıya doğru yaptığı baskı, otoritesini onaylar ve oturan insan bu otoriteyi ne kadar uzun süre hissettirirse, o kadar kendinden emin görünür.[197]

Abdullah Rukiye'yi bahçede oturmuş olarak bulur ve ayakta durarak kendisiyle konuşmaya çalışır. Buna dayanarak Rukiye' nin oturma eylemiyle de kendi milliyetçi bakış açısını korumaya devam ettiği, Abdullah'ın ise karşılaştığı boş bilinciyle özsel olarak geçirdiği bir şaşkınlık ve şok durumu onu küçümsediği şeylerin huzurunda Rukiye simgesi altında bağlayıcı bir tehdit ve kabul olarak görmesine vesile olur. Yani ayakta kalarak güven duyduğu yapının arkasında duramadığını gözler önüne sermiştir. Çünkü Abdullah'ın kültürel bilince aidiyeti, savunduğu, varsaydığı sistem içerisinde değildir. Bu durumda ortada savunacak bir 'kendi' de bulamamaktadır. Abdullah, Rukiye tarafından her fırsatta ötekileştirilmiş olarak verilir. Süleyman'ın Abdullah ve onun gibi mankurt olarak yetiştirilmiş bireyler için söyledikleri Rukiye' ye nazaran daha kucaklayıcıdır:

> Ona bakarsan, Rus medeniyeti ilerlemekten, Rus milleti güçlenmekten geri durmuş mu? Biz şimdi Rus milletinin o zamanlarda geçirdiği halleri geçiriyoruz, bizde de böyle İvanuşka-Abdulkalar olurmuş, onlara keyif getirmekten çok, onlara gülmek hatta gülünç oldukları için şefkat göstermek gerek! (s.35).

Süleyman'ın mankurtlaşmış zihinlere şefkatli davranma fikri kültürel belleğe uygun olması bakımından daha olgundur. Rukiye, Abdullah' a verdiği tepkiyle tinsel yönde henüz gerekli olgunluğa ulaşamadığını da göstermiştir. "Spiritüalitedeki ilk temel eğitim budur: Uyarıcıya hemen, anında tepki vermemeyi öğrenmek; ama zapt etme, hesap kitap yapma sebeplerini sağlam bir şekilde kontrol altına almak."[198] Abdullah'a verilen tepki tinsel yönden ne kadar toy ise, Abdullah'ın verdiği tepki de bir o kadar olgunluk içermektedir. Dolayısıyla her iki karakterin birbirinde olması gereken sıfatlar, karşı tarafa verilmiştir. Bu şekilde Rukiye ve Abdullah arasındaki ötekileştirmenin ince bir şekilde karakterleri nasıl pozitif yönde bir aydınlanmaya ve

[197] Canetti, a.g.e, s.422.
[198] Nietzsche, 2015, s.125.

"görme" ye davet ettiği de ortaya çıkarılmıştır. Evrensel sistemde var olan "zıtlıkların birliği" sevgi yoluyla ve ötekileştirme izleği üzerinden su yüzüne çıkarılmıştır.

3.4.2. Sanat ve Ticaret

19.yy'da Rusya'nın sanayi ve ekonomideki gelişmelerinin yanı sıra, Tatarlara hâkimiyetinin sanayiyi büyütmek adına olumsuz yönde kullanılması Tatar ticaretini zor duruma düşürmüştür. Rus sanayi devriminin baskısını yakından hisseden Tatarlar yeni duruma ayak uydurmada başarılı olamadılar. Tatar girişimcilerden ancak bir kısmı atölyeden fabrikaya geçiş yapabildi; çoğunluk ise hızla gelişen makineleşmede Rus rakiplerinin gerisinde kaldı. Tatar kumaş üreticileri Rusya'daki modern işletmelerle rekabet edemediler. Sabun üretimi ve deri işlemeciliğinde de geri kaldılar.[199] Eserde Kazan tüccarlarının durumuna da yazar yer vermiştir. Baba ve oğul arasındaki ticari konuşmalar geçmektedir:

> Ömer: (Babasının sözünü keserek) Yok baba, sen bu işi bilmiyorsun. Bunun gibi işlerde ufak tefek masrafları kısıp, onunla kar etmek düşünülecek iş değil, yanlış iş. Bu Piçen Pazarı esnafının işi değil. Bu şekilde Alman ile rekabet, işi baştan geniş tutabilsen; olur, öyle yapmıyorsan, girişmeye de gerek yok…
>
> Safıy: Giriştiğin şeyden ne çıkacağını da bilmiyorsun. Eskiden beri gelen, kendi kendilerini tanıtıp büyümüş firmalarla rekabetin sadece söylenmesi kolay olur. Hepsinden önce, daha az parayla işini daha fazla büyütmeye uğraşman… Ben bir de bunu uygun görmüyorum…(s.8).

Elindeki sermayesine kredi de ekleyerek işini büyütmek isteyen Ömer, babasıyla bu konuda anlaşmazlığa düşer. Baba Safıy ise, elde olan sermaye ile yoğrulmaktan yanadır. "Sen çok ilginç düşünüyorsun, baba. Dersin ki benim başımı at tepmiş, onlar da üç yıl düşünüp sonra başlamışlar. Biraz cesaretin de olmasa, o zaman esnaflıkla meşgul olanlara da gerek yok, paranı bankaya koyarsın da o getirdiği 4-5 yüzdelik faize ne aç ne tok kalırsın…" söylemiyle Ömer, babasının yeni ticaret düzenine ayak

[199] Kanlıdere, 2013, a.g.m, s.29.

uyduramadığını düşünmektedir. Rus sanayi devriminin etkisi de Tatar halkının ticarette geri kalmasıyla nesilden nesile geçiş yaparken, fikir ayrılıklarına sebep oluşu eserde yerini almıştır. Henüz lisede okuyan Rukiye ise babası Safıy ile Ömer'in konuşmalarına şahit olur ve babasına yenilenmeye çalışan Tatar ticaretiyle alakalı kendi açısından bir yorum yapar:

> Rukiye: (Canlanarak.) Baba, doğru işte, orada köy Rus kızlarına kalitesiz basma kumaşlar satıp duruyor bir de beğenilecek değil onlar. Tezgâhtarların da hep ne ne istersen başlarına yumuşamış hale gelen kelepüşlerini[200] giyerler ve yüzlerini buruşturup, basma kumaş ölçüyorlar da ölçüyorlar. Basma kumaşlarını söyledim yine, bir kalitesi yok. Abimin hiç olmazsa, dükkânı güzel, alıcıları aydınlar, satış yapılan şeyler beğenilecek şeyler.
>
> Safiy: Kızım abinin o şıklık düşkünü alıcıları sana ne veriyorlar, söylemekle olmuyor, ama kötü görünüşlü basma kumaşları alan köylü Rus kızlarının parasına işte sen şık giyinip, kolejlere para ödeyip, aç susuz kalmadan yaşıyorsun…(s.9).

Eserde, kumaşların kalitesiz oluşundan dolayı köylü Rus halkına verilişi ve bu durumda idare etmek zorunda kalan bir baba figürü çizilmiştir. Lakin yeni nesil Ömer ve Rukiye bu durumun bir getirisinin olmadığını kendilerince dile getirmişlerdir. Tatar gençlerinin ticaretiyle alakalı durum ise Süleyman'ın ağzından verilir:

> Lakin Kazanımızın aydınlarından biri genç tüccarlardan pek fazla dert yandı: Gamsızlar, ticaretlerine kilitleniyorlar ve umumi işlerin hepsinden kaçıyorlar, umumi işlere bu kadar para sarf etmek doğru gelmeye başlarsa, paralarını birer kuruş sayıyorlar, başka işlerde babalarının adetlerinden çıkabilseler de bu konuda babalarından ayrılmaları dilleriyle kıyafetlerinde kalıyor, diyorlar… Eğer bu dert yanmalar doğruysa, hakikaten kaygı duyulacak iş…(s.34).

Kazan Tatar gençlerinin ticaret konusunda gevşek davrandıkları belirtilmiştir. Ancak kendilerinden önceki nesille aralarındaki farklılık yalnızca şeklen gerçekleşen bir durum halini almıştır. Kazan Tatarlarının gündelik hayattaki sorunlarına yazarın hiciv

[200] Genellikle büyük şapka içine giyilen kadife başlık.

nitelikli bakış açısıyla eserde yerini almıştır. Eserde iki kuşağın ticarete bakış açısına yer verilmiştir. Ömer kendi işine alacağı kişinin bir Tatar olmasına ister:

> Elinden her bir iş gelen Tatar delikanlıları Piçen Pazarı çevresinde un-tuz, ayakkabı başta olmak üzere ezilip bitmiş ticaretlere sadece girişiyorlar. Kazançlı, faydalı ticaretler, hünerli işler çevresinde Yahudi ve Alman sadece… Tabii, istersen, iş öğreneyim dersen, bu meydana girersin. Lakin önceden söyleyeyim: Ben iş bilmeyen kişiye çok ödeme yapmıyorum. İşi öğrendiğinde, tabii ki de ödemesi de artar… Bana o meydana girerim deyip nice yiğitler geldiler, lakin ben bu işi Tatar delikanlısına öğretmek istiyorum…(s.5).

Yeni kuşaktan biri olarak Ömer Tatar ticaretinde geri kalınmışlığı, ileriye taşınamayacak bir ticari anlayış içerisinde olduklarını dile getirir. Bu tutumuyla birlikte "Dünyada akıllı Tatar delikanlısının yapamayacağı iş yok" diyerek milli tutumunu açığa çıkarır.

Sanat, ruhun ve mantığın, dansının görünür hale gelmesidir. Kazan Tatarlarında gelişen ticari hayat, onların sosyal ve toplumsal niteliklerini refah yönünde artırdığı için sanat düzeyine de katkı sağlamıştır. Eserde sanatsal bakış açısına yer veren karakterler Rukiye ve Süleyman'dır. Süleyman yazar olduğu için eserde sanatsal anlamlara yön veren biri olarak konumlandırılmıştır. Rukiye ise piyano ve resim sanatıyla ön plana çıkarılır. Süleyman, okurken Rukiye' nin resim okuluna gitmesini önerse de ailesi tarafından kabul görmemiştir. Rukiye'nin neden sanat okuluna gönderilmeyişini ise abisi Ömer şu sözlerle açıklar:

> Ben hiç zorlamıyorum Süleyman Efendi. Ben tamamen kendimce fikir veriyorum: Sanat okuluna gidip de bir parça ekmek bulacak bir durum yok bizde. Ama yüksek hukuk mektebi eğitimi almış biri her zaman kendi kendini doyurabilir. Bence, Tatar kızlarının kendi başlarına geçinebilecek kişiler olması yönünde terbiye edilmesi gerek. Bu zamanda onlar ancak erkeklerin eline bakıp durmazsa, tamamen özgür olabilirler…(s.30).

Ömer, sanatın soyutluluğunun ve gündelik hayatta pratik işlerlik kazandırılmayışı konusuna vurgu yapmıştır. Bu durumda Tatar kızlarının maddi kaygı gütmemesi

açısından sanatın gerekliliğinin ertelendiğini açıklamıştır. Rukiye ve Ömer arasındaki sanata bakışa Süleyman açıklık getirmiştir:

> Süleyman: (Bir Ömer'e, bir Rukiye' ye bakarak) Sizin aranızda olan, dünyaya iki türlü bakışınızın çatışıyor olmasıdır. Ömer Efendi, dünyada kendi dünyasında istemediği işte çalışmış olsa da, refah içinde yaşamaya gayret etmek gerek diye düşünüyor. Ama Rukiye dünyada çok da refah içinde olmasa da kendi dilediği işle meşgul olarak yaşamaya gayret etmek gerek diye düşünüyor (s.30).

Toplum içerisinde sanat hakkındaki yargılar Ömer ve Rukiye aracılığıyla bir ailenin içerisinde bütünleştirilmiştir. Sanat, maddi kaygı amacıyla yapıldığında ruha erginlik düzeyi daha pasif hale gelir. Ancak, kaygı gütmese de kişinin hayatının tamamına sanatı yayma arzusunda para yalnızca genel geçer hale getirilir. Her iki bakış açısı da sanatın devinimi için gerekli olan süreçlerdir.

3.4.3. Şuur Düzleminde Aşk ve Denklik

İnsan, kendi varlığından dışarı yansıyanı görebilmek ve varlığını içsel anlamda temin ve tatmin edebilmek adına kendisine benzeyen insanlarla iletişim kurar. İnsan aslında karşısındaki bireyde olan ve olmayanların yansıtıcısı konumundadır. Bu anlamda bireylerin her anlamda kendilik değerlerini bulabilmeleri için kendilerinden olanlara ihtiyacı olduğu gibi, farkındalıklarının artması için kendileri gibi olmayanlara da ihtiyacı vardır. Bu durum yaşamın içerisinde bireyin değişim ve dönüşümünü sağlaması açısından önemlidir. Buna dayanarak bireylerin birbirlerine karşı ayna görevi gördüğünü söylemek mümkündür. "Birçok filozof aynayı düşünceyle ilişkilendirir, çünkü o evrenin yansıması ve kendi kendini gözlemlemesine olanak veren zihinsel bir araçtır."[201] Yani insan düşüncelerine şekil verebilen, kendinden açığa çıkan düşünceleri ayna' da görebilen bir varlık olarak yaşamını sürdürür. Toplumda öteki olarak adlandırılan, bu bağlamda bireyin kendi hazır bulunuşluğunun ifadesi olarak resmedilebilir. Bireyin öğrendiği bütün eylemler kendisinde bir fikir açığa çıkarır. Bu fikirleri de yeniden topluma aktarabilmek gayesi içinde olur. Toplumda sosyolojik ve psikolojik temelli bütün kavramlar hakkında birey hem

[201] Hira Selma Kalkan, "Aynanın Sırrından Yansıyanlar", **Psikeart Dergisi**, s:65, 2019, s.49.

eylemleriyle hem de ürettiği fikirlerle varlığını doğrular. Ortak noktalarda birbiriyle uyum sağladıkları için fikirsel birlikler ortaya çıkar. Dolayısıyla toplumun kolektif bilinç açısından varlığı uyum ile eş değerdir.

Eserde, başkahraman Rukiye evin nazlı, eğitim gören bir kızı olarak kurgulanmıştır. Bunun yanında sanatsal yönü olan bir genç kızdır. Onun eğitiminde sanatsal bir boyutun olması, Rukiye'ye 'kendi' olma kapısını aralayacak bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu durum onun kendi içinde zaman zaman yalnızlık yaşamasına, anlaşılabilirlik durumunun havada kalmasına sebep olmuştur. ''İnsan dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın ve bütün hayat evrelerinde, çocukluğunda, gençliğinde, yetişkinliğinde, hatta yaşlılığında, yeterli, güçlü, üstün kimseler karşısında hayranlık duyar. Onların yakınlıklarını arar. Yakınlıkları ölçüsünde kendisini güven içinde bulur. Onların başkalarından daha iyi düşünebileceklerine, iyi duygular duyabileceklerine inanır."[202] Rukiye, okul yıllarında Süleyman'ın tavsiyesiyle resim okuluna yönelmek ister. Ancak ailesi buna izin vermez. O piyano çalmak, resim yapmak gibi sanatsal eylemlerde kendine yol bulur. Ancak ailesi ve tat bulduğu şeyler arasında ikileme düşer.

> Süleyman: (Rukiye'ye) Rukiye senin resim çalışmaların nasıl gidiyor? Sen geçen yılda, üç yıl önce de ressam olmayı çok arzuluyordun?
>
> Rukiye: (Sesine biraz ümitsizlik katarak) Kötü, kötü, Süleyman abzıy! O zamanda resim okuluna geçmeme babamlar razı olmadılar. (Başıyla Ömer'i gösterip) Bu muhabbetsiz de karşı çıktı. Yalnızca böyle öğrenip idare ettim, ondan da ne çıkar? Öyle de ufak tefek şeyler yapabiliyorum biraz (s.29).

Rukiye'nin ailedeki ayrıklığı Süleyman'a güven duymasına vesile olur. Rukiye'nin psikolojik düzlemde Süleyman'a olan ilgisinin bir diğer sebebi babasıyla arasında yaşadığı kopukluktur. Babasının Rukiye'ye sevgisini ifade etmeyişi, hatta onu Selime'den ayırıcı üsluplar sergilemesi Rukiye'nin baba enerjisini tam olarak alamamasına sebep olur. Baba noktasında kendisine sevgisel bir boşluk oluşur. Baba

[202] Murphy Collins, **Yüksek Bilinç Gücü**, (Çev. Tahsin Yapıcı), Düşünen Adam Yayınları, İstanbul, 1993, s.143.

enerjisini tam alamayan Rukiye bu boşluğu yaşça büyük biriyle doldurmaya çalışır. Baba-kız enerjisinde yaşanan bu boşluk Rukiye'yi Süleyman'a hazırlar. Süleyman'ın içsel özgürlüğüne adım atmasına Rukiye aracılık etmiş olur. Onun Süleyman'a duyduğu yakınlık, hayranlık ve devamında gelen güven duygusu onun âşık olmasına olanak sağlar. "Çocukluk döneminin duyarlılığı hâlâ etkili olduğu için erken yaşlarda aşklar, duyuların tüm enginliğiyle yaşanırlar."[203] Bu durum bireyin coşkusunu da harekete geçirmesini sağlar. Rukiye erken yaşta bir âşık olduğu için içindeki coşkuyu diri tutar. Bu coşkunun taze eylemi ise kendi içinde buhranda olan Süleyman'ın içine akar ve onun da coşkusunun harekete geçmesini sağlar.

> Özne durumunda olan, kendi benliğine sahip birey, eğer içinde kendini aşma konusunda cömert bir duygu da varsa, dünya üzerindeki etkisini genişletmeye çalışır; ihtiraslıdır, eylemde bulunur. Özsel-olmayan varlıksa, mutlak'ı öznelliğinde bulup ortaya çıkaramaz; içkinliğe mahrum bir varlık, kendini birtakım edimlerde gerçekleştiremez.[204]

Rukiye, erken yaşta olduğu için henüz çocuksu ruhunun cesaretini kendine eylem edinmiştir. O, henüz mücadele edebilecek kadar cesaretini yitirmiş değildir. Süleyman ise kendi içkinliğine sığınarak yaşamayı öğrenmiş ve bu süreçte cesaretini de toplumsal olgunluğun himayesine bırakmıştır. Yani kendi olmaya çalışması ancak toplum vasıtasıyla olabilmiştir. Bu sebeple Rukiye'ye duyduğu aşkı, sevgiyi eyleme dökebilme noktasında yeterince cesur davranamamıştır. Aşk, bireylerin bazen fikir, bazen enerjisel, bazen de zıtlıkların birliğiyle yaşayageldiği bir kavramdır. Zıt olarak görünen şeylerin evrensel sistemde birbirine dönüşmesi söz konusudur. Çünkü "zıt" kavramı evrende insan için ve insanın ayrıştırdığı bir kavramdır. Dolayısıyla "iyi-kötü", "doğru-yanlış" gibi algılar toplumların egosal anlamda varlığını sürdürmesi için oluşturduğu kavramlardır. Sevginin sistemdeki evrensel rolü, bütünsel anlamda "karşı" olarak görüneni de içine alması demektir. "Sevgi her zaman diğerinin kendisi olmasına izin vermektir."[205] Toplum içerisinde belli bir imaja sahip olan Süleyman, Rukiye'nin yanında bulunan Süleyman'dan farklıdır. Süleyman, Rukiye yanındayken

---

[203] Peter Lauster, **Aşk ve Aşkın Psikolojisi**, (Çev. Nurittin Yıldıran), Doruk Yayınları, Ankara, 2000, s.29.
[204] Simone de Beauvoir, **Kadın: İkinci Cins**, Payel Yayınevi, İstanbul, 1993, s.66.
[205] Osho, **Sevgi**, Ovvo Yayınları, İstanbul, 2007, s.90.

kendi iç'iyle bir bütün olduğunu hisseder. Dolayısıyla Rukiye onun kendisi olması için eyleme geçen bir karakter olarak Süleyman'ın doğumunu gerçekleştirecek bir rol üstlenmiştir. "Ancak sevgi halinde insan iyi bir hareketi, korktuğu, neticesinden bir şey umduğu veya övündüğü için değil, işin aslında, sırf bu hareketi sevdiği için yapar. Ve hakiki ahlâk fiili de ancak burada gerçekleşir. Sevgi halinde insanla cemiyet arasında mesafe yoktur."[206] Süleyman, Rukiye ile arasında oluşan sevgi bağını "uygun değil," diye nitelendirmiştir.

> Süleyman: Sen benim kızım yaşındasın Rukiye!.. Yok, Rukiye sen yanılıyorsun, sen sevmiyorsun ve sevgi gerekli de değil. Saçına ak düşen kişilerin sevilmesi için çok gecikmiş kişiler onlar. Sen bana gençliğini ikinci defa geri verme artık, o uzağa gitmez zaten. Onunla ikinci defa ayrılışı öncekinden de ağır olur… Senin genç, alevli duyguların zaten, ne de olsa karşısına bunun gibi çok güçlü gençliğini görmeyi diler… Ben Rukiye, tabii ki seninle bu yıl karşılaştığımız günden başlayarak pek çok gençleştim, çok kıymetli dakikalar geçirdim. Onlar için de ben sana borçluyum (s.39).

Toplumda bir yazar olarak bu sevgiye mesafe koyan Süleyman'ın mesafesi sevgiyle ve Rukiye'nin vasıtasıyla alınmıştır. Yani sevgi konusunda Rukiye, Süleyman'ın eyleme geçmesini sağlamıştır. "Bir insan ne kadar kendi içinde derine giderse, o kadar olgundur."[207] Olgunluğu kendi içinde deneyimlemeye çalışan Süleyman, olgunluğa evrilme aşamasındaki buhranlarda kaldığı için içindeki çocuğu da tam olarak büyütememiştir. Yani çocukluk ve olgunluk arasında bir buhran içerisinde toplumda kendini var ederek içsel tatminini gerçekleştirmektedir. Süleyman'ın olgunluğu toplumsal gerçekleri görme üzerine kurguludur. Süleyman'ın Rukiye'ye "Bahtlı gençliğin bu sözleri anlamaması gerek" demesi onu duygularından alıkoymasa da olgun davranmak zorunda bıraktığının ifadesidir. Süleyman eserde aydın bir yazar olarak yerini almıştır. "Genellikle "entellektüel" rolünü, duygularından korkan ya da herhangi bir sebepten ötürü onlarla rahat edemeyen insanlar oynar."[208] Süleyman kendi içindeki çatışmalarını Rukiye'ye "Bugün olmasa, yarın sönmesi gereken kişileri

---

[206] Hilmi Ziya Ülken, **Aşk Ahlakı,** Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s.264.
[207] Osho, **Olgunluk**, Ovvo Yayınları, İstanbul, 2005, s.33.
[208] John Powell, **Senin Yanında Kendim Olmaktan Neden Korkuyorum**, (Çev. Serdar Pazı), Kuraldışı Yayınları, İstanbul, 1996, s.94.

diriltmek gerekmez, Rukiye! Onlar sessiz ölsünler, sessiz yatsınlar, toprağa sessiz dönsünler!" diyerek aktarır. Entelektüel bir aydın-yazar olarak çatışmasını "sessizlik" ile dile getirmiştir. Ancak bu ifade Süleyman'ın kaçtığı duygularını örten, buhranlı bir ifadedir. Rukiye ise Süleyman'ın ifadeleri karşısında gerçeği görmekten yana değildir. "Kadının aşktan anladığı açıktır: onun için aşk yalnız bağlılık değil, başka hiçbir şeye bakmadan, bir insanın hem ruhu hem de bedeniyle, tüm olarak kendini vermesidir."[209] Rukiye'nin yaratılışındaki rahimiyet iradesi bütünsel bir kavrayışın kapılarını kendisine açmaktadır. "Ben seviyorum Süleyman abzıy, şu ak saçlarını da seviyorum!" diyerek kendindeki yaratılış iradesinin bütünlüğünü fiziksel olarak da sergilemiş olur. Rukiye bu ifadesiyle gerçek olarak görünen normları sevgisiyle, şuuruyla yıkabilmiş ve gerçeğin ardındaki "giz" i keşfetmiştir. Dolayısıyla Rukiye'nin olgunluğu rahim sıfatıyla eserde yerini almıştır.

Rukiye, Süleyman'ın yazlığın bahçesinde Gülçehre ile konuşmalarını kıskanır. "Kibirli bir ahlak inancı da aynı işi görür, şöyle ki, bu inanca aykırı hareket edenleri çekemezler ve onların bu suçları nedeniyle cezalandırılmaları ahlak gereği sayılır."[210] Çocuksu yapıdan yeni çıkmış olan genç bir kız olarak Rukiye'nin aidiyetinde de toplumsal açıdan ahlaki yargılar meydana gelmiştir. Gülçehre'yi kıskanan Rukiye Süleyman'a "Ben sizin Gülçehre hanımla böyle yakın olmanızı istemiyorum, o bir kere sevmiş zaten, onun ikinci kez sevmeye hakkı yok. O kadını, sizin de onu sevmeye hakkınız yok, onun çocuğu var…" diyerek Gülçehre'yi ahlaki normlarda yargılar. Gülçehre'nin bir kez sevmiş ve çocuğunun olmuş olması ile onun Süleyman' a denk olmadığını ifade eder. Yani toplumsal yapıdaki denksizlik durumunun değerini yazar başkahraman vasıtasıyla sorgulattırır. Ancak toplumsal normlar açısından bakıldığında kendisinden oldukça büyük biri olan Süleyman'a âşık olması da durumun trajik boyutunu görmek açısından dikkate değerdir. Rukiye, Gülçehre'yi yargıladığı gibi kendisi de yargılanabilme ihtimali olan bir başka eşitsizliğin içine girmiştir. Ancak, kahramanın bu toplumsal değer yargılarından sıyrılması için henüz olgunlaşmamış olan bu yanından sevgiyle kurtulması sağlanır. Bu da onun niteliksel açıdan bir üst düzey olgunluğa taşımasına vesile olmuştur. Kıskançlık içerisinde olan

[209] Beauvoir, a.g.e, s.65.
[210] Bertrand Russell, **Mutlu Olma Sanatı**, (Çev. Yunus Sağlamtürk), Say Yayınları, İstanbul, 2016, s.68.

diğer karakter de Süleyman'dır. O da Rukiye'nin genç kendisinin ona göre yaş almış olmasından ötürü kaygı duyar ve bu durumu kıskançlıktan öteye götüremeyecek cesarete sahip olamadığını ifade eder:

> Sen benim seni sevdiğimi bilme, ben senin benim ak saçlarımı da affetmeye hazır olduğunu bilmeyeyim. Bunları bildiğimiz dakikadan sonra ikimize de cehennem olur. (Aceleyle) Ben seni Rukiye, şu dakikadan itibaren saçlarına ak düşmemiş bütün kişilerden kıskanmaya başlarım, ben seni üzerim, ben senden bin kere daha fazla üzülürüm! Duyuyor musun Rukiye! İkimiz için de cehennem olur. (Sözünü biraz kesip durur, başını iskemle arkasında dayayarak koyduğu elini üstüne atıp) Niçin Rukiye, bu sözleri söylettirdin sen bana? Bunlar benim sırlarımdı. Ben bunları söylemek istemiyordum. Bu şeyleri ben sadece kendim bilmem, birisine de, birisine de söylememem, daha büyüğü sana söylememem gerekirdi. (Başını kaldırıp) Meleğim ol Rukiye, kapattık şimdi bu meseleyi! İstersen, onu ikinci bir defa konuşuruz, bana şu an zor… (s.40).

Kıskançlık içerisinde olan bir diğer karakter de Rukiye'nin ablası Selime'dir. Çocukluğundan bu yana kendisinin büyük kardeş olarak sorumluluklarının fazla olması onun kardeşine öteki olarak bakmasına sebep olmuştur. "Kız ya da erkek kardeşinin kendisinden üstün tutulduğunu gören bir çocuk, çekememezlik alışkanlığı edinir ve hayata atıldığı zaman, çocukluğunda yaşadıklarına benzer haksızlıklara karşı duyarlı olur, böyle bir haksızlığa uğradığında hemen fark eder; kendisine haksızlık yapılacağı kuşkusuyla yaşar."[211] Selime'nin aşk konusunda da kıyaslanmaya düşmesi eserin bir başka trajik boyutudur. Ancak Selime de bu trajedinin içerisinden yine sevgi yoluyla olgunluğa eriştirilmiştir.

Süleyman, Rukiye'ye olan aşkını gözlerinde yüceltir. Ona dini bir anlam katar. "Senin gözlerin de Allah'a secde etmiş gibi duruyorlar… Benim göresim gelir." diyerek Süleyman aşkın metafiziksel boyutunun mekân bulduğu göz yapısındaki özü görmüştür. Bu sebeple Süleyman toplumsal yargıları bir kenara bırakır. Süleyman "Benim gözlerim değil sadece, sözlerim de seni bulduğu yerde saçıma karışan akları unutmaya başlıyor." diyerek bu aşk içerisinde kendisini öz'e taşır. Rukiye ve

[211] Russell, a.g.e, s.69.

Süleyman arasında doğan aşk onların birbirlerinde karşılıklı olarak kendi oluş süreçlerindeki noksan sıfatları tamamlama niteliklidir. Yani enerjisel, fiziksel bir birlik olduğu gibi zıtlıkların birliği de bu ikilide söz konusudur. Yaş farkının olması kendileri için bir anlamda zıtlık ifade ederken Rukiye' nin sarmalayıcı rahim yanı ve cesareti aralarında birlik duygusunun oluşmasına vesile olmuştur.

Eserin başlığını alan eşitsizlik toplumsal değerler açısından mesaj verici niteliktedir. Toplum içinde temel duygulardan birisi olan aşk edimi, bireylerin yargılarından kurtarılacak şekilde eserde kurgulanmıştır. Aşkın, niteliksel olarak belirlenmesini sağlayan şeylerin temelde sorgulanmasını sağlamıştır. İnsanın içinden deneyimleyerek eyleme döktüğü kabul gören tüm fikirler aşkta da yer bulmak ister. Ancak toplumsal normlara çarpan içsel deneyimler dışarıya aktarılmakta güçlük çekebilir. Bireylerin içsel vasıflarını doğru ya da yanlış ayrımı yapmadan eyleme dökebilmeleri ancak sevgi kanalıyla olabilmektedir. Çatışmalara sebebiyet verecek normları görmezden gelme ihtimali bu durumda kurtarıcıdır. Sevgi vasıtasıyla görmezden gelme bireyin toplumsal normları değiştirmesine, dönüştürmesine kolaylık sağlar. Eserde denksizlik olarak nitelendirilen aşklardan biri, Selime' nin ruslaşmış olan Abdullah' a duyduğu aşktır. Abdullah, Selime' nin kendisine olan ilgisinden habersizdir. Selime'nin geleneksel bir tarzı yansıtan kalfak takmasını yadırgar:

> Abdullah: Rus halkı arasında olmaktan rahatsız olmuyor musunuz kalfak ile olunca, Tatar olduğunuz pek fazla göze çarpar değil mi?
>
> Selime: Göze çarpsa ne olacak? Tatar kızı olmak ayıp mı? Ben hiç utanmıyorum-rahatsız olmuyorum! (s.20).

Selime ile Abdullah arasında fikir birliği bulunmamaktadır. Selime uğradığı aşkın eşitsizliğini fark ettiği için aşkından vazgeçer ve başka biriyle evlenmeye karar verir. Abdullah, eserde Rukiye' ye âşıktır. Rukiye'nin kendisini Tatar genci olarak görmediğini milliyetçi yapısından dolayı yargılayarak ifade eder:

> Abdullah, Rukiye'ye mektup yazar ancak Tatarca olmadığı için Rukiye cevap vermez gereği bile duymaz.

> Abdullah: Belki siz onu Tatarca yazılmadığı için böyle iltifatsız kaldırmayı gerekli buldunuz…
>
> Rukiye: (Başını kaldırıp sade bir şekilde) Öyle düşünüyorsanız, neden Tatarca yazmadınız peki?
>
> Abdullah: Sizi düşündüğümden değil, yazmayı bilmediğim için tutaş, siz…
>
> Rukiye: (Sözünü keserek) Tatarca yazmayı bilmiyor musunuz? Ne kadar aşağılayıcı Abdullah Efendi! Şimdi annenize hangi dilde yazıyorsunuz peki siz? (s.44).

Ancak buna rağmen Abdullah yine de saf bir sevgiden yanadır. Abdullah'ın Rus hayatını üstün görmesinden sonra milliyetçi bir kız olan Rukiye'ye âşık olması bir diğer denksizliktir. Ancak Abdullah'ın sevgisi vasıtasıyla bu durum varoluşçu bir duruma indirgenir. Abdullah aracılığıyla saf sevgi neticesiyle denksiz olarak görünebilen şeylerin ortadan kaldırılabilme ihtimaline eserde yer verilerek okurun düşünsel yönden bakış açısının genişletilmesini sağlanmıştır.

Eserde dikkati çeken asıl eşitsiz aşk Rukiye ve Süleyman'ın aşkıdır. Onların denk olmadığı öncelikle Süleyman'ın ağzından "Onlar gereğinden fazla denksizler, Rukiye!" diyerek verilir. Eşitsizlikten kasıt, Gülçehre'nin bekâr kız iken evli, çocuklu bir adama âşık olması, Selime'nin Rus yanlısı Abdullah'a gönlünü kaptırması ve en son Süleyman'ın Rukiye'ye âşık olmasıdır. Lakin içlerinde en kabul gören aşk Rukiye ve Süleyman' ın aşkıdır. Çünkü aralarında fikir ayrılığı yoktur. Rukiye'nin Süleyman'a olan sevgisi "Sevgi her şeyi yener" teması ve "Nasıl bir durumu yener?" sorusundan yola çıkılarak sorgulanır ve açıklığa kavuşturulur. Buna cevaben de bireylerin aynı bakış açısında olmasının öne çekilmesi şeklinde eser değerlendirilebilir. Eserde kendine denk yaşta birine karşı çıkarken kendinden yaşça büyük biri onun algı alanı içindedir. Dolayısıyla şuurun üstünlüğü ifade edilmiştir. Eserde aşkın uğradığı kişilerin öncelikle dünyevi bakış açısının daha önemli olduğu vurgulanmıştır. Diğerleri ise yenilmeye ve bitmeye mahkûm olan aşklardır. Bu açıdan eşitsizlik uyuşmayan fizik ve yaşta değil birleşen fikirlerdedir. Fikir birliğinin

gerçekleştiği, dünyaya aynı pencereden bakan aşkların niteliksel olarak birliği sağladığı gibi niceliksel olarak da çoğalmayı sağlar. Sosyal kurumların yenilenmesi, eğitimin yenilenmesi, kanunların yenilenmesi, günlük hayatın yenilenmesi hep o iyi niyetli bakışın getirdiği çabayla gerçekleşir.[212] İdeolojinin ön planda tutulduğu ve şuursal birliğin meydana getirdiği Rukiye ve Süleyman aşkı yine bu anlamda ideolojik olarak sosyal değişmelerin varlığını mümkün kılar.

[212] Niyazi Akı, "Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış 1923-1967", **Atatürk Üniversitesi Yayınları**:53, Ankara, 1968, s.113.

SONUÇ

Anton Çehov oyun hakkında yazarlara nasihatlerde bulunmuştur. Fatih Emirhan'ın Çehov'u da okuduğu bilinmektedir. Bu sebeple Emirhan'ın tiyatral eser ele alabilme yetisinin belli bir düzleme oturtulması açısından Çehov'un fikirlerine dayanarak açıklamak, Fatih Emirhan'ı anlayabilmek açısından da yol gösterici olacaktır. Çehov "Düşünce özgürlüğümüz olması gerek, ancak saçma şeyler yazmaktan korkmayan insanlar özgür düşünür olabilir. Yazdıklarına çeki düzen vermeye, sözlerini cilâlamaya kalkma- kaba saba ol, korkusuz ol daha iyi."[213] der. Fatih Emirhan kendi dönemi içerisinde geleneklerin yozlaşmış boyutlarına bilinciyle balta vurarak korkusuzluğunu göstermeye çalışmıştır. Üstelik eserin kendi hayatının bir kesiti olduğu bilindiği için bu korkusuzluğunu kendi evi içerisinde dahi yansıtması da düşüncelerindeki korkusuzluğunu eyleme dökmesi açısından cesaretinin boyutunu algılayabilmek açısından dikkate değerdir. Eserde Zakir karakteri, anlamlara büründürülmüş bir karakter değildir. Aksine saçmalıkları ile eserde yerini almıştır. Çehov'a göre yalın ve güçlü olmalı dil.[214] Emirhan'ın, dilinin sadeliğinin hiciv yönüyle birleşmiş olması onun vermek istediği mesajları da güçlü bir üslupla verebilmesini sağlamıştır. Çehov "Konu yeni olmalı, ama ille de bir "mesel" kullanman gerekmez. Asıl önemli olan da anayla babanın yemek yemeleri. Yaz. Sinekler havayı arıtır, oyunlar da töreleri."[215] demiştir. "Eşitsizler" adlı eserinde konu olarak yazarın yüksek potansiyelli bir konuya yer vermemiştir. Günlük yaşamın içerisinde var olan ötekilik, millilik, aşk gibi konulara yer vermiştir. Eserde kahramanların mekânları da anlamların yüklenmediği, günlük akış içerisinde gerçekleşen yaşam, sadelik çerçevesinde verilmiştir. Çehov "Oyunun doruk noktası üçüncü perdededir, ama bu çatışma son perdeyi etkisiz bırakacak kadar yeğin olmamalı."[216] demiştir. Eşitsizler adlı eser üç perdeden oluşmaktadır. Yazar asıl çatışmayı ikinci perdede vermiştir. Doruk noktası ikinci

[213] Anton Çehov, "Oyun Yazarlarına Öğüt", **Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı**, c:15, s:178, 1966, s.759.
[214] Çehov, a.g.e, 759.
[215] Çehov, a.g.e, 759.
[216] Çehov, a.g.e, 759.

perdede sergilenmiş olsa da oyunun sonuca bağlanmayan kısımları beklentide bırakılmıştır. Bu durum da son perdeyi etkisiz bırakma konusunda kurtarıcı rol üstlenmiştir.

Alt bilincin değişim süreci ancak kendilik bağlamında özgürlüğü gerçekleştiğinde bütünsel bir değişim ve kabule geçme söz konusu olabilir. "Gerçek bir tiyatro oyunu anlamların rahatını bozar, baskı altındaki alt bilinci özgürlüğe kavuşturur."[217] Fatih Emirhan, alt bilincin savunma mekanizmasını oluşturan korkunun, ötekileştirmenin, aşktaki sınırların, kemikleşmiş ve kırıcı boyuta ulaşmış geleneklerin anlamsal bütün düzlemini yerle bir etmiş, makul olan, ilerlemenin timsali olabilecek en doğru anlamları çıkarıp yeni bir temel inşa etmek istemiştir. Eşitsizler ve Gençler adlı eserlerinde anlamların rahatını bozacak meselelere değinmiştir. Alt bilinç hakiki özün kendisini gerçekleştirdiği kolektif bilinci de içerisinde barındıran yerdir. Buna bağlı olarak alt bilincin bilinç düzeyine geçmesi bireyin "özünü gürleştirme"[218] siyle mümkündür. Özün hakiki anlamda gürleştirilemediği ev, bireyin içsel dünyasında bir hapishane metaforu olarak algılanacak niteliktedir. Dolayısıyla Aziz'in evi, alt bilincin özgürlük ve güven algısı oluşturan bir yer iken, özgürlüğünü kısıtlayan, aydınlanmasını sekteye uğratan bir hapishane olarak değişmiştir. "Final iki türlü olur: Kapalı son, açık son. Kapalı son, gelişen olayın kesin olarak sonuçlandığı, bütün açık noktaların cevaplandığı sondur. Açık sonda ise, gelişim bitmez, sonuç izleyicinin hayaline bırakılır."[219] Her iki eserde de açık son mevcuttur. Yazar, başkarakterlerin sonlarını değişim üzerinden yeniye yer açarak ümitvar bir şekilde okuyucunun hayaline emanet etmiştir. Bu durum ise, okuyucu ile eser arasında kopmayan ve zinde tutan bir düşünce akımını temel alan etkileyici bir bağ kurmaktadır.

Sonuç olarak Fatih Emirhan, sosyalist anlayışıyla milli benliğini birleştirmiş bir yazardır. Onun anlayışında milleti için çalışan herkesin farklı görüşlerde ve bir arada yaşayabileceği bir dünya mümkündür. Yazarın eserlerinde toplumun ileriye dönük bir

---

[217] Antonin Artaud, "Tiyatro ve İkinci Yüzü" (Çev. Tahsin Saraç), **Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı,** c.15, s.178, 1966, s.797.
[218] A. Teyfur Erdoğdu, "Pardon, Özgürlük Mü Dediniz, Duyamadım!" **Psikeart Dergisi**, s.32, 2014, s.56.
[219] Özakman, a.g.e, s.195.
Geçerli belgede kaynak yok.

yaşam sürmesine engel olan her ne varsa bunları süzgeçten geçirip kalemiyle topluma ayna olmuştur.

KAYNAKÇA

B, A. (1925). Türklük Şuûnu. *Türk Yurdu Dergisi*, 10(181), s.98-100.

İbrahim, A. *Tercüme-i Halim*, Petersburg (Tarih yok-yıl yok).

Akbal, A. (2008). *Sosyal Hayat ve Çatışma* (Der. Aytül Kasapoğlu), Ankara: Phoenix Yayınevi.

Akçura, Y. (2011). *Üç Tarz-ı Siyaset*. İstanbul: Kilit Yayınları.

Akı, N. (1968). *Çağdaş Türk Tiyatrosuna Toplu Bakış 1923-1967*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları:53.

Akpınar, Y. (2017). *İsmail Gaspıralı Seçilmiş Fikri Eserleri*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Alp, A. (2014). *20.yy Başında İdil-Ural Bölgesinde Tatarların Kültürel Nüfuzu*. İdil-Ural Çalıştayı Bildiri Kitabı, Kırklareli.

Alp A. (2014). *Ceditçi Aydınlara Göre Rusya Müslümanlarının Toplumsal Sorunları*. XI. Milli Türkoloji Kongresi Bildirileri, c:2, 55-66.

Kamalieva, A. (2008). *Başlangıçtan 1917'ye Kadar Kazan Tatar Tiyatrosu*. Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 9, s:14, 118-129.

Anıl, H. A. (2011). *Kültürel Değişme Açısından Kuşaklar Arası Çatışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.

Artaud A. (1966). *Tiyatro ve İkinci Yüzü* (Çev. Tahsin Saraç), Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı, 15(178), 795-799.

Aslanyürek S. (2011). *Senaryo Kuramı*. İstanbul: Pan Yayınları.

Assman, J. (2015). *Kültürel Bellek* (Çev. Ayşe Tekin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Bahtin, M. (2005). *Sanat ve Sorumluluk* (Çev. Cem Soydemir). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

Bal H. (2014). *Anthony H. Birch'in Siyasal Teorisinde Milliyetçilik Kavramı ve İdeolojisi*. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7 (31), 305-311.

Ball, D. (basım yılı yok) *Dramaturji Çalışması-Bir Oyun Metni Nasıl Okunmalı* (Çev. Burcu Yasemin Eyben). (yayın yok).

Baltacıoğlu, İ.H. (1966). *Tiyatro Nedir, Ne Değildir*. Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı, 15 (178). 717-725.

Beauvoir, S. (1993). *Kadın: İkinci Cins,* İstanbul: Payel Yayınevi.

Beşe, S. (2016). *Yetişkin Kur'an Kurslarının Kuşak Çatışmalarını Önlemedeki Rolü (Keçiören Örneği).* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum.

Brocch, H. (2006). *Edebiyat ve Felsefe* (Çev. Ahmet Sarı). Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.

Canetti, E. (2017). *Kitle ve İktidar* (Çev. Gülşat Aygen). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Cevizci, A. (2016). *Metafiziğe Giriş*. İstanbul: Say Yayınları.

Collins, M. (1991). *Yüksek Bilinç Gücü* (Çev. Tahsin Yapıcı). İstanbul: Düşünen Adam Yayınları.

Çalışlar, A. (2009). *Tiyatronun ABC'si*. İstanbul: Say Yayınları.

Çalışlar, A. (1992). *Tiyatro Kavramları Sözlüğü*, İstanbul: Boyut Yayınları.

Çehov, A. (1966). Oyun Yazarlarına Öğüt, *Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı*, 15(178), 758-763.

Demir, N. (2006). *Birey, Toplum, Bilim: Sosyoloji Temel Kavramlar*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.

Devlet, N. (2008). *Gaspıralı İsmail: Unutturulan Türkçü, İslamcı, Modernist.* İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Efe, F. (1993). *Dram Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Egri, L. (1982). *Piyes Yazma Sanatı*, (Çev. Suat Taşer), İstanbul: Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi.

Emirhan, F. (2016). Gasprinski Yıl Dönümü. *Manevi Miras Arananlar ve Bulunanlar*, Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan: 66-67.

Enneli, Ç. (2013). Milliyetçilik ve İdeoloji: Dışlayıcı Bir Dilin Kuruluşu, *Alternatif Politika Dergisi*, 5(1), 28-51.

Erdoğdu, T. A. (2014). Pardon, Özgürlük Mü Dediniz, Duyamadım!, *Psikeart Dergisi*, s.32, 56-59.

Eşenkulova, K. (2006). Türkistan'da Eğitim Konusunun Ekim İhtilali Öncesi İdil-Ural Tatar Basınında Akisleri. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 22-30.

Furedi, F. (2001). *Korku Kültürü/Risk Almamanın Riskleri* (Çev. Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Ganiyev. F. Ahmetyanov. R, Açıkgöz (1997). H. *Tatarca-Türkçe Sözlük,* Kazan: İnsan Neşriyat.

Gasprinski, İ. (Mart 1912). Türk Yurducularına, *Türk Yurdu Dergisi*, 1(8), 132-134.

Gasprinski, İ. (Şubat 1912). Türk Yurducularına, *Türk Yurdu Dergisi*, 1(8), 132-134.

Gasprinski. İ. (Şubat 1912). Türk Yurducularına, *Türk Yurdu Dergisi*, 1(7), 109-111.

Gilazov, T.Ş. (2014). Tatar Edebi Eleştiri Tarihi Ders Notları. *RF Eğitim ve Bilim Bakanlığı Kazan Federal Üniversitesi Filoloji ve Kültürlerarası İletişim Enstitüsü Tatar Edebiyatı ve Öğretim Yöntemleri*, Kazan.

Günçay, S. (2018). Kur'an-ı Kerim'de Kuşak Çatışması, *Journal of Analytic Divinity International Refereed Journal* 2(1), 7-26.

http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/emirhan-fatih 31.08.2020.

https://psikanalizyilligi.com/2014/05/20/hatirlamak-uzerine-freud-ve-green/ 22.08.2020.

https://sozluk.gov.tr/ 06.07.2020.

https://www.caneryayinlari.com/post/nimonik-mnemonic-tekni%C4%9Fi 24.08.20.

https://www.kursunkalem.com/tiyatro-terimi/peripeti/#gsc.tab=0 13.07.2020.

Kurban, İ. (2008). Fatih Emirhan. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*. 25-32.

İshaki, A. (1926). Türk Kadını. *Türk Yurdu Dergisi*, 10(176).

İshaki, A. (1925). Şimal Türklerinde Tiyatro. *Türk Yurdu Dergisi*, 9(173).

İzzetullah, Z. (2014). *Ceditçilik Hareketinin Ortaya Çıkışı Ve Türkistan Âlimleri Üzerindeki Etkisi: Mahmud Hoca Behbudi Ve Münevver Kâri Örneği.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Barrault, L.J. (1966). Tiyatro Gerekli, Bağımsız, Arı Bir Sanattır (Çev. Ömer Atila), *Türk Dili Tiyatro Özel Sayısı,* 15(178), 809-819.

Kalkan. H.S. (2019). Aynanın Sırrından Yansıyanlar. *Psikeart Dergisi*, s:65, 48-51.

Kanlıdere, A. (2000). "Rusya Müslümanlarının Kongrelerinde Kadın Sorunu(1905-1917). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* s:2, 139-148.

Kanlıdere, A. (1997). Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi(1809-1917). *Türkiye Günlüğü*, 89-96.

Kanlıdere. A. (2013). Kazan Tatarlarında Yenileşme. *XIX. Yüzyıl Türk Tarihi*, Eskişehir, 26-56.

Kanlıdere. A. (2003). *Tatar Ceditçiliğinin Kökenleri*. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tatarlar ve Tataristan: Dünü, Bugünü, Yarını Sempozyumu, İstanbul.

Kanlıdere. A. (2002). *XIX. ve XX. Yüzyıllarda Kazan Tatarları,* Yeni Türkiye Yayınları, c:18, 415-426.

Korkmaz, R. (2004). *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Ankara: Türksoy.

Lauster, P. (2000). *Aşk ve Aşkın Psikolojisi* (Çev. Nurittin Yıldıran). Ankara: Doruk Yayınları.

Maalouf, A. (2000). *Ölümcül Kimlikler* (Çev. Aysel Bora). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Mardin, Ş. (1997). *İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx K, Engels F. (2009). *Komünist Parti Manifestosu* (Çev. Yılmaz Onay). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

May, R. *Yaratma Cesareti* (Çev. Alper Oysal). İstanbul: Metis Yayınları.

Mehmed, H. Kazan Türk Edebiyatından Numuneler: Fatih Emirhan'ın Halk Kızları Unvanlı Hikâyelerinden. *Türk Yurdu Dergisi*, c:20-6, 192-31.

Şahingöz M, Alp A. *20.yy Başında Kazan Tatarlarının Basın Organları(1905-1917),* www.academia.edu, 16.06.2020, s.221.

Ukmasıy, M. (2016). *Fatih Emirhan Hakkında Anılar,* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, s:2, 187-202.

Nietzsche, F. (2015). *İyinin ve Kötünün Ötesinde* (Çev. Enver Günsel). Ankara: Tutku Yayınları.

Osho. (2005). *Olgunluk*. İstanbul: Ovvo Yayınları.

Osho. (2007). *Sevgi*. İstanbul: Ovvo Yayınları.

Öner, M. (2015). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Özakman, T. (2007). *Oyun ve Senaryo Yazma Tekniği*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Powell, J. (1996). *Senin Yanında Kendim Olmaktan Neden Korkuyorum*, (Çev. Serdar Pazı), İstanbul: Kuraldışı Yayınları.

Russell, B. (2016). *Mutlu Olma Sanatı* (Çev. Yunus Sağlamtürk). İstanbul: Say Yayınları.

Saray, M. (1996). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Sartre. J. P, (1997). *Varoluşçuluk* (Çev. Asım Bezirci). İstanbul: Say Yayınları.

Sloterdıjk, P. (2005). *Dünyaya Gelmek-Dile Gelmek* (Çev. G. Uyanık- A. Sarı). Ankara: Salkımsöğüt Yayınları.

Stanislavski. (1998). *Bir Karakter Yaratmak* (Çev. Suat Taşer). Ankara: Dost Yayınları.

Şahingöz M, Alp, *A. 20.yy Başında Kazan Tatarlarının Basın Organları(1905-1917)*, www.academia.edu, 16.06.2020.

Timuçin, A. (2006). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.

Türkoğlu, İ. (1997). *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim.* Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Türkoğlu, İ. (2000). *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin.* İstanbul: Ötüken Yayınları.

Uçar, F. *Türkistan'da Bir Kültür Hareketi Olarak "Ceditçilik"*, http://www.turansam.org/makale.php?id=179, 27.05.2020.

Ülken, H. Z. (2010). *Aşk Ahlakı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Polat, Ü. (Çev) (2019). Fatih Emirhan Mektupları, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. 4(1), 202-225.

Vassaf, G. (2014). *Cehenneme Övgü: Gündelik Hayatta Totalitarizm,* İstanbul: İletişim Yayınları.

Vladimir, K. (2019). Tercih/Robot veya İnsan Olmak: Cengiz Aytmatov (Çev. Orhan Söylemez). *Kardeş Kalemler Dergisi*, Ankara, s:145.

www.sozluk.gov.tr, 01.06.2020.

Sökmensüer, Y. (2009). Yaftayı Yapıştırıp Bana İsim Koyma. *Psikeart Dergisi*, s:2.

Yeşilyaprak, B. (1989). Kuşak Çatışması. *Eğitim Ve Bilim, 13*(72), http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/5828/1958 17.07.2020.

Yıldız, R. Demir, S.(2015). Milli Kimliğin Oluşumunda Zihniyet. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.8.

Kırmızı, Y. Yûnus Emre'nin Kelime Dünyasında Kadın. www.academia.edu. 20.05.2019.

Z.N. (1917). Türk Âleminde Kadınlar Hukuku. *Türk Yurdu Dergisi.* 6(149), 290-292.

Ünlü Tatar Şairi Fatih Emirhan'ın Hastalığı, Ölümü, Gömülme Merasimi. *Manevi Miras Arananlar ve Bulunanlar,* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü. Kazan, s:2, 222-245.

Tairov, N.I. (2016). Milli Müze Fonu'nda Fatih Emirhan Mirası. *Manevi Miras Arananlar Ve Bulunanlar*. Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 292-297.

Möbarekşina, A.P. (2016). *20.yy Başında Türk-Tatar Edebi İlişkileri Düzleminde F. Emirhan'ın Çalışmalarının İncelenmesi* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, 278-281.

Behtiyarova, R. (2016). *Fatih Emirhan Hakkında Bazı Anılar*. Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat ve Sanat Enstitüsü, Kazan, s:2, 202-205.

Zeyniulı, R.Z. (2016). Fatih Emirhan Hakkındaki İlmi-Eleştirel Makaleler. *Manevi Miras Arananlar Ve Bulunanlar,* Tataristan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi G. İbrahimov Dil, Edebiyat Ve Sanat Enstitüsü, Kazan, s:2, 268-271.

GENÇLER ÇEVİRİ METİN

(Tatar Hayatının Değişim Günlerinde)

Piyes üç perdedir.

Oyuncular:

Hüseyin: Medresede "Hadimi"ler, "Muhtasar"lar okumuş, oldukça istekli, Kur'an okuyan ileri görüşlü tüccar, 57 yaşında.

Meryem: Onun hanımı, 50 yaşında.

Fahrinisa: Onların büyük kızları, zayıf, sivri dilli, kocasından dolayı çok fazla zorluklar gören bir kadın, 27 yaşında.

Rahimcan: Fahrinisa'nın eşi, çok akıllı, yaramaz, ticaret yapar; Piçen pazarında kelepüş[220] ve ibrikler satar, 38 yaşında.

Aziz: Hüseyin'in büyük oğlu. Medreseyi bitirmiş, Rusça okumaya başlamış yiğit, yakışıklı, orta boylu, 21 yaşında.

Yusuf: Aziz'in küçük kardeşi, medresede okumuş, şimdi ise Rusça okuyor, 19 yaşında.

Zeynep: Hüseyin'in kızı, siyah saçlı, yumuşak huylu, dalgın bir kız, 16 yaşında.

Rukiye: Rahimcan'ın küçük kardeşi, 18 yaşında.

Sara: Gimnazyum'da[221] okuyan, bir öğretmenin kızı, 17 yaşında.

---

[220] Şapka.

[221] Normal okullara göre eğitim kalitesi bakımından daha yüksek düzeyde olan okul.

İbrahim: Sara'nın abisi, öğrenci, 21 yaşında.

Fatma: Bir yarbay kızı, enstitüyü bitirmiş, 18 yaşında.

Zöhre: Kız lisesi talebesi, 19 yaşında.

Ahmet: Öğretmen okulunu bitirmiş, şu anda diplomasını almaya hazırlanıyor, 25 yaşında.

Zekeriya: Daha önce öğretmenlik yapmış, şimdi muhtemelen işsiz, 27 yaşında.

Yakup: Önceden çıraklık yapmış, sonra okumaya yönelmiş, 25 yaşında.

Ali: Saygın bir şeyhin oğlu. Medreseyi bitirmiş, daha sonra altı yıl lisede okumuş, liseden imtihanlarını vermiş, şimdi diplomasını almaya hazırlanıyor, 24 yaşında.

Ziya: Bir gazete idaresinde hizmet eden bir yiğit, 24 yaşında.

Asrav: 17 yaşında.

Hatun: Sıradan Tatar hatunu, fakir, 35 yaşında.

Yaşlı Tatar: Göbekli, gözleri sürmeli, 55 yaşında.

Genç Tatar: Sarı bıyıklı, mavi gözlü, 23 yaşında.

Vaka: Kazan şehrinde geçer.

BİRİNCİ PERDE

Büyükçe, orta halli Tatar evinde bulunan mobilyalı, düzenlenmiş oda. Sağ tarafta, pencere yanında, üstüne Rusça kitaplar yığılmış ve yazı takımları koyulmuş masa. Masanın yanında şapkasız, kısa saçlı, önüne bir kitap açmış, Rus gömleği giymiş, beline kemerini bağlamamış halde Aziz oturuyor. Bir dakika sonra Aziz, kollarını yukarı kaldırıp, ses çıkarıp gerinir ve kitabını kapatır.

Aziz: Ah, çok şey okumak, çok çalışmak, çok kafa yormak gerekir. Gimnazyum'un altıncı sınıf imtihanlarını geçmeyi düşünüyorum, Gimnazyum'un altıncı sınıfı! Çocukluktan terbiye edilmiş gençlerin altı yılda okuduğunu bir-iki yılda okuyup. (Kâğıtlar arasından bir defter çıkarır ve açıp bakınmaya başlar.) He! Öğretmen kırmızı kaleme hiç acımamış. Mutlu çocukların yedi yaşındayken okudukları şeyleri, yirmi yaşında okumaya başlayınca her şeye rağmen olmuyor işte, ne olacak!

Kapıdan ceketinin üstüne palto giyen Yusuf girer. Aziz, kimin girdiğini görmeden hızlıca kitapların üstünde duran kelepüşünü alıp takar.

Yusuf: Kendi kendine ne söylenip duruyorsun? (Paltosunu çıkarır.)

Aziz: A, sen döndün mü? Ben seni babam sandım. (Kelepüşünü çıkarıp koyar.) Ne söylenip duruyorsun mu diyorsun? Her zamanki şey birader; dün kompozisyon yazıp götürmüştüm, öğretmen kırmızıyla güzelce çizmiş. "İçeriğine söyleyecek söz yok, iyi, ama cümleler Tatarca kurulmuş" dedi. Bunu düşünerek cinlenip oturuyorum.

Yusuf: Eğer diller sergisi yapılacak olsa, orada en zor diller ödüllendirilecek olsa, bence Rus dili en büyük ödülü alırdı. Off terledim. (Yüzünü mendille silerek.) İşte böyle sıcak günde palto giymeye mecbur ettiler. Yeter, bıktım artık bu Tatar paltosundan, kahrolsun. Kırk dereceli sıcakta, başında karagül[222] derisiyle yürümek

[222] Koyun türüdür.

yetmiyormuş gibi, üstüne üstlük palto giyilmesini istiyorlar. Böyle ahmak adetler "Tatar'dan başka halkta olur" diye düşünmüyorum.

Aziz: (Gülerek) Çirmiş[223] kızları, sıcağa bakmadan, baldırlarına kırk kat şey sarıp yürüyorlar. Milliymiş… Sen benim bu sözlerimi bir yıl önce beğenmiyordun ama.

Yusuf: Affedersin, bir buçuk yıl diyebilirsin, bir yıl desen, yalan olur. (Biraz ıslık çalıp dolanıyor). Bugün evde tekrar çok büyük kavga çıkar; öğretmenimin ayı doldu, para yok, babamdan istemek zorunda kalıyorum.

Aziz: A öyleyse, babama konuyu açmak için bir neden çıktı.

Kapıdan Zeynep girer. Aziz kelepüşünü takar. Zeynep olduğunu görünce tekrar çıkarır.

Zeynep: (Aziz'in yanına gelip). Abi, babam pazardan yine keyifsiz dönmüş. Tatarlar yine sizin hakkınızda konuşmuşlar galiba.

Aziz: Gel de para sor!

Yusuf ıslık çalıyor.

Zeynep: (Yalvararak). Abi, lütfen babama karşılık verme, kavga çıkmasın.

Yusuf: Ya git lütfen, canımı sıkma. O Tatar bedbahtlarının başı bitmeyecek de…

Aziz: (Zeynep'e). Kavgayı biz başlatmayız, sadece bizim karşı çıkmamızla bitmiyor bu iş.

Zeynep: Ya abi, babamla kavga etmekten bıkmadınız mı? Niçin abi, şu Tatarların gözünün önündesiniz? Her yandan takılıp sövdüklerinde babam rahatsız oluyordur.

[223]Çirmiş veya Mari: Fin-Ogur halklarından.

Yusuf: Senin Tatarlığın bitmemiş henüz, fikirlerin anneninki gibi.

Aziz: Zeynep, şu benim alıp geldiğim kitapları okumaya başla. Sonra bu evde her gün tekrarlanan kavganın nedenlerini, neden çıktığını, niçin bitmeyip sürekli yenilendiğini kendin anlarsın. (Biraz susarak.) Bu bağrışmalar, bu yüksek sesler bizimle babamlar arasında değil. Anlıyor musun? Değil. Bu yüksek sesler eski hayat ile yeni hayat arasında. Babalar bizi, çocukları olduğumuz için sever; bildikleri gibi, bizim için iyiliğimizi isteyen en yakınlarımız olduklarından, biz onları severiz. Yine de onlar bizi azarlar, biz onları suçlarız… Niçin? Çünkü biz onların hayatından hoşlanmayız, onlar bizim hayatımızdan hoşlanmazlar.

Zeynep: (Yalvararak) Abi, canım, ben onu anlıyorum. Çok iyi anlıyorum lakin babamlar da acınacak halde.

Aziz: O doğru. Onlar da acınacak haldeler lakin bu sadece acımakla olacak iş değil. Onlar acınacak haldeler lakin sadece anlamadıklarıyla bu hale gelmişler.

Yusuf: (Zeynep'e) Başındaki beynin ufacık daha senin, hala annenin terbiyesinden çıkamamışsın.

Aziz: (Yusuf'a) Yusuf böyle bir terbiyesizliği sen nereden aldın?

Yusuf: İşte ilginç soru : "Nereden aldın?"mış! Tatar hayatında birader, terbiyesizliği öğrenecek yerler çok. İnsan böyle güneş gibi açık şeyleri anlayamazsa, benim kanım celallenmeye başlar.

Aziz: Saçmalık! Çocukluk!

Yusuf ıslık çalarak, oda boyunca yürümeye başlar, Zeynep masa üstünde dağılmış olan kitap ve defterlerini toplar, Aziz önüne bir kitap açıp okumaya başlar. İki-üç dakika geçer.

Yusuf: Babam bugün hangimizin üzerine gelecek?

Aziz: Belli çoğu benim üzerime olacak. Ama zaten benim için bu gayretleri sıradan bir şey oldu. Moralimi de bozmuyor. Gramofon dinler gibi oturuyorum.

Yusuf: Daha evvel bana evde kavga yapılması çok doğru gelmezdi. Şimdi ben de alıştım.

Aziz: Benim ödevlerim bitmedi henüz. Okumam gerek.

Bu sırada kapıdan sinirli halde Hüseyin içeri girer. Aziz onu görmez, bağırarak okumaya başlar.

"Turgenyev'in 'Babalar ve Oğullar' adlı romanı gibi hiç bir edebi sanat böyle bir fırtına yaratmamıştı. Bu nadiren olan bir şey."

Hüseyin: Rus kitabını okurken, başa kelepüş takmak; eğitimli insanlara yasaktır bu. Utanmaz…

Aziz kelepüşünü takar, kendisi kitaba doğru bakarak oturmaya devam eder.

Bugün bütün pazar konuşuyor senin üç gün önceki kabahatini, Rusluğunu…

Bu sırada kapıdan içeri Meryem girer.

Utanmaz… Biraz kendin düşünüp bilmelisin…

Meryem: Yine ne yapmış, yüzümüzü yine nasıl kızartmış?

Hüseyin: Ne yaptığı belli o utanmazın. Üç gün önce "Yarmataç" bahçesinde kendisi gibi Ruslar ile gidip bütün Müslümanların gözü önünde Rus kızlarıyla konuşuyorlarmış… Utanmaz… Allah'tan korkmuyorsan biraz büyüklerden utanman gerekiyordu. Bugün derici Muhammetcan abi ile ekmekçi Hayrettin gelip bunu söylediğinde, yer yarılsa da yerin dibine girseydim... Bedbahtlar! Bir bu eksikti. Az

sonra başınıza şapka giyip yürümeye başlarsınız. Yüzünüz kararır… Daha ne, utanmaz, Muhammetcan abi ile orada kavga etmiş.

Aziz: (Şaşırarak) Kavgaya ben başlamadım, o kendi gelip çıkıştı.

Hüseyin: (Gayretlenerek) Zavallı! Bir de aksakallı kişinin yüzünü tutup sövmeye başlasaydın! (Meryem'e bakarak) Muhammetcan abi dost kişi evladı, böyle insan ezilip gitmesin diye, varıp: "Kardeşim, bu iş bizim millete yakışan iş değil." demiş, bu yüzü kara: " Ben sizin halkınızdan değilim" demiş (Aziz'e sinirlenerek) Zavallı, ne zamandan beri bizim milletimiz değilsin, sen ne zamandan beri Rus oldun?

Aziz: (bağırarak) Yalan söyleyen hain! Ben ona öyle demedim. Ben ona: "Novo-Gorşeçnaya'daki metresinden boşandıktan sonra bana nasihat verirsin." dedim.

Zeynep ağlayarak, gözlerini mendille tutup, çıkıp gider.

Hüseyin: (Zeynep'in arkasından bakakalır.) O utanmaz ne yapmaya çalışıyor daha, abilerine bir söz söylediği yok, ağzını açıp ağlar durur. (Biraz susar.) Oh, perişan oldum ben. İnsan içine çıkacak yüz bırakmadınız.

Yusuf: Büyük bir olay olmuş işte: Hüseyin Ahmed'in oğlu Aziz kendine benzeyen kızlarla gezip duruyormuş.

Hüseyin: (Bağırarak) Zavallılar, halk bize zaten lanet okuyorken bir de bu yetmiyormuş gibi daha başka ne yapacaktınız?

Aziz: (Tamamen ciddi) Bana lanet okumaya kimsenin hakkı yok, ben "Ermitac" da bir kız ile konuşup yürüyordum, orada Ahmetcan, Muhammetcan, Biktimer abilerin ne işleri var da lanet okumaya hakları var?

Yusuf: Muhammetcan abi fuhuş yapanlarla yürüdüğü için, biz ona lanet okumuyoruz!

Hüseyin: Bir de bunlar insanı fuhuş yapanlarla yürüyor diye, ayıplıyorlar, utanmazlar! Namaz kılmadıktan sonra, ben sizin fuhuş yapma peşinde olmanızı ne yapayım?

Yusuf: Fuhuş yapanın peşinden giderse, ben Muhammetcan abinin namazını ne yapayım.

Hüseyin: Ah zavallı, ne söylüyor, küfre düşüyor! (Yusuf'a el kaldırıp vurmaya gider, Yusuf çıkar gider.)

Meryem: (Ağlayarak) Ah, çocuklar, çocuklar, babanızın aklını oynatacaksınız.

Hüseyin: Ağlama anası, onlara yalvarıp, ağlayıp sızlayınca dinletemezsin. Onlar ana-baba deyip, üstat, büyük kişi deyip kimseye saygı da duymaz şimdi. İşte, o Rus kitapları onlara her şeyden de kıymetli.

Aziz: Baba biz size her zaman değer veririz, lakin din de dünya da bilmeyen kimselerin sözüyle, onların kendi fikri için, bizim başımızda kıyametler koparmaya başlayınca, cevap vermeden duramıyoruz.

Hüseyin: Yeter! Daha kendilerinden, kendileri gibi Ruslardan başka kişilerin hepsini din de, dünya da bilmiyor diye ayıplarlar. Din biliyorlarmış. Namaz yok, taharet yok, sizin nerenizde din bulmak gerek?!

Aziz: (Göğsünü gösterip, nefretle, sinir edecek kadar soğukkanlılıkla) Din işte burada lazımdır.

Gözleri kızarmış halde Zeynep girer.

Meryem: Aman dur şimdi, çocuk! Babana biraz yol gösteremez miyiz?!

Zeynep: Anne, ablamla eniştem geldiler.

Meryem, Hüseyin çıkıp gider.

Aziz:(Zeynep'e) Yusuf nereye gitti?

Zeynep: Şimdi gelir, bahçeye çıkmıştı. Abi canım, niçin şimdi babamlarla bu kadar tartışıp yüzünüze laf işitiyorsunuz? Babam seni döver şimdi diye ruhum uçup durdu, şimdi Allah'a şükür, ablamlar geldiler, yoksa neler olurdu.

Aziz: Onlar gelince, iyi oldu diye mi düşünüyorsun sen?

Yusuf girer.

Yusuf: İkisi de bir sürü Tatar ağzından laf işitip gelmişlerdir şimdi. Ablam daha bir gün önceki gibi vaazlarına başlamaz mı, ben ona cevabını veririm.

Aziz: Ne için o kadar kabasın Yusuf?

Yusuf: Gördün ki şimdi, yirminci asırda, insanın hayvanlara zarar vermemeye başladığı asırda, babam elini kaldırıp bana hücum etti. Bu elbette ilk değil ve sonuncu da olmaz. Bu millete kabalık diye durur! Şimdi de iyilik edip söylemeye söylemeye babalarını sen şımarttın.

Bu sırada Fahrinisa girer.

Fahrinisa: (İki elini uzatıp, selamlaşmaya gelir). Nasılsın Aziz, iyi misin?

Aziz bir elini uzatır.

Aziz: İyi, geldin mi?

Fahrinisa: (Ellerini uzatıp, Yusuf'a sarılır.) Allah'a şükür… Merhaba Yusuf, nasılsın, iyi misin, selamette misin?

Yusuf: Cin gibiyim.

Fahrinisa Aziz'in yanına iskemle koyup oturur.

Fahrinisa: Oh, çok sıcak.

Yusuf: Şalınla çapanın[224] üzerine bir kürk manto da örtseydin sıcak olmazdı.

Fahrinisa: (Gayretle) Bize yasak değil, biz Rusça okuyan mirza[225] kızı değiliz.

Yusuf: Ben de aynen öyle dedim. Allah'a şükür, sen Rusça okuyan mirza kızı değilsin dedim. Bu yüzden başının üzerinde bir kürk manto giyersen ısınmayacağını söylüyorum.

Fahrinisa: (Öfkelenerek) Tamam, yeter Yusuf! Ben geldiğimde benimle zehirli kedi gibi tartışmaya çalışma.

Aziz: (Yusuf'a): Tamam, yeter Yusuf.

Yusuf: (Şehadet parmağıyla Fahrinisa' nın yüzünü işaret edip, Zeynep'e) Zeynep, işte oradaki cahil ablanın yüzüne şimdi zehir geldi. Okumamış olsan, sen de bu Tatar kadını gibi olursun.

Zeynep çıkıp gider.

Fahrinisa: (Gayretle) Babama senin hakkından gelmesini söyleyeceğim şimdi.

Aziz: Haydi tamam abla, onun sözüne bakma şimdi, benimle konuş, o çocukluğundan çıkmış değil.

Fahrinisa: Olur yavrum. Kendi Rusça okuduğunda büyüklüğünü sana taslamıyor.

Biraz sessiz kalırlar.

[224] Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.
[225] Beyzade, soylu

Aziz: Abla daha nasılsın? Çocukların iyiler mi?

Fahrinisa: Allah'a çok şükür. Abdurrahman sadece bu ara rahatsızlandı, geçen gün Mahi yengelerden Ulumuhammet hazretlerinin okuduğu şeyi aldırıp onu içirdim. Bugün Hüda' ya şükrediyor.

Yusuf: Ulumuhammet hazretleri zatı şerifleri ikinci kez geldiğinde Mahi yengelerin fare sabunu okuyup bıraksınlar. Fareleri şaşılacak derecede yok eden faydalı bir şey.

Fahrinisa: Tamam, senin dilin kimseye uzamasın. Seninle tartışmaya gelmedim ben, Aziz ile konuşmaya geldim.

Yusuf: "Dede, ıslık çalmayı biliyor musun?" diye sordular ihtiyar Biktemir'den. "Yok, evladım, yok bizim gençliğimizde ıslık çalmak yoktu." diye cevap verdi. "Kızın kocaya kaçmış, dede." dediler. Biktemir dede, yüzünü buruşturup, uzun uzun düşünüp durdu ve "Öff" (ıslık çalar) dedi.

Fahrinisa Yusuf'a yüzünü buruşturarak bakar.

Fahrinisa:(Aziz'e) Aziz, biz enişte ile büyük kaygılı haberini işitip geldik. Dün enişten pazardan geldiğinde söyleyince, aklım gitti. Olmaz, ben söylerim…

Aziz: Güzel mi?

Yusuf: İyi ki aklın yok, olsaydı aklın da gitmiş olurdu.

Fahrinisa: Tamam, konuşma! Sana sormuyorlar. (Biraz sessizce bekler. Aziz'e) Enişten bana şunu dedi: Muhammetcan ağabeyler seni bir Rus kızına bağlanmış diye konuşuyorlarmış. Şu Rus kızını geçen gün "Yarmataç" bahçesine alıp gitmişsin meğer. Enişten dedi ki, Rus kızına bağlandıysa, sonunda onun için iyi olmaz, dedi. Bunu duyup donup kaldım. Ağlasam mı ağlamasam mı bilemedim.

Aziz: Boşuna, ağlamak gerekirdi.

Yusuf: Yedi kıvılcıma yedi türlü saldırsan da bir şey olmaz, korkma.(güler)

Fahrinisa: (Aziz'e) Utanma falan kalmamış sende. Okuyan kişi ol? Ey çocuk, çocuk! Çocukluğundan beri aklın inanılır gibi değil. Hüseyin hacı oğluna, ahlaklı olsa bile bir Müslüman kızı bulamayacaktı. Ömründe bir defa abdest almayan Rus kızı bizim bu Müslüman kızımızdan iyidir!

Yusuf: Bu sözlerinden koyun yağı kokusu geliyor. (Burnuyla koklamaya başlar.)

Aziz: Abla, sen artık cahil, artık geri kafalısın. O yüzden benim seninle konuşasım bile gelmiyor. Ki sen biliyorsun. Ben sana nazaran dini de dünyayı da daha çok biliyorum, daha çok okumuş, daha çok fikir yürütmüşüm. Bu yüzden ömür boyunca çapan[226] altında ezilmeye mahkûm aklınla benim işlerime karışma.

Fahrinisa: İcraatta tutmayınca, senin bildiğin ne işe yarar, şeytan da çokbilmiş ama…

Aziz: Sende yeterince akıl varsa onunla kendi hayatını düzelt de benimkisi için endişelenme.

Fahrinisa: Allah'a şükür benim dünyamın bozuk bir tarafı yok. Rusça okumayana bak, başkasından eksik yanımız yok. Oğlum-oğul, kızım-kız…

Aziz: Haydi! Tamam abla, benim şimdi okunacak kitabım var. Bir daha gelirsen yine de konuşuruz.

Fahrinisa: Ben senin evine gelmedim, babamın evine geldim. Beni kovamazsın. (Öfkelenerek çıkıp gider.)

Yusuf: Ayağın hoş gelsin.

Aziz: (Biraz düşündükten sonra) Dünyamın bozuk tarafı yok, der tabi ki, miskin! Hangi insan der bozuk tarafımız yok diye. Hangi insan! Ömrün boyunca büyük suç

[226] Cübbe gibi uzun ve bol kesimli bir kıyafet.

işlemiş insan gibi, insanlardan, gökten, güneşten, havadan kaçarak gezip de kendi hayatını düzgün sanıyorsun. Ömrün boyunca bir ahlaksız, bozuk Tatarın emrine boyun eğmeye, o üzerine kilitlenen zindandan çıkamayışına mecbur ol da, kimseden eksik tarafımız yok, diye söylen. Yüzünü, bileklerini, sesini, saçını avret diye hükmedip dursunlar da, oğlum-oğul, kızım-kız deyip böyle devam et. Ne dereceye kadar tenezzül eder başkası… Hayvandan da aşağı…

Yusuf: Sen pek fazla ilginç devam ediyorsun, abi. O laf ediyor, sen beni durduruyorsun. Onun gibi zehirli kadınları hor görüp daha da düzeltmezsen, yamanlığına yenik düştüm diye düşünüyor onlar. Sen ona felsefe satıp duruyorsun, o ne anlıyor? Zehirli o. Görüyorsun işte ne kadar kaba ve sana nasıl laf sokuyor. Bir de onun üstüne gidip babama fitneyle anlatır ve kavga çıkartır.

Aziz: Senin artık kanın hızlı akıyor. Sen insanın halet-i ruhiyesini anlamazsın. O kötü kadın güya! Ben de biliyorum artık onun böyle olduğunu. Lâkin ben onun bundan on yıl evvelini, kızlık zamanını da bilirim. Sen o zaman dokuz yaşındaydın, belki hatırında yoktur, ama benim bugünkü gibi hatırımda… Kötü birisi değildi, o şimdiki Fahrinisa değildi! (Biraz sessiz durur.) On yıl evvel o iyi, zeki, becerikli, geniş gönüllü, muhabbetliydi, mavi gözlü, duygulu yüzü olan bir Tatar kızıydı. Seni, beni aklı çıkarcasına çok severdi. Biz seninle o zamanlarda her gün üç kere ağlaşa-ağlaşa dövüşürdük. Ama o dövüşünü en kızdığı vakitte, bizim ortamıza aniden dalıp, ikimizin yumruklarını kendine doğru kaldırır, bu dövüşten ceza vermek için eline odun tutup annem aramaya başlasa, bütün gücünü sarf edip, bizi gizlerdi. Hatırladın mı? Annem bir zaman nedendir bilmiyorum Fahrinisa'yı dövdü, o zaman Fahrinisa ağladı…ağladı. Onun için annemden kendisi kim bilir ne kadar azar, küfür işitti.

Yusuf: Geçmiş gitmiş iş.

Aziz: Yok, geçip gitmiş olması bir işe yaramıyor. Düşünmek, bilmek gerek: Neden böyle şefkatli, iyi gönüllü Fahrinisa on yıl içinde kötü, huysuz kadın olup çıkmış? Niçin? Hangi acımasız kötü davranış, kişilik sıfatlarını bitirdi? (Biraz sessiz durur.) O kötülük bizim gözümüzün önünde, o eski Tatar hayatı. O hazırlanmış yırtıcı kaderin

Tatar evlatları, özellikle kızları, kendisinin çatallı kollarında azap çekmiş, şimdi de çekiyor. Daha çok zaman da kader ağlarını örer artık. Sen ablanın şu son on yıldaki hayatını düşünüp hesap et: Önce huysuz kaynata, kaynananın eli altında ezilmiş, onlardan kurtulsa, iki kumayla yaşıyor, o da bitse, haftasına ikişer defa eri kerhaneden sarhoş halde dönmüş. Tatar hayatının bu vahşetlerinden sonra bütün kişilik sıfatlarını çıkarıp, onları yırtıcı yapıp ortadan kaldırmışlar.

Yusuf: İzin ver, bu şeyler hemen hem en bütün Tatar kadınlarının başından geçmiş şeyler. Böyle de olsa hepsi bizim ablamız gibi değiller tabii ki!

Aziz: Sözümü bitirmeme izin vermedin. Şu vahşetler arasında ömür tüketen, hükümlere maruz kalan bahtsız Tatar kızı, eğer uysal tabiatlı, bu kötülüklere karşı kendi gücünü koymak mümkün değilse, evlendikten sonra, birkaç yıl durmayla vereme müptela olup ölür. Eğer bizim ablamız gibi güçlü, sabırlı kızlar olsa, varlığı ile kendinin bütün çabalamalarını, bütün istidadını bunlara karşı durmaya hazırlayıp, kötü, huysuz, dünyadaki bütün şeylere öfke nazarıyla bakıp duran kadın olup çıkar.

Yusuf: (Biraz düşünür.) Gerçekten de abi, o eğer şu yeteneklerini, kişiliğini arttırmak için sarf edebilen bir öğretici olsaydı, o belki büyük faydalı bir insan olurdu.

Zeynep girer.

Zeynep: (Aziz'in yanına gelip). Abi, diğer yanda babamlar seni evlendirmek için kız bakıp duruyorlar.

Yusuf: Abim için hangisi evlenmeyi düşünüyor: Babam mı? Annem mi? (Güler.)

Zeynep: (Aziz'e) Abi hakikaten ha, sen geçen gün "Ermitaç" ta Rus kızıyla birlikte değil miydin ya? Eniştem, tabii ki kaygılanıp "Çabucak evlendirelim, Rus milleti onu bozar şimdi" diye söyleniyor.

Yusuf: E abi, doğru sen geçen gün Ermitaç'ta kiminle birlikteydin peki?

Aziz: Sara tutaşla.[227] Biz orada kampanya bulup ona gitmiştik.

Zeynep: (Sevinerek) Ya abi, niçin babamlara söylemedin, Müslüman kızıyla diye.

Aziz: Evet, onların önünde aklandım.

Zeynep: Abi, şimdi bu odaya çay hazırlanır. Babamlar laf ederler şimdi yine, sen lütfen büyüğe karşı gelme. Abi, canım, tamam mı? Abi, tamam mı?

Aziz cevap vermez.

Yusuf: (Zeynep'e) Dur şimdi kızcağız, sen burada abine vaaz verip gidiyorsun da, derslerine çalışıyor musun?

Zeynep: Gramer okuyorum, babamlar uyuyunca, geç okuyorum. Annem görse kızar.

Aziz: E dün benim getirdiğim "Tahrir-il Mirat" tercümesini okudun mu?

Zeynep: Yarısını okudum, yarısını da yarın okuyup bitiririm.

Yusuf: İnsanlara vaaz vermektense, hepsini okusaydın daha iyi olurdu.

Zeynep: (Aziz'e) Abi, ben Muskoy Rodnı "b" ile bitenlerle, Jenskiy Rodnıy "b" ile bitenleri hala ayıramıyorum. Onu ne yapmak gerek?

Aziz: O, gerçekten ağır bir şey, onun için Rus dilinin ruhunu anlamak gerek.

Yusuf: Sen emin olmadığın sözün önüne "moy" veya "moya" kelimelerini koyup öyle bak. Mesela "Loşad" ı "Moy Loşad" diye söyleme, "Moya Loşad" diye söyle.

[227] Tutaş: Evlenmemiş kız.

Zeynep: Neden söylemeyeyim? Ben "Moy Loşad" desem de, onun yanlış olduğunu anlamıyorum.

Kapı arkasından "Zeynep!" diye ses işitilir. Zeynep çabucak çıkıp gider.

Yusuf: Sen abi, derslerim şimdilik bitmedi dedin, e kendin daima felsefe satıp duruyorsun?

Aziz: Böyle bir hayatın içinde yarısına da olsa hazırlanmaktan mutluyum.

Aziz kitabına bakar. Kapıdan çay için gerekli malzemeleri tutan hizmetçi kız girip çay koyar.

Aziz: (Başını kitaptan almadan) Hey, kızım benim yanıma botlarımı cilalayıp bırak.

Hizmetçi Kız: Dün temizledim de abıstay[228] öfkelendi: Sen onların paçavrası değilsin, tabi temizlettirmek isterlerse, hanım alınca temizlettirirler, dedi.

Aziz: Tüh!

Yusuf: Savaş kurallarının en orijinali! (Aziz'in yanına gelir, arkasına vurur.) Hanım alınca, botlarını temizlettirirsin.

Aziz: Zavallı annem! Tatarlar kadınlarının ayaklarını bağlar, okuyan kişiler bot temizlettirenlerdir derdi.

Çay tepsini getirerek, Zeynep girer.

Zeynep: Abi, şimdi çay içmeye çıkarlar. (Eşyaları düzenledikten sonra Aziz'in yanına gelir.) Abi, canım yine tartışmayınız şimdi, tamam mı abi, tamam mı?

[228] Molla hanımı.

Bu arada Hüseyin ile Rahimcan, onların arkasından Meryem ile Fahrinisa girerler.

Rahimcan: Merhaba, nasılsın? (Aziz ve Yusuf ile görüşür.)

Hepsi birden çaya otururlar. Aziz, elinde kitap tutar ve ona bakarak oturur.

Rahimcan: (Aziz'e cebinden bir dergi çıkararak) Burada Tatar tiyatrosu hakkında yazılanı okudun mu? Harap etmiş hepimizi de. Demiş ki, tiyatro bizim Müslüman halkına haram… Al oku. (Dergiyi uzatıp)

Aziz: Ben o dergiyi okumasam da, onda yazılan her şeyi biliyorum. "Cemigır-Ramuz" un Bab-ı Necaset'indeki şeylerin hepsi var.

Rahimcan: E yeni kitaplarda yeni şeriat mı yazılıyor? Ha ha ha. (Güler.)

Aziz: Enişte, biz seninle birbirimizi anlayamıyoruz, Böyle şeyler hakkında konuşmayalım.

Rahimcan: (Hüseyin'e doğru) Kaynata, burada sizin hazretlere de iyi harman dövdürmüş, cemiyet hayırlarına düşüncesiyle üye olurlar diye, onların hepsi de sadece tuzak diye, ha ha ha.(Güler)

Hüseyin: Sen damat, Usul-i Kadim[229] okudun. Biz şeriata göre yeni şeyleri tamamen kötü görmeyiz. Bizden önceki zamanlarda, çocuklarını hece[230] ile okutmaya mecburlardı. Kuran'ı tecvitle düzgün bir şekilde okutmak yoktu.

Rahimcan: Allah'a şükür, usül-i cedid mektebinde okumasak da yaşıyoruz hala.

Yusuf: Sizin sarı atınız tamamen yazıyı bilmese de yaşıyor hala.

[229] Ceditçilik harekatının taraftarlarının eski mektep ve medreselerde uygulanan klasik eğitim sistemi için kullandıkları tabir.
[230] Eski usulde hece ile okuma vardır.

Fahrinisa: Tamam, sana sormadılar, büyükler konuştuğunda, sen karışma.

Meryem: Dilin pek uzadı senin.

Bir iki dakika susarak çay içerler.

Fahrinisa: Baba, biz eşimle size bir durum için gelmiştik. Aziz, Hüda'ya şükür, büyüdü artık, onu eş-dost arasına sokmak, işe koymak gerek. Biz damadınızla kendi eş-dostumuz arasından kız da bulduk. Allah'ın izniyle, damadınızın sözlerinden çıkmaz, verirler, soylu, okumuş kız, gözleri de çok güzel.

Meryem: Ben ihtiyara çoktan söyledim, evlendirmek gerek diye. Pekiyi oldu, Aziz'in kendisi de evde. Şimdi konuşmanın zamanı geldi. (Rahimcan'a) Damat, kimin kızını razı etmeye çalışıyorsun? Aziz'in kendisine söyle şimdi.

Rahimcan: (Gayretlenerek girer.) Kız çok iyi. (Sağ elinin orta parmağını gösterip) Söylüyorum ya, orta parmak işte, Rahmetullah abinin kızı. Bu arada Aziz kızı aşağıladı. Rus kızıyla birlikte diye adı çıkıp duruyor.

Zeynep: Yalan, geçen gün abimin birlikte olduğu kız Müslüman kızı. Ben biliyorum, Müslüman kızı o.

Fahrinisa: Kız dediğin öyle samimi oturmaz, sana soran yok ki.

Meryem: Var, buradan çıkıp git, kız kısmına söz dinleyip öyle oturmak yakışmaz.

Zeynep çıkıp gider.

Rahimcan: Bugüne kadar, şu anda, kişiler arasına giresi gelse, Aziz'e dükkânda da görünüp durması, meclislerde de görünüp, abi-kardeş arasında yürümesi gerek o halde. Kız çok iyi. Rahmetullah abi de usul-i cedid okudu, küpüne göre kapak, ha ha ha.(Güler.)

Fahrinisa: Kız okumuş, Alime abıstay da usul-i cedid okudu. Yirmi bir besmeleyi gönülden söyler.

Yusuf: A, o kadar? "Nuni sekine ba" ya rastladığında, hangi hükmü vereceğini bile bilir şimdi o.

Rahimcan: Biz konuşuruz da konuşuruz. Aziz de ne diye duruyor hala. Bizim zamanımızda, ana-baba ne derse, çocuklar onları tasdik ederdi. Şimdi de usul-ı cedid, ha ha ha. (Güler.) Şimdi yeni şeriatta büyüklerden utanma yok. (Aziz'e) Ey, Aziz, dilini mi yuttun? Başka zaman olsa konuşursun.

Aziz: (Kitaptan başını kaldırıp) Söyleyecek söz olsa ben de katılırdım.

Meryem: Nasıl yani? Bu sözler gereksiz sözler mi?

Aziz: Siz bana kız arıyorsunuz değil mi? Ben şimdi evlenmiyorum ki.

Yusuf'tan başka herkes Aziz'e bakarlar.

Hüseyin: Pekâlâ, öyleyse, seninkini dinleyelim bakalım. Böyle daima eşsiz durmak olmaz. Şimdiye kadar biz seni çocuk olarak gördük ama şimdi yaşın yirmi bir oldu, sakalların çıkmaya başladı, bir işe tutunmanın vaktidir şimdi. Senin gibi yiğitlerin hepsi dağa dağ vuruyor, çok şey yapıyorlar. Sen ne yapmak için bekliyorsun?

Aziz: Benim ne yaptığımı herhangi biriniz muhtemelen biliyorsunuz diye düşünüyorum. Ben okuyorum. Gelecekte de bunun için çalışmayı düşünüyorum.

Hüseyin: Heh, çalışmak niyetinde değilmiş!

Aziz: Okumak, geleceğe hazırlanmak, bana göre pek büyük iş.

Hüseyin: Öyleymiş, pek büyük işmiş! Heh, öyle de ne zamana kadar o büyük işini devam ettireceksin?

Aziz: Temiz bir kişi buluncaya kadar, üniversiteyi bitirinceye kadar okumak istiyorum.

Hüseyin: (Aşağılayıcı bir yüz ifadesiyle) Bak sen, temiz bir kişi bulana kadar okumak istiyormuş! Ben seni niçin medresede talebe olana kadar, on sekizine gelene kadar okuttum? On sekizine kadar şeriat ilmi okuyup iyiyi kötüyü ayıramayan kişi, Rusça okuyup iyiyi kötüyü ayırabilecek olsun, âlâymış! Evladım, evladım, sen bize ömrümüzde işitmediğimiz sözleri işittireceksin.

Aziz: (Öfkelenerek) Eğer medreselerimiz kişiye iyiyi kötüyü ayırabilecek ilmi veriyor olsaydı, bize yirmi yaşına gelinceye kadar kişinin çocukluğunda okuduğu şeyleri okumaya devam ettirmeseydi, sizin de ömrünüzde işitmediğiniz sözleri işitmenize gerek kalmazdı. Bizim şu anki hayatımızın sıkıntısı da burada: size ömrünüzde işitmediğiniz sözleri işittirirken, bize o sözler doğru geliyor.

Hüseyin: (Öfkelenerek) Ah utanmazlar, utanmazlar, size din medreseleri de yaramıyormuş, bütün şeriat ilimleri ilim de değilmiş.

Rahimcan: İnsan bu yola girerse, onun bereketi yok olur artık. Aziz, şuna sorar mısın: Sen patron çocuğu musun yoksa bizim Müslüman esnaf çocuğu mu?

Fahrinisa: Bu tam Rus bozmalık alameti!? Rus'u sahiplenince, onların hepsi güzel görünmeye başlıyor buna şimdi. Bizim Müslümanın ilmi de yaramıyor…

Meryem: Boş Rus sözleri size, bize ait Müslüman ilminden de fazlaymış.

Aziz: (Sakin bir şekilde) İlmin Rusluğu, Tatarlığı yok, yedi kere yedi kırk dokuz, su, havaya göre ağır, itikat meseleleri zorla olmaz, İstanbul Türkiye'nin başkenti gibi hakikatler, bütün milletlerde ortaktır.

Hüseyin: (Kızgınlığına engel olmaya çalışarak) Senin biraz düşünmen gerek, biraz aklınla ölçüp görsen şöyle dersin: Rusça' nın önemine dair ben bir şey söylemedim ki. Adres yazarken Rusça kullanılıyor dediniz, ben para ödeyip yazdırdım. Fazlası bizim

esnaf halkına gerekir mi? Yalnızca gereksiz değil, uygun da değil. Kendin düşünüp karar ver. Günden güne, günden güne bir hükme varırsın. Oğul deyip, ana-baba deyip, üstat deyip hiç birisine saygı gösterme. Din-diyanet günden güne bitsin. Bugün kadınlara saklanmaktan kaçmak helal diyorsunuz, yarın erkeklerle dans etmesi de doğru dersiniz.

Fahrinisa: Onu mutlaka söylerler. (Sağ eliyle silkeleyerek)

Rahimcan: Benim kaynatam, önceden bize: "Rusça'ya bir başlarsan, ondan sonra kendi kendine gider." deyince "Yok!" derdin. Usul-i cedid medresesinde okumanın faydası…

Hüseyin: Damat, bırak şimdi bu sözleri. Ahmet şeyhin oğlu ömründe usul-ı cedid medresesinde okumuş değil. Babasının medresesinde hoca olup çıktı, şimdi kendi başına kartuz[231] giyip yürüyor. Babam, bizim milletin mikrobu derdi. Şimdi usul-i cedid de usul-i kadim de değil, zamane bozuldu.

Rahimcan: (Aziz'e) Bir de Aziz, sen öğrenci olacağım mı diyorsun? Rus'un kendi yöntemi de onlara fayda vermiyor. İban Timafiiç der ki: Öğrenciler ne Tanrı ne ilah kabul etmiyorlar. Sizin Müslümanlar beş kez namaz kılıyor bizim öğrenciler ise ilaha sövüyorlar. Hepsi çok bozuluyor.

Yusuf: (Gülerek) Aptal olsun da kendi işiyle olsun derlerdi önceden şakirtlere.

Rahimcan: Yok, bu Rus'un çoluk çocuğu değil, esnaf çocuğu.

Yusuf: Bu sözleri söyleyince, çoluk-çocuk olduğunu değil, harika bir şekilde değiştiğini gördük. (Güler.)

Hüseyin: Aziz, benim sana diyeceğim şu: Senin şapka giyip, beline kemer bağlayıp, öğrenci olup yürümende, biz rıza aramayız. Böyle iken de dinsizliğin arttı. Tekrar

[231] Gölgeliği sert şapka.

okursan, Allah dinsizlikten korusun. Yusuf o senin peşine takılıp gelir, sen ahlaklı olsan, o da şimdi işe girip çalışan bir çocuk olurdu. Şunu bilin: Bundan sonra ben, gözünüze perde çeken okumaya bir kuruş para vermem.

Rahimcan: Aziz, eğer bize inanmazsan daha iyi gördüğün mükemmel dünyadaki kişilerden nasihat almaya bak! Gençlikte hepimiz de yaramazlık yapardık ama yaş geçince akıl da oturuyormuş. Şimdi söyledim işte, adı çıktığında Rahmetullah abi nazlanmasa iyi olurdu. Eğer daima böyle işsiz devam edersen, o zaman iyi yerden kız da bulamazsın.

Aziz: (Gülerek) Eğer ben okulu bırakırsam, dükkânda kalıp, kapı dibinde gözlerimi parıldatıp durmaya başlasam, bana kız bulunur mu?

Rahimcan: Aziz, ciddi konuştuğumuz bir şeye ağzını yorma. Ben bugünden başlayıp dükkâna girsen, güzel insanların arasına katılıp yürümeye başlasan, şimdiden söyleyeyim, kızı ilk başta kendim razı ederim.

Aziz: Enişte öyleyse, zorlanma şimdi, ilk başta, birinci sınıf kızları, şu dükkânın önünde güzelleşip bekleyen, ayakta duran, hareket eden zengin çocuklarını bulsunlar. Bana böyle ilk kez bakılan kızlarınız da lazım değil, dükkân kapısında yapacağınız iş de lazım değil. Ben okuyorum ve okuyacağım!

Rahimcan: Yırtık çizmeli memur oluncaya kadar mı okuyacaksın? Ha ha ha. (Güler.)

Aziz: Yok ben senin gibi cahil, bilinçsiz biri olup kalmamak için okuyacağım. Benim dünyada en korktuğum şey senin gibi kalmak, dünyada en iğrendiğim şey sizin sizin hayatınız. Ben bunların yolunu kesip atmak için okuyorum.

Fahrinisa: Rus kızına sahip olunca, akraba, ana –babadan da iğrenmeye başlamışsın. Sağ ol! Pek güzel iş!

Hüseyin: Utanmazlar!

Meryem: Hey, dilin pek uzun. Enişte sine söylediğine bak!

Rahimcan: Allah'a şükür, biz şeriat üzere yaşıyoruz, siz bundan iğreniyorsanız, şeriattan iğreniyorsunuz!

Aziz: Senin şeriat dediğin şey ana-babandan sadece duyarak bildiğin şey, bana on bir yıl dini tahsil ettirmiş şey, bana şeriattan ders vermeye mi çalışıyorsun? Utanç lazım! Körün gözetlemesine yardım etmek bu!

Hüseyin: Yeter zavallı, yeter!

Yusuf: (Kahkahayla güler.) Saçmalık, bir tüccara şeriat satmak, e bilen kişi için iyi değil.

Meryem: Yeter, acımasızlar!

Rahimcan: Ben size merhamet edip söyledim, ben kaynatamla kaynanama merhamet ediyorum, istemeseniz de, dinden istediğiniz kadar uzaklaşın!

Aziz: (Kızarak) Siz bize merhamet ediyormuşsunuz, bizi düşünüyormuşsunuz! Öyleyse merhamet edip, izin verin, ben sizden beni düşünmemenizi istiyorum. Eğer başınızdaki eskiyi çıkarıp, kimin daha zavallı düşündüğünü görseniz, kendinizi düşünmekten alamazdınız. Siz de başka milletlerin bazı fertlerinde olan mukaddes hissiyatı da yok. İslamiyet yok, çünkü şu otuz bin Tatarlı Kazan'ın bir yüzünde yirmi Tatar kerhanesi bulunuyor, bütün meyhaneleri var eden kazanç, Tatar'dan toplanıyor. Zekâtların yarısı sadece veriliyor. O da kim bilir ne kadar hile, minnet ile. Kuran'da haram edilen ne kadar kötü huylar varsa; gıybet, iftira, hasetlik, kibir, söz taşıma, kul hakkı yeme hepsi sizde bulunuyor. Bunun gibi halk, bunun gibi dinsiz kişiler bize din adı altında vaaz vermeye çalışıyor…

Fahrinisa: Yeter dedim, utanmaz, enişte nin keyfini kaçırıyorsun!

Aziz: İzin verin, ben sizin söylediklerinizi dinledim, siz de benim sözlerimi dinleyiniz. Doğru söze keyfi kaçanların keyfine bakmak şüphesiz çoktan yemin eden kişinin işi. Böyle, bizim Tatarlarda din diye bir şey yok. Yalnız o değil, sizde şüphesiz milliyet fikri diye bir şey de yok. Milli edebiyat, milli tiyatrolar, milli müzik, milletini önemseyen kişiler, hepsi sizden sadece onur kırıcı şeyler duydular, hala da duyuyorlar. Siz çalışmak, iş demeye devam edin, bunların hepsi sadece hayal. Önceden Tatar elinde olan ticaret şimdi başka medeniyetlerin eline geçti. İnanmıyorsanız, Kazan'ın etrafındaki esnafa bakınız. Kazan'da nice Tatar fabrikası varmış, şimdi onların sadece adı kaldı. Siz belki çalışmak diye birbirinize şapka satıp, çizme-ibrik değiş tokuş yapıp duruyorsunuz. Ama iyi biliniz ki, bununla uzakta olanı alamazsınız! Civardaki Tatar sokaklarına varıp bakınız, orada gün boyunca çalışıp da eşyalarının pahasına yokluktan yakınıp ağlayan yarı aç işçi halkını görürsünüz. Siz onlarınkini belki kader diye düşünüyorsunuz lakin biz öğrenciler onların sebeplerini görüyoruz, onları anlıyoruz…

Rahimcan: Tamam, biz sizinle tartışmaya gelmedik, sizin gibi söz ustası değiliz, medresede yaşamadık! (Fincanını şıkırdatarak kapatır. Meryem ısrar eder, Rahimcan vermez.)

Hüseyin: Buna göre, şimdi biz hem İslamiyetsiz, hem milliyetsiz de, hem de işsizmişiz. Peki, anne-babasına böyle laf edebilen! Vay utanmaz! Vay edepsiz…

Aziz: Baba, ben size söylemedim, enişteme söyledim…

Hüseyin: Ya, tabii sen iyi evlatsın, eniştene böyle sözleri söyleyebilirsin. Şunu iyi bil, bugünden itibaren öğretmenine bir kuruş para vermem.

Aziz: (Çayın yanında durarak) Hayırlı olsun. Benim gibi kişiler kendileri çalışıp para kazanarak okurlar. Sonunda iki yıl yerine üç, beş yıl yerine yedi yıl okumaya doğru gider. (Kitaplarını eline alır, gömleğinin üstünden geniş kemerini bağlar ve başlığını giyer, gitmeye koyulur.)

Hüseyin: (Şaşırarak) Bu ne şimdi? İnsanı güldürmek için mi böyle yapıyorsun?

Aziz: Bugün pek sıcak hava, böyle bir günde palto giyip yürümeye ne gerek var?

Hüseyin: Seninle tekrar konuşursam eğer, yüreğim yanacak. Şunu bil, öyle yürümen bizim gönlümüzü incitir.

Meryem: Palto giyip yürüyen birini görünce insanlar sıcaktan ölmüşlerdir.

Aziz paltosunu giyer.

Fahrinisa: Şapka da şimdi sıcak tutar seni, sana fötr şapka vereyim mi?

Aziz çıkıp gider, onun ardından Yusuf da gider.

Hüseyin: Damat, böyle aciz olduksa biz, tamamen darmadağın olduk. Hüda bize evladın iyiliğini görmeyi yazmadı. Her gün bu evde bana bu hali uygun gördü.

Dua edip, oturdukları yerden kalkmaya başlarlar.

Meryem: (Ağlayarak) Allah Teâla ne kötü günah işledik de böyle bir ceza verdi bize. Kendi ana-babamızı incitmemiştik.

Hüseyin: Allah'tan şikâyet etme, anası, şikâyet etme, şimdi bir taraftan baktığında, içip sızıp yaramazlık yapmıyorlar diye, kendi kendimizi avutmaya da sebebimiz var.

Yusuf girer.

Rahimcan: E baba içip içip gezse, kendi de böyle olmazdı, bir süre sonra aklı başına gelirdi. Böyle insanların önünde yüz kızartıp gitmesine ne yaparsın? Kişi gençliğinde içsin, dağıtsın ama gündüz işinde olsun, gözüne güzel görünsün.

Yusuf dışındakiler çıkıp giderler. Yusuf arkalarından bakakalır.

Yusuf: (Biraz sessiz bekledikten sonra) İçiyle düşünülerek ortaya konulan felsefenin bir kesitinde**:** "**Herhangi bir suç yapın, ama okuyan ve bilen biri olma!"**

Perde düşer.

İKİNCİ PERDE

İki perde arasında bir yıl geçer.

Orman içi. Sahne arkasından kemanın "Aşkazar" tarzı çalan sesi işitilir. Oyun durunca, "bravo" diye bağıranların alkışları, ondan sonra bardak sesleri, konuşan, gülüşen, cıvıldaşan, hazırlanan müzikler… Müziklerin sesi işitilir. Sahneye, kucaklaşarak Ahmet ile Ziya gelip girerler.

Ahmet: İyi, Ziya efendi, millet çok ilerlemiş değil mi? Duydum ki, milliyetçilerin birisi zenginlerin hizmetçilerini kurtarmak için, toplumlarına tüzük yazıyormuş, e sen şu milliyetçiye yıl dönümü düzenleme doğrultusunda bir makale yazsan diyorum. Doğru olur mu?

Ziya: (Gülerek) Yok canım, ayıp olur şimdi, sizin demokratlar da yavaş yavaş bizim kamplara katılmaya başladılar. Sizin Mustafa'nın Moskova'dan bizim gazeteye yazdığı makaleleri okudun mu? Neler yazmış? Bir ara sosyalist-devrimcilerdi tabi!

Ahmet: Onun gibi pişmeyen, geçici, sadece hissiyatına yenilip duran kişiler hesaba girmiyorlar.

Aziz ile Yusuf girerler.

Yusuf: (Aziz'e bakarak)) İki karşıtın bir araya gelmesi imkansızdır diyen oluyor. Ne de olsa çalışanlar için önde olan hukuk ile aynı nesilden gelmiş saygıdeğer milliyetçi bir yerde toplanınca zeytinleri toplamak gibi toplantıyı imkânsız saymak gerek artık. (İkisi de diğerlerinin yanına gelirler. Yusuf, Ziya'nın arkasına hafifçe vurarak) İşte bu oldukça sıkıcı bir insan. Yarım saat bununla konuşunca, bir yıl zindanda yatmış dindarın biri olursun. (Ahmet'e) Haydi, en iyisi dolaşıp gelelim. (Aziz ile Ziya'yı göstererek) Bu iki filozof bu arada felsefe yaparlar.

Ziya: (Yusuf'a, gülerek) Cehenneme kadar yolu var!

Yusuf: E size de öyle.

Yusuf ile Ahmet çıkıp giderler.

Ziya: (Aziz'e) Ama acımasız dilli senin Yusuf'un. Eğer o babanıza da böyle muamele ediyorsa, Hüseyin hacıya Allah sabır versin.

Aziz: Sabretmeyip ne yapacaksın? (Sahne boyunca yürürler.)

Ziya: Kovarsın.

Aziz: Söylemesi kolay.

Ziya: Evinizdeki olaydan yakınıyorsun, e hakikaten baktığında, tartışma çıkaran siz kendinizsiniz tabii ki. Babanızın hiçbir sözünü dikkate almıyorsunuz, onlara hep kaba sözlerle karşı koyuyorsunuz da tartışma çıkıyor.

Aziz: (Küçümseyerek) Zat-ı aliniz nasıl akıl verirdi sonra?

Ziya: Yok yere latife yapıyorsun, ben hakikati söylüyorum.

Aziz: Çok iyi, hakikati söyle. Öyle de, bizim nasıl durmamız gerektiğini düşünüyorsun sen?

Ziya: Günde bir-iki kere dükkânınıza gidip otursanız, ara sıra mescitte görünseniz, babanızın eşi-dostuyla bir araya gelseniz, milli kıyafetlerle yürüseniz, size ne zarar gelirdi?

Aziz: Zarar, belki olmaz da, lakin faydası nedir? Şahsi hayatımı ne için durdurayım? Bununla beraber bunun ne faydası olacak?

Ziya: Eviniz huzur içinde olurdu, bu bir. Eğer siz Tatar'a daha iyi görünseydiniz, başka Tatarlar da çocuklarını okutmaktan korkmazlardı, bu iki.

Aziz: Demek bizim evde tartışma çıkmaması için, istemediğimiz işleri yapmaya, yani tartışmadan korkup, kendi istediğimi tamamen bir tarafa koyup, avamın bizi belirgin bir şekilde tanıması gerekmiş, öyle mi? Hayır, teşekkür ederim, ben onu almayayım, ben bütün ömrümü maske takarak geçirmeye razı olmam. Şahsi hürriyetim benim için her şeyden kıymetlidir. Beni Tatar hayatından bıktıran şey de tam olarak bu şahsi hürriyetin yokluğu.

Ziya: Tamam, sen tartışmadan korkup sadece şahsi hürriyetinin sınırlandırılmasına razı olmuyorsun, o zaman herkesin faydası için razı ol.

Aziz: Tatarlar niçin çocuklarını okutmaktan korkmamaları için öyle mi?

Ziya: Öyle!

Aziz: Ben senin bu söylediklerini kabul edemiyorum. Hadi o zaman, Tatarlar çocuklarını okutmaktan korksunlar! Korksunlar! Şimdi onların korkuları, onların farklı doğruları Tatar gençlerini okumaktan geri koymayacak. Tatarları Avrupa medeniyeti yolunda ilerlemesini gerektiren şey taklit ve moda değil, belki hayatı anlamaya başlamış olmaları gereğidir.

Ahmet ile Yusuf geri gelirler.

Yusuf: (Ahmet'e) Hazinelerindeki felsefeyi anlatıp bitirince, ayrılıp gitmez onlar, diye söyledim ben sana.

Ahmet(Aziz'e) Milletçi hazret ne söylüyor?

Aziz: Halkı korkutmamak için, onlara göre "ol" ması gerek diyor.

Yusuf: (Ziya'ya) Anlıyor musun? Abinin yerinde ben olsam, eskiden söylediği bu söze gönlüm razı olurdu. Halk korkmasınmış! Korkmakla nereye varacak? Söyle, nereye varacak? Bu gün kâfir dünyasının kuralları var mı? Onların çocukları, geride kalsa, çocuklarının çocukları tam da bizim gibi ilgisiz kişiler olacaklar. O zaman ben, Ali'yi de Veli'yi de, Biktimer amcaların kabirlerinden çıkarıp gösterirdim: "Bunlar sizin çocuklarınız, her zaman eski mukaddes, her zaman yeni azgınlık deyip duran siz " gerçek Müslüman"ların çocukları" derdim. E seni kabrinden çıkarıp, yaşlı Tatarların çaldığı düdükte seni bir kez daha zorla oynatırdım.

Ziya: Söyle, yiğit, söyle. Şimdi özgürce konuşma zamanı.

Bu sırada sahneye savaş kıyafeti giyinmiş, şapkalı, sarhoş bir yiğit girer ve sallana sallana yürüyerek, diğerlerinin yakınına gelir, diğerlerinin hepsi ona bakarlar.

Yiğit: Eey e-fen-di-ler, niçin buraya geldiğinizi bana söylettirmediniz? Hı? B-ben buna rağmen onu da arayıp buldum. Di-dikkate almayınca acayip olup çıktınız siz, hı?

Aziz: Böyle sarhoş olup nasıl utanmadan buraya geldin?

Yiğit: Aziz, Aziz, ha-ha-yır, yoksa sen sarhoş olarak geldiğimi mi sanıyorsun? Yo-k-k, ben sarhoş değilim, doğru söylüyorum, sarhoş değilim.

Yusuf: (Yiğit'in yanına gelerek) Yoksa onun içip sarhoş olduğunu mu sanıyorsun? O anasından doğma sarhoş… Öyle değil mi yiğit?

Yiğit: Yo-k-k, Yusuf, beni hor görme. (Ziya'ya bakarak) E, Ziya efendi de bu-buradaymış. Elini ver. (Elini uzatır, Ziya elini verir.

Ziya: Çabuk kaybol git. Burada kızlar var, görürler seni.

Yiğit: Aziz, Aziz, benim sarhoşluğum belli mi oluyor, hı? hı?

Yusuf: (Yiğit'i koltuğundan tutarak alıp götürmeye başlar.) Gözlerin deli it gözleri gibi, yüzün çarık rengi gibi olmuş içince, yürü de, senin sarhoşluğunu kimse bilmesin! Haydi, var git evine, baş belası!

Yusuf, Yiğit, onların ardından Ziya sırayla giderler.

Ahmet: Eveeet Aziz, baban hazretle işler nasıl?

Aziz: Kötü kardeşim, bugün-yarın kovarlar beni diye bekliyorum.

Ahmet: Hmm, demek alışmadılar diyorsun öyleyse?

Aziz: Onları hiçbir zaman anlayamazsın. Bugün iyi diyorsan, yarın yine geriye giderler. Bana şimdi alıştı desen, yine gereksiz bir şey bulup, tartışma çıkarırlar. Anlayacağın, bir de beklenmedik bir gün beni kovmaları pek mümkün. Ben seninle özellikle bu konuyu konuşacağım diyordum. Her ihtimale binaen, benim para kazanılacak bir işe kendimi hazırlamam gerek.

Ahmet: Onu buluruz. Ali bu günlerde büyük bir tercüme aldı, onun yarısını sana verir.

Bu arada Zöhre ile Ali, el ele girip sahne arkasına giderler.

Ahmet: Bu arada Ali'nin kendisi de. (Ali ile Zöhre' ye) Efendiler, bir saniye durun.

Ali ve Zöhre dururlar. Aziz ile Ahmet onlara yaklaşırlar.

Ahmet:(Ali'ye) Sen şu tercümeyi aldın mı?

Ali: Aldım.

Ahmet: Ne kadara aldın?

Ali: 250 suma[232].

Ahmet: Şöyle bir durum var: Aziz'in bu günlerde evinden kovulma ihtimali varmış, sen ona o çevirinin yarısını verir misin?

Ali: (Aziz'e)İş o dereceye gitti mi?

Aziz: Evet!

Ali: Ben sana bunun yarısını zevkle teslim ederim, yarın bana gel, nasıl bölüşüp çevireceğimizi konuşuruz.

Aziz: Tamam.

Zöhre:(Ahmet ile Aziz'e) Hadi yürüyelim beyler.

Aziz: Ben burada kalayım. Benim İbrahim'i görmem gerek.

Zöhre: Hadi be, Sara'yı bekliyorsunuz değil mi?

Aziz güler. Ali ona bakarak parmağını silker.

Zöhre: Haydi beyler, buna rahatsızlık vermeyelim.

Aziz'in dışındakiler gider. Aziz, bir koluyla dayanıp, eğri duran otların üstüne yatar ve cebinden sigara alıp içmeye başlar.

Aziz:(Kendi kendine) Niçin bu kadar geç kaldı?

Hüzünlü ve ahenkli bir ıslık çalmaya başlar. Aziz'in sırtını döndüğü taraftan Sara ile Yusuf gelirler. Yusuf, Sara'ya Aziz'i işaret edip gösterir ve kendisi çıkıp gider. Sara,

[232] Sum: Tatar para birimi.

ayakucuyla Aziz' e doğru yaklaşır. Sara diz üstü oturup, elleriyle Aziz'in gözlerini kapatır. Aziz, Sara'nın ellerini tutar.

Aziz: Sara!

Sara güle güle ellerini çeker. Aziz kalkmaya başlar.

Sara:(Yavaşça) Kalkma, kalkma ben de senin yanına oturayım. (Diğer tarafa geçip Aziz'e yakın yere ayaklarını uzatarak oturur. Aziz yeniden kalkmaya çalışır.)

Sara: Kalkma, kalkma, böyle güzel duruyorsun. (Kendi kıyafetlerini düzeltir.)

Aziz: Sara, niçin bu kadar geç kaldın? Ben bekleye bekleye yoruldum.

Sara: İbrahim'in işi çıktı. (Aziz'in saçına dokunur.) Bekleye bekleye yoruldum diyorsun. Zararı yok, benim de seni yorularak beklediğim günlerim oldu. (Göğsüne soktuğu buketi bırakarak.) Buketim güzel mi?

Aziz: Sen göğsüne buket koyunca, onun güzel olmama şansı var mı? Tatarlarda bir laf var: Mal, sahibine benzer, derler.

Sara: Ben ne eziyetler çekip geldim. Kayıktan düştük. İbrahim acele ettiriyor. Ben durup durup çiçekleri koparıp geliyorum, İbrahim öfkeleniyor, kızlarla yürüseydin bu çiçek hayalin olurdu, dedi. E biliyor musun, ben onu niçin topladım?

Aziz: (Gülerek) Bana vermek için.

Sara: Doğru tahmin ettin. (Kendine bir çiçek alıp, diğerlerini Aziz'in göğsüne koyar. Sonra Aziz'e ellerini gösterip, sözüne devam eder.) Kayık çeke çeke ellerim ne hale geldi.

Aziz, Sara'nın elini öper.

Aziz: Bu güzel eller kürek çekmek için mi? (Sara'nın gözlerine gözlerini ayırmadan bakar. Biraz bakışırlar, Sara yüzünü iki eliyle kapatır.)

Sara: Aziz, öyle bakma bana. Ben senin gözlerine bakınca utanıyorum.

Aziz: Allah'ım ben onu ne kadar bekledim, e o yüzüne rahatça bakmama da imkân vermiyor.

Sara: (Yüzünden ellerini alarak) Yok Aziz, bu önemli. Bugün senin gözlerin acaba niçin hüzünlü bakıyor? Acaba niçin bugün, ben söyleyemem, pek güzel de, utangaç da. (Elleriyle Aziz'in yüzünü aşağı doğru baktırır.) Akıllı çocuk olmak istersen, bana öyle bakma.

Aziz: Sen, akıllı kız olmak istersen, bakmama izin ver. (Güler.)

Sara: İyi, hadi öyle olsun, gezelim. (Aziz, yerinden kalkar. Sara onun ellerini iki eliyle tutarak yerinden kalkar. Aziz'in kravatına bakıp.) Kravatın açılmış. Getir, ben çok güzel fiyonk yaparım. (Bağlamaya başlar. Aziz başını yukarı kaldırır ve Sara bağlamayı bitirip son kez düzenleme yaparken Sara'nın alnından öper. Sara, hemen alnını geriye doğru çekerek, elindeki çiçeğiyle bir-iki kere Aziz'in dudaklarına vurur.) Kötü çocuk!

Aziz: İyi kız! (Sara'ya çiçekleri eliyle takdim eder. Sara ile el ele tutuşarak ağaçlar arasına girip giderler.)

Onların çıkıp gittiği taraftan Yusuf ile Zekeriya gelir.

Yusuf: Şanslı eş.

Zekeriya: Gerçekten Aziz, Sara'dan mı hoşlanıyor?

Yusuf: Sadece hoşlanmak değil, onu gerçekten seviyor.

Zekeriya: Hah, ama ben inanamıyorum. Sara seviyorum diye hayal kurmuş olabilir. O çocuk daha. Ama Aziz'in sevgi denilen şeye inanıp yürüdüğüne inanamıyorum. O artık çocuk değil, üstelik okumuş bir yiğit.

Yusuf: Senin benim gibilerin sevgisine, her bir rastladığın güzel kızlarda parça parça paylaşıp duran kişilerde sevgi bulmaya ben de inanmıyorum. Lakin Aziz tamamen başka tabiatta biri. (Biraz yürürler.) E, biraz ilginç oldu şimdi. Sara, benimle gelip görüştü de, haydi yürüyüp gidelim, dedi. Ben bu sözün "Bana Aziz'i bul" dediğini çok iyi bilsem de, tahmin ettim ki onu tamamen başka tarafa alıp gittiğimde gereksiz türlü sözler söyleyip yürümeye başladım. Biraz yürüdük… Anladığıma göre sıkılmaya başladı, e ben de anlamamış gibi konuşmaya devam ettim. Sonunda dayanamadı: "Aziz'i gördün mü acaba gelmedi mi?" diye akıllıca soru sordu. Fakat ben "Yok, geldi." dedim ve sözünü kesip, yeniden sözüme devam ettim. İçimden yalnız, haydi onu bulalım diyene kadar seni yürüteceğim diye düşündüm. Sonunda söylettirdim: "Haydi, beni Aziz'in yanına götürünüz." dedi. (İkisi de gülerler.)

Zekeriya: Aziz bilse, keyfi kaçar şimdi.

Yusuf: Banane.

Zekeriya: Bugün ayın kaçı?

Yusuf: On ikisi.

Zekeriya: Yeniden üç gün daha beklemem gerek. Müfettiş yeniden dilekçe verdim.

Yusuf: Kabul etmezse, ne yapacaksın?

Zekeriya: Ne yapmam gerek. Bir yerlerde kâtiplik alanı aramak lazım olur.

Yusuf: Sekiz saat büroda oturanın bir tek şiiriyatı yok o kadar.

Zekeriya: Babam tüccar olsa da, bana hayatındaki nesir-şiirler hakkında bilgi verebilirdi. Ama öyle olmadı, yarın bir gün aç kalınması düşüncesine kadar geldi.

Sahneye Zöhre, Ali, Ziya girerler. Yusuf ve Zekeriya yere otururlar.

Zöhre: Ben Ziya efendinin sözlerine inanırım. Ben sizin Tatar hayatına bu kadar fanatik düşman oluşunuza açıkçası şaşırıyorum.

Ali: Doğal olarak! Siz aydınlar arasında yaşayıp, gerçek Tatar hayatının güzelliklerini tatmadığınız için, benim o hayata fanatik düşman olmam size tuhaf gelebilir. Lakin merhamet edip, bir dakikalığına bizim halimize dönüp bakın. Ben artık yirmi beş yaşındayım. Şimdi mezuniyet belgemi almaya hazırlanıyorum. Siz bana göre çok gençsiniz. Bir iki yılda mekteb-i Ali[233] bitirmişsiniz. Babam, bir taraftan da zenginliği ümit ediyor, her yıl üç-dört bin sum kazancı var. Ben okumaya başladığımdan beri, üç yıl içinde o gözümdeki kaygıya bir kuruş para verdiği yok. Sizin babanız zengin bir kapitalist değil, her yıl iki bin tenke[234] maaşla hizmet ediyor, e o kazancının yarısını sizi okutmak için harcıyor. Siz çocukluk zamanınıza bu güne kadar hasret duymazsınız, e benim bütün çocukluk anılarımda var olan babamın küfürleri, annemi dövmek için odun arayıp bulmasıdır.

Yusuf: Zöhre tutaş,[235] inanır mısın, benim küçük bir kız kardeşim var, okumayı seviyor, akıllı, gayretli. Eğer onun kitap okuduğunu görseler, babamlar ortalığı ayağa kaldırır ve sövüp sayarlar. Babamların yaşamış olduğu bu hayatı niçin istemeyip düşman olması gerek?

Zöhre: Siz hayatı abartıyorsunuz. Güya ana-baba kendi çocuklarını okutmuyor diyorsunuz. (Ziya'ya) Ziya Efendi, abartıyorlar değil mi?

Ziya: Hayır, maalesef, Tatar hayatında bunun gibi işler olabilir.

---

[233] Yüksek okul.
[234] Akçe, para birimi.
[235] Evlenmeyen delikanlı kız ve ona müracaat sözü.

Ali: (Zöhre'ye) İşte görüyor musunuz, Zöhre tutaş, Tatar hayatının gerçeklikleri de size inanılmaz geliyor. Siz görseniz, pınarın öteki yanında kim bilir ne başları kırdırmış, yaz günü olana bakınca, sıcak bürikler[236] giyen erler, başlarına yeşil şeyler bürünen, otuz derece sıcakta pamuk şallar örtünmüş kadınlar yürürler. Peterburg sokaklarında acaba hangi çirkin sesler ile insanlar "Halat! Halat![237]" diye bağıran adamlar yürüyorlar, lakin ayrı zaman da bu sizin bilgisiz kişilerin hayatlarını araştırıp bilgi edindiğiniz yok. Sadece siz değil, bizden önceki bütün aydınlarımız da böyleydi.

Ziya:(Alkışlayarak) Bravo! Bu sözlerini alkışlıyorum.

Zöhre:(Gülerek) Siz, Ziya Efendi, sözlerinizden geçtiniz mi şimdi?

Ziya: Hayır, benim sözlerimden vazgeçtiğim yok. Lakin Ali'nin eski Tatar aydınlarına öfkesi pek yerinde, pek haklı. Bizim eski aydınlarımız kendi kardeşlerinin hayatlarını bilmemiş. İsterseniz, söyleyebilirim. Bilmek bile istememişler. Misal gerekli olsa, Ufa mirzalarına bakınız. Onlar arasında çoktandır yükseköğrenim görmüş kişiler var. Lakin hiç biri hiçbir şekilde halka fayda getirmek için çabalamamış, Tatar'dan kaçmış…

Yusuf: (Oturduğu yerden) Müsaadenizle efendim, Ufa mirzalarına ayıp olacak… Haksız, çok haksız. Duma[238]'ya varıp, Tatar generaller aldıkları haçlar ile övünen milletvekilleri(temsil-vekil) kendi ileri gelen kimseler arasında fikir sahibi olmuşa, gazete yazarlarına kızıp resmi yazılar yazmış memurlara, Kuran'ı Rusça tercümesinden okuyup, toplantıda vaaz verince konservatuarların hepsi bu mirzalar arasından meyve vermiş. Daha neyi beklememiz gerek? Bu arada, onlar arasında da hizmeti ciddiye alan, bunun için istekli görünmeye başlayanlar da yok değil…

Bu sırada ağaçlar arasından Fatma, onun arkasından İbrahim koşarak gelirler.

---

[236] Soğuktan muhafaza eden başlık, şapka.
[237] Bornoz.
[238] Çarlık Rusya'sında kurulmuş danışma meclisine benzer bir kurum.

Fatma: Ben, ben, ben sorayım.(Ali'ye) Bakınız şimdi, Ali Efendi, medresede molla olmak için okumadınız mı?

Ali: Evet. Siz niçin bununla ilgileniyorsunuz?

Fatma: Bizim İbrahim Efendi ile iddiamız var. Ben dedim ki, yemek yedikten sonra dua etmek farz. O, yok, dedi. Siz onu ikna ediniz şimdi.

Ali: Açıklaması doğru zaten, ben neden onu ikna edeyim?

İbrahim: (Elini uzatıp) Söyledim işte, Fatma tutaş, söyledim işte.(Güler.)

Fatma: Öyle deyince, artık Ali Efendi'ye de inanmamaya başlamıştım ben.

İbrahim: Öyleyse, Ziya Efendi'den soralım. O da molla olmak için okumuş birisi.

Ziya: Farz olmasa da, dua etmek güzeldir.

Fatma: (Elini uzatıp) Söyledim ya, Rus'un da dindarı yemekten sonra dua ediyor. (Fatma ile İbrahim el ele ağaçlar arasına girerek giderler.)

Yusuf: Alkışlıyorum seni Ziya, billahi, boşuna milliyetçi değilsin! Kendi inanmadığın şeyler doğrultusunda da, inandığın gibi görünüp, bundan anlaşmazlık çıkarabiliyorsun.

Ziya: Henüz aklın yetmez, yaşadıkça öğrenirsin.

Zöhre: Hah, biz sözümüze geri geldik şimdi. Siz önceki akılları ayıplıyordunuz, ben de onları Tatar'a fayda getirmişler, millete hizmet etmişler demiyordum. Siz şimdi Tatar hayatını çok iyi bilirsiniz, lakin onu gönlünüzde gerçek düşman görüyorsunuz. Bu durumda, niçin gidip o hayatın içine girmeye çalışıyorsunuz?

Ziya: Zöhre tutaş, bu noktada ben sizin tarafınızdayım.

Ali: Biz niye iş yapmaya çalışıyoruz bunu mu bilmek istiyorsunuz? Çok basit: Biz kendimiz bu kadar düşman gördüğümüz o hayata karşı bütün gücümüzle savaş açıyoruz. Biz, belki Tatar için bir şey de yapamıyoruz, lakin gelecekte çalışan kişiler için toprağa tohum atıyoruz. Biz, bir kişi bile olsa toprağa tohum atınca belki hasadını alamayız, lakin gelecekteki kişiler ekilen tohumlar için, toprak üstündeki ısırgan otlarını temizlemiş oluruz.

Zekeriya: (Bulunduğu yerden) Ali, Ziya sizden önceki aydınları halka dâhil etmemişler diye ayıpladınız, merhamet edip, benim bir soruma cevap veriniz: Halk kendi aydınları arasına girmiş midir?

Ali: Hayır, girmemiş. Halkın aydınlarını kendi arasına almaya başlaması için, önceden onların arasında zorla hizmet etmiş aydınların olması gerek.

Zöhre: Bakınız, Ali Efendi, halk kendi dilemeyince onların arasına küçülüp girmesine neden gerek olsun?

Yusuf: Dişlerini kırıp giremez!

Zöhre, Zekeriya gülerler.

Zekeriya: O, zorlayarak girip hizmet et diyen kişilerin söylemesi kolay, ama cesaret edilemeyen işler onlar. Ben Kazan eyaletinde iki yıl öğretmenlik yaptım. Önceki yıllarda çocukları okuttum, kendileriyle herhangi bir problemim olmadı. E ikinci yıl, akşamları yaşlı köylüleri toplayıp, bildiklerimle gazete okuyup, faydalı telkinlerde bulundum. İsteyenlere Rusça okuttum. Ne oldu diye düşünüyorsunuz? Yanlış haberler yapıp, yerimden kovdurdular. İşte zorla hizmet et!

Ziya: Rus gençleri en kötü köylere kadar gidip çalışıyorlar. Onları dövüyorlar, onları polis tutukluyor, köyden kovuyor ama onlar hala kendi işinde.

Yusuf:(Yerinden kalkıp Ziya'nın yanına gelir ve arkasından ona dokunarak) İh, Ziya, ne milliyetçi olup çıktın sen. Sizin yöneticileriniz bize Rus gençleri taklit etmemizi

haram ettiler. Milletin ilerlemesi için, biz Osmanlı Türkeri'ni taklit ediyoruz, efendim, onlar Paris ile Dersaadet'ten[239] başkasını tanımaya müsaade etmiyorlar.

Zöhre:(Ali'ye) Bunların hepsi güzel. Şimdi siz bize şunu da söyleyiniz: Tatar gençleri bugün ne yapıyor, neye tutunup da çalışmaya lüzum görüyor?

Ali: Ah, Zühre tutaş, o çok çetin mesele. Ne yapmaları gerek? Nasıl tutunup nereden başlayacaklar? Rus hayatı da bu meselenin cevabını hemen bulamamış tabii ki. Bence, bizim bugün görevimiz eskiyi kırmak. Biz bugün yeniye çalışıp, bunu Tatar'ın gözünün önüne getirip koyamayız. Tatar'ın hayatı da buna hazır değil, biz kendimiz de işe yarar hazırlıklar yapmadık. Biz Rudinnar, Bazarovlar olabilsek, halka daima eskiyi yıkmak ideasını söylesek, gelecekte doğru-dürüst çalışan kişiler de yetişirler ya da biz büyük tecrübelerle çalışan kişiler oluruz. Biz değişimci kahramanlar; bizim bundan fazlasını bekleyecek, bundan fazlasını talep edecek halimiz yok.

Yusuf alkışlar. Sahneye Yakup girer.

Zöhre: İh, o rol yalnız sıkıcı o?!

Yakup: Çok haklı, Zöhre tutaş, sadece o rol sıkıcı. (Zöhre'ye birkaç çiçek arz eder.)

Zöhre: (Çiçekleri ala-ala güler.) Hangi rol sıkıcı? Siz şimdi bizim hangi konuda konuştuğumuzu da bilmiyorsunuz tabii ki.

Yakup:(Aceleyle) O mühim değil, sizin söylediğinize, dürüstlüğünüze inandım ben. Burada siz "sıkıcı roller" hakkında konuşuyorsunuz, e ben böyle bir yeri keşfettim, eğer görürseniz, bana Tatar Kolomb diyiniz. Çiçekler, çiçekler, çiçekler… Ucu da yok, bucağı da yok. Bir taraftan Kazansu görünür, üstünde kayıklar, kürekler parlıyor… Sekiz tane çilek buldum… Ali belki de size şimdi "sıkıcı roller" söylüyor. Olmamış kavalye… Haydi, Zöhre tutaş, haydi Ali, haydi gidelim. Haydi hepiniz.

[239] İstanbul şehrinin Osmanlı dönemindeki isimlerinden biri.

Yusuf: Rahmet yağsın! Biz burada Tatar Kolomb'a kuruyan dallardan heykel yapıyoruz.

Zöhre, Ali, Yakup giderler.

Ziya: Ama Ali başarısız oldu sonra. Gençlerin bütün rollerini yıkması gerek, dedi.

Yusuf: Eski olanlar daha fazla yok edildi diye, söyleyenlerden birisi de gizli kalmış olanları da söylese, başarısız olduğunu söylemeye utanırdık. Hayır, her mecnun kendince akıldan şaşar!

Ziya: Çok doğru, her mecnun kendince akıldan şaşar. Siz de dâhil.

Yusuf: Islık çalabiliyor musun?

Ziya: Ne diyorsun?

Yusuf: Hayır, flüt çalabiliyor musun?

Ziya: Aslında, şüphesiz efendiler, siz o eskiyi yıkmanızla uzağa gidemezsiniz. Şu var ki, sizin çok fazla arkasında çalıştığınız kişiler zarar görüyorlar. Şimdi gözümüzün önünde, eskiler arasında günden güne gençlere karşı tepkiler artıyor. Eskiler günden güne geriye gidiyorlar.

Yusuf: (Gayretle) Bu talep edilene kadar! Eskiler ne kadar geriye giderse biz o kadar ileri gideriz. Eskiler ne kadar geriye giderse, onların evlatlarına eski Tatar hayatı sabredilemeyecek bir zindan hayatı olmaya başlar. Eskilerin tepkisiymiş! O tepkilerden biz korkmuyoruz artık! Tatarın tepkisi, kendi ellerinden bir şey gelmediğini apaçık bilmesinedir. Karagruhlarımız[240] tarafından yazılmış hangi kitap, gazete, dergilerine alıp bakılmış- hepsinin de "biz bitiyoruz, biz bittik!" diye, kanlı yaşlarıyla yazılmış satırlarını görürsün. O biçareler ellerindeki bütün kurallarını

[240] 1.Çarlık zamanında monarşist, şovenist anlamında sıfat. 2.Sovyet Devrimi'nden sonra yeniliklere karşı çıkan gruplar anlamında.

pazarlamak için hüküm vermeye baktılar: Kafir ilan ettiler, yöneticilere ihbar ettiler, halkı katliamlara davet ettiler, ne çıktı? Hiç!

Bu arada Sara ile Aziz gelirler. Ziya çıkıp gider.

Aziz: (Sara'ya) Sizde din bitmiş, Müslümanlık bitmiş.(Sara yüksek bir sesle güler.) Hayır, böyle gülmeyin siz. Eğer hakiki Müslüman kızı olmak isterseniz, yüzünüzün aklığına, pudra sürmeye gerek duymazsınız.

Onların yanına Yusuf gelir.

Sara: Tavsiyen için teşekkür ederim.

Yusuf: 20.yy da, hanımefendi, zengin delikanlıları, ileri gelen satıcıları da yüzlerine türlü pislikler sürüyor. Ama o önemli değil. Nerelerde gezdiniz? Onu söyleyin siz bana.

Aziz: Çok uzak yerlerdeydik.

Yusuf: Belli.

Aziz: Ben Sara tutaşa çilek toplayıp yedirdim.

Sara: Utanmadan yalan söylüyor, benim topladığım çilekleri yedik.

Aziz: Buna Yusuf inanmıyor şimdi. O şüphesiz benim haddinden fazla uslu biri olduğumu bilir.

Sara: Yusuf Efendi, siz ona inanmayınız, o çok yaramaz biri. E biz çok ilginç bir şeye rastladık. Buradan uzak olmayan bir yerde, çok çirkin Tatarlar çok açık kıyafet giyinen kadınlarla içip oturuyorlar. Sarhoşlar bizi nasıl gördüler: "Dinsizler! Utanmazlar!" diyerek yeniden birileri bağırıp küfür ettiler. Biz hemen gittik.

Yusuf: Onlar bize de sövdüler. Bir Tatar sarhoş olduğunda, insan dini için kaygılanmaya başlıyor.(Aziz'e) Sen onları tanıyor musun?

Aziz: Hayır.

Yusuf: İşte şu çok yaşlı, gözüne sürme çeken Rahmetullah hacı, kesin odur. Tiyatronun haramlığını kanıtlayan kitapları bastırıp dinin üzerini örttü.

Bu arada ağaçlar arasından sarhoş sedasıyla yalpalayarak bağıran bir ses işitilir.

"Ak kuş atalarım mıymış?

Atınca alaca mıymış?"

İki sarhoş Tatar sahneye gelirler. Herkes onlara bakar.

Yaşlı Tatar: Bu k-kahır ç-çekenlerin yuvası buradaymış. Ey siz-z R-ruslaşmış Tatar kızları, Tatar kreşenleri, insanlığınız yitmiş. Boynunuza sadece iki kuruşluk tavuk ayağı takmadığınız kalmış.

Yusuf: (Tatarların yanına gelip) Söyle kardeş, şunu! Onlar mükemmel kişiler olsalar, başlarına şapka giymezlerdi şüphesiz!(Güler.)

Yaşlı Tatar: Yok-k yiğit, sen ö-öyle d-doğru söze gülme!

Yusuf: Allah'ım saklasın! Ben sizin dua gibi dosdoğru sözlerinize güler miyim hiç! Ben onlara gülüyorum, İslam'ı hor görüp başlarına şapka giyiyorlar, dedim.

Genç Tatar: Hepinizi de Allah'ın laneti bulmuş halk.

Yusuf kahkaha atarak güler.

Yusuf: (Yaşlı Tatarın arkasına dokunarak) Teşekkürler kardeş, kendi dilinde eğlendirmekte sarhoş olsan da, din yolunda batmaya razısın.

Yaşlı Tatar: Hayır kardeşim, sen ağzını topla da konuş.

Aziz:(Yaşlı Tatar'ın sözünü keserek) Yusuf konuşturup durma şu sarhoş Tatarları. Gitsinler yollarına.

Genç Tatar: Bak bak, Rus kızını kucakladım diyen, H-hüseyin hacının büyük oğlu neler yaparmış?

Yaşlı Tatar: Hayır, dindar birinden doğan kötü birine, bize Tatar deme, Tatar diye yalnızca kreşene söylerler. Biz hamdillahi rabbilalemin, Tatar değil Müslümanız!

Zekeriya yanlarına gelir ve onları dürterek göndermeye çalışır. Tatarlar çekilirler.

Zekeriya: Müslümansanız Müslüman olun, lakin buradan gidiniz!

Yaşlı Tatar: K-kahır çeken kişiler olmasaydınız, siz-z bu kıyafetle gezmezdiniz! (Ağaçlar arasına girerek giderler.)

Oradan çok sert bir sesle: "Dinsizler! Yüz karaları!" denilen sözler işitilir.

Yusuf: Şu Tatarlar, yarın Cemali harcayıp, diş aralarını temizleyip temizleyip: "Dün Tatar Rusları diye sövdük, bitmişler diye sövdük" diyerek övünürler şimdi.

Sara: Ne korkunç kişiler, ödüm koptu, yırtıcı hayvan gibiler. Öyle değil mi Aziz?

Aziz: Evet! (Yürürler.)

Yusuf: Değil tabii ki, hanım efendi! Onlar korkunç değil, komik. Onların sadece kendileri akıllı, sadece kendileri doğru yolda olduklarını sandıkları için, söylediklerinden dolayı rahatlamalarını dinleyip durdum ben. Parasız komedya.

Sara: Hah, bulduğunuz komedyaya bakmaya tiksinirsin.

Aziz: Su domuzu gibi. Değil mi?

Sara: Ya Aziz, nereden buldun şu çirkin sözleri!?

Zekeriya: Bakınız şimdi beyler, onlar ne olursa olsunlar, ama bize şimdi kayıkta gezinme gerek.

Sara: Haydi, gerçekten de.

Yusuf: Haydi, Zekeriya, biz onları bulup geliriz.(Aziz ile Sara'ya) Siz burada dursanız, gelen kişileri durdurursunuz, olur mu?

Aziz: Olur.

Zekeriya ile Yusuf çıkıp giderler.

Aziz: Sara, yarın seni görebilir miyim?

Sara: Görürsün.

Aziz: Nerede?

Sara: Saat dörtte dersten çıkıp bize gel.

Aziz: Dersten çıkınca olmaz, saat dörtte olmuyor, beşi bulur o.

Sara: Hayır, tabii ki saat dörtte. Derse yarın gidersin, dörtte bitirirsin muhakkak. Olur mu?

Aziz: Olmuyor. Saat dörtte ben burada olamam.

Sara: Biçare Sara, Aziz onun için bir dersi iptal etmeye razı olmuyor, e Sara olsa razı olurdu.

Aziz: Öyle dersen saat üçte gelirim.

Sara: Hayır, hayır öylesine söyledim. Beşte gel. Geç saate kalma sadece.

Aziz: Bak hele Sara, ben bu aralar size çok geliyorum. Uygunsuz gibi duyulmaya başladı.

Sara: Hmm, bulmuşsun uygunsuzluğu! Sürekli burada olsan ne olacak? Annemle çok iyi dostsunuz.

Aziz: Hmm, tamam, öyle diyorsan saat beşte gelirim.

Sara: Geç kalma, tamam mı? (Aziz tamam der gibi başını sallar.) Aziz, bak hele, kış geliyor, hala bir dans öğrendiğin yok.

Aziz: Ve öğrenmem de, sanki de, salon ortasına çık da, o kadar kişi arasında keçi yavrusu gibi zıplayıp yürü!

Sara: Ben sana zorla öğreteceğim.

Aziz: O zaman danslar için değil, senin için sadece öğrenmiş gibi yaparım.

Sara: Yarından tezi yok başlıyoruz. Sen dans adımlarını biliyorsun, sana yazın göstermiştim.

Aziz: Dans adımlarını da bilmiyorum, başka bir şey de bilmiyorum.

Sara: Ya, Aziz bırak şu davranışı!

Aziz, Hı hı, tamam, biliyorum öyleyse.

Sara: (Gülerek) Kızmamdan korkuyor benim Aziz'im. Bilmiyorum demişti, kızmaya başlayınca biliyorum deyip o halinden eser bırakmıyor.

Aziz: Sara, ben sana bir şey söyleyeyim mi?

Sara: Söyle.

Aziz: Sen beni seviyor musun?

Sara: Hayır. (Gülerek, doğruca Aziz'e bakar.)

Aziz: (Sara'nın yanına giderek) Öyleyse Aziz gider!

Sara: (Aziz'in arkasından giderek) Sara da birlikte gitti. Aziz, Sara'nı bekle.

Aziz durur, Sara onun karşısına gelip durur ve Aziz'in başını tutarak kendine doğru çekip alnından öper ve hızla uzaklaşır.

Sara: Hadi gittik. Nereye giderdin?

Aziz: Aziz gitmedi işte. Onu Sara seviyor (Sara'nın elini tutar.)

Sara: (Gülerek) Barıştık.

Aziz, Sara'nın elini öpecek olur, lakin o sırada ağaçlar arasından Fatma ile İbrahim'in çıktıklarını görür ve Sara'nın elini öpmez.

Fatma: (İbrahim'e) Benim Rusça amatör gösterilerinde oyun oynamışlığım var. Müslüman gösterilerinde oynamaya annem izin vermiyor. Şakirtler[241] ile oynamayı sana uygun görmüyorum, diyor.

Sara: Beyler, gelenlerin gitmemesi için bir ricada bulunuyorum, kayıkla gezmeyi düşünüyoruz.

Fatma: (Saatine bakarak) Bizim vaktimiz bitti. Annem kaygılanıyordur, ben ona, geç kalmam geliriz demiştim.

[241] Şakirt: Öğrenci.

Zöhre, Ali, Yakup ve Yusuf gelirler.

Yakup: Efendiler, biliyor musunuz ben ne yaptım? Biraz önce buraya geldim. Zöhre tutaş ile Ali "Sıkıcı Roller" konusunda açıkça konuştular? Onlara pek acıdım ve onların dertleşmelerini bitirmesi için sizin görmediğiniz bir yere götürdüm. Onlar şimdi bana teşekkür ediyorlar, ben de önemli değil diyorum.

Zöhre: (Gülerek) Ömrümüzü daima teşekkürle falan geçiremeyiz.

Yakup: Tabii ki gereksiz.

Yusuf: Şöyle bakıyorum da, molla Yakup senin aklın kestiğin sakalından da kısa…

Yakup: Gel Yusuf, cevabını ben senin kulağına söyleyeyim. Birisi duyarsa utanırsın. (Yusuf'un kulağına bir söz söyler ve kendisi güler. Yusuf da onun kulağına bir söz söyler. İkisi de gülerler.)

Ali: Yumuşak danalar.

Yakup:(Yusuf'a) Tamam, içinden söylediğin öyle olsa da, bitti.

Yusuf: (Aziz'e) Ey, kasiyer efendi, semaver veren imamın karısına para öde. O şimdi toplanıp yatıyor.

Aziz ağaçlar arasına gider. Sahnedeki kişiler sessizce birbirleriyle konuşurlar, sahnede dolanırlar. Zekeriya, Ziya, Ahmet sahneye girerler.

Ahmet:(Ziya'ya) Birkaç köye birer zengin zekâtından usul-i cedid mektepleri açılınca, millet terakki ediyor diye geldiniz. İşte on beş yıl oldu, bu mektepler açılalı ve kapanalı. E milletimiz yerinde sayıyor hala. Güya, köy çocukları tecvid öğrenmeye başlayınca, pek büyük iş oluyormuş-muş! Hayır kardeşim, eğer siz, Tatarı geliştirmek istiyorsanız, fakir halka-köylü işçiye bilinç oluşturmak için gayret ediniz. Filan zenginin yardımı, filan cimri zenginin şefkati diye resmi evrak yazmaktansa, bu

filanların nasıl yapıp insanların çalışıp yediklerini, onların iş arkasında zenginleştiklerini yazınız.

Ziya-Ali:(İkisi aynı anda) Bu sözlerden 1905. yılın kokusu geliyor. Ali(bir de) Okuryazarlık bilincin başıdır.

Yusuf: (Ziya'ya) Bu, milliyetçi burnuna hoş gelmeyen bir koku.

Bu arada elinde kadın kıyafetleri, şemsiyeler ve şapkaları tutarak Aziz gelir. Kızlar onun yanına toplanıp kıyafet, şapka ve şemsiye alırlar. Sara sadece şapka alır, kıyafet ve şemsiyeler Aziz'in elinde kalır.

Aziz: Gidelim öyleyse.

Hepsi çifter çifter, yüksek sesle konuşup, gülüşüp ağaçlar arasında kaybolurlar. Ağaçlar arasından çay dağıtan kadın çıkar, hayretle onların arkasından bakar.

Kadın: Bunlar kim? Rus halkı desen, bizim gibi konuşuyorlar; Müslüman desen benzemiyorlar… Mirza [242]cemaatindendir!

Perde düşer.

[242] Bazı Türk topluluklarında ve İran'da kullanılan bir soyluluk sanı.

ÜÇÜNCÜ PERDE

Bir önceki perdedeki oda görünüyor. Zeynep, Rusça bir kitaba bakar, ona dalmış bir şekilde oturur. Kapıdan Rukiye girer. Zeynep onu görmez.

Rukiye: Evet kardeşim, şu Rus kitaplarıyla şaşırmayasın şimdi hepten!

Zeynep: Rahat geldin mi? Hoş geldin.

Görüşüp otururlar.

Rukiye: Tabii ki Allah'a şükür, sen nasılsın? Bugün arkadaşlarıma gelmiştim de, size de bir uğrayayım dedim. Neler yapıyorsun?

Zeynep: Ufak tefek şeyler… okuyorum.

Rukiye: Okuyorum derken, şüphesiz İzzetullah abiler de "Hasbikamal"(hesbikamal) nı okutmak için yanına Rus kızı almış ve tabii ki çok zarif bir Rus kızı bulmuş. İzzetullah abinin cemiyeti, onu kıskanmış, hızla durdurmuş onları.

Zeynep: Evet, eğitmekte olduğu Rus kızı, temiz başlı İzzetullahı beğenmişti.

Rukiye: E kardeşim, Rus kızı tabii ki, onu oynak buluyor o.

Zeynep: Okuyan Rus kızları o İzzetullah abi gibi kişilerden iğreniyorlardır.

Rukiye: Evet, iğrenmeyen var mıdır? (Biraz sessizce beklerler.) E, kardeşim ben sana şunu soracaktım: Ne zaman gelsem, sen hep Rus kitabı okuyorsun. Kim olmak için okuyorsun? Yengem diyor ki: "Bana söylemiyor, Rus teyzesi olmak için okuyordur."

Zeynep: (Gülerek) Ben bilmek için okuyorum.

Rukiye: Peki, Rus'u neden bilmek, anlamak istiyorsun? Ben şaşırıyorum, bir Rus'u okumaya bağlanan kişi sonunda ondan hiç ayrılamıyordur. İşte şu Ahmet hazretin oğlu

Ali, önceden şakirt olduğu zamanlarda, arkadaşlarıma gelirmiş. Arkadaşımın annesi: "Şakirt olduğu zaman tabii ki ahlaklı, insaflı bir çocuktu, şimdi tam Rus olup bitmiş, işten çıkmış." dedi. O da önceden azıcık okuma diye girişmişti de şaşırıp gitti.

Zeynep: Önceki zamanlarda peygamberleri onların kavimleri de, azmış kişiler, bizim gibi yaşamıyorlar, bizim gibi yürümüyorlar diye ayıplamışlardı.

Rukiye: E bir git şimdi kardeşim, fötr şapka giymiş kişiler peygamberlere denk olmuşlar! Sana böyle abilerin öğretmişler.

Zeynep küçümseyerek güler. Meryem girer.

Meryem: Zeynep, kodaçanı[243] çaya çağır, çay hazır.

Kapıdan Hüseyin girer. Rukiye, şalını sararak, yan yan baka baka çıkıp gider, onun arkasından Zeynep de gider.

Hüseyin: Anası, kapıyı sağlamca kapat da gel buraya otur.

Meryem kapıyı kapatır, Hüseyin'in karşısına gelip oturur.

Hüseyin:(Alnını mendiliyle silerek) Oh! Anası, şaşırıp kaldım. Hayır, bu iş, iş değil; benim tahammül edecek halim kalmadı. Duracaklarsa, bizim gibi dursunlar, yoksa da kaybolup gitsinler.

Meryem: Ben sana Rusça okutmaya başladığında yok, bunun hayrı olmaz, babası demiştim. Başka esnaf çocukları okumadığında gayet iyi yaşıyorlar. Sen, şu adres yazarlığı için Rusça gerek diye, okutmak istedin.

[243] Kodaça: Evlenen tarafların gözünden kaynananın yani dünürün kız kardeşi.

Hüseyin: Bırak şimdi anası, zamansız suçlamayı. Geçmiş gitmiş, Allah böyle yazmıştır. Bugünden sonrasına bakmak gerek. Kendileri şimdi, Zeynep'i yoldan çıkarıyorlar.

Meryem: Zeynep kız çocuğu. O bizim sözümüzden çıkamaz. Onu abileri etkiliyor. (Ağlar.)

Hüseyin: Dur anası, sende doğru dürüst fikir alışverişi yapacak hal yok ki ağlamaya başlıyorsun. Zeynep'e ben bir şeyler yapmış demiyorum ki. Sen bana yeniden güzelce sadece şunu söyle: Abdurrahman'a nişanlayacağız deyince, o sana da bana da niçin yan bakarak yürümeye başladı.

Meryem: Ben sana kaç kere söyledim işte, o "Abdurrahman'ı istemiyorum" diyor. "Neden?" deyince, cevap vermiyor. "Yoksa başka birini mi seviyorsun?" dedim. "Hayır" dedi. "Öyleyse neden Abdurrahman'a varmaya razı olmuyorsun?" dedim. Cevap vermedi.

Hüseyin: Onu şu Aziz etkiliyor, Aziz etkiliyor. Yoksa yiğidin bir yerinde bir ayıp bulamıyorum; çalışıyor, uysal, insaflı. Azizler gibi Rus gibi giyinip, Rus kızlarıyla kucaklaşıp yürüyen biri olmayınca, olmuyor. (Biraz sükût eder.) Ben tabii ki çok düşündüm, tabii ki çok kafa yordum, ağlaya ağlaya Hüda' dan yardım diledim, olmadı. Aziz, bizim sözlerimizi duyacak gibi değil artık. Yusuf'u kendi yoluna alarak harap etti, şimdi Zeynep'e böyle yapıyor. Anası, artık dayanamıyorum. Takatim kalmadı. Bugün evden çıkıp gitmesini söyleyeceğim.

Meryem: (Ağlayarak) Bak hele babası, insanların gözü önünde o çıkıp gitse, bize de iyi olmaz. Dost var, düşman var… Ey Rabbim, çocuklarım böyle olup gider diye hiç düşünmemiştim. İnsanın çocuklarının böyle ana-babasının sözünden çıkarak hareket ettiklerini duyunca da, Ya Rabbim, sen bizi sakla bunlardan diye dua ederdim.(Ağlar.)

Hüseyin: (Öfkelenerek) Anası, o çıkıp gidecek burun değil, çıkıp gitse, ne yapacağız diye ağlayıp oturacaksın. İşte kovamazlar diye bu hale geldiler.

Meryem: Ben Aziz için ağlamıyorum. İnsanların bize gülmesini, bizi aşağılamasını diyorum. Of, Allah'ım, ne günah işledim de böyle cezalandırıyorsun?!

Hüseyin: Anası, kadınlığına varasın. Burada ağlamakla bir şey olmuyor, gülünecek halde oluyoruz diye, biz hep Azizlerin bu itliklerine tahammül edersek, bir gün Zeynep'in de, abileri gibi olacağa benziyor. Sen düşün ve bak: Aziz, kendini kaybetmişken, Zeynep gerçek bir Müslüman yiğitle evlenmeye razı olacak değil. Yırtık ayakkabılı bir damadın gelmesine biz razı olmayız.

Meryem: Zeynep bir kez vazgeçse de biz konuşunca razı olur.

Hüseyin: Hayır anası, öyle zorla razı etmeye kalırsa, olmaz o iş. Şimdiki zaman onun zamanı değil. Aziz, utanmaz, gazeteye de yazdırıp çıkartır.

Meryem: Ben zorla olsun demiyorum. Zeynep karşı gelecek bir kız değil, güzellikle söyleyince, kendi de anlar, bizim sözümüzü dinler, diyorum.

Hüseyin: Zeynep söz dinlemez bir evlat değil. Lakin Aziz hep onu tahrik ettiği için onun sözünden çıkamıyor. Şeytan da o tarafta, nefis de o tarafta. Bir kez sınanmış olan erlerin bin kez sınanacağı bir iş değil. Anası, istediğini yap, ben Aziz'in evde durmasına izin veremem. Ben onun yüzünden ömrümde duymadığım sözler duydum. Ömrümde görmediğim aşağılanmaları gördüm. Onların dinsizlikleri yüzünden onlar kadar günahkâr olduğumuz da yeter artık.

Meryem:(Ağlayarak) Babası, düğünler, sevinçler bekleyip durduğumuz günlerde evladını nasıl kovarsın?!

Hüseyin:(Öfkelenerek) Kadınlığa varasın! Ben sana şimdi dedim: Aziz evde kaldığında…

Aziz tekrar gelir, başından şapkasını çıkarır, çıplak baş kalır. Hüseyin, Aziz'e bakmadan çıkıp gider. Meryem gözyaşlarını siler. Aziz, kendi masasının yanına oturur, kitaplar karıştırmaya başlar.

Aziz: (Meryem'e bakmadan) Babam niçin bana kızgın?

Meryem: Nedenini sen biliyorsun. Kendinin neler yaptığını sen daha iyi biliyorsundur?!

Aziz: (Bakmadan) Ben neler yaptığımı biliyorum, lakin onlar arasında cinayetler varmış, bunu bilmiyorum.

Meryem: Baban senden bıktı. Biz ikimiz de bıktık. (Ağlayarak) Neden bu kadar ıstırap çektiriyorsun bize? Neden bizim isteklerimizin her birine karşı geliyorsun? Ah çocuklar, çocuklar neden bizim yaşlılık günlerimizde bizi böyle rencide ediyorsunuz?

Aziz: Anne, lütfen ağlama, dur. Olmazsa ben çıkıp gideyim, konuşmayız. (Meryem gözyaşlarını siler.) Bana iyice anlat şimdi: Biz hangi şey doğrultusunda konuşacağız?

Meryem: Zeynep'i sen tahrik ediyorsun. Zeynep senin tahriklerinle, Abdurrahman'a varmıyorum diyor, bize karşı geliyor.

Aziz: Benim Zeynep'i tahrik ettiğim yok, benim Zeynep'e "Abdurrahman'a varma" dediğim yok. O benim fikrimi sordu, ben de Abdurrahman'ı kendi bildiğimce anlattım. Lakin ben yalan söylemedim. Ben Abdurrahman'ın ona kukla gibi bakacağını söyledim. Benim bütün suçum bu.

Meryem: Sen Zeynep'in samimiyetini nasıl kaybedeceğini iyi biliyorsun. Zeynep'e öylesine değil işte, erkeklerle kadınlar eşitiz, koca hakkı, ana-baba hakkı yok diye öğretiyorsunuz. Ah, evlat, evlat bize belayı kardeş ettin. (Biraz sessiz kalırlar, Aziz kitaplara bakar.) Şimdi babanın tahammül edecek hali kalmamış: "Duracaksa, biz dediğimizde duracak, yoksa bizim evimizde durmayacak." dedi.

Aziz: (Afallayarak) Demek babam beni kovmak istiyor?

Meryem: Başka yapabileceği bir şey kalmadı.(Ağlayarak) Evlat, evlat, sen bizi nasıl küçük düşürmeye çalışırsın?

Aziz: Anne lütfen ağlama. Ben kimsenin ağlamasına dayanamam. (Şapkasını eline alır, çıkmaya hazırlanır.)

Meryem: Beni ağlatmak istemiyorsan, biraz babanın sözünü dinlerdin. Benim gözyaşlarımı görmek istemiyorsan, biraz bizim söylediklerimize de tamam de. Sen bize ıstırap çektirmek istiyorsun, bizim gözyaşlarımızı görmek istiyorsun.

Aziz: (Yumuşak bir tavırla) Hayır, anne hayır, biz de başka çocuklar anne-babalarının sevdiği kadar sizi seviyoruz. Sizin böyle endişelenmenize biz sizden daha fazla endişeleniyoruz. Ama başka türlü çalışmak, başka bir dünyada yaşamak bizim elimizde değil. Biz sizin zamane insanlarınıza baktığımızda onların bittiğini görüyoruz, onların sığdığı dar, eski hayata biz sığmıyoruz. İşte bütün bela burada! Lakin bunu size anlatmak mümkün değil…

Meryem: Öyledir öyle! Biz söz de anlayamayan ahmaklarız, öyle…

Aziz: Ben söz anlamıyorsunuz demedim, şimdiki dünyayı anlamıyorsunuz diyorum. Bir tek siz değilsiniz, şimdiki bütün Tatar dünyası öyle. Her nasıl olmuşsa, bir kahır girmiş, bütün Tatar dünyasının üzerini kaplamış.

Meryem: Tamam, biz anlamıyormuşuz, sadece siz bütün Müslümanları anlar olmuşsunuz. Öyleyse, neden ana-baba hakkını bilmiyorsunuz? Neden hayır-dua almayı aklınıza yerleştirmiyorsunuz?

Bu arada kapıdan Yusuf girer. Meryem çıkıp gider.

Aziz: (Aceleyle Yusuf'a) Hey, neler oldu? Sen Zeynep ile konuştun mu?

Yusuf: Bugün babamların Zeynep ile konuştukları yok, lakin o pek gayretli. Annemle ne konuştunuz?

Aziz: Babam beni kovmaya karar vermiş. Annem onu haber verdi.

Yusuf: İşte rahat, kâmil hürriyet! (Biraz sessiz kalırlar.) Lakin Zeynep'e faydası yok. Sen çıkıp gidersen, onu yenerler.

Aziz: Ben çıkıp gitsem de, gitmesem de, o yenilir, o yenilir, onu yenerler değil, o yenilir. Çünkü o çok yumuşak gönüllü, fazla saf, duygusal. En iyi insanlarda olan o asil karakter Zeynep'in hayatını zehir edecek. Ben bunu şimdiden görüyorum, lakin bunu meydana getirecek değişimi durdurmak elimde değil.

Yusuf: Abi, bunu sen mi söylüyorsun? Gerçekten sen evden gitmekten bu kadar mı korkuyorsun? Babamların bir tehdidiyle Zeynep'ten el çekmeye hazır duruyorsun! Beklemiyordum! Tabi söz nerde, fiil nerde! Ha-ha-ha.(Güler.)

Aziz: (Yusuf'a itibar etmeden bakar.) Sen, benim gururumu incitince mutlu mu oluyorsun? Boşuna üzülüyorsun, gerçekten de, çocuk gibi davranmak sakalı çıkmaya başlayan kişilere yakışmıyor.

Yusuf: Hayır, benim senin gururunla işim yok. Lakin böyle ansızın yumuşayıp geri çekilmen, sözden fiile geçmediği vakit yitiyor, geri çekilmen beni şaşırtıyor.

Aziz: (Ciddiyetle) Benim asla geri çekildiğim yok. Benim gitmekten korkmadığımı da sen çok iyi biliyorsun. Ben burada beni yirmi yıl terbiye etmiş bir aileden ayrılmaya, katil gibi kovularak ayrılmaya, senin gibi "İşte huzur", "İşte kamil hayat!" diyerek bakamıyorum. Ben çıkıp gidiyorum şimdi ve gittiğimde son saatte de Zeynep'e insanların isteği için kendi ömrünü helak etmemesini nasihat edip gideceğim, lakin bunların gerçekten faydalı olacağını ümit etmiyorum.

Yusuf: Neden?

Aziz: Çünkü Zeynep gibi kızlar akıllarıyla değil, yürekleriyle dünyada yaşarlar. Babanın ah-vah etmesi, annemin daima nice büyük belalar görmüş gibi ağlaması, nihayet benim kovulup gitmem ona pek fazla tesir edecek, işte bunları görmemek için, bütün huzurunu kurban etmeye razı olacak.

Yusuf: İzin ver, sen Zeynep hakkında bu kadar katı konuşuyorsun, lakin tecrübe etmiş değilsin ki. Böyle yumuşak huylu kişilere gerekli olan zaman da yoksa ne kadar gayret olur.

Aziz: Allah versin! Allah versin! Eğer benim düşündüklerim aynen olmazsa ben daha çok sevineceğim.(Biraz sessiz kalırlar. Aziz yerinden kalkıp yürür.) Lakin düşünmek gerek. Zeynep eğer babamlara bu vakada karşı durabilirse, onun hayatındaki bütün trajediler bununla biter mi? Hayır, elbette hayır! Abdurrahman'a varmadı, ikinci gün tam şu Abdurrahman gibi bir Abdürrahim, Abdülkerim bulmaz mı? (Biraz sessiz kalırlar.) Hayır, Tatar hayatındaki, özellikle Tatar kızlarının hayatındaki trajediler hemen bitecek şeyler değil. Bu trajedilerin bitirmek için, Tatar hayatını temelinden bitirmek gerek.

Yusuf: Bunlar bilinen klasik sözler. O konuda şimdi münazara edip durmanın faydası yok. Bugün akşama doğru hepsi belli olur. Sen bana şunu söyle, bugün evden çıkıp gitsen, nereye gideceksin? Bakındığın odan var mı?

Aziz: Oda bulana kadar, Ali'nin yanına geçerim.

Yusuf: E ne kadar paran var? Ben sana dedim, kitap alıp durma diye. Acele ettin işte.

Aziz: (Cüzdanını çantasından çıkarıp, paralarını sayar.) İki sum altmış bir kuruş varmış.

Yusuf: Bende de bir sum elli kuruş- işte dört sum on bir kuruş! (küçümseyerek güler.)

Aziz: Hıh, o önemli değil. Ali kendi aldığı çevirinin yarısını bana verdi… E sen şimdi Ali'ye gidip söyle, bana yatak hazırlattırsın. (Aziz, masanın çekmecesini açıp, oradaki mektupları karıştırmaya başlar. Yusuf gider. Aziz yazı tomarlarının içinden Rusça yazılmış bir mektubu alıp, bağırarak okumaya başlar.) "Sevgili Aziz!.." Aaa, Sara'nın mektubu. Sara'nın geçen yıl köyden yazdığı mektubu. Oradaki sözlerin hepsi hatırımda. (Yeniden karıştırmaya devam eder. Çekmeceden zarfı çıkarıp bir resim alır. Resme bakar.) Ne muhabbetli benim Saram! Bu resim şimdiye kadar dünyaya yüzünü

göstermeyip saklanılmaya mecburdu; bundan sonra benim masamın üstünde gururla durmaya başlar. (Resmi cebine koyar. Yeniden karıştırmaya başlayıp, yazılarının birkaçını alıp cebine koyar, çekmeceyi kapatıp, üzerindeki anahtarı çekmecenin üzerine bırakır. Biraz düşünüp durduktan sonra.) Elveda, masa! (Masaya eliyle vurur.) Senin üstüne koyup, pek çok kitap okudum ben. (Pencere kenarındaki bir iskemleye oturur. Pencereden düşünerek bakakalır, birazdan uyanıp gidecek gibi, kendi kendine konuşmaya başlar.) "İşte huzur!" , "Kamil hürriyet!" dedi Yusuf. Annen-baban ile birbirini anlayamamaktan dolayı ayrılmak lazımmış da, o da huzurlu olsunmuş! Göz önünde ana-babanın, kardeşlerinin şu melun eski hayat altında, şunun terbiyesi sebepli organlarını görmüş ki, şu "kamil hürriyet" olsunmuş! Zeynep'in zehirlenmiş hayatı benim gözümün önünden çabuk gider diye düşündü o… (Biraz sessiz kalır.) Çıkıp gideyim. Nereye gideyim? O belli değil. Ne zamana kadar bu evden ayrılıyorum? O da belli değil. Bir gün de babamlarla birbirimizi anlayabilecek miyiz biz? Onlar bizi kabre girene kadar ihanetçi mi sanacaklar? –bunların hepsi karanlık şimdi. Biz kendi ideallerimizi bütün Tatarlara anlatma hayallerine girişiyoruz; lakin karşılarında yirmi yıl terbiye almış bir yaşlı adamla bir yaşlı kadına anlatmaktan kamilen aciz oluşumuzu düşünmüyoruz. (Biraz sessiz bekler.) Ah, ne kadar ağırmış bu anlatabilmek! Ben kendimi soylu bir ailede doğmuş bir kişi varsayıyorum; şu dakikada bu ihtilafların, bu saygısızlıkların hepsi yok oluyorlar. Çünkü ben o aileye; "İşte bu benim itikadım, eğer siz beğenmiyorsanız, beni de onun işe yaramazlığına inandırın ." diyeyim. İşte bütün ihtilaf bitti de: inandırıyorlarmış, ben onlara göre olayım; inandıramıyorlarmış-delillerinden şikâyet ediyorlar…

Bu arada kapıdan Zeynep girer.

Zeynep: O Tatar kızını gönderemeyince rahatsız oldum.

Aziz:(Aceleyle) A, Zeynep, ne var ne yok?

Zeynep: Dünkü gibi bugün annem yine konuşmak istemişti de, ben bir sebep, şimdilik bir sebep bulup kaçtım.

Aziz: Bu sana eski hayatının en en kuvvetli hücumlarından birisi. Eğer bu yolu, kendini koruyabilirsen, ondan sonra sana sessiz olurlar, istemesen de "Tatar kızı" canlı kukla diye bakmaya birinin dahi hakkı olmaz. Babamlar da bu hakikati anlamaya mecbur olurlar.

Bu arada kapıdan Meryem girer, bir iskemleye oturur. Aziz ile Zeynep sözlerini değiştirir.

Aziz: Biraz önce bizden çıkıp giden kız Rukiye kodaça[244] mı?

Zeynep: Evet.

Aziz:(Gülerek kinayeyle) İşte heybetli kız o. Vardığı güveyinin ayağına dolananları çekip yatıyordur.

Meryem: Peki, onda komik olan ne?

Aziz: Hayır, öylesine dedim. Müslüman kızı olup ayak ayak üstüne atmaya da, taharet almaya da, onun peçetesini çekmesine kendi de inanmazdı.

Meryem: Sizin Rus da yok onların hepsi de gülünç oldu. (Biraz sessiz bekler. Zeynep'e) Haydi, kızım şu tarafta, sana vereceğim bir iş var.

Aziz: Ben şimdi çıkıp gideceğim. Vereceğin işi burada söyleyebilirsin. (Aziz çıkıp gider.)

Meryem: Kızım, otur hele yanıma. (Zeynep yakınına giderek oturur. Biraz beklerler.) Kızım, ben seninle tekrar akşam söylediğim şey hakkında konuşmak istiyorum. Gözünün önünde, baban yaşlanıp gidiyor, abilerinin hasreti, onların dinlememeleriyle bir kez yaşlanmak yerine iki kere yaşlandı. Benim de sağlığım yok, abilerinin incitmesi altında bir gece de rahat olamıyorum. (Ağlıyor.) Kendi gözünün önünde, işte bu iki üç yıl içinde yetmiş yaşlık kadın kıyafetlerine girdim. Şimdi bütün ümidimiz sende

[244] Evlenen tarafların gözünden kaynananın yani dünürün kız kardeşi.

kalmıştı, dört gözle beklediğimiz abin ile sendin. Ablan kaynanandan geçemedi. Allah'ın yazdığına kulun hiç bir şey deme hakkı yok. Eğer sen, abilerinin deliliğiyle bizi ana-baba yerine koymazsan, onlar gibi başına buyruk, kendi bildiğince yürürsen, bize üzüntümüzden ölmek kalır. (Mendilini gözlerine tutar. Zeynep üzüntülü bir şekilde yere bakarak, elindeki kâğıdı parçalayarak oturur.) Abilerin, bizim bütün hayatımızı zehirlediler, kendilerini zehirledikleri yetmiyor şimdi de seni etkilemeye çalışıyorlar, seni zehirlemeye çalışıyorlar…

Zeynep: (Meryem'in sözünü keserek) Anne, lütfen abimler hakkında böyle sözler söyleme. Ben biliyorum onları… Ben biliyorum onların sizin ömrünüzü zehirlemeyi dilemediklerini… Siz onları anlamıyorsunuz…

Meryem: (Öfkelenerek) Bulmuşlar bir söz: "Anlamıyorsunuz" diyorlar. İşte sen, anlıyormuşsun, bizim sözümüzü dinle, ana-baba duası al. (Tavrını yumuşatarak.) Kızım, kızım, şimdi sen de abilerin gibi bizi kusurlu görmeye başladın…

Zeynep: (Yumuşak bir tavırla) Anne, ben size kusurlu demedim ki. Abimler de size kusurlu demiyorlar, anne canım, bana niçin böyle sözler söylüyorsun? Niçin beni böyle cezalandırıyorsun? Ah, anne, bugünlerde benim yüreğimin nasıl kaynadığını bilseydin, ne acılar yuttuğumu bilseydin, merhametle davranırdın.

Meryem: Ana-baba her zaman çocuklarına merhametle davranır. Siz bize merhamet edin. Siz birazcık bizim sözümüzü dinlemeye bakın. (Biraz sessiz kalırlar.) Sen gençsin şimdi Zeynep, dünyayı görmemiş, bilmiyorsun. Abilerinin Rus misyonerlerinden duyduğu söylediği her söze inanıyorsun. (Biraz sessiz kalırlar.) Bak, şimdi sözü uzatmadan konuşmak gerek. Ben dünkü cevabını babana söyledim. O çok şaşırdı: "Yiğidin neresinde ne kusur bulmuş?" dedi. "Yiğit uyumlu, çalışkan, dinine bağlı, yakışıklı, genç" dedi. "Ona varmayacak da yırtık ayakkabılı, kartuzlı[245] damat bulup da ona mı varacak acaba?" dedi. Baban senin böyle karşı çıkışını Aziz

[245] Gölgeliği sert şapka.

akılsızından biliyor, o yüzden sen her karşı çıktığında, "onlara bugün evden çıkıp gitmesini söyleyeceğim", dedi.

Zeynep: Bana Aziz abimin "Abdurrahman'a varma" dediği yok. Ben ondan fikir aldım, o da kendi bildiğince Abdurrahman'ı bana anlattı. O uyumlu, dinine bağlı, genç yiğit dedi. Lakin pek geri, "Hakiki bir Tatar" dedi. Babamın abimi kovmasına ben pek şaşırdım. Benim için onu neden suçluyor?

Meryem: Bu sözlerine babanı da, beni de inandıramazsın. Burada bütün iş Aziz'in elinde. Senin karşı çıkman, Aziz'in seni etkilemesinden. Yoksa niye varmayışının sebebini söylemeyesin, yiğidin neyini beğenmediğini niye söylemiyorsun?

Zeynep: Yiğidin neyini sevmiyorsun diye sormuş olsanız, söylerdim. Ben onun "Hakiki Tatar"lığını sevmiyorum, bizim cahil Tatarlarımız kadınlarına oyuncak diye, kendilerine hizmet ettirdikleri borçlu cariye diye bakıyorlar. Abdurrahman da o "Hakiki Tatar"lardan birisi. İşte ben bunları görerek ona varmak istemiyorum.

Meryem: (Öfkelenerek) Bu sözleri annene söylerken biraz utanman gerek. Erkeğine hizmet etmen gerekir-miş! O yüzden Müslümanları sevmiyor-muş! Utanman gerek Zeynep, utanman gerek! Rus kızı olmayı mı istiyorsun? Onların erleri, kadınlarına hizmet ederler, onların dinleri böyle, senin de onlar gibi olasın geliyor herhalde…

Zeynep: Anne, biz birbirimizi anlamıyoruz…

Meryem: Sözleri bitince, anlamıyoruz demeye başlıyorlar. Yok, biz sizi çok iyi anlıyoruz, sözlerinizin nereye varıp gittiğini dil adabınız söylüyor: Size din-diyanet gerekmiyor, siz üç günlük dünya için bütün ahireti unutursunuz, siz fani dünya için ana-baba gönlünü incitmekten korkmuyorsunuz.

Zeynep: (Sakin bir tavırla) Anne, sen kendin zorla söylettirdin, şimdi kendin hakaret ediyorsun. Bu hakaretlerini işitmemek için, daha önce söylemek istememiştim.

Meryem: Sen söylediğin sözlerden vazgeçmiş değilsin. Tamam, böyle devam et. Abilerinin bizi ağlattıkları yetmemiş gibi sen de başına buyruk yürüyüp, bizi rezil et. (Ağlar.) Hüda bize ahlaklı evlat görmeyi nasip etmemiş. Baban, Aziz'i kovarım deyince, ben karşı çıkmıştım. Şimdi ben de razıyım. Hepinizi kovsa da razıyım. Siz bizi ana-baba yerine koymuyorsunuz… (Çıkıp gider. Zeynep bir-iki dakika aynı halde kalır.)

Zeynep: (Kendi kendine sakince düşünür.) "Hüda bize ahlaklı çocuk görmeyi nasip etmemiş", "Hepinizi kovsa da razıyım", "Siz bizi ana-baba yerine koymuyorsunuz" dedi annem. (İki dirseğini masaya koyup, yüzünü elleriyle tutar.) Bu sözleri o hakiki itikadıyla söylüyor, bu sözlere bütün kalbiyle inanarak bakıyor, ana- evlat bağlılığını unutmaya gayret ediyor; bizim hissiyatımız, bizim itikadımız onun bu kadar onurunu kırıyor… (Sessizce ağlar.) Niye okudum, niye ben babamların itikadından, onların hissiyatından uzak kaldım? Bilmiyorum, bilmiyorum… Ben şimdi ne kadar gayret etsem de, ne kadar üzülsem de, onlar gibi düşünüp, onlar gibi inanamıyorum… Ah, niye okudum, niye diye şu Tatar fikirlerinden başka fikirlerin varlığı, onların fikirlerinin tamamen gerici düşünmeme sebep olduğunu bildim, anladım? Onlar bana gerekiyor muydu? Binlerce Tatar kızı gibi, baba ve anaya faydası olmuş da bana da faydası olur deyip itikat etmiş biri olsam, bugünkü ağır hisleri yaşamamış olurdum. (Ağlar.)

Kapıdan Aziz girer. Zeynep gözlerini siler ve gitmeye hazırlanır.

Aziz: (Oda boyunca yürüyüp, aceleyle) Zeynep nereye kaçıyorsun? Seninle konuşmam gerek, bir-iki saate evden gidiyorum.

Zeynep:(Gelip iskemleye oturur.) Hepsini duydum. Senin bir-iki saate gideceğini de duydum. Lakin şimdi benim bir şey söyleyecek, söylediğini de anlayacak halim yok, bir şey düşünemiyorum, bir şey de anlamıyorum… Başım dumanlı…

Aziz:(Aceleci bir tavırla) O kadar kafanı karıştıracak bir şey olmadı.

Zeynep: Nasıl olmadı? Seni, beni şimdi kovuyorlar.

Aziz: Bir gün benim kovulup gideceğimi hepimiz de biliyorduk. Onun bugün olacağı çok doğal iş. Onlar bir taşla iki kuş vurmak istiyorlar; beni cezalandırıyorlar, seni de korkutuyorlar… Annem sana neler söyledi?

Zeynep: Ne söylediğini tahmin edersin. Siz bizi ana-baba yerine koymuyorsunuz, dedi. Aziz'i baban kovacak deyince, ben karşı çıkmıştım, şimdi hepinizi kovsa da razıyım, dedi. Ağlıyor, tüm kalbiyle de endişeleniyordu.

Aziz: Sen ne cevap verdin?

Zeynep: İlginç soru! Ne diye cevap vermek gerek? Bizim hangi delilimiz onları inandırır, onların hangi delili bizi inandırır?

Aziz: Hayır, ben bunun gibi bir cevap demiyorum. Abdurrahman'a varma konusunda kesin bir şey söylemişsindir, bunu soruyorum.

Zeynep: Bir şey söylemedim. Aslında söyledim de diyebilirim, varmıyorum, dedim. Lakin şimdi de kendi kendimi anlamıyorum… Abi, şimdi konuşmayalım, ben acaba ne yapıyorum, aklım karışıyor… Ben şimdi bu yolda kendi sözümde kalsam da, bir ara yenileceğimi fark ettim. Tatar kızı olduğum için gelecekte göreceğim trajedilerin hepsini düşündüm. Abi, ben nasılsa senin yanına gelirim. O zaman konuşuruz, şimdilik yeter, yeter. (Yerinden kalkıp, gözlerine mendilini tutar, hızlıca çıkıp gider.)

Aziz gelir, Zeynep iskemleye oturmuş. Hüzünlü bir köy türküsünü ıslıkla çalar.

Aziz: (Kendi kendine) İşte sana sürpriz! Ne kadar güçsüzlük! Annemin etkisini, temizleyemiyorum. Üç yıldan beri kendi fikirlerimi savunup anlattığım bir kıza bugün –en gerekli zamanda- gönlündeki ağırlığı alamıyorum. Evet, alamıyorum! (Başını ellerinin üstüne koyup biraz öylece kalır. Sonra kalkıp) Zeynep'i düşünerek, kendimi düşünerek, babamları düşünerek bütün Tatarlara düşünerek bağırıp ağlardım! Lakin kendimden utanıyorum.

Yusuf girer.

Aziz: (Yusuf yanına gidip, sırtına vurur.) Yiğit, şu duvarları titretecek kadar bağırıp ağlasam güzel olur mu?

Yusuf: (Gülerek) Götürüp hastaneye yatırırım.

Aziz: Bunlar saçma. Ali'yi gördün mü?

Yusuf: Gördüm. Sana dediği yatağı odasına getirdi. Ali bugün tiyatroya gidecekmiş, şimdi sana da bilet almaya gitti.

Biraz sessizce beklerler.

Aziz: Söyledim ben sana Zeynep yenilecek diye.

Yusuf: Gerçekten evlenmeyi kabul etmiş mi?

Aziz: Orası belli değil, lakin annemin açıklaması onu bugün tamamen üzmüş, tarafsız da konuşamamış.

Yusuf: Kötü. (İskemleye oturur.) Sen eşyalarını kendinle alıp götürmezsin değil mi?

Aziz: Hayır, onları sen ulaştırırsın. Kalan kıyafetleri, kitapları, yatağı. Hepsi kutuya sığar mı?

Yusuf: Elbette.

Zeynep girer, elinde kâğıda bürüdüğü bir şey. Yusuf, doğruca ve meraklı bir şekilde ona bakar. Zeynep hemen elinde bürüdüğü şeyi Aziz'e uzatır ve kendisi çıkıp gitmeye yönelir.

Aziz: Bu ne?

Zeynep: Sana benden bir hediye. (Gitmek için yönelir.)

Aziz: Zeynep, dur hele, nereye kaçıyorsun? (Hediyeyi açar, içinde altın bilezik, broş, yüzükler.)

Yusuf: Gerçekten ne yapıyorsun Zeynep?

Zeynep: (İskemleye oturur.) Ne yaptığımı ben de bilmiyorum abi.

Aziz: Zeynep, bunları bana niçin veriyorsun?

Zeynep: Senin şimdi paran yok. Onları satarsın işte. İki-üç yüz sum paran olur.

Yusuf: Zeynep, ver elini. (Elini uzatır.) Abin adına ben sana teşekkür ederim.

Aziz: (Paketi masaya koyup) Teşekkür ederim Zeynep, senin elinden geleni yapıp bize yardım ettiğinden şüphe etmiyorum. Lakin şimdi bu hediyeyi kabul de etmem.

Zeynep: Abi, canım, lütfen al. Bana onlar lazım değil, ama sana, okuyan birine para lazım.

Aziz: Teşekkür ederim Zeynep, bana şimdi para lazım değil. Aldığım bir işim var, onu çalışıp bitirince param da olur. Belki ihtiyacım olursa, o zaman sorar alırım.

Sahne arkasından Hüseyin'in öfkeli sesi işitilir.

Hüseyin: Zeynep bu şeytan dersi almaya tekrar onların odasına girmiş. (Sahneye girer.)

Zeynep ile Yusuf gitmeye koyulur.

Hüseyin: Durun, babanızdan kaçmayınız, babanız yemez sizi.

Zeynep gönülsüzce önceki yerine gelip oturur. Yusuf ayakta kalır.

Siz, bizim sözümüzü duymamak için, hep kaçtınız. Artık yeter, artık bu yola biz de söylenecek sözümüzü söyleyelim. (Biraz sessiz beklerler. Aziz ile Yusuf'a bakarak.) Hoş, niye cevap vermiyorsunuz?

Yusuf: Mantıksız sözlere cevap verilmez.

Hüseyin: Öyledir öyle. Cevap verilecek sözler değildir. Doğru söze cevap verilmiyor aynen… (Zeynep'e bakarak) Git şimdi, anneni çağırıp gel.(Zeynep çıkar. Meryem ile girerler. Hüseyin Meryem'e kendi yanından yer gösterir.) Otur, annesi şuraya. (Evlatlarına bakarak) İşte, evlatlar, biz yaşlandık artık. Bizim, her gün, her gün sizinle bağrışarak, tartışarak zamanımız geçti. İşte anneniz. Bu zavallı sizin kaygılarınızla bütünleşerek ihtiyar bir kadın olup gitti. İki-üç yılda on yıl birden yaşlandı. Ben elli dört yaşımdayım, benim gibi kişilerin bugün saçı, sakalı ağarmamış. (Sakallarını tutup göstererek) İşte siz benimkini ağarttınız. Biz sizin için elimizden gelen her şeyi yaptık. (Aziz ile Yusuf'a bakarak) Sizi pişkadem[246] olana kadar medresede okuttuk. Eş-dost hepsi işe koymak için tavsiyede bulunsalar da ben, nihayetinde bize duacı olurlar diye, insanların sözüne bakmadım, genç iken işe koymadım. Sonra biraz Rusça okuyalım dediniz. Ben ona da razı oldum. Para esirgemedim, bir işe girin demedim, okuttum. Genç iken işe koymamanın kıymetiyle, bir işe tutunurlar, ihlas ile çalışırlar, bana yardımcı olurlar dedim. Siz bunun kıymetini bilmediniz. Siz, bizim razı olmadığımız şeylerle yaşayıp, yırtık ayakkabılı insan olmaya başladınız. Ben, bunu da Hüda yazmıştır, belki millete faydalı insan olup çıkmaları için bir görevliydim diye düşündüm. Lakin siz günden güne kuralların dışına çıktınız, günden güne din-diyaneti eleştirip, günden güne Ruslaştınız… Biz sizin hakkınızda ne sözler işitmedik, ne aşağılanmalar görmedik…

Meryem: (Ağlamaklı bir sesle) Bir gün Mahire abıstayların hediye meclisinde onların bu işlerini yüzüme vurdular, yer yarılsaydı yere girmelik ettiler. Şimdi yeme-içmeye çıkmaya ödüm kopuyor, insan içine çıkmaya utanıyorum…

[246] 1.Tekkelerde şeyhin yardımcısı sayılan derviş.2.Mezuniyetinden sonra da medresede yaşayan talebe.

Hüseyin: Duyuyor musunuz bunları? Görüyor musunuz annenizin gözyaşlarını? (Aziz'e yönelerek) İşte bunların hepsi de senden kaynaklı, hepsi de senin bize gösterdiklerin. Yusuf'u sen işten çıkardın. Şimdi de Zeynep'in aklını karıştırıp bize karşı başkaldırtıyorsun.

Yusuf: (Aziz'e bakarak) Abi, ben seni kıskanmaya başladım. Sen istediğin bir işte çalışmış, son derece güçlü biriymişsin şüphesiz…

Aziz: (Yusuf'a) Babamın sözünü kesme…

Hüseyin: (Yusuf'a) Bana abinin kim olduğunu öğretme! Ben onu sana sormayacak kadar iyi biliyorum. Aziz başarısız değil, iyi olmaya çalışsa, olamayacak çocuk değil. Lakin o bütün gücünü, bütün zihnini bozukluğa vermiş… (Biraz susar.) Ben şimdi hepten aciz kaldım, hepten dünyadan, hayatımdan bezdim. Biz bu yaşımıza kadar görmediğimiz şeyleri sizden gördük. Duymadığımız şeyleri sizden duyduk. Bizim evimizde taharetsiz, namazsız insanlar yoktu, sizden sonra biz bunu da gördük. Bizim evimizde başı açık oturan kimse yoktu. Sizden sonra onlar da oldu. Bana artık eş-dost arasında görünecek yüz bırakmadınız. Müslümanlar arasında hangi fitne-fesat varsa siz ona yürüyorsunuz. Hangi dine, İslam'a karşı olan iş varsa siz ağzınızı açıp onu övüyorsunuz. Biz şimdiye kadar bu işlerinizde sabırlı olduk da, artık sabredecek halimiz kalmadı. İnsanların gözünde aşağılık olup, Hüda karşısında günahkâr olup gittin, yeter doyduk artık… (Aziz'e yönelerek) Bizim evimizdeki bu işlerin hepsinin başı sensin! Bu işler yüzünden annenin ve benim dökülen gözyaşlarımın hepsi sana düşecekler. Bu beddualar tutmaz diye düşünme, Hüda sabır eder, eder de ondan sonra hakir kılar. Sen kimlerden beddua almadın ki. Miting yapmış şakirtlere üstatlarının bedduası, başkaldıran çocuklarına anne-babalarının beddualarını, bütün Müslümanların tiyatroculara okuduğu lanetleri, bütün Müslümanların dini aşağılayıp, Ruslaşmış kimselere söyledikleri kahırlar senin başına da gelecek. Onların hepsinin başları sen ve senin yoldaşların…

Yusuf: Baba ben, yeni söz söylersin diye beklemiştim. Lakin söylediğin sözlerin hepsi bizim kırk bir kere dinlediğimiz sözler olup çıktılar.

Aziz: Yusuf, neden babamın sözünü kesiyorsun?

Hüseyin: Kendi öğrettiğin tavır, onun ana-babaya karşı gelmesini sen öğrettin. (Yusuf'a bakarak) Sen yeni sözlerini abinden öğrenirsin, bizim sözlerimiz daima aynı olan eski sözler, şeriat sözleri onlar. (Biraz bekler.) Yusuf'un dediği gibi, bu sözleri biz size kırk bir kere söyledik, siz onları anlamaya gayret etmediniz. İşte Aziz, uzun lafın kısası şu: Eğer sen bizim evimizde bizim nimetimizi yiyeceksen, Müslümanca yaşayıp bizimle kalırsın. Yok, ben öyle kalamam diyorsan, o vakit Hüda ak yol versin. Sen de bizden kurtul, biz de senden kurtulalım. Sen çıkıp gidince (Zeynep ile Yusuf'u işaret ederek) onların aklını başına nasıl geri getireceğimi ben biliyorum.

Meryem: (Ağlamaklı bir halde) İhtiyar!

Zeynep gözlerine mendil götürüp, sessizce ağlar. Aziz düşünceli bir hal ile oturur.

Hüseyin: (Yerinden kalkıp Meryem'e) Haydi ihtiyar, çıkalım, bizim sözümüz bitti artık.

Aziz: (Yerinden kalkıp) Merhamet edip, sadece bir-iki dakika sabrediniz. Ben çıkıp gidince, belki hemen gelmem, belki de bir daha uzun süre sizinle konuşamam. Mahkemelerde bir adet var: Suçlu kişiye son sözlerini söylemesi için izin verilir ve hüküm verildiği zaman onu hafızalarına kaydederler.

Hüseyin oturur. Yusuf ayakta kalır. Her biri sadece Aziz' bakar.

Hüseyin: Dinliyoruz, ne söylemek istiyorsun?

Aziz: Söylemek istediğim şey benim kovulup gitmem hakkında değil, çünkü sizin evinizde, sizin himayenizde yaşayan kişiye siz dilediğiniz şartları uygulayabilirsiniz. Beni "dinsiz", "bozuk", "bütün fitnelerin başı" diye hor gördünüz. Ben bunlara da itiraz etmek istemiyorum. Hatta kısmen bu sözler için teşekkür etmeyi de borç bilirim. Çünkü sizin "fitne" diye atıp tuttuğunuz şeylerin pek çoğu bütün Tatar halkının eski, ölü hayatından ayrılmışlığın alametleri. O fitnelerin başı diye adlandırmanız da, bütün

Tatar milletinin eski, cansız hayatından çıkan insanların dediği sözler olduğunu gösteren, pek övülecek söz.

Hüseyin: Ah, utanmaz, babasını nasıl aşağılıyor. (Ayağa kalkmaya yönelir.)

Aziz: Affediniz baba, siz konuştuğunuzda ben sözünüzü kesmedim. (Hüseyin yeniden oturur.) Benim sizi aşağılamak gibi bir niyetim yok, zaten ben böyle bir şey yapamam. Çünkü sizin beni sevmeyişinize bakmayacağım, ben sizi seviyorum, size saygı duyuyorum.

Hüseyin: Nasıl saygı gösterdiğin belli oluyor.

Aziz: Merhamet edin, lafımı bitirmeye izin verin.

Hüseyin: Söyle, söyle, biz tutamayız senin ağzını.

Aziz: Ben size saygı duyuyorum, lakin o saygı benim şahsi hürriyetimden bir şey kaybettirmiyor. Ve kaybetmek için de gerekli değil. Ben kendimce düşünüyorum, kendimce inanıyorum, kendim muvafık gördüğüm kadar dünyada yaşamayı diliyorum. Siz kendi inançlarınızı, kendinizin dünyaya bakışınızı, kendinizin yaşadığı gibi bize geçirmeye çalışıyorsunuz, bizim bütün hürriyetimizi hatta ruhani hürriyetimizi kaybettirmeye çalışıyorsunuz.

Hüseyin: (Öfkeyle) Utanmaz, utanmaz, dindar olun demek- insanın hürriyetini kaybetmesiymiş, ha?

Aziz: Dindar olunuz demek insanın hürriyetini kaybetmek demek olmuyor, lakin siz her kime dini kendinizce, fiiliyata döküp anlatmaya kalktığınız için, bizi fakat ruhani dine ruhani şey-ideal diye baktığınız için dinsizler diyorsunuz, lakin biz dinsiz değiliz. Bizim dinimiz "idealimiz", sizinkine baktığımızda daha ruhani, daha üstün. Baba, siz bize dar çerçeveli, hayatı ezen eski Tatar hayatına döndürmek için, şunu tasdik ettirmek istiyorsunuz; siz bizim ömrümüzü de kendinizinki gibi bataklığa çekmeye

çalışıyorsunuz. Lakin biz buna razı olmuyoruz. Biz kendi ömürlerimize acıyoruz, sadece bu da değil, bu bataklıkta olduğunuz için size de acıyoruz...

Hüseyin: (Ayağa kalkmaya başlar.) Bize acımayın biz elhamdüllillahi rabbilalemin, üç günlük dünyayı ahiretle değiştirmeden, heybetli ömür geçirdik. (Çıkmaya yönelir.)

Aziz: Merhamet edip bir dakika sabredin lütfen daha benim sözüm bitmedi.

Hüseyin ayaktadır ve gitmez.

Aziz: Yanlış düşünüyorsun, baba. Bütün ömrünüz boyunca "abi-kardeş" fikrinin dediği şeye ibadet edip, kendiniz için bütün insanlığı kaybettirecek adetler üretmek, bütün hayatınızı bunun altında ezip, hürriyetin, hür düşünmenin lezzetini bilmeden geçirdiğiniz günleriniz, yıllarınız bence, pek gönülsüz, pek manasız, pek hasretle geçirilen zamanlar.

Bu sırada Hüseyin masa üstündeki paketi gelip karıştırmaya başlar.

Hüseyin: Aha, bu ne bu? Kız kardeşinin takılarını toplayarak çıkmaya mı çalışıyorsun? Annesi gel bak bunlara.

Meryem gelir.

Zeynep: (Yerinden doğrularak, gergin bir hal ile) Onları abime ben verdim. O onları kabul etse ben sevinirim.

Meryem: (Şaşkınlıkla) A çocuklar, çocuklar!

Hüseyin: (Meryem'e) İşte, gördün mü, o ne için Zeynep'i etkiliyormuş?

Zeynep: (Gayretli bir hal ile) Abimi tahkir etmeyiniz. Abim sizin düşündüğünüzden çok daha ali, çok daha iyi.

Meryem: (Ağlayarak) Ne yapıyorsunuz çocuklar, babanızı aklından edeceksiniz şimdi.

Hüseyin: Ben şaşkınım şu an, ne istiyorsanız onu yapın. (Hızla çıkıp gider.)

Zeynep yüzünü masanın üstüne koyup ağlamaya başlar, Meryem çıkmaya yönelir.

Aziz: Anne, sabrediniz, benim size de bir-iki sözüm var.

Meryem şaşkınlıkla bakakalır, çıkıp çıkmayacağını bilmeyecek halde bir kapıya gelir, bir geri gider.

Meryem: Ah, çocuğum, çocuğum niye babana bu kadar katı sözler söylüyorsun?

Aziz: Anne, bu sözleri sen mi söylüyorsun? Babam beni, son sözlerinde, zorbalık yapan insanlar gibi olmakla itham etti. Ben yine de ona katı sözler söylemedim, yine de beni suçlu görüyorsun. Bizim şimdiki bozulmuşluğumuza sen baba ile evlat arasındaki ilişkiye bozulmuş gibi bakma, eski ile yeni hayatların çekişmesi gibi bak. Böyle bakarsan, benim suçlu olmadığımı anlarsın. Siz kadınların, bu savaşta –eskilik ile yenilik savaşlarında- bizim tarafımızda olmanız, yeniler tarafında olmanız gerekiyor. Çünkü eski Tatar hayatı bütün kadın-kız sınıfı cariye olarak ayırmış, bütün kadınları-kızları erkeklerin keyfi için kukla yapmış, bütün kadınları-kızları insanların her birinde var olması gerekli haklardan mahrum etmiş! Anne, sen kendi ömrün boyunca gördüğün bu eksikliklere alışmış olsan da, bir kere iyice düşünsen, bütün kadın-kız sınıfını bu kadar hor gören eski Tatar hayatına bağlılık duyamazsın. Böylece, siz kadınlar, bizimle bir olmaya, eski Tatar hayatını yıkmak için borçlusunuz, çünkü o sizin en büyük düşmanınız, sizi en çok tedirgin eden şey…

Meryem: Böyle sözler söyleyeceğine, sen benim sözümü dinleseydin, ben sana rahmet verseydim.

Aziz: (Zeynep'e) Zeynep, sana sadece bir söz söyleyeceğim, eğer bununla amel edecek cüretin varsa, Tatar hayatının pek çok haksızlıklarına karşı durursun. Sen de erkekler

gibi insansın. Onlarda olan hakların hepsi sende de var. (Aziz, yerinden kalkarak, şapkasını alıp kapı eşiğine doğru giderek) Hoşça kalın, benden yana üzülmeyin!

Meryem(Ağlayarak) Aziz, bize acımıyor musun?

Aziz: Ben hepimize acıyorum, biz hepimiz de acınacak haldeyiz! (Çıkıp gider.)

Zeynep bağırarak ağlar. Meryem sessiz bir şekilde ağlar, Yusuf gezinir.

Yusuf: Evet! Biz hepimiz de acınacak haldeyiz!

Perde düşer.

EŞİTSİZLER ÇEVİRİ METİN

Piyes üç perdedir.

İlk perdede oyuna katılacak kişiler:

Safıy Nasıybullin: Kısa boylu, ak saçlı, eski Avrupa tarzı giyinen, Kazan tüccarı, 50-55 yaşlarında.

Saliha: Onun hanımı, eski Tatar tarzıyla giyinen, gençliğinde güzel olduğu tahmin edilen bir kadın, 50 yaşlarında.

Ömer: Onların oğulları, yeni Avrupa modasıyla giyinen, bu perdede kelepüşü[247] olan, 27-28 yaşlarında biri.

Selime: Nasıybullinların kızları, 19 yaşında.

Rukiye: Nasıybullinların küçük kızları. Bu perdede 16. yaşında.

Ali: Nasıybullinların küçük oğulları, 12 yaşlarında.

Mahruy: Yüzü çilli, cilveli; Rukiye ile aynı sınıfta okuyan bir lise öğrencisi. Küçük bir yerdeki küçük dereceli bir memur kızı, 17-18 yaşlarında.

Aliyev: Ticaret okumuş, vefat etmiş babasından çok büyük miras almış bir yiğit. Babasının biricik ve kıymetli oğlu, 17-18 yaşlarında.

Yiğit: Kazaki[248] ve kelepüş giyen, zeki lakin biraz maskara tipli, 25 yaşlarında.

Vaka Kazan'da Ekim Devrimi'nden önceki yıllarda geçer.

[247] Kelepüş: Genellikle büyük şapka içine giyilen kadife başlık.
[248] 1.Eski Tatar askeri üniforması. 2.yensiz kaftan.

BİRİNCİ PERDE

Orta halli Tatar tüccarının evinin salonu. Duvar beyazımsı zeminde büyük desenli kâğıtlar ile donatılmış. Salonun bir köşesinde piyano. Duvarlarda insan suretinin olmadığı manzara resimleri. Büro masası gibi bir masa üzerinde Tatar ve Rus gazete yazarlarının bazılarının resimleri asılı: Tukay'ın resmi büyük tarafta, diğerleri açık mektuplarda. Ömer, oradaki masanın yanındaki sandalyeye bir yanıyla oturup, Tatarca bir gazeteyi dikkatle okur. Kapının birisinden Saliha abıstay[249] girer.

Saliha: Hayret ediyorum şu an, şu Rukiye ile birlikte olmana. Ciddi konuşmaya başlarsan, kendisinin hoşuna gider.

Ömer: Selime mi?

Saliha: O olmayacak da kim olacak?! Hizmetçi kız gidince, iki gün onlar mutfak çevresinde normalden fazla meşgul olmak zorunda kaldı da: "Rukiye okumaya gitti, e ben hizmetçi kızın yaptığı hizmeti yapıyorum." dedi. Ben de: "Rukiye mi suçlu yani lisede olduğu için" dedim. "Beni de erkenden verseydiniz, ben de lisede olurdum, kendiniz zamanında okumayı bırakmışsınız da, şimdi benim başıma kakıyorsunuz." dedi. Bir de başa kakmak için söylemediğime ikna olsa, hep Rukiye ile yardım ettiğine sadece keyfimin gittiğini söyledim de…

Ömer: Hizmetçi kız almak gerek artık, anne, acilen.

Saliha: Elbette alırdım da şimdi, gerekli günlerde sadece bulmam mümkün mü onu? (Biraz durup) Oradaki hizmetçide de, işte de değil hikmet! Fakat hiçbiri Rukiye'yi sevmiyor… Bu yıl haddinden fazla huysuzlandı Selime…

Kapıdan Rukiye girer, tabii ki kızarmış yüzü ve elleriyle onun şimdi dışarıdan, soğuktan gerginleştiği görülür. O başındaki lise formasının şapkasını da çıkarmamış.

[249] 1.Molla hanımı. 2.Din okullarında ders veren kadın hoca. 3.Hanımefendi.

Rukiye: (Hafif adımlarla girer, hızlı bir şekilde) Anne, canım, ben çok yoruldum, çok acıkıp geri geldim. (Şapkasını çıkarır, masanın birisine bırakır.)

Saliha: Hadi çıkıp ablana yardım et, yemeği hızlıca yetiştirirsiniz. Baban da gelir şimdi. Ablan da sinirlenip duruyor… Şapkanı orada bırakma, kendi eşyanı kendin toplamıyorsun diye ablan sinirleniyor.

Rukiye: (Nazlanarak) Ay, anne canım, ben sanki çok üşeniyordum. Sevimsiz abla! O şimdi böyle olur: Kız kardeşim yorulup gelmiştir diye düşünmez, sofrayı hazırla, der. (Üşengeç adımlarla çıkıp gider. Kapı arkasından onun "Sevimsiz abla canım!" diye bağırması duyulur.)

Ömer: (Sıkılıp, gülümseyerek) Bizim Rukiye'nin kendisi de çok derviş. İşte konuşup duruyor, şapkasını burada unutup gitmiş!

Saliha: Yorulmuştur da, acıkmıştır da işte… Hayırlısı, bunun gibi işlerde kendi de pek dağınık zaten.

Selime girer. Açık başlı, beyaz önlüklü.

Selime: Anne, Rukiye'n acıkıp gelmiş, yorulup gelmiş, sen onu yine arkasından da sevmemiş, saçından da okşamamışsın. (Biraz durur.) "Sevimsiz abla, neden ben gelene kadar yemeği hazırlamadın?" dedi. Kendi de hazırlasın, sadece okula gidip, süslenmekle iş bitmiyor.

Ömer: (Sakin bir tavır ile daha da uzatarak) O yorulmuştur şimdi, Selime?

Selime: (Hemen) Evet, ben de yoruldum. Bugün gün boyunca mutfaktan çıktığım yok. Akşam öğretmenim gelecek, e derslerimi hazırlamamda öncelik yok. Size göre benim okumam okumak da değil, imtihanda başarısız olursam, ondan sonra okumamı başıma kakarsınız…

Ömer: (Selime'nin sözünü keserek) Bana söylüyorsan, ben hiç başına kakmam… Sana onun imtihanı çok mu gerekli? Bilgisi gerek, bilgisi! Bence, böyle de sen boşuna lise eğitimi alıyorsun. Sen Rusçayı, Almancayı iyice öğrenip ondan sonra muhasebe kursuna gidip, bana yardımcı olursun… Ben şimdi optiğimde Almanca öğrenmiş bir personel çalıştırıyorum, sana da uygun olsa, ne güzel olurdu… Selime, acaba ciddiye alıp bıraksan mı? Ben sana ta geçen yıldan söyledim: Böyle olmayacak, bu yıl böylece bırakalım…

Selime: (Abisinin sözünü keserek) Bıktırdın artık şu benim liseyi okumama takılmandan… Rukiye'ye niye takılmıyorsun?

Ömer: Ben hiçbirinize de takılmıyorum, ikiniz de bana aynı kız kardeşsiniz. Ben tamamen fikir veriyorum… Rukiye çocukluktan liseye verildi. O aynı şekilde devam etsin… Rukiye bu tabiatıyla da daha nasıl olacak? E, bence sen benim işimde önde gelen yardımcı olurdun. Sen şu anda ünlü bir ticaret insanı olabilirdin.

Selime: (Abisinin sözünü keserek) Rukiye nasıl olacakmış… Bir de nasıl olmayacakmış: Bir de lise öğrencisi olup, evde olan kişilere saygısı bitmiş, bütün işlerden eriniyorum, diyerek sadece kurtulmayı öğrenmiş, nasıl olacakmış o bir de…

Ömer: (Biraz kızarak) E değil tabii ki, lütfen Selime! Bu şekilde Rukiye'ye lise eğitimini çok görmene hayret ediyorum!.. Seninle benim zamanımızda tabii ki daha başkaydı. Bana medrese bitirtip, sadece Rusça ilkokulu tamamlattırdılar da işe yönlendirdiler, e bak Ali şimdi ticaret okuyor. Ben bunun için Ali'yi kıskanmıyorum ya da Ali okuyor, ben de okuyayım diyerek, ticarete hazırlanmam mı gerekiyor? Biz talihsiz zamanda doğmuşuz, e bizim kız kardeşlerimiz, erkek kardeşlerimiz talihli zamana denk gelmişler. Tabi ticareti bitirip, iyi bir Almanca öğrenmiş olsaydım, şimdi bana, optiğim için onun ne kadar faydası olurdu… Öyle olmamış, ne yaparsın…

Selime: (Abisinin sözünü keserek) Senin zamanın geçmiş, benimki de… Acaba bahara dört sınıfı verip, yeniden iki yıl hazırlanıp da bütün lise imtihanlarını mı versem?

Ömer: Ne deyim versin Hüda. Hepsini ben sana önceden söylüyorum: Bir gün sen kendin de benim nasihatlerimin doğru olduğunu anlarsın… Tabi Allah izin verirse, benim optik büyüyünce, o işin nasıl kazançlı bir iş olduğunu görürsün, orada öğrendiğin iş, hayatın açısından senin hayallerine baktığında daha mantıklı olduğunu kendinde görürsün… Kızlar lise hayatı için ne verir? Sen şimdi kurslara gitsen de, dersler olmaz. Liseden imtihanları verdiğinde yirmi iki, yirmi üç yaşına gelirsin… Kurslara gitmesen, bir öğretmenlik hakkın. Onunla ne yapacaksın? Almanca ile muhasebe oku. Ben sana kendim öğretmenlik maaşından daha fazla maaş veririm…

Selime: (Abisinin sözünü keserek) Ah, maaşın kendine olsun, lütfen. Sevgili kız kardeşin Rukiye'ye verirsin onu.

Kapıdan Rukiye aceleyle gelir.

Rukiye: Sofrayı hazırladım, acele ediniz! Abla, sevimsiz, sen de haydi.

Selime yanına gelip, onu gıdıklamaya çalışır. Selime yavaşça, lakin ciddi bir şekilde koltuğundan Rukiye'nin elini çeker.

Selime: Somurtma Rukiye. Kızlara somurtkan olmak yakışmıyor, yiğitlere somurtkan olursun.

Rukiye: (Ablasının yanından giderek) E, öyle nazlanıyorsan gerekmez öyleyse. (Abisinin yanına gelip, onun koltuğunun altına girerek) Abi, canım, acele et. (Gözlerini büyütüp, Selime'ye doğru bakarak) İşte, somurtmayan yiğit de buldum.

Saliha: (Tebessüm ederek bakar.) Evet, huysuzlanma, Rukiye… Huysuzlanmaktansa, oradaki şapkanı düzenli bir şekilde koy, kendi eşyalarını kendin toplamayı bilmiyorsun!

Rukiye: Biliyorum, biliyorum, anne canım, ben onu ablam toplasın diye yine de orada bırakıp çıkmıştım.

Saliha: (Ciddi bir şekilde) Çok uzatma dilini!

Selime: Okuldaki kız kardeşimin keyfinin yerine gelmesi için toplasam toplarım. Herkesten değerli kız kardeşime yalnızca ben saygı göstermezsem, ayıp karşılarlar.

Rukiye, abisinin koltuğundan çıkar, şapkasını kendisi alır ve çıkıp gider. Onun arkasından diğerleri de çıkıp giderler.

Sahne bir dakika boş kalır. Ömer ile bir yiğit girerler.

Yiğit: Ömer abi, ben vakitsizce geldim galiba, sizin yemek vaktiniz şimdi. Siz yemeğinizi yiyin önce, ben şurada oturup beklerim.

Ömer: Zararı yok, ben sonuna da yetişirim, önce konuşacaklarımızı konuşup bitirelim. Şimdi kardeş, ben seni niçin çağırdım: Benim optiğime şu an iş öğrenebilecek bir yiğit gerek… Benim bir Rus tezgâhtarım, bir ustam var, onların yanına yardımcı birisi lazım. İşe girecek kişinin de işi öğrenecek biri olması lazım. Bu iş, yerine getirildiğinde çok kazançlı, faydalı bir iş, bu yüzden ben o yere Tatar delikanlısı almaya karar verdim. Elinden her bir iş gelen Tatar delikanlıları Piçen Pazarı çevresinde un-tuz, ayakkabı başta olmak üzere ezilip bitmiş ticaretlere sadece girişiyorlar. Kazançlı, faydalı ticaretler, hünerli işler çevresinde Yahudi ve Alman sadece… Tabii, istersen, iş öğreneyim dersen, bu meydana girersin. Lakin önceden söyleyeyim: Ben iş bilmeyen kişiye çok ödeme yapmıyorum. İşi öğrendiğinde, tabii ki de ödemesi de artar… Bana o meydana girerim deyip nice yiğitler geldiler, lakin ben bu işi Tatar delikanlısına öğretmek istiyorum…

Yiğit: (Düşünceli bir şekilde) Ömer abi, nasıl bir iş bu? Eczane gibi bir şey mi diyorsun? Benim elimden gelecek bir iş mi?

Ömer: Yok eczane değil, optik. İşte bu gözlükler, doktorlara gerekli malzemeler gibi şeylerin tutulduğu bir yer. Sen Rusçayı iyi konuşabiliyor musun? Gayret etsen, benim dükkândaki yiğitlerin yanında çabucak kavrarsın. Dünyada akıllı Tatar delikanlısının yapamayacağı iş yok.

Yiğit: Aylık ödeme ne kadar Ömer abi?

Ömer: Sen şimdiki yerinden çok mu alıyorsun?

Yiğit: Otuz sum.

Ömer: Ben şimdi onun yarısını sadece verebilirim. İşi öğrendiğinde, kendin gerçek bir usta olunca, yüze de, daha fazlasına da çıkar. Şimdiki Portekizli ustama ben yüz som ödüyorum. Bir de senin işin verimli değil. Bu yıl otuz sum alsan, on yıldan sonra ancak kırka çıkar. Yiğit: (Bir parmağıyla biraz alnını ovup sonra) Ömer abi, o zaman ben babama bir danışıp bakayım… Ödemeni az görürler görmesine de, iş ümitli deyince, ne söylerler…

Ömer: Tamam, lakin cevabın yarından sonraya kalmasın. Sen olmazsan, başka birini çağırırım… Senin elinden iş gelir diye düşünüyorum ben. Buna dayanarak önce sana söyledim.

Yiğit:(Yerinden doğrularak) Teşekkür ederim Ömer abi… Ben yarın cevap veririm. (Vedalaşarak çıkıp gider.)

Biraz zıplayarak Rukiye gelip girer.

Ömer: Çok acıkıp döndüm diye diye bağırıp durdun. Sen yoksa doydun mu? Süt içip doymuş keçi yavrusu gibi zıplıyorsun…

Rukiye: Aynen doydum, doydum, doydum… Bugün yemek de güzel olmamış. Böyle söylemiştim, ablam kızmaya başlayınca ben de kaçtım.

Ömer: Akılsız şey! Pişirdiği için teşekkür yok tabii…

Rukiye: Ben onu hiç düşünmeden söyledim. Ablama gidip çarpacağı aklıma da gelmedi, abi canım.

Piyano önündeki iskemleye oturup onun tuşlarını karıştırıp, bir ses bulmaya çalışır.

Ömer çıkıp gider. Gerekli sesi bulunca Rukiye hızlı bir vals çalar, bu arada Saliha girer, valstan sonra Rukiye "Sakmar Nehri" şarkısını çalar.

Rukiye: (Çalmakta olan şarkıyı sonuna kadar çalar ve bitirir.) Sübhaneke Rabbikesini(sonunu) buldu.

Saliha: (İstemeden tebessüm ederek) Dinle aptal, öyle denilir mi?!

Rukiye: (Çocuklara özgü saflıkla) Nasıl anne? Öyle demek uygun olmuyor mu?

Saliha: Kuran'a karşı saygısızlık olur.

Rukiye: (İskemlesini piyanonun yanından uzağa iterek) Öyleyse, bitti, bitti, bitti anne: Tövbe estağfurullah.

Daha sonra iskemlesini önceki yerine getirip "Muhammedîye" ilahisini çalmaya başlar. Selime girer.

Selime: Bu akıllı kız piyanonun yanına oturmuş. Haydi, kızcağız, benimle kap kacak yıkamaya.

Rukiye: (Nazlanarak) E abla canım… Sen bugün kendin yalnız yıka… Hizmetçi kız bulunmazsa, yarın ben yıkarım. Eğer yarın da sen yıkarsan, ben sana şurada duran elbiseni kendim dikip bitirir sana veririm.

Selime: Tatlı dille konuşmayı bırak şimdi, kızcağız, acele et, elbisemi ben kendim de dikerim.

Rukiye: E abla canım, çok pis iş ya o, elden yağ kokusu geliyor sonra.

Saliha: (Yerinden doğrularak) E tartışmayın lütfen, kendim yıkarım. (Gitmeye koyulur.)

Selime: (Annesinin ardından yetişip) Dur şimdi, otur yerine. Kıymetli kızı için kendi pislenmeye de razı. (Rukiye'ye bakarak) Başkası devam etsin… Annem çalışsın çalışsın, kendi de sadece rahat olsun!

Rukiye: (Gözlerini yere eğerek, affedici bir ses ile) Yıkamaya başlayınca yağ kokusu gelmeye başlar.

Saliha: Ablana da öyle değil mi?

Rukiye: (Düşünür.) Hizmetçi kız bulunmazsa, yarın ben yıkarım… Benim yarın için piyano dersine de hazırlanmam gerek… Öğretmen geçen de kızdı: son zamanlarda az çalışıyorsun, dedi.

Çalmaya başlar. Safıy ile Ömer girerler.

Safıy: (Ağzındaki sigarasını alıp, dumanını çıkara çıkara) Sen işinden niçin çıkasın tam bilmeyen burnu büyük kişiye gereksiz yere ihtiyaç duyasın. Başta masraflarını küçük tutup işe devam etsen de, sevmek gerek. Denenecek iş değil, iki adamın var, onlar şimdiye çoktan yetişmişti…

Ömer: (Babasının sözünü keserek) Yok baba, sen bu işi bilmiyorsun. Bunun gibi işlerde ufak tefek masrafları kısıp, onunla kar etmek düşünülecek iş değil, yanlış iş. Bu Piçen Pazarı esnafının işi değil. Bu şekilde Alman ile rekabet, işi baştan geniş tutabilsen; olur, öyle yapmıyorsan, girişmeye de gerek yok…

Safıy: Giriştiğin şeyden ne çıkacağını da bilmiyorsun. Eskiden beri gelen, kendi kendilerini tanıtıp büyümüş firmalarla rekabetin sadece söylenmesi kolay olur. Hepsinden önce, daha az parayla işini daha fazla büyütmeye uğraşman… Ben bir de bunu uygun görmüyorum…

Ömer: Sen daha fazla parayla katılmış olsaydın, o zaman daha büyük parayla işe başlamış olurdum. O zaman Aysa ile birlikte iş yapmasaydım, kendi paramızla iş görmüş olurdum. İşte bu yıl altı aylık kârın yüzde on ikisini Aysa' ya verdim. Sen daha fazla para katmaya korkmamış olsan, o kar şimdi senin payına verilmiş olurdu.

Safıy: İki taraflı o. Yılda yüzde yirmi beş kar alması mümkün olmuş gibi, yıllık kattığın paranı elden çıkarmak da zor değil.

Ömer: Sen çok ilginç düşünüyorsun, baba. Dersin ki benim başımı at tepmiş, onlar da üç yıl düşünüp sonra başlamışlar. Biraz cesaretin de olmasa, o zaman esnaflıkla meşgul olanlara da gerek yok, paranı bankaya koyarsın da o getirdiği 4-5 yüzdelik faize ne aç ne tok kalırsın…

Safıy: Aklın toy şimdi, kardeşim senin! Çok kabarmaya başladığın için senden daha güzel yiğitler de gelmeye başladılar. Sen kendi paranla cesaretliysen, senin arkanda baban duruyor; e ben kendi paramla cesurmuşum, benim arkamda kimse yoktu. Ben sadece kendi hissemle değil(gözüyle Rukiye'yi göstererek) işte şu piyano çalıp, kulağı sağır ederek oturanların hisseleriyle de cesaretli oluyorum.

Rukiye çalışmasını bölüp abisinin yanına gelir.

Rukiye: Ne, baba? Ne? Ben kulakları sağır mı ediyorum?

Safiy: Yok kızım, abinle konuşuyoruz… Abin beni ticareti bilmiyor diyerek suçlayıp oturuyor.

Rukiye: (Canlanarak.) Baba, doğru işte, orada köy Rus kızlarına kalitesiz basma kumaşlar satıp duruyor bir de beğenilecek değil onlar. Tezgâhtarların da hep ne istersen başlarına yumuşamış hale gelen kelepüşlerini[250] giyerler ve yüzlerini buruşturup, basma kumaş ölçüyorlar da ölçüyorlar. Basma kumaşlarını söyledim yine,

[250] Genellikle büyük şapka içine giyilen kadife başlık.

bir kalitesi yok. Abimin hiç olmazsa, dükkânı güzel, alıcıları aydınlar, satış yapılan şeyler beğenilecek şeyler.

Safiy: Kızım abinin o şıklık düşkünü alıcıları sana ne veriyorlar, söylemekle olmuyor, ama kötü görünüşlü basma kumaşları alan köylü Rus kızlarının parasına işte sen şık giyinip, kolejlere para ödeyip, aç susuz kalmadan yaşıyorsun…

Rukiye: (Sakin bir şekilde) Tamam baba tamam öyle olsun, tövbe estağfurullah… Abimin dükkanının yeri de ne güzel, nasıl kaynayıp duruyor!.. Bir de yaza abim bana çok iyi bir fotoğraf makinesi hediyesi etmek istiyor.(Ömer'e bakarak) Öyle değil mi abi canım?

Ömer:(Gülümseyerek) Onsuz kurtulmak olmaz şimdi senden. Dilenciden daha iyi istiyorsun sen.

Safiy: Var git kızım, git şimdi buradan. İş konusunda konuşurken, söz kesiyorsun böyle… Yüzünü yere eğerek yürümek; kızların işi değil o…(Ömer'e) Öyle de ben sana kredi kartına böyle çok girmeni tavsiye etmiyorum.

Rukiye susup önceki yerine gider.

Ömer: Öyle çok girdiğim yok benim. Benim bütün kredim asıl sermayenin yarısı kadar ya olur ya olmaz. Sen tuhafsın baba, krediden korkuyorsun. Şimdiki zamanın esnafının tamamen onsuz olması mümkün değil. Sen bu kredi kartıyla iş yapmaktan korkup, yirmi beş yıllık esnafın işini de yüzde yirmi beşini genişletememişsin. Daha çağdaş esnaf olsaydın, bizim firmayı on hisse büyütürdü…

Safiy: Nasipten ötesi de olmuyor. Benim şu krediden korkumun arkasında, sana bir yıl içinde sermayenden fazlasına kredi açmış olmaları var. Çünkü Nasiybullinler ailesi, yirmi beş yıl iş yapıp, güven kazanmış: Safiyulla Nasiybullin'in oğlu onun ailesi kendi parası… O nerede? O babasının şu saf parasıyla iş yapıyor.

Ömer: Baba, diyorum ki, benim üç günden bankaya beş yüz sum ödemem var, şu güne kadar hazırlayıp yetiştiremezsem, sen tamamlar mısın?

Safiy: Sen sonradan onu hemen verir misin?

Ömer: Üç-dört günden sonra.

Safiy: Tamam, bakarız… Senin borcun varsa baban da var, e benim borcum olsa, kime sorardım. Kredi o…(Çıkmaya başlar.) Ben yavaş yavaş dükkâna gitmeye başlayayım. (Bir şey aklına düşmüş gibi durup Rukiye'ye bakar.) Rukiye git anneni çağır. (Rukiye üşenerek gider, gözlerini ona yönelterek) Anasına çekmiş, tembel. Diğer kızım bana daha çok benziyor.

Ömer: Benim vaktim geldi.(Çıkıp gider.)

Saliha girer. İkisi oda ortasında ayakta dururlar.

Safiy: Bak hele anası, sen kızlarının paltolarını tamir ettirmek gerek demiştin değil mi?

Saliha: Şöyle demiştim: şimdi paltonun tam zamanı geldi. Bugün de ne soğuk. Astarlıkları güzel tabii, belki sadece kaplansa da olur…

Safiy: Rukiye'ninkini bu yıl böyle yaparız. Selime için de ben kürk bakarım diye düşünüyordum.

Saliha: Olursa, ikisine de olsun, olmazsa birisine de olmasın. Birisinin olup ikincisinin kalsa, aralarında birbirlerine karşı öfkelendirmemek gerek. Selime'nin astarlığı Rukiye'ninkinden daha yeni.

Safiy: Daha yeniyse, satar onu. Selime kendi kıyafetini koruyarak giyer, Rukiye'ninki nasıl oldu öyle? Zararı yok, Rukiye'ye de koruyarak giymek için fırsat olur. Selime onun ablası, Rukiye her şeyde de ablasıyla eşit olmasa da olur.

Saliha: Rukiye'nin hatırını kaldırırsın böyle yaparak.

Safiy: Zararı yok, kalmaz! Kalırsa kalır. Böyle de Ömer ile sen Rukiye'yi her zaman ayırıyorsunuz. Bu piyanoyu Rukiye için bakıp aldırttınız. Selime'ye lazım olsa, sen de Ömer de o kadar uğraşmazdınız.

Saliha: Selime de çalmayı öğreniyor ki. Onun Rukiye kadar başaramamasında kim suçlu? Geri kalmaması için, Rukiye ne yapıyorsa onu yapıyor. Selime'nin elinden gelmiyor diye Rukiye suçlu değil.

Safiy çıkıp gider, sahne arkasından onun "Selime kızım gel buraya!" diye bağırdığı duyulur. Salona Rukiye, onun ardından Mahruy girer.

Mahruy: (Hızla) O tarafta benim kavalyem de var. Onu da getirmen mümkün mü?

Rukiye: Neden mümkün olmasın… Kim peki o?

Mahruy: (Övünür bir ses ile) Aliyev! Tüccar!

Rukiye Aliyev'i alıp girer.

Aliyev: (Saçını düzelte düzelte, sesini biraz kalınlaştırmaya çalışarak) Rukiye tuştay[251], siz hiçbir yerde görünmüyorsunuz. Okuldan geldikten sonra, Voskresencskaya'dan da geçmiyorsunuz.

Rukiye: (Kızarak) Yok, ben bir daha girmem oraya, bir de vakit olmuyor, benim her gün piyano dersim var, böyle de yetişilmiyor.(Mahruy'a) Mahruy, sen ne yapıyorsun?

Mahruy: Bugün okuldan çıktığımdan beri Aliyev ile birçok yere misafir olduk. Size de o yüzden geldik.

[251] Evlenmemiş yetişkin kız.

Rukiye: Nasıl misafirlik o?

Mahruy: İşte Aliyev Cumartesi günü gecesi kendi evinde akşam davet verecek. Ben yalnızca çağırıp gitsem, kavalye evi diye, zengin Rus kızları gelmezler, dedi. Misafirlere hitap etmeye beni de çağırdı. İşte böyle yaptık, seni de çağırmaya geldik.

Rukiye: (Aceleyle) Ay, beni tek başıma göndermezler, göndermezler!

Aliyev: Peki, ablanıza da söyleyelim.

Mahruy: (Sesini canlandırarak) Orada iki öğrenci de olacak, pek güzel olur!

Rukiye: Durun öyleyse, ben ablamı da çağırıp geleyim.(Çıkıp gider.)

Mahruy: (Biraz ayakta bekledikten sonra) Voskresenska'ya gelmeyişi vakit yokluğundan demişti, onun piyano dersleri de var imiş! Babalarından korkup çıkmıyordur da…

Rukiye ile Selime girerler.

Mahruy: Selime tutaş, biz sizi Cumartesi günü olacak geceye çağırmaya geldik, gece Aliyev'de olacak…

Aliyev: Rukiye tutaş, babamlar göndermezler, diyor. Bence…

Selime: (Aliyev'in sözünü keserek) Babamlar, belki kızları evde yok diye rahatsız olurlar.

Rukiye: (Hızla) E, lütfen onu bilip bilmeden durmazlardı da, babamın kendisi ne gecelerde olmuş da böyle şimdi o. O izin vermeden önce sorularıyla bile bizi söndürüyor: "Kimler orada olacak" diye diye sorar, ondan sonra "O kadar yiğidin arasında kıs kıs gülüşmek yakışıyor mu? diye diye vaaz verip sonra da "Gidemezsiniz!" diye hükmeder…

Mahruy hilekâr bir şekilde gülümser, Selime kız kardeşine usanarak ve keyifsizlenerek bakar.

Aliyev: Rukiye tutaş, peki sizin abinizi de çağırsak… O gelir mi? Onunla olunca belki izin verirler?

Rukiye:(Hızla) E, bulduğunuz da güzel insan! Bizim abimiz öyle meclisler için çare olacak biri değil! İlk önce, saat on iki olmaya başladığında, onun gözleri kapanmaya başlıyor. İkincisi, onun gibi kişiler ilgi çekici de bulmuyor. Ticaret diye kafayı yemiş bir insan o. Karısı öldüğünden beri şu esnaf daha büyük, şu esnaf yeni esnaf diye diye şaştı.

Selime sıkılarak, keyifsizlenip yine bir kere daha Rukiye'ye bakar.

Aliyev: Nasıl bir yol olursa bulursunuz artık Rukiye tutaş.(Selime'ye bakarak) Selime tutaş, gerçekten siz de bir yol düşünüp bulamaz mısınız?

Selime: (Biraz nazlanarak) Hile yapılıp da, sonradan bilinirse uygun değil.

Rukiye, Mahruy, Aliyev — (Hep bir ağızdan) Sonunu düşünmeye gerek yok!

Selime: Tabi Mahruy Tutaşlar da gece diyerek sorsa da, Mahruy tutaşın kendisi bizi alıp öyle gitse…

Aliyev: İşte budur, işte budur! Oldu, oldu! (Mahruy'a) Mahruy tutaş, tam size göre bir yol şüphesiz. Siz girersiniz, kendim almaya geldim diyerek alıp çıkarsınız!

Mahruy: (Çok istemeden): Olur!.. Öyleyse, biz gidelim şimdi. Biz başka yere de gitmek istiyoruz.

Aliyev: (Selime ile görüşür, Rukiye ile görüşe-görüşe) Rukiye tutaş, bu yolda önceki gibi yalan söylemiyoruz. Ben sizi beklerim!

Hepsi de kapıya doğru yönelirler.

Rukiye: A Mahruy, ben sormayı unutmuşum, sen makaleni hazırlamaya başladın mı? Dört gün kaldı… Ben ne kadar kitaplar almıştım, onların daha yarısını da okuduğum yok, yarına kalmaz yazmaya başlamak için çok vakit olur.

Mahruy: Ben o kadar önceden hazırlanmıyorum. Bir-iki gün kalıncaya kadar gerekli kitapları okuyup bir oturuşta yazarım. (Gözünü hemen yan tarafa Aliyev'e çevirir.)

Hepsi çıkıp giderler. Sahne bir-iki dakika boş kalır. Daha sonra, Rukiye girip piyano çalmaya başlarken, Selime girer.

Selime: (Piyanoya yaklaşarak durdurur.) Bir laf konuşmayı bilmiyorsun sen Rukiye! O Mahruy ile Aliyev'in önünde ne diyorsun babana, abime söylemeye gerek var mıydı şimdi?

Rukiye: Neden, doğru ki!

Selime: Doğru diye, ev içindeki bütün işi meydana çıkarmak… Sadece kendini öven, sadece aykırı davranan birisi Mahruy, boş konuşup, gülerek yürür. Sen biliyorsun ki, o kendi ana-babasını nasıl övünerek anlatır. Onun övünürken söylediklerini işitsen, bir de içkici bir memur kızı diye düşünmezsin; bizim babamız falan, diyor bizim babamız bitmiş neredeyse, işini bir de sevmiyor, bizim babamız bizi önemsiz kişilerin arasına katmıyor… diye konuşur o sadece. Artık şimdi o "onların babaları çok geri Tatarmış, kızlarına kaçınmayı emredermiş, abileri de hep şu kendi dükkânından başka bir şeyi umursamayan basit bir Tatarmış" diye konuşup durur…

Rukiye: (Hızla) E, söylerse söyler. Ben onları düşünmedim, aklıma gelen şeyi söyledim.

Selime: (Rukiye'nin sözünü keserek) O kendini erkekler için güzelleştirip ortaya çıkan birisi. Bugün de Aliyev sana asıldığında ona pek öfkeli gözlerle bakmıştı.

Rukiye: E, Aliyev' i de beğenmiyorum zaten. Onun olsun Aliyev'i, kızılımsı saçlarını hep kirletip iki yana ayırıp bırakıyor da tek kendi kendine hayran kalarak yürüyor…(Piyano çalmaya başlar, lakin çalmayı bıraktığı müziği ortasından bölerek durur.) Abla, onlarda Süleyman abzıy[252] da olur mu ki?

Selime: (Rukiye ile alay ederek) Olur, olur. O geri kalmaz. Rukiye'nin kendisine âşık olduğunu biliyor ki o.

Rukiye: Bir söz söylesen, böyle diyerek başlıyorsun. Sevimsiz! Bir de âşık olmak kalmış! Ben onu böyle ulu biri, neşeli biri diye sadece seviyorum. (Yeniden piyano çalmaya başlar ve yeniden böler.) Abla canım, davete gitmek için sen babamdan izin alırsın.

Selime: Elbette, bir de soruyorsun.

Rukiye: Ben sorsam, babam hayatta izin vermez. Beni sevmiyor o, seni seviyor… Hem ben senin gibi hile yapmayı bilmiyorum. Yalan söylesem, doğrusunu söylemek için benim boğazım gıcıklanıp duruyor. Çok sormaya başlayınca yeniden, ben: "Mahruylara değil, Aliyevlere gideriz." demiş olurum! Ben sadece anneme yalan söylemeye başlasam da tutuluyorum… Annem şimdi gözüyle size de doğru mu diye söyletir. Ama abla lütfen sadece ben yokken sorsan, ben babama sorduğumda zamansız soruyorum, benim yerime sorsan, ben tutulurum şimdi böyle yalan söylüyorum diye, korkarım ve kızarırım. (Tekrar piyano çalmaya başlar, çalarken şarkıyı bitirince, iskemlesini kendi oturmuş halde kenara iter ve ayaklarını çocuklar gibi sallaya-sallaya) Abla, abime nereye gittiğimizi doğrudan söyleriz. Tamam mı?

Selime: Ne gerek var? Abin onu sormaz!

[252] 1.Okuryazar, okumuş, tahsilli. 2.Ağabey.

Rukiye: Yine de sormasa da, ben söylemeden duramam ona…

Saliha: (Elinde palto içliği ile iki parça palto astarı tutarak girer.) Babanız pazardan palto astarı göndermiş. Selime'ye içlik de var.

Rukiye: Peki bana, anne bana?

Kızlar Saliha'nın yanına gelirler. Saliha, Rukiye'ye cevap vermeden, elindeki şeyleri masa üstüne bırakır. Kızlar o şeylere bakarlar.

Rukiye: (Daha sönük ifadeyle) Anne, içlik ablama mı sadece?

Saliha: (Oldukça rahatsız) Baban "Rukiye kıyafetlerini korumuyor, bu yüzden bu yıl ona yeni içlik almıyorum, gelecek yıla alırım." diye çıkıp gitmişti. Ablan kıyafetlerini koruyarak giyer, sen öyle yapmıyorsun. Babanın buna canı sıkılıyor.

Rukiye: (Duraksayıp) Böyle olur işte sevimsiz baba! Babam beni sevmiyor, ablamı seviyor o, sevimsiz baba…

Saliha: (Tebessümle gülerek) Aptal, babana böyle sevimsiz denir mi?! Büyük kızı, babalar her zaman giydirirler…

Rukiye: (Canlanarak giderek) Niçin anne? Daha güzel giydirip, daha iyi damada vermek için mi?

Selime: (Kötü bir halle) Evet, onun için! Olmazsa, liseye gitmemiş kızlarımıza damat çıkmaz diye korkarlar.

Saliha: (Gülerek) Ne kadar kötü düşünmüşsün sen! Neden onun için olsun, daha büyük olduğun için.

Rukiye: (İçliği silkeleye silkeleye) İçliğine çok aklım kaldı. (İçliğini silkeleyip koklayarak) Bunun gibi kötü kokulu içliğe gerek yok!

Selime: Mutlaka gerekli olur da bu sene sana ulaşmadı.

Saliha: (Selime'ye kızarak bakar ve Rukiye'ye) Bir de aklın kalmasın kızım.

Rukiye: (Yapmacık bir canlılıkla) Hiç aklım kalmıyor. Tamamen baba sevgisizliğine öfkeleniyorum. (Piyanosunun yanına gelip çalmaya başlıyor.) Sevimsiz baba, beni sevmiyor o!

Elinde kitap, defter ve kalemleri tutarak Ali girer.

Ali: Rukiye abla, işte benim çizdiğim resimlerim, bak hele. Senin söylediğin yerleri ben bugün düzelttim.

Elindeki şeyleri masa üstüne koyar. Rukiye çalışmasını böler ve masanın yanına gelip oturur. Eline bir kalemi sonra başka kalemi alıp, Ali'ye bir şey göstere göstere onun yapmış olduğu resimleri düzeltir.

Selime: (Saliha'ya) Anne, az önce Mahruy tutaş gelmişti. Cumartesi günü onlar davet hazırlıyorlarmış, bizi çağırmaya gelmiş. Gelmezseniz küserim. Biz de yabancı kişiler olmazlar. Hepsi sizin tanıdıklarınız, dedi. Bize izin verirsiniz değil mi? Biz zaten normal insanlar gibi değiliz, hiçbir yere gitmiyoruz.

Saliha: Babanıza sorarsınız. O izin verirse ben tutmam. (Çıkıp gider.)

Rukiye: (Ali'ye) Acaba bu turuncu renkte kalemi nasıl tutup sürdürmek gerek? (Elindeki kalemi Ali'ye verir. Daha sonra, kendi kendine söylenmiş gibi yapar.) Millet acaba ne yapmış, cebirler, geometriler ile kafayı bozup oturana kadar, şöylece çizim yapıp sadece otururdum, Allah'ım!

Selime: Okulunu bırak da sadece çizim yapıp otur, seni kim tutuyor?

Rukiye: (İskemlesinin arkasına yaslanıp, yüzünü yere doğru eğerek sadece düz bir sesle.) Onun için okulu bırakmağa gerek yok. Allah emrederse, yazın gerçekten çizimi

öğrenmeye başlayacağım da… Ben onu seviyorum, benim elimden de gelir. (Küçük bir duraksama yapıp, oldukça hızlı) Biliyor musun abla, benim çok, çok ressam olasım geliyor!

Perde düşer.

İKİNCİ PERDE

İki perde arasında iki yıldan fazla zaman geçip gider. Buna göre önceki perdede görülen kişilerde de değişik sezilir: Selime biraz daha büyümüş olur, onun yüzünde bir türlü hüzün sezilmeye başlar. Rukiye yetişkin kız olur. Onun çocuksu güzelliği gitmiş, güzelliği kız güzelliğine dönmüştür.

Önceki perdede görünmeyen kişiler bu perdeye katılırlar.

Süleyman: Saçlarına ak düşmeye başlamış. Güzel, biraz kısık duran gözler. Epeyce uzun boylu. Önceden üzerinde görünen beyaz kıyafeti Panama'dan. Otuz beş-otuz altı yaşlarında.

Gülçehre: Oldukça sakin, oldukça güzel. Önceden kolejde okumuş, lakin bitirmemiş. Genç bir tüccarın hanımı, yirmi üç- yirmi dört yaşlarında.

Zakir: Önceden öğretmenlik yapmış daha sonra onu bırakıp sigorta acenteliği yapmaya başlamış, evlenmemiş bir yiğit, otuz dört- otuz beş yaşlarında.

Abdullah: Öğrenci, restoran işleten bir Kasıymlı çocuğu, yirmi beş-yirmi altı yaşlarında.

Maşa: Nasiybullinlerin hademesi. Kreşen kızı, yirmi üç- yirmi dört yaşlarında.

Büyük bahçe içindeki açık alan, kenarlarda büyük büyük yaşlı ağaçlar arasında yapılmış yollar görünüp durur. Sol tarafta yazlığın geniş terası. Onun büyük cam kapısı Nasiybullinler' in yaşadığı yazlık eve gider. Ondan daha ötede (sahnenin daha köşesine doğru) yine bir teras görünür. Burası biraz daha küçük. Terasların önüne güller konulmuş. Güllerin çoğu yeni açılmak üzere, bazıları tomurcuk halinde. Taze otlar eşit şekilde büyümüşler. Onları iki terasa paralel olacak şekilde yollar keser, o yollar, teraslardan uzak yerde değil, boylu boyunca geçip giden patikayla birbirine bağlanmışlar.

Haziran başı, apaçık güneşli günün gündüzü. Ağaçların düşen gölgesi yeri tamamen kaplayıp örtmüyor. Yaprakların silkelenişiyle hareketlenen güneş ışığı daireleri gölge düşen yerleri de renklendirir. Yeryüzünde ışık yumakları koşuşup koşuşup giderler. Sıcaklık sezilir.

İki yol arasında tek başına büyümüş olan iki yaşlı ağacın ortalarına hamak bağlanıp koyulmuş. Biri yol boyuna üç dört kişi sığacak kadar uzun, yeşil iskemleyle sağlamlaştırılmış, hamaktan uzak değil. Çim üstüne sallanan sandalye koyulmuş.

Kuşlar cıvıldaşıyor, ağaçlar arasından zaman zaman çoluk çocuk koşuşur ve gürültüleri duyulup duyulup gider. Ön taraftaki yola sağ taraftan, ağaçlar arasından, Selime çıkıp gelir. O kara boydan elbisesiyle, ak şapka ve ak ipek eşarbıyla, ak şemsiye açmış, karşıdaki yazlığa bakıp baş eğer ve hızla gelir.

Selime: (Balkon merdiveninden çıka çıka) Maşa, Maşa! (Terasa çıkıp kapıdan görünen Maşa'ya) Maşa, şimdiye kadar sen buraya masa da çıkarmamışsın…(Kendi kendine söylenerek). Ben olmasam, hiç bir işini düzgünce yapmaz bunlar…(Maşa'ya) Git, şimdi masa çıkar! Ben söyledim size "Saat dört gibi misafirler gelirler" diye. (Terasa kapıdan girip gider.)

Karşıdaki terasta, elinde kitap tutarak Abdullah çıkar ve ayağa kalkmaya başlar.

Abdullah: (Kendi kendine) Belliydi o! Benim pencereme bakıp baş eğip gitti…

Islık çalmaya başlar, bu arada karşıdaki terasa kapıdan Selime'nin arkasından çıkıp geldiğini görünür. O uzun çay masasının bir başından tutarak kaldırdığı görülür.

Abdullah:(Aceleyle) Selime tutaş, uğraşmayınız, ben çıkarayım size. (Hemen Nasiybullinlerin terasına yönelir.)

Selime: (Yüzünü Abdullah'a doğru döndürüp, işine devam eder.) Teşekkür ederim, ağır değil bu. O kadar iş yapacağınız geldiyse, lütfen buyurun, biz size de iş buluruz!

Abdullah: (Yerine koyulmamış masanın Selime'deki başını bir eliyle tutup, ikinci eliyle selamlaşa selamlaşa) Selime tutaş, bugün hangi misafirler geliyor size?

Selime: Bugün benim kız kardeşimin son imtihanı. O bu yıl liseyi bitirdi. Bu yüzden gelecekler olur belki diye düşünüyorum. Onun haricinde, biz bugün Süleyman Efendi'yi…

Abdullah: (Selime'nin sözünü kesip) Sizin liseyi bitiren kız kardeşiniz mi var?

Selime: Varrr! (Masayı bırakıp, terasın parmaklık tarafına gelerek oraya yaslanır.)

Abdullah: (Selime'nin yanında parmaklıklara dayanıp) Bu evde bulundu mu?

Selime: Yok! İmtihan günlerinde o gece gündüz okuyup evde yattı. Annem de buna dayanarak şimdiye kadar yazlığa almadı, işte bugün onların ikisi de buraya gelecekler.

Abdullah: Bugün sizin evde şenlenir öyleyse?

Selime: Öyle olur diye düşünüyorum. Kazan gençleriyle tanışamıyor olmaktan sıkıldınız, işte bugün tanışırsınız…

Abdullah: Tanıştırırsanız, ben size çok teşekkürler ederim!

Selime: (Maşa' ya) Maşa, sen bunun üstüne çayı hazırlayıp koy. Esse' den gelen kişiler susamış olarak gelirler. Semaveri de koy!

Maşa çıkar. Bundan sonra çay yeri hazırlayıp girip çıkıp yürür.

Abdullah: Siz tutaş, bugün dükkânınıza çıkmadınız mı, erken mi çıkıp geldiniz?

Selime: Erken çıkıp geldim. Oradan dönüyordum böyle acele ederek. Babam öldüğünden beri, abim optikten başka, manifatura dükkânımıza da bakmak zorunda kaldı. Bu yüzden ben, özel bir gün olmadığında, bir gün optiğe çıkmamazlık etmiyorum. O yüzden, ben okulumu da bıraktım, tamamen dünya kızı oldum.

Abdullah: Sizin dükkânınızda kalfaktan[253] ile mi duruyorsunuz?

Selime: Kalfaktan ile.

Abdullah: Rus halkı arasında olmaktan rahatsız olmuyor musunuz kalfak ile olunca, Tatar olduğunuz pek fazla göze çarpar değil mi?

Selime: Göze çarpsa ne olacak? Tatar kızı olmak ayıp mı? Ben hiç utanmıyorum-rahatsız olmuyorum!

Abdullah: Siz rahatsız olmuyorsanız, sorun yok. Zaten size kalfak yakışıyor ve sizin saçınız çok güzel.

Selime: (Cilvelenerek) Gülmeyiniz, Abdullah efendi!

Abdullah: Ne diyorsunuz, ne diyorsunuz, Allah saklasın!

Selime: Bize bugün çok neşeli bir misafir geliyor: Yazar Süleyman efendi. Siz onunla tanışmıyorsunuz değil mi?

[253] İnci ile işlenmiş kadifeden dikilmiş kız şapkası.

Abdullah: Yok, tanışmıyoruz. Geçen yıl o Moskova'ya gelmişti. Tatar öğrencilerle görüşmüşler, ben gitmedim.

Selime: Bizim Rukiye, benim kız kardeşim, onun eserlerini çok severek okuyor. Biz onunla üç yıl önce Kazan'a geldiğinde tanışmıştık. Orada Rukiye'yi sanat okuluna geçirmeye ikna etmişti. Rukiye'nin ondan sonra çok gidesi gelmişti de… Babamlar razı olmadılar. O zaman babam merhumun sağ zamanlarıydı. (Hala çay içilecek yeri hazırlayan Maşa'ya bakarak.) Maşa, vazonun mavi çerçevelerini koyma, onun birisinin bir kenarı biraz kırılmış, ilk çerçevelerini koy!

Ağaçlar arasından Aliyev'in geldiği görülür. Elinde kâğıda sarılmış bir şey tutar.

Aliyev: (Uzaktan selam verip seslenerek muhabbet etmeye çalışır.) Merhaba efendiler! (Balkona, elindeki paketi iskemlelerin birine koyup, Selime'nin yanına gelir, onunla görüşür, Abdullah ile tanışır. Alnını mendille sile sile, saçını düzelte düzelte.) Rukiye tutaşın bugün son sınavı olduğunu işitince, gelip tebrik edip döneyim dedim… Sağlığınız nasıl Selime tutaş? Yazlıkta çok mu neşeli zaman geçiriyorsunuz? Yazlığı bu yıl da çok iyi yerde almışsınız, insanın da çok gözüne çarpıyor, rahattır…

Selime: Oldukça. Daha ahali çıkıp gitmemiş tabii ki. Bizim taşındığımız günlerde ahali de azdı tabii ki, şimdi günden güne artıyor… (Abdullah gözlerini aşağı indirir.) İşte Abdullah efendi, şimdiye kadar canı sıkılıyordu…

Abdullah: Çünkü okuyan halk çıkmamış. E bizim Selime tutaş, gün boyu evde olmuyor, geç geliyor, sonra da ay gibi üç-dört saatte bir görünüyor ve bulut altına girmiş gibi kayboluyor…

Aliyev: (Abdullah'ın sözünü keserek) Rukiye tutaş daha dönmedi mi?

Selime: Yok daha. (Aliyev'e manalı bakarak) Oturunuz lütfen. O çok geçmeden gelir.

Aliyev: Teşekkür ederim! (Uzak olmayan bir iskemleye oturur.)

Abdullah: İşte Selime tutaş, misafirlerin de gelmeye başladılar. Öyleyse benim odama geçmem gerek. Ben çok durdum ve terliklerle geldim. (Yerinden kalkarak gitmeye başlar.)

Selime: Misafirlerin yanına gelirsiniz değil mi? (Biraz cilvelenerek) Ben beklerim…

Abdullah: (Gide gide) Çağıran biri olunca elbette gelirim.

Bu arada sahne arkasından "TVVUU!" diye at durduran bir ses işitilir.

Selime: Bu Rukiye'dir!

Balkon bahçesine doğru gelip, yola ağaçlar arasına bakar. Rukiye görünür. Yazlık forması, elinde küçük bir defter. Acele, hafif, sessiz adımlarla koşarak gelir ve Selime'nin bileklerine tutunur.

Rukiye: (Yavaş lakin sevinçli bir ses ile) Abla, bitirdim!

Selime ile öpüşürler. Daha sonra isteksiz gibi Aliyev'e doğru birer adım atar, yiğit de elindeki şeylerin kaplamış olduğu kâğıdı alıp bırakır, onun içinden büyük bir buket çıkarır.

Aliyev: (Buketi Rukiye'ye uzatarak, yazmış olduğu bir şeyi okur gibi bir ses ve ahenk ile.) İzin verin Rukiye tutaş, sizi tebrik edip şu buketi size vermeyi diliyorum. Rukiye tutaş, size hayat yolunda bütün iyilikleri diliyorum!

Rukiye: (Buketi alır ve Aliyev'e elini uzatır.) Teşekkür ederim, zahmet etmişsiniz… Siz lütfen oturun, ben içeri gidip geleyim. (Hemen içeri girip gider.)

Ağaçlar arasından yedi-sekiz paket eşya getiren Saliha abıstay görünür, terasa gelir.

Selime: (Ona seslenerek) Anne, benim sana yazıp istediğim eşyaların hiç birini de unutmadın değil mi?

Saliha: (Merdivenden çıka çıka) Unutmamaya çalıştım, ne yapayım.

Selime: (Saliha'nın elinden paketleri alıp) Unutmuş olsan, beni iki elsiz bırakırsın, anne!

Aliyev: (Oturduğu yerden kalkıp, Saliha'ya baş eğer.) Sıhhatte misiniz abıstay?

Saliha: Allah'a şükür! Hoş geldiniz! Anneniz iyi mi?

Aliyev: Teşekkür ederim! Çok iyi, size selamı var.

Saliha, Selime giderler. Aliyev, cebinden küçük ayna çıkarıp, ona bakarak saçını düzeltir. Ortadan açılmış kısımları yine açmaya gayret ederek, iki tarafa ayırır, öndeki kıvrılmış yerleri bükmeye çalışır.

Aliyev: (Kendi kendine) O bugün yine tuhaflaşmış… (Parmağını kütleterek) Ah, süt gibi! (Biraz durup) İlginç, bu öğrenciyle Rukiye'nin münasebeti neymiş? Yoksa yakışıklı biri değil kendisi!

Elinde kutuları tutarak, Selime gelir.

Selime: (Kutularını masa üstüne dize dize, Aliyev'e) Size çay içirmediğim için annem bana kızıyor "Esse 'den gelmiş misafir susamıştır. Hiç misafir ağırlamayı bilmiyorsun." diyor. Çay yapayım mı size?

Aliyev: Ya teşekkür ederim, benim içesim yok. Tütün içsem tamam. (Tütünü çıkarıp yakar.)

Selime: Bizim annemiz pek neşeli bir yaşlı, gelir şimdi. Şimdi ben ona "Bugün biz seni zorla misafirlerin yanına çıkartacağız" dedim de, "O kadar erkeğin arasında

oturmaya çekinirim ben" dedi. "Ya anne" dedim, "sokakta yürürken erkeklerden kaçmıyorsun, bize gelen erkeklerin de bazılarıyla oturup konuşuyorsun ki" dedim. "Yok, çocuklar beni zorlamayın siz, ben görmemişim, beni rahatsız etmeyin siz." dedi. "Süleyman Efendi gelir, onunla tanışırsın, onun kitaplarını okuyorsun ya" dedim. "O olsa, ona bazı meseleleri sorardım da, insan çok olunca, olmuyor." dedi.

Aliyev: Süleyman efendi Kazan'a gelmiş mi?

Selime: Bugün.

Rukiye: (Koşarak, heyecanlanarak çıkar.) Abla, Süleyman abzıy gelecek mi bize? O Kazan' da mı?

Selime: Onu söyleyip durduk.(Gözlerini büyükçe açmaya çalışarak) O Kazan'da! Bugün buraya gelir.

Rukiye: (Ellerini sevinçle bir birbirine ulaştırıp) Ne kadar çok sevindim bunaaa! (Hızla) Üç yıldan beri benim onu gördüğüm yok. Onu ne kadar özlemiştim…

Selime: (Gülümseyerek) O da seni unutmamış. Bugün bizim dükkândaydı. Benimle görüşünce, senin hakkında sorular sordu.

Rukiye: (Aceleyle, lakin ciddi bir sesle) Ne dedi abla? Ne, ne dedi?

Selime: (Gülümseyerek) "Rukiye iyi mi? O şimdi yetişkin kız olmuştur. Kazanımızın gençleri başını az karıştırmıyordur." dedi.

Rukiye: (Daha da cilvelenerek) Unutmamış demek, ben onun bu huyunun alnından öpeyim!

Selime: Biz onu birkaç günlüğüne buraya davet ettik. O bize bir okuma gözlüğü yaptırdı. Onlar abimle birlikte gelecekler.

Rukiye: (Acele acele) Ben çok sevindim onun geleceğine! Ben çok mutluyum. (Balkondan inip koşarak, sallanmalı sandalyeye oturur ve biraz sallandıktan sonra) Aliyev, isterseniz siz de buraya gelin!

Aliyev iner, Rukiye'den uzak olmayacak şekilde, ağacın dibine gelip durur, Selime gider.

Aliyev: Bu yıl da yazlığı aynı yerde tutmuşsunuz Rukiye tutaş. Geçen yıl çok severek gittiniz muhtemelen.

Rukiye: (Aliyev'e bakmadan, ağaçlar arasından gözleriyle bir şeyleri arayarak) Yeri iyi, abimle ablamın dükkâna yürümesi de kolay…

Evin önünden, ağaçlar arasından Zakir ile Gülçehre görünürler. Gülçehre, Zakir'in koltuğuna dayanmış. Her ikisi de yalın başlıdır. Onlar ağır adımlarla gelirler. Zakir, güle güle, ellerini birbirine dolayarak, bir şeyler söyleyerek gelir. Onlar teras yönünden uzanan patikaya geçerler ve Zakir konuşmadan durur, Gülçehre' nin kulağına eğilip bir şeyler söyler ve her ikisi de adımlarını sessiz basmaya gayret ederek gelmeye başlarlar. Rukiye de, Aliyev de onların geldiğini sezmezler.

Aliyev: (Biraz iğneleyici şekilde) Bu yıl neşeli yaşarsınız, burada sizin komşularınızdan yeni bir Müslüman öğrenci de varmış.

Rukiye: (Canlanarak) İyi biri mi? Yakışıklı mı?

Aliyev: Siz onunla tanışmıyor musunuz? "Yakışıklı mı?" diyorsunuz… Nasıl desem, bence öyle hayran kalınacak biri değil, bilmiyorum yine de, sizce nasıl olur, çok olgunlaşmamış birine benziyor.

Bu arada Zakir ile Gülçehre ana yola çıkarlar ve Zakir, Gülçehre' yi bırakıp ayaklarının ucuyla basıp, hızlanarak Rukiye'nin oturmuş olduğu sandalyenin arkasına gelir.

Rukiye: (Hala Aliyev'e bakmadan) Peki öyleyse, neden yazlıkta durup yardım ediyor dersiniz? İyi biri olmasa da, olgun olmasa da, onun burada bulunması neden ilginç olsun?

Zakir: (Rukiye'nin sandalyesinin arkasından tutup sallayarak) Elliki-belliki, elli-elli iter bu. (Gülerek sandalyeyi bırakıp, ellerini ova ova) İşte böyle komik olsun. Komik olsun o. (Görüşmek için elini uzatır.) Hayırlı olsun, Rukiye tutaş, hayırlı olsun, liseyi bitirişin hayırlı olsun!

Onların yanına biraz daha geriden Gülçehre de gelir. Rukiye onu görünce, hemen sandalyesinden kalkar.

Gülçehre: (Rukiye ile görüşerek) Hayırlı olsun Rukiye! (Öpüşürler.)

Zakir: (Ellerini ova ova, Gülçehre ile Rukiye'ye) Şap! İşte böyle, işte tatlı! (Kendi güler.) Bir zamanlar böyle bir ortamda iki kız "şap" öpüştüler, ben yavaşça yanlarına gittim ve ikisinin başlarını yavaşça birbirine doğru kıstırdım. Başlarını ayıramadılar, yavaşça tutup durdum ve ayrılamadılar, uğraştılar, yok da yok…

Rukiye: E, anlatmayın şimdi lütfen, kızlar deyince de, beş yaşındaki çocuklar değil tabii ki… Sizin her zaman bir gereksizliğiniz olur.

Zakir: (Keyfini bozmadan yılmayıp) Gerçekten, gerçekten ayrılamıyor. (Gülerek gevşer.) Uğraştılar, uğraştılar, yok! (Rukiye'ye sağından yaklaşarak.) Siz benim kaslarıma bakınız. (Yeniden ve yaklaşarak getirir.) Bakınız, bakınız.

Rukiye hızla tutup çeker.

Yok, siz sıkıp bakınız, sıkıp bakınız. İki kız başı değil, iki aslan başını ayırmaz bu kaslar.

Rukiye: (İlgilenmeyerek) Başka insanlarınki gibi aynı.

Zakir: (Rukiye'nin bahsine cevap veren bir imajla) Bizim Selime tutaş nerede? O hala Astırhan cevizini benim gibi kırmayı öğrenmedi mi? Bak hele, ben onu çağırayım. Selime tutaş, Selime tutaş! (Bağıra bağıra, terasa ve oradan eve girip gider, kalanlar uzun iskemleye dizilip otururlar.)

Gülçehre: İmtihan olurken yorulmadınız mı Rukiye?

Rukiye: Yoruldum da, yorulmadım da yine de. Yine de bitirdiğim için çok sevinçliyim, lise yoğunluğu ile son iki yılda çok bıktırmıştı. Sekizinci sınıfta öyle olmaz ki.

Aliyev: (Konuya ekleyerek) Şimdiki okullarda mümkün değil. Ben bu yüzden ve kış ortasında ticaretten çıktım. Bu yıldan sonra ticarete girmeyip, özel hazırlanmayı düşünüyorum…

Rukiye: (Normal bir şekilde) Sizi yine, kendi çıkmamış, okumayanları görüp çıkmış diye konuşuyorlar. Öyleyse bu doğru değil? Siz kendiniz çıkmışsınız…

Aliyev: (Rahatsız, başını silkerek) Yani, doğru değil. (Rahatsız bir şekilde hareketlenerek, cebinden sigarasını alır ve çok uzaklaşarak, önüne bakarak yakar.)

Rukiye: (Aliyev'e bakmamaya çalışarak, Gülçehre' ye) Gülçehre abla, siz nasılsınız? Yazlık iyi geldi mi, içiniz sıkılıyor mu?

Gülçehre: Sıkılıyor, Rukiye, sıkıcı!

Rukiye: Bu ahali çıkıp gitmemiş!

Gülçehre: Ondan değil, bana her yerde böyle.

Terasa Zakir ile Selime çıkarlar.

Zakir: (İskemledeki ahaliye bağırarak)Tuttum ben onu tuttum. Çıkartıyorum dışarı! (Selime ile bir basamaktan ine ine, bağırarak) Selime tutaş hala Astırhan cevizini benim gibi kırmayı öğrenememiş!

Selime:(Bağırıp gülerek) Canımı çıkardı bu Zakir efendi şu Astırhan cevizini kırmayla. Sanki çok gerekli bir iş.

Zakir: (Kıza kıza) Gerekli o! Gerekli o! Çok gerekli! (Sandalyede oturanlara yakınlaşarak) Kendi öğrenmeyince, Selime tutaş gerekmiyor diyor. (Gülçehre' ye) Gerekli değil mi, Gülçehre hanım? Gerekli değil mi? Gerekli deyiniz hemen.

Gülçehre: Gerekli diyeyim öyleyse.

Zakir: Duydunuz mu? (Oturanların karşısına gelip ayakta durarak, ellerini pantolonun ceplerine koyarak.) Bir zamanlar böyle büyük ortamda kıra çıktık. Kızlar çok, öğrenciler de var. İki kız benimle iletişim kurdular ve kaldılar tabii ki: Zakir Ahmediyiç de Zakir Ahmediyiç. Hiç yanımdan gitmiyorlar. Dur, ben söyleyeyim, onları kızdırayım dedim. Aldım Astırhan cevizlerini de bunlara kırmayı gösteriyorum: Astırhan cevizlerini koyuyorum, onun üstüne bir parmağımı koyuyorum ve üstüne yumruğum ile vuruyorum. Cevizler ikiye yarılıp gitti. Diğerleri de yapmaya çalıştılar, yapamadılar.

Bu arada sahne arkasından "Tvvu!" diyerek at durduran bir ses duyulur.

Rukiye: (Yerinden zıplayarak) Bu bizim arabacının sesi… Süleyman abzıy gelmiş olabilir! (Ses gelen tarafa gidecek gibi yapıp hızla bir adım atar ve durur, bir eliyle saçının bir kısmını tutup bakar ve düzenlemiş gibi yapar.)

Aliyev: (Zakir'e) Eee?

Zakir: (Aliyev'e yaklaşarak, sır söyler gibi bir sesle acele acele) Ondan sonra ikisinin de parmaklarını cevize koydurttum ve vurup bıraktım. Cevizler yarılıp gittiler. Kız

öğrencilerim parmaklarını ağızlarına götüremiyorlar, ikisinin de gözlerinden yaşlar gelmişti…

Bu arada sahneye, yol kenarından, konuşarak Ömer ile Süleyman gelip girerler. Süleyman omzunu biraz daha eğerek, yorulmuş gibi gelir. Rukiye can atarak onlara karşı iki üç adım atar, Aliyev yerinde durur. Zakir, Gülçehre' ye doğru yılışıp, bir ona, bir gelenlere, bir Selime'ye bakar, Selime de gelenlere yönelir.

Rukiye: Süleyman abzıy, çok mutlu oldum gelişinize!

Süleyman: (Yanına, şevklenerek gider. İki avucunu Rukiye'ye uzatıp) Bu sen misin Rukiye? (Açık avuçları içine koyulan Rukiye'nin ellerini sıkıp) Sen nasıl büyümüşsün, daha da güzelleşmişsin! Seninle şimdi "sen" deyip konuşmak da uygunsuz olur artık. Eğer sen "Süleyman abzıy" diye çağırmayıp, "Süleyman Efendi" diye çağırsaydın, ben seninle "Siz" deyip konuşmaya kendimi mecbur hissederdim. Düşünüyorum: Bana kızmıyorsun değil mi?

Rukiye: Ben çok sevinirim, Süleyman abzıy!

Süleyman: Sen bugün liseyi mi bitirdin? Tebrik ederim! Senin gibi güzel birine bir iş çok yakışır…

Rukiye: Ablamdan sizin geleceğinizi duyunca çok mutlu olmuştum. Biz sizi çok özlemiştik.

Süleyman (Sağlam duruşuyla Rukiye'ye yönelip, samimiyetle gülerek) Muhabbetli insanlardan muhabbetli sözler işitiyorum…

Sahnede bir karışıklık olur: Görüşmeye başlanır, Aliyev ile Gülçehre' yi Süleyman ile tanıştırırlar.

Selime: Hoş geldiniz, Süleyman efendi!

Süleyman: (Selime'ye sade bir şekilde) Siz tutaş, bana çay getiriniz, ben susamış geldim… Ömer Efendi bana, sizi evin sahibi diye söyledi, bu yüzden şimdi ben, çay getiriniz diye size söylüyorum.

Selime: (Terası göstererek) Lütfediyorsunuz Süleyman efendi, çay hazır.

Acele bir şekilde terasa gider, eve girip gözden kaybolur. Süleyman ile Rukiye balkona giderler, diğerleri yerinde kalır, Ömer de onlar arasında kalır. O gruba geçerek hareketli hareketli konuşmaya başlar.

Süleyman: (Rukiye'ye) Sen geçen yıllarda böyle konuşkan, böyle hareketliydin… Şimdi de öyle mi? Şimdi de böyle yankılı maden ses çıkarıp, sevinçle gülüyor musun?

Rukiye: (Başta biraz telaşlanışını düzelterek, hemen) Şöyle, Süleyman abzıy, şöyle! Hayır, bilmiyorum yine de…

Süleyman: (Rukiye'nin sözünü kesip hemen) Hıı şimdi geçen yıllardaki Rukiye geldi. (Rukiye'nin gözlerine bakarak) Sadece… Şu an gözler yalnızca o yıldaki Rukiye'nin gözleri değil…

Rukiye: (Rukiye gözlerini yumarak) Beni utandırdınız Süleyman abzıy!

Süleyman: O niçin yine "siz"? Yıllar önceydi o, benimle "siz" de "siz" diye diye konuştuğun o yıl sen çocuktun, çok güzel çocuktun. (Sözlerini bastırarak söyler.) Şimdi liseyi bitiren kız, evlenecek kız…

Rukiye: (Sesini nazlandırarak) Öyle demeyiniz, Süleyman abzıy. (Süleyman'ın elini tutup bırakır. Onları terasta Selime karşılar, masanın yan tarafına otururlar.)

Zakir: (İki eliyle Ömer'i göstererek) Bunun şimdi parası böyle değil, tonla alıyor. (Elleriyle kendine doğru gökyüzünü göstererek) Niçin çok alır? Şimdi atlar da yaşlı zamanındaki atlar değil. Evin cihazları da başka. Yazlığa ne gerek vardı… İki

dükkânın, ben söyleyeyim, birisini bana vermeleri gerekirdi, benim birisi de yok diyorum. Vermez ki, aç gözlü…

Ömer: Versem Zakir efendi, kendin de almazdın ki, ben sadaka alacak dilenci değilim diye düşünürdün.

Terasın masasına Maşa semaver getirir.

Zakir: Niçin sadaka olsun, sadaka değil, hediye versen niçin almayayım, tabii ki alırım…(Gülçehre' ye bakarak) Böyle bir zaman ben bir ortamda, kızlar da çok, yiğitler de var. Bir kız benim şapkamla oynuyor da oynuyor. Oynamayınız tutaş dedim. Dinlemiyor; oynuyor da oynuyor. Şapkanızı alırım ve vermem tutaş, dedim. Vermezseniz sizin olur, dedi. Bana olur mu? –Olur! –Olur mu? –Olur! Aldım ve koydum, vermem tabii ki. Bir hafta taşıdım, bir ay taşıdım, tutaşım ağlayarak sormaya başlamasın mı?

Ömer:(Sinirlenen bir sesle) Ağlayınca son vermemiştir tabii ki Zakir efendi, daha da artırmışsınızdır!

Zakir: Doğru, doğru! Gözyaşlarıyla ağladı. Verdim tabii ki ondan sonra.

Selime: (Gülçehreler' in grubuna) Misafirler, çaya buyurunuz! (Süleyman'a yerini göstererek) Lütfen, buraya oturunuz Süleyman efendi.

Süleyman, onun yanına Rukiye oturur, Gülçehre, Zakir, Aliyev ve Ömer de terasa gelirler ve masa etrafına otururlar. Çayı dağıtan Selime oturur.

Selime: (Bağırarak) Maşa, Maşa! (Kapıdan görünen Maşa'ya) Maşa, git Abdullah efendiyi misafirlerin yanına çay içmeye çağır! (Gözünü Ömer'e düşürüp çeker, misafirlere) O yeni gelmiş bir öğrenci, o Kazan gençleriyle tanışmak istiyor, benden misafirlerin yanına çağırmamı istemişti. (Misafirlerin önlerindeki küçük tabaklara elma böreği parçalara ayrılarak dağıtır.)

Zakir: (Elma böreğinin tabağını alarak) Ah teşekkürler Selime tutaş, ah teşekkürler, bana en büyüğünü vermişsiniz. (Biraz durup) Bir zamanlar ben böyle bir ortamdaydım. Çay içiyoruz. Benim yanımdaki kız elma böreği dağıtıyor. Ben dedim ki, bana büyüğünü veriniz.

Rukiye Süleyman'a doğru eğilerek bir şeyler söyler.

Kasten küçüğünü bıraktı. Durdum, ben de dedim ki, bunu güldüreyim. Önce kendi parçamı yiyip bitirdim ve ondan sonra yavaşça onun daha dokunmadığı kendi önündeki parçayı alıp yedim. Fark edince, tutaşım nerdeyse ağlayacaktı.

Rukiye: Zakir efendi, abarttınız şimdi. Onun için kim ağlayıp da sonra oturmaya gerek duysun? Çok lazım olsa, ikinci parçayı alabilir ki.

Zakir: Doğru, doğru. Alabilirdi de, o sırada elma böreği bitmişti…

Terasın kıyısındaki patikadan Abdullah'ın geldiği görünür.

Selime: (Yerinden kalkarak) Buyurunuz Abdullah efendi. Önce tanışınız.

Abdullah görüşür, tanışır, daha sonra Selime ona kendi yanındaki boş iskemlede yer gösterir. Selime Abdullah'a eğilerek bir şeyler söyler.

Süleyman: (Rukiye'ye) Rukiye senin resim çalışmaların nasıl gidiyor? Sen geçen yılda, üç yıl önce de ressam olmayı çok arzuluyordun?

Rukiye: (Sesine biraz ümitsizlik katarak) Kötü, kötü, Süleyman abzıy! O zamanda resim okuluna geçmeme babamlar razı olmadılar. (Başıyla Ömer'i gösterip) Bu muhabbetsiz de karşı çıktı. Yalnızca böyle öğrenip idare ettim, ondan da ne çıkar? Öyle de ufak tefek şeyler yapabiliyorum biraz.

Süleyman: O güzel amacına kendin dilediğince erişememiş olman acınası bir hal!

Rukiye: Artık liseyi bitirince, sanata girsem mi diye düşünüyorum da(Ömer'i gösterip) bu muhabbetsiz yüksek hukuk mektebine göndermek istiyor…

Ömer: Ben hiç zorlamıyorum Süleyman efendi. Ben tamamen kendimce fikir veriyorum: Sanat okuluna gidip de bir parça ekmek bulacak bir durum yok bizde. Ama yüksek hukuk mektebi eğitimi almış biri her zaman kendi kendini doyurabilir. Bence, Tatar kızlarının kendi başlarına geçinebilecek kişiler olması yönünde terbiye edilmesi gerek. Bu zamanda onlar ancak erkeklerin eline bakıp durmazsa, tamamen özgür olabilirler…

Rukiye: (Ömer'in sözünü keserek, Süleyman'a bakarak) Bu geçinmeyi düşünmekten abimin aklı gidiyor. Ayrıca, sanatçılar neden geçinemesinler? Öyle değil mi Süleyman abzıy?

Süleyman, bütün asabi yüzüyle gülerek, Rukiye'ye muhabbetli bakışıyla bakar.

Ömer: Sanatçılar geçinemezler demiyorum, bizde onunla geçinecek hal yok diyorum. Ama yüksek hukuk mektebi başka. Oradan verilen ilim hayatında her zaman lazım olur. Ama iyi bir hukukçu her bir işin başında durabilir, istediği işte faydalı olabilir, bu yüzden o her zaman kendini geçindirecek parayı bulur.

Süleyman: (Bir Ömer'e, bir Rukiye' ye bakarak) Sizin aranızda olan, dünyaya iki türlü bakışınızın çatışıyor olmasıdır. Ömer Efendi, dünyada kendi dünyasında istemediği işte çalışmış olsa da, refah içinde yaşamaya gayret etmek gerek diye düşünüyor. Ama Rukiye dünyada çok da refah içinde olmasa da kendi dilediği işle meşgul olarak yaşamaya gayret etmek gerek diye düşünüyor. (Rukiye'ye) Öyle mi Rukiye?

Rukiye: (Biraz canlanarak) İşte, işte, işte Süleyman abzıy, siz buldunuz! (Bütün gövdesiyle Süleyman'a dönüp, Süleyman'ı acele ettirmiş gibi) Sizce, hangisi doğru Süleyman abzıy? Benimki değil mi? Benimki değil mi?

Süleyman: Benim için de senin için de seninki doğru! Ömer Efendi için kendininki de doğru. Ama hayat için bunların her ikisi de doğru. (Selime'ye) Selime tutaş sizin için hangisi doğru?

Selime: Bence Rukiye hukukçu olsa, mahkeme işlerinde o hep kaybederdi: "E neden yalan söyleyerek yaşayayım ha!" diye her bir şeyin sadece doğrusunu açık açık söylerdi ve aldığı işi kaybederdi.

Gülerler. Süleyman güler ve severek Rukiye'nin gözlerine bakar.

Rukiye: (Tuhaf bir sesle) Neden öyle uygun değil mi Süleyman abzıy?

Süleyman: Meleklere böylesi gerek!

Zakir: Böyle bir zamanda büyük bir ortamla kıra çıktık. Kızlar da çok, yiğitler de var. Birçok güzel kız kendi nişanlısıyla. Ben bununla tanıştım. Konuşmaya başladık, ben konuşuyorum, nişanlısı boş boş duruyor, ben konuşuyorum nişanlısı boş boş duruyor. Anladım ki yiğidin içi sıkıldı… Ben yine de ara sıra yiğitle ilgilendim. Bir ara kız bana "Siz çok iyi geldiniz bana" demesin mi! Yiğit kızardı, dolup taştı, bir söz söyleyemedi. Ben onun gibi kıza yaklaştım. Kız dosdoğru, açık açık: "Ben sizi çok sevdim Zakir Ahmediç" diye söyleyiverdi. Yiğit bir kızardı, bir dolup taştı, ondan sonra hemen kızı alıp gitti. Sonradan duydum ki o günden sonra onlar tamamen ayrılmışlar… İşte açık açık doğruyu söylemek hangi zamanda neye sebep oluyor…

Rukiye Süleyman'a yavaşça bir şey söyler.

Süleyman: (Başını sallayarak) Gerekmiyor Rukiye, neden rencide etsin. (Abdullah'a) Abdullah efendi, siz Kazan Üniversitesinden misiniz?

Abdullah: Yok, Moskova' da.

Süleyman: Oradaki Müslüman öğrencilerin edebi cemiyetleri var. Siz oraya katılıyor musunuz?

Abdullah: Toplantılarında bir kere bulunmuştum, ondan sonra gitmedim; Zaten bir şey de çıkmıyor. Bizim orada Ruslarla küçük bir cemiyetimiz var.

Süleyman: Hmm, öyleymiş… Siz oradaki Tatar öğrencilerine çok katılmıyormuşsunuz değil mi?

Abdullah: Çok katılmıyorum… Rus toplumu içindeyim daha çok.

Süleyman: (Abdullah'a bakıp duran başını aniden Gülçehre' ye çevirip) Gülçehre hanım, sizin kızlık soyadınız Bikubova değil mi?

Gülçehre: Öyleydi.

Süleyman: Öyleyse tanışmasam da ben sizi o zamanda bilirdim. Siz üç dört yıl içinde acayip çok değişmişsiniz, sizin gözlerinizin bakışında acayip büyük değişiklik olmuş.

Gülçehre: (Üşengeçlikle tebessüm ederek) Bilmiyorum… O yılların üzerinden çok zamanlar geçti. Sizin de sakalınıza aklar girmeye başlamış, o zamanlar sizde akın eseri de yoktu.

Rukiye: (Süleyman'ın çenesine bakarak) Süleyman abzıy, gerçekten de sizin sakalınızda aklar görünmeye başlamış… Ve size böyle yakışmış onlar!

Süleyman: (Yavaşça tebessüm ederek) Teşekkür ederim Rukiye! Her şey zamanında yakışır denir. Otuz beşe gelince, ak saçlar da yakışır.

Rukiye: (Canlanarak) Size çok yakışmış Süleyman abzıy! Onlar olmasa yakışmaz, boş olur, hoş olmazdınız.

Süleyman: (Hala yavaşça tebessüm ederek) Sen öyle mi hissediyorsun Rukiye? Ben onları çok severim. Her neşesiz kişinin bir neşeli tarafı da olur, derler. (Ömer'e) Ömer efendi, sizin bura da çok sıcak oldu. Siz bana yukarıdan giyilecek gömlek ve bir kemer bulsanız, ben bu üzerimdekileri bırakıp, rahatlardım.

Ömer: Tabii ki bulurum! Buyurun benim odama.

Selime: Abi, yeni gömleklerin, komodinin ikinci çekmecesinde olurlar.

Süleyman, Ömer giderler. Rukiye, onun arkasından Aliyev ve onun arkasından Gülçehre ile Zakir terastan inip, uzun iskemleye otururlar.

Abdullah: Selime tutaş, haydi biz de onların yanına gidelim.

Selime: Süleyman efendi belki çıkınca çay içer, o yüzden benim buradan gitmem uygun olmaz.

Abdullah: Ömer efendi var, beklemeye ne gerek var. Ayrıca, bu yazar çok genç kızların arkasından bakmayı seviyor gibi görünüyor. O, sizin kız kardeşinizden hoşlanıyor olsa gerek. E hakikaten baktığında, Rukiye tutaş ona kız olur sadece… Ben diğerlerinin yanına geçeyim.

Balkondan iner, iskemlenin yanına gelir, Rukiye karşısına geçerek oturur. Bunu görünce Selime de hızla balkondan iner, Abdullah'a uzak olmayacak bir yere gelip durur.

Abdullah: (Rukiye'ye) Rukiye tutaş, siz bence bu yazarın yazdığı şeyleri çok severek okuyor olsanız gerek?

Rukiye: Evet, severim!

Abdullah: Rus yazarları seviyor musunuz?

Rukiye: Severim.

Abdullah: Öyle de hangisini daha fazla seversiniz?

Rukiye: İlginç soru… Birisini bir türlü, ikincisini ikinci türlü severim ben onların. Tatar yazarlarının Tatar hayatını yazdığı şeyleri, açıkçası benim yüreğime daha yakın.

Abdullah: Sizden bunu duyacağımı düşünmemiştim… Bir de liseyi bitirmiş!

Rukiye: Boşuna düşünmemişsiniz!

Selime: (Onların sözünü keserek) Haydi, giderken konuşuruz. Bize oturacak yer yok.

Abdullah: Haydi, Rukiye tutaş!

Rukiye, Abdullah, Selime giderler, onların yanına Aliyev de katılır.

Abdullah: Rus edebiyatı bugün bütün Avrupa'da birinci edebiyattan sayılır. Alınız Tolstoy'u, Puşkin'i, Krilov'ı Maksim Gorki'yi…

Ağaçlar arasına girip kaybolurlar.

Zakir: Rukiye tutaş ile bu öğrenci, açıkça tartıştılar. Böyle bir zaman bir ortamda – orada Rukiye de vardı- ben tutup konuşmaya başladım buna: Tatar bitirmek gerekli diye. Ben dedim, Tatarların, bir şeyi de yok ki, bu yüzden o biter ve bitmesi gerek dedim. Rukiye: "Yok bitirmek gerekli değil" dedi ve ağladı.

Süleyman ile Ömer çıkarlar. Süleyman etekleri süslü beyaz gömlek giyip, üstünden gök mavisi kemer bağlamış.

Süleyman: Ben sizin işinizin iyi gittiğine pek seviniyorum. Bir zamanlar da kendi tüccarlarımızdan bir millet olarak şüphe duymuyordum, fakat bu yeteneğimizin yeni yollara düşerek, artması için çok yıllar gerekli diye düşünürdüm. Şimdi kendi mutluluğumla beraber, onun yeni yollara girmeye başladığını görüyorum… Ondan sonra sıra büyümeye gelir… Lakin Kazanımızın aydınlarından biri genç tüccarlardan pek fazla dert yandı: Gamsızlar, ticaretlerine kilitleniyorlar ve umumi işlerin

hepsinden kaçıyorlar, umumi işlere bu kadar para sarf etmek doğru gelmeye başlarsa, paralarını birer kuruş sayıyorlar, başka işlerde babalarının adetlerinden çıkabilseler de bu konuda babalarından ayrılmaları dilleriyle kıyafetlerinde kalıyor, diyorlar… Eğer bu dert yanmalar doğruysa, hakikaten kaygı duyulacak iş…

Zakir: Doğru, doğru… Süleyman Efendi! Bu açgözlülerin hepsi böyle.

Bu arada yürümeye giden grup geri gelir. Rukiye biraz daha öne çıkmış, pek hızlı gelir.

Rukiye: (Yüzüne bakmadan, Abdullah'a asabi bir sesle, acele acele) Siz yalan söylüyorsunuz! Bu doğru değil! O, belki sizin göremeyen gözlerinize böyle görünmüştür.

Aceleyle Süleyman'ın yanına gelir. Abdullah şaşırmış, cevapsız kalmıştır. Süleyman ve Ömer acayip bir hal ile Rukiye'ye bakarlar.

Selime: Rukiye, bu ne kabalık?!

Rukiye: (Acele acele) Onlar affetsinler. Kendileri sebep oldular! (Gelip Süleyman'ı kolundan tutar ve sesini sakin çıkarmaya gayret ederek) Süleyman abzıy, haydi terasa! (Bir eliyle kendi alnını tutar. Süleyman'ı alıp gider.)

Abdullah: (Kalanlara, şaşırmış bir sesle) Sözümüzün böyle sonlanacağını düşünmemiştim ben.

Ömer-Zakir-Gülçehre: (Hepsi bir ağızdan) Ne oldu ki?

Abdullah: Rukiye tutaşın bu kadar şovenist, nasyonalist (milliyetçi) olduğunu ben bilmiyordum, o anda başıma gelen bir şeyi söylemiştim: "Tatar'ın şimdiki işlerinin hepsi de zamanlı sıtma gibi işler: okulları da, edebiyatı da hepsi de bir zaman sonra çöp olup kalırlar." demiştim, iş buraya gelip çattı.

Ömer bir topuk üstünde terasa doğru yürür ve Rukiye ile Süleyman'ın yanına gider.

Gülçehre: İşte şimdi Rukiye'nin nasyonalist olduğunu biliyorsunuz.

Aliyev: Rukiye tutaş bunu hiç unutmaz artık. Siz onunla görüşmeniz de artık doğru olmaz!

Abdullah: (Selime'ye) Siz artık ona benim ondan af dilediğimi söylersiniz, ben sözlerimin onu küçümseyeceğini de düşünmedim. Liseyi bitirmiş bir kız olunca…

Aliyev: Rukiye tutaş hiç unutmaz artık bunu!

Ömer: (Rukiye yanına gelip) Ver kardeşim elini! (Rukiye'nin elini sıkar ve onların yanına oturur.)

Süleyman: (Rukiye'ye) Boşuna o kadar keyfini bozmuşsun Rukiye. Fonvizin'in İvanuşkası da bir zamanlar Rus medeniyeti, Rus milleti hakkında böyle alçak fikirleri olmuş. Ona bakarsan, Rus medeniyeti ilerlemekten, Rus milleti güçlenmekten geri durmuş mu? Biz şimdi Rus milletinin o zamanlarda geçirdiği halleri geçiriyoruz, bizde de böyle İvanuşka-Abdulkalar olurmuş, onlara keyif getirmekten çok, onlara gülmek hatta gülünç oldukları için şefkat göstermek gerek!

Rukiye: (Açılır ve canlanarak) Öyle Süleyman abzıy, hakikaten öyle! İvanuşkalar-İvanuşka-Abdulkalar! (Biraz önceki gülüşüyle güler.)

Süleyman: Bizim, yiğitlerimiz köylerinden ilk kez Çabaksar'a gelen Çuvaşlara benziyorlar. Rus medeniyetinin her şeyini ağzı açık bakıp kalıyorlar. Çabaksar ne kadar güzel olursa olsun, Çuvaş' a kendi köyünü yaktırmaya gelmediğini onlar anlamıyorlar.

Abdullah yavaşça kendi terasına doğru yönelir, onunla konuşan Selime, Zakir, Gülçehre, Aliyev iskemlede kalırlar. Zakir ellerini hareketlendire hareketlendire bir şeyler söyler.

Rukiye: Bu İvanuşka-Abdulkalar'a benim durup durup kızasım geliyor!

Süleyman: Sakin ol Rukiye, neden olmayan şeylere sinirleniyorsun? İvanuşka-Abdulkalar nasıl isterlerse düşünsünler, ama bin yıllık tarihi olan, başkalarınınkinden bir de geri kalmışlık kabiliyeti olan, gayret edip, sakınarak gelmiş, adetleri olmuş, kendi alfabesi, edebiyatı, türküsü, şarkısı olan, asırlar boyu mektep ve medreselerde olan bir milletin bir şeyi de bir zaman da çöpe gitmiyor, gidemez de! Onu atmak İvanuşka-Abdulkalar'ın elinden gelecek iş değil.

Rukiye: (Süleyman'ın elini tutacak dereceye gelip, ona bakarak) Öyle, Süleyman abzıy! Öyle! Süleyman: Rukiye gibi kızları olan bir milletin arasında İvanuşka-Abdulkalar uzun yaşayamazlar da. Şimdi artık bizim öğrencilerimiz arasında bunun gibi şahısları tür için sadece bulursun… Onlar artık pek sayılı kaldılar. Biz onlara, ilginç bir şeye bakmış gibi yapıp, bütün hünerleri taklitten ibaret olan, Rusya'da cinsine az rastlanan orangutan maymunlarına bakar gibi bakıp sadece bakmaya layık görürüz!

Rukiye: (Süleyman'ın sözünü keserek) Süleyman abzıy, haydi gidip at nalını sallayalım. Orada çok iyi at nalı var!

Süleyman: (Gülerek) Saçına ak düşmüş kişiye at nalı sallayarak yürümek yakışır mı ki?

Rukiye: (Aceleyle) Haydi, haydi, Süleyman abzıy!

Süleyman: Haydi madem, öyle olsun!

Rukiye Süleyman'dan daha önce koşarak merdivenden inerek gider ve yolun ortasında durur, arkasından gelen Süleyman' ı bekler.

Süleyman: (Rukiye'ye tutunması için kolunu uzatır.) Rukiye sana kırmızı ipekten kanatlar pek yakışırdı!

Perde düşer.

ÜÇÜNCÜ PERDE

İkinci perde ile bu perde arasında iki ay kadar zaman geçer. Artık yazın sonu yaklaşmış. Yazlık halkı da tamamen bir aile gibi olmuşlar, alışmışlar, birbirlerine muameleleri sadeleşmiş. Bu perdede bulunanların hepsini de okuyanlar tanırlar.

Aynı yazlığın aynı yeri. Akşam. Yazlığın penceresinden ışığın aydınlığı yansır. Güçlü ay yeşilce nurunu saçmış. Kenardaki ağaçlardan düşen gölgeler bu yeşilce yerde siyahımsı ve esrarengiz duruyorlar. Zaman zaman ağaçlar hışırdıyorlar, zaman zaman kuşlar cıvıldaşıyorlar, uzaktan bir yerlerden "Avvvuu!" diye ses ve yankılarının bir kısmı kulağa gelir… Ara sıra gülüşme, koşuşma sesi de gelir. Biraz sonra Nasiybullinlar yazlığının piyanosunda "Ömrüm" türküsü çalan bir ses işitilmeye başlar. Ağaçlar arasından yol bulan Süleyman ile Gülçehre çıkıp gelirler.

Gülçehre: …belki, o şey hakkında siz çok şeyler duymuşsunuz da… Benim o romanım bir zamanlar bütün Kazan gençlerinin dilinde yayılıp, belki de kişiler katılıp konuşarak devam etti. Doğrusu sadece o, ziyadesiyle çok kısa. (Biraz dururlar. Ondan sonra iskemleyi göstererek) Şuraya oturalım. (Her ikisi de otururlar.)

Süleyman: Bazı şeyler duymuştum, lakin ben bir kişi hakkında başkaları tarafından söylenmiş sözlere daha çok seçerek inanıyorum.

Gülçehre: (Biraz durup, esrarengiz bir sesle) Süleyman abzıy, nedense benim onu size kendi ağzımla söyleyesim geliyor. Neden? Ben de bilmiyorum… Şimdiye kadar benim onu erkeklerden birine, bir kişiye de söylediğim yok.

Süleyman: Ben dinliyorum, Gülçehre.

Gülçehre: O kadınlı, hatta çocuklu bir kişiydi. Beni onunla ilk önce kendi durduğumuz yazlığın demir yolu istasyonunda tanıştırdılar. O bahtsız günden beri ben onu sevdim. Git gide kendi de bildi bunu. İşte o beni seviyor mu sevmiyor mu bilmiyorum, kendi

seviyorum derdi. Lakin düşünüyorum ki sevmemiştir. Böyle genç kendi hanımına baktığında, daha güzel kız olduğuna göre sadece ilgi göstermiştir. (Sesini kesip biraz durur. Daha sonra hızla) Benim bu halimi babamlar da öğrendiler. Onun hanımı da duydu… Büyük skandallı bir vakaya dönmeye başladı. (Biraz durarak) Ondan sonra artık babamların ısrarı, benim de dileğim üzere, işte bu erimle evlendim. Nasıl olsa unutulur diye düşündüm.

Süleyman: Unutulmamıştır, değil mi?

Gülçehre: Unutuldu da, unutulmadı da, benim şimdi çocuğum var, bütün dayanağım, hayattaki yegâne baktığım şey şu anda o artık. Ben şimdi kendim için değil, onun için yaşıyorum.

Süleyman: Siz böyle de bahtlısınız Gülçehre! Sizin gözlerinizde yatan esrarengiz gölgenin altında kendinize bir dayanak, geçilmiş güçlü duyguların izleri kalmış, daha da yaşayacaksınız. (Sesini yükselterek) Ama o kişiyle evlenmiş olsaydınız, şimdi belki o muhabbetten bir şey de kalmamış olurdu.

Gülçehre: Öyle de ben bunun gibi bahtlılığı dostlarımdan birine de dilemem!

Süleyman: Bunun gibi çok bahtsız bir muhabbet bizim yazlığa da doğup gelmiş gibi…

Gülçehre: Selime ile Abdullah Efendi arasında olanları mı söylüyorsunuz? Siz onu da görmüşsünüz…

Balkonda Rukiye görünür. İnerek iskemlenin yanına gelir.

Rukiye: Gülçehre hanım, ablam sizi yazlığındadır diye düşünerek, size gitti.

Gülçehre: Öyleyse, ben oraya gideyim.(Hareketlenip gider.)

Rukiye: Süleyman abi, sizi bu kadar güzel konuşup oturduğunuz yerinizden ayırdım herhalde.

Süleyman: Zararı yok! Bugün gündüzden beri benim seni gördüğüm yok, ben de seni özlemiştim Rukiye.

Rukiye: (Aceleyle) Doğru değil, doğru değil Süleyman abzıy! Bugün gün boyu Gülçehre hanımla oldunuz. Bize gelip de bakmadınız. Aslında son günlerde siz Gülçehre hanımla…

Süleyman: (Bekleyerek) …Gülçehre hanımla…ondan sonra, Rukiyeciğim? Ondan sonra?

Rukiye: (Sesini bastırarak) Pek dost oldunuz! Gülçehre hanımı ben bir bugün sadece ve sizin balkonunuzda iki kere gördüm.

Süleyman: Şu bir, bugün sadece görmüşsün onu, o bugün benim yazlık sahiplerimle karışarak çıktı.

Rukiye: (Aceleyle) Ben sizi kıskanıyorum ondan Süleyman abzıy!

Süleyman: (Gülerek) Rukiye, bu sen misin? Saçına ak düşmüş Süleyman'ı?..

Rukiye: Ben senin onunla dost olmanı istemiyorum, ben kıskanıyorum.

Süleyman: (Tuhaflaşan sesiyle) Rukiye?.. Rukiye, kıskanman için sevmen, sevince de hususi kıskandırıp sevmek gerek. Süleyman'ı, şu saçına ak düşmüş Süleyman'ı sevmek…

Rukiye: (Düşünerek) Şu saçına ak düşmüş Süleyman'ı? Niçin? Sevemez miyim Süleyman abzıy?

Süleyman: (Sakince) Uygun değil bu. (Sesinin yüksekliğini daha da azaltarak) Uygun değil Rukiye.

Rukiye:(Daha da endişelenerek) O başka birini mi seviyor? O Gülçehre' yi mi seviyor?

Süleyman: (Hızla) Yok, sevmiyor Rukiye! O Rukiye'yi çok seviyor, lakin Rukiye'nin onu sevmesi uygun değil!.. Onlar gereğinden fazla denksizler, Rukiye! (Ansızın başını Rukiye'nin başına koyar, birer dakika o halde kalır. Ondan sonra ansızın başını kaldırır ve) Bugün olmasa, yarın sönmesi gereken kişileri diriltmek gerekmez, Rukiye! Onlar sessiz ölsünler, sessiz yatsınlar, toprağa sessiz dönsünler!

Rukiye: (Alçak bir sesle) Ben seviyorum Süleyman abzıy, şu ak saçlarını da seviyorum!

Süleyman: Sen benim kızım yaşındasın Rukiye!.. Yok, Rukiye sen yanılıyorsun, sen sevmiyorsun ve sevgi gerekli de değil. Saçına ak düşen kişilerin sevilmesi için çok gecikmiş kişiler onlar. Sen bana gençliğini ikinci defa geri verme artık, o uzağa gitmez zaten. Onunla ikinci defa ayrılışı öncekinden de ağır olur… Senin genç, alevli duyguların zaten, ne de olsa karşısına bunun gibi çok güçlü gençliğini görmeyi diler… Ben Rukiye, tabii ki seninle bu yıl karşılaştığımız günden başlayarak pek çok gençleştim, çok kıymetli dakikalar geçirdim. Onlar için de ben sana borçluyum.

Rukiye:(Alçak bir sesle) Ben bu sözleri anlamıyorum Süleyman abzıy!

Süleyman: Anlamazsın şu anda, Rukiye. Bahtlı gençliğin bu sözleri anlamaması gerek! Lakin o sözler sana ne kadar anlaşılmaz da gelse, bana o kadar çok anlaşılır gelir. İşte burada benim bütün bahtsızlığım da.

Rukiye: Siz benim sizi sevmemi istemiyor musunuz? Siz bana müsaade etmiyor musunuz?

Süleyman: Estağfurullah Rukiye… Nasıl sözler onlar? Sevmemi istemiyorsunuz, müsaade etmiyorsunuz gibi sözler- bunlar senin göze çarpan güzel gençliğine yakışmayan sözler. Benimle konuşurken böyle sözler söyleme Rukiye.

Rukiye: Ben böyle düşündüm Süleyman abzıy.

Süleyman: Sen Rukiye, benim seni sevdiğimi çok iyi biliyorsun. Onu sadece sen değil, bu yazlıktaki bütün insanlar biliyorlar artık. Bunu buradaki kişilerin hileli tebessümlerinden anlıyorum. Benim gözlerim değil sadece, sözlerim de seni bulduğu yerde saçıma karışan akları unutmaya başlıyor… (Ansızın sözünü kesip) Haydi, tamam, bırakalım bu konu hakkında konuşmayı Rukiye.

Rukiye: (Süleyman'ın sözlerini dinlememiş gibi, hızla ve katı bir şekilde) Ben sizin Gülçehre hanımla böyle yakın olmanızı istemiyorum, o bir kere sevmiş zaten, onun ikinci kez sevmeye hakkı yok. O kadını, sizin de onu sevmeye hakkınız yok, onun çocuğu var…

Süleyman: Sakin ol Rukiye! Senin hayalin artık çok fazla, kendi düşünüp çıkardığın bir şey için bu kadar kızgın sözler söylüyorsun. Gülçehre bana iki ay bir yazlıkta durup alışmış olduğum tanışlardan olan bir kişi. O benim, onun canını acıtan yerini bir de kaygılanmadan oturup konuşabileceğim müsahiplerden bir müsahip. İşte sana bizim onunla olan muhabbetimiz. (Aniden sözünü kesip) Rukiye canım ol, kapattık bu konu hakkında konuşmayı… Sen benim seni sevdiğimi bilme, ben senin benim ak saçlarımı da affetmeye hazır olduğunu bilmeyeyim. Bunları bildiğimiz dakikadan sonra ikimize de cehennem olur. (Aceleyle) Ben seni Rukiye, şu dakikadan itibaren saçlarına ak düşmemiş bütün kişilerden kıskanmaya başlarım, ben seni üzerim, ben senden bin kere daha fazla üzülürüm! Duyuyor musun Rukiye! İkimiz için de cehennem olur. (Sözünü biraz kesip durur, başını iskemle arkasında dayayarak koyduğu elini üstüne atıp) Niçin Rukiye, bu sözleri söylettirdin sen bana? Bunlar benim sırlarımdı. Ben bunları söylemek istemiyordum. Bu şeyleri ben sadece kendim bilmem, birisine de, birisine de söylememem, daha büyüğü sana söylememem gerekirdi. (Başını kaldırıp) Meleğim ol Rukiye, kapattık şimdi bu meseleyi! İstersen, onu ikinci bir defa konuşuruz, bana şu an zor…

Rukiye: Birazdan Süleyman abzıy, olur mu?

Süleyman: Sen istediğin zaman Rukiye! (Biraz ara verip, sesini değiştirip) Rukiye, sen namaz kılıyor musun?

Rukiye: Niye bunu soruyorsun Süleyman abzıy? Namaz kılmaya uygun değil miyim?

Süleyman: Öylesine Rukiye… Bilmek istedim, neden uygun olmasın!

Rukiye: Bayram gecelerinde kılarım. Niye şimdi Süleyman abzıy?

Süleyman: Neden bayram gecelerinde sadece?

Rukiye: Ben bayram gecelerinde babama Kuran okurum… Babam, merhum bana kendi öldüğü yıl sadece küçük elde, peluşla kaplanmış çok güzel Kuran almıştı. Onun yazısı da çok güzel, bu basılan Kuranlar gibi değil…

Süleyman: Kuran okuyup öncesinde mi namaz kılarsın?

Rukiye: Şöyle yaparım… O niye şimdi Süleyman abzıy?

Süleyman: Ben her zaman senin namaz kılışını izlemek istiyorum.

Rukiye: Ay, yok yok, Allah hakkı için yok, Süleyman abzıy. Ben odamı kilitlerim, o zaman kimseyi de sokmam. Ben birinin bakıp durduğu yerde namaz kılmam, bir ara kilitlemeden namaz kılmaya başlamıştım, odama annem girmişti, onda da namazım namaz olmadı, sonradan babama Kuran da okumadım.

Süleyman: Sen namaz kılmaya başladığında odaya nur indiği gibi, Rukiye belki seninle birlikte melekler de namaz kılmaya başlamıştır…

Rukiye: (Hızla) Siz gülün Süleyman abzıy!

Süleyman: (Hemen) Estağfurullah Rukiye! Eğer ben ibadetlere gülen biri olsaydım senin ibadetlerine gülemezdim, senin kendisine secde ettiğin Allah'ın cemali önünde ben de boynumu bükerdim… Ben kendim de, güzel aylı gecelerde yalnız oturduğum zamanlarda, Allah hakkında düşünmeyi severim… Ben seni namaz kılarken görmek isterim Rukiye! Ben çocuk zamanlarımda annemin, ablalarımın namaz kıldıklarını

görürdüm, lakin onlar kılmayı bilmiyorlardı… Sen kılabiliyorsundur, senin gözlerin de Allah'a secde etmiş gibi duruyorlar… Benim göresim gelir…

Rukiye: Ay, yok yok Süleyman abzıy, Allah hakkı için yok. Ben birinin görmesini sevmiyorum, birinin önünde kılmayı bilmiyorum!

Süleyman: Ben nasıl olsa senin kıldığını bir gün görürüm. Sen onu bilmezsin de. (Biraz durup) Sen Rukiye, benim hikâyem için yaptığın resimleri hazırlamaya başladın mı?

Rukiye: Birisini bitirdim! Bence, bu da güzel oldu. Ali'nin gözü önünde şüpheyle açtım karışık bir şey çıkarabildim gibi. Zeynep'in ikinci elinin o zaman niye durduğunu sen yazmıyorsun değil mi orada, ben kendimce, kendi hayalimle o eline bir uyum verdim, doğru vermiş miyim onu bilmiyorum. Bence, o halde böyle olabilmesi mümkün.

Süleyman: İşte ona bakarız şimdi. Eğer benim düşüncemdeki gibi yapabildiysen…

Rukiye: (Biraz bekleyip, muziplikle) …Senin elini öperim mi deseydin acaba, Süleyman abzıy?

Süleyman: İster miydin?

Rukiye: (Doğrudan) Neden istenmesin, işe göre tabii ki!

Süleyman: Sadece bir değil, üç kere Rukiye!

Rukiye: Ben o hikâyenizi, Süleyman abzıy o kadar sevdim, o kadar sevdim…

Süleyman: Sevdin mi? Sen ilham eden hikâye ol Rukiye. Onu bana senin gözlerinin nazlı tebessümleri ilham etti. Bu yüzden de o böyle hafif, böyle uçup durmuş gibi çıktı.

Ağaçlar arasından Ömer ile Zakir gelir, onların yanında dururlar.

Zakir: (Bir Rukiye'ye, bir Süleyman'a bakarak, Ömer'i gösterip) İşte bu kahır veren tüccarı kayıkla gezdirip alıp geldim. Su ortasına geçmiş, kendisini bir batırayım mı diye düşünmüştüm de, kaldırdım. "Batırayım mı?" diye sordum. "Batır!" dedi. "Batırayım mı?" "Batır!"… Kayığı sallamaya başlamıştım, tüccarım az kalsın ağlıyordu, durdurdum ondan sonra.

Ömer: (Gülerek) Zakir efendinin "az kalsın ağlıyordu" dediği sözü bilirsiniz şimdi, söz güzelliği için harflere ekler o şüphesiz.

Zakir: Böyle bir zaman biz bir ortamla sandala çıktık, yiğitler de var, kızlar da çok. Sandal küçük, ben kuyruğunda oturuyorum. Benim önümde oturan bir kız dedi: Zakir Ahmediç, diye…

Süleyman: (Zakir'i dinlemeden, Ömer'e) Bugünkü optiğinizde ticaret nasıl, Ömer?

Ömer: Ticaret iyi, seçim iyi tuttuğunda, çok iyi ticaret yapmak mümkün. İşte sermaye çok değil benim, Süleyman efendi. Eğer para çok olsa, fotoğraf eşyaları çok mükemmel tutulsa, çok büyük iş olabilirdi. Böyle de şu bir-iki yılda dükkânın o kısmını mümkün olduğu kadar genişletmeye gayret ediyorum. Diğer kısmını ben artık tamamladım. Son zamanlarda üniversite gibi yerlere çoğu zamanlar gerekli düzenlemeyi ben yapıyorum.

Zakir: Bir zamanlar böyle üniversitelerin bir asistanıyla konuşuyorduk. Dedim ki: düzenlemeyi nereden alıyorsunuz? O dedi ki: "Türlü yerlerden." Dedim ki: Nasiybullinlar'dan da alıyor musunuz? "Yok, öyle bir firma mı var?" dedi. Dedim ki: Var, onlardan almaya bakın siz. Ondan sonra başladılar sizden almaya, işte kıymetimi bilmiyorsun kahrolası.

Ömer: (Gülerek) Harikasınız Zakir efendi. Böyle bir yere girmek için sizin gibi kişilerin kime söyledikleri değil, belki ziyaretçi gerek, ondan sonra onlar sizden duyunca da firmayı da bilirler, tecrübe etmeye de bakarlar, böyle de başlıyorlar… (Süleyman'a) Süleyman efendi, haydi bize girelim. Ben size gösteririm diye çok orijinal bir şey alıp geldim. Bugün yurt dışından geldi.

Ömer, Süleyman giderler, Rukiye iskemleden kalkar ve koşarak sallanmalı sandalyeye gidip oturur.

Rukiye: Beni sallayınız Zakir efendi, lakin siz de bir şey konuşmayınız, olur mu?

Zakir:(Sandalye yanına gele gele) Bitti, tamam. (Sallayarak) İşte bir zamanlar bir yerde bir partide…

Rukiye: (Sözünü kesip): Ben konuşmayın dedim size. Benim açık gökyüzüne bakıp düşünerek sallanıp oturasım geliyor.

Zakir: Tamam olur. (Sallayarak) Elleki belleki- elli elli sallar bu, açık gökyüzüne gider bu.

Abdullah kendi balkonundan iner, sağlam adımlarla biraz hızlanarak onlara doğru geldiği görünür.

Abdullah: (Rukiye'ye doğru gelerek) Rukiye tutaş, bir dakika boş vaktiniz varsa, benim size söyleyeceğim bir iki sözüm vardı. (Zakir'e bakarak) Siz affediniz…

Zakir: Lütfen, lütfen, ben gideyim. (Nasiybullinlar'a girer.)

Abdullah: (Biraz durduktan sonra)…Ben, Rukiye tutaş, bugün kaç kere sizin karşınıza çıkacaktım, olmadı. Süleyman efendiyle oturduğunuz zaman da gelip rahatsız etmeye kıyamadım. Şimdi, Zakir efendi olsa da, gelmeye cüret ettim. Beni affediniz!

Rukiye: (Önüne doğru bakıp, sandalyeyi sallayarak) Zararı yok!

Abdullah: (Biraz durup)…Siz Rukiye tutaş, benim dünkü yazımı tamamen cevapsız bırakmaya karar verdiniz herhalde… Ben dün gece boyu, gün boyu ve bugüne gelmiş şu zamana kadar bir cevap gelmez mi diye bekledim… Olmayınca artık kendim geldim… Belki siz onu Tatarca yazılmadığı için böyle iltifatsız kaldırmayı gerekli buldunuz…

Rukiye: (Başını kaldırıp sade bir şekilde) Öyle düşünüyorsanız, neden Tatarca yazmadınız peki?

Abdullah: Sizi düşündüğümden değil, yazmayı bilmediğim için tutaş, siz…

Rukiye: (Sözünü keserek) Tatarca yazmayı bilmiyor musunuz? Ne kadar aşağılayıcı Abdullah Efendi! Şimdi annenize hangi dilde yazıyorsunuz peki siz?

Abdullah: (Sözünü keserek) Siz beni mi aşağılıyorsunuz tutaş?

Rukiye: Neden yapayım?

Abdullah: Yok, biliyorum yapıyorsunuz. İlk tanıştığımız günden beri yapıyorsunuz, bu bahtsız münazaramız beni, sizinle ilk görüşmemizden beri çok aşağıladı. Ancak ilk görüşte ben sizi çok sevdim de tutaş. Siz bilmiyorsunuz, sizi kızdırdığıma ben ne kadar üzüldüm. Siz tutaş, belki beni çok kadınların-kızların arkasından yürüyen birisi diye düşünüyorsunuz…

Rukiye: (Rahatsız olarak) Benim sizin doğrularınız hakkında bir şey de düşündüğüm yok, Abdullah efendi.

Abdullah: Çünkü ben sizin bakışınıza göre daha da alçak duruyorum. Sizce, ben Tatar çocuğu da değilim, ben size tamamen yabancıyım, öyle değil mi tutaş? Siz yanlışsınız tutaş! (Biraz durup) Ben yazımda size olan saf hislerimi yazdım.

Bu arada balkondan Selime ile Gülçehre görünürler.

Selime: (Merdivenden ine ine) Rukiye, Rukiye! Sen orda mısın? Sana eve girmen buyuruluyor!

Rukiye sandalyesinden zıplayıp atılarak gider. Abdullah topukları üstünde çevik bir şekilde yönünü değiştirir ve ağaçlar arasına gider. Selime ile Gülçehre iskemlede otururlar.

Selime: Bu giden Abdullah Efendi miydi?

Gülçehre: O, ta kendisi.

Selime: (Endişeli bir sesle) Şimdi inandın mı Gülçehre abla?

Gülçehre: Ben bundan da bir şey çıkaramadım.

Selime: Sen beni rahatlatıyorsun, rahatlatmaya uğraşıyorsun, çünkü sen bahtsız bir kişisin. (Endişeli ve telaşlı bir sesle) Ama ben kendi kendimi rahatlatmaya gerek duymuyorum… Niçin kendi kendini kandırıyorsun? Bizden niye kaçtı o?

Gülçehre: O görmedi herhalde bizi.

Selime: O benim sesimi işitince kaçtı. Sen sadece kendin olmuş olsan, o kaçmamış olurdu, belki o senin önünde ağlamış olurdu… Ben kendi kendimi kandırmıyorum Gülçehre abla. Ben onun Rukiye'yi sevdiğini biliyorum, Rukiye'nin hoşuna gitmediğini de biliyorum ve buna seviniyorum. Onu benden Rukiye çekip alsaydı, bana o yine de ağır olurdu. Lakin Rukiye onu istemeyip gönderecek, çünkü o onu sevmiyor. O benim onu sevmemi de tuhaf buluyor. Süleyman Efendi nasıldır bir zaman Abdullah'ı İvanuşka-Abdulka diye adlandırdı ve Rukiye artık onun hakkında söz çıktığında, yalnızca "Senin İvanuşka-Abdulkan" der sadece. Ben ona kızmıyorum elbette. Bizim Rukiye şanslı; onu kendisinin sevdiği kişiler de seviyorlar, kendisinin sevmediği kişiler de seviyorlar.

Gülçehre: Sen Abdullah'a anlattın mı kendisini sevdiğini?

Selime: O onu anlıyordur. Ben saklamaya çalışıyorum da…

Gülçehre: Öyleyse, böyle açık bir şekilde söylemedin mi?

Selime: (Hızla) Söyler miyim… Utanmadan!… Aşağılanmadan!.. Onun Rukiye'yi sevdiğini anlayıp nasıl söyleyeyim ben ona? O yalnızca güler ki…O gülüp geçerdi

ki… (Başını eğip biraz durduktan sonra, aniden başını kaldırarak) Oy, yok yok Gülçehre abla, benim olduracağım iş değil o, bana göre değil, ben çok mutsuz olurum, çok aşağılanırım ben… Onun beni sevmediğini bilerek…(Alnını tutup) Bunu düşünemiyorum ben. Nasıl, hangi yüzle "Ben seni seviyorum" diye söyleyeyim? Yok, ölsem de, söyleyemezdim ben.

Gülçehre: O dereceye gelsen, söylerdin Selime. Önceden ben de senin gibi düşünüyordum: Erkeklere kendim başlayıp " Seviyorum" diye söylemeyi aklıma getiremiyordum. Bir zaman nasıl söylediğimi de fark etmeden kaldım. Sevmek mi? Sevmek söylettirir…

Selime: Kişisine göre artık, Gülçehre abla.

Gülçehre: Rukiye bu konu hakkında kendisi bir şey söyledi mi sana?

Selime: Yok, bu konu hakkında ben ona hiç bir şey de soramam: bana zor geliyor, ben çekinirim Gülçehre abla. O kendi bir söz de söylemiyor, beni kaygılandırır diye korkuyor. Lakin ben biliyorum, dün Abdullah ona bir yazı da vermiş… Benim o yazıyı göresim geldi, lakin sorup okumaya… cesaret edemedim. Sorayım diye iki kere ağzımı açıp yerimde kaldım.

Gülçehre: Siz böyle sırlarınızı birbirinizden saklıyor musunuz?

Selime: Bilmiyorum, o benden bir şeyini de saklamıyor herhalde. Lakin ben bu konu hakkında onunla konuşamıyorum. Böyle de biz onunla ikimiz tamamen iki ayrı insanlarız… Önceden, küçük olduğumuz zamanlarda, birbirimizi hiç sevmiyorduk. Ama bu son yıllarda artık, babam ölüp gidince, her nasılsa biz onunla dost olmaya başladık… Babam ölünce, o bir hafta tamamen aklını yitirmiş gibi gezdi, o zaman ben ona çok üzüldüm… Kendim ona baba olmuş gibiydim. Bu şekilde de biz onunla daima ikimiz iki ayrı kişiyiz. O çocukluktan çok şanslıydı, ben çocukluktan çok şanssızdım.

Zakir ile Ömer gelirler. Zakir, parmaklarını aralayarak, onları her nasılsa bir şekle getirmeye uğraşa uğraşa geliyor.

Zakir: (Onların yanına gelince, yere eğilir ve ay tarafında elinin gölgesini yere düşürerek.) Bakınız, bakınız işte yerde tavşan yürüyor.

Selime: (Zakir'in düşürdüğü gölgeye bakarak) Hiç de tavşana benzemiyor, Zakir efendi! Bunun gibi iki ayaklı şeylere yalnızca sizin köyde tavşan deniliyordur.

Zakir: Hadi siz de benimki gibi yapmaya çalışın, çok yiğitseniz…

Selime: Çok zormuş gibi!

Zakir: E, böyle yapamayacağınızı biliyorsunuz siz. Böyle bir zaman bir ortamla ormana gittik. Bir kız öğrenci bana bağlanıp kaldı: Zakir Ahmediç, sihir gösteriniz de sihir gösteriniz. Tamam dedim ben. Lakin sihrimi kendiniz çalışıp gösteremezseniz, beni bir kere öpersiniz! dedim. Tamam mı? Tamam. Tamam mı? Tamam. Kolumu şöylece yapıp tuttum ve yerde tavşan gölgesi koşturarak: Şimdi öpünüz, dedim. Bu sihir değil ki ben kendim de yaparım bunu, dedi. Yapınız, dedim ben de. Uğraştı, uğraştı yok, olmuyor da olmuyor. Kız öğrenci az kalsın ağlayacaktı. Sonunda öpmeyecek bahanesi kalmadı. Hah, Zakir Ahmediç hilekârsınız, dedi.

Gülçehre: Benim gitme vaktim geldi artık. (Zakir'e) Zakir Efendi, siz beni geçirir misiniz?

Zakir: (Emin olarak) Olur, olur. (Koltuğunu verir.)

Gülçehre görüşerek, Zakir görüşmeden giderler.

Ömer: (Biraz durup) Hey Selime, ben Aysa'ya ne diye cevap vereyim? O bugün de bana sordu: "Selime tutaşa söylediniz mi? Razı olur gibi mi? Yoksa istemiyor mu?" dedi.

Selime: (Asabi bir sesle) Acayip insan, niçin bize söylemeden, seninle enine boyuna iş yürütüyor. Ana-babası yok diye korkuyor mu?

Ömer: Ondan değil tabii ki Selime. Biliyorsun o nasıl biri; o şimdiye kadar kadın-kız meclisinde bulunmuş birisi mi? Hatırındadır ki: O sen dükkâna başlayınca, senden utanarak yürür aciz kalırdı. Böyle terbiye edilmiş biri o. Onun ayıp görülecek bir hali yok. Onu yatırıp zorlasan da, o kendi ağzıyla sana söyleyemiyor. Utanıyor, ne yapacağını bilemiyor, ne yapsın artık. Şimdi de o, bu meseleyi hareketlendirince, sen dükkânda olduğunda bir kere gelip bakamıyor. Geçen gün, benden pek büyük bir isteği varmış gibi telefonda enine boyuna konuşmaya çalıştı. Sen dükkâna gel deyince, Selime tutaşa görünecek halim yok, dedi.

Selime: (Gülerek) Acayip biri…

Ömer: Hiç de acayip falan değil. Mesela ben kendim sizin vesilenizle kadın-kızla çok fazla iç içe yaşadım. Buna rağmen bir kızla göz göze bakıp teklif edeceğime inanamıyorum. Ne yaparsın ki, böyle terbiye edilmiş artık. Yoksa bizim çocuklar atlayarak konuşurlar. Bir de ben evli biriyim, oysa daha yiğit. Ona acayip değil. (Biraz durup) Sen ona bir cevap şimdi, o çok bekliyor… Bence, yiğit yaramaz değil… Hayır, ben buna karışmıyorum, sen onu bilmiyor değilsin. Lakin cevabı hızlıca ver…

Selime: (Endişeli ve düşünceli) Belki, yarın…

Balkonda Rukiye görünür, kısık lakin muhabbetli bir sesle kendi kendine şarkı söyleyerek çıkar.

Söyle ışık sözlerini bir büyülü gülümseyerek

Yazı nurlu gün gibi parlayan yüzünle

Dünyadan, yerden sıkılan bu gönlüm, bu canım,

Sen bunu göklere kaldır bir acayip efsunla.

Rukiye ablasının yanına gelip oturur.

Ömer: (Gülerek) Kim kaldırsın seni göklere? Süleyman efendiye hitaben değildir değil mi?

Rukiye: (Nazlanarak) Niçin abi, Süleyman abzıya hitaben olsa şaşılacak şey mi? Açıkçası Aliyev veya Abdullah efendiler için değil…

Ömer: Yok, şaşılacak şey demedim, soruyorum öylesine…

Rukiye: (Hızla) Bugün evde komik bir şey oldu, annem kızıp çıkardı beni: Biz demin Süleyman efendi ile söz yarıştırıyorduk. Eğer o benim kendi hikâyesine yaptığım resmimi beğenirse, o benim elimi üç kere öpmeye niyetlendi. Ben ona resimlerimi gösterdim. O çok beğendi. Ondan sonra ben ona: "Süleyman abzıy benim elimi neden öpmüyorsun" dedim. O kızardı, ben de kızardım. Annem bana gözünü açarak baktı… Ondan sonra ben ona: "Süleyman abzıy, üzerini değiştirip dön, ormana gidip yürüyelim" dedim. O gitti. Annem bana bunun için hala çok sinirli. "Süleyman efendiyi haddinden fazla genç sayıyorsun sen, kendisi de güler çok aptal kız bu diye düşünür" dedi. Ben anneme cevap falan vermedim, oradan çıktım.

Ömer: Öyleyse cesursun sen Rukiye! (Yerinden doğrulup, Selime'ye) Öyleyse belki yarın cevap verirsin, değil mi?

Selime tasdik edip, konuşmadan başını sallar. Ömer gider.

Rukiye: (Hızla) Bana söylenecek bir şey mi, ne cevabı o abla?

Selime: (Biraz düşündükten sonra) Rukiye, sana dün Abdullah efendi bir yazı verdi mi?

Rukiye: (Sakince)Vermişti.

Selime: (Biraz düşündükten sonra) Peki ne yazmış diye sorsam bana kızar mısın?

Rukiye: (Kısa bir şekilde) Niye öyle diyorsun abla? Lazımsa ben sana onun yazısını vereyim abla. (Düşünüp) Herhangi bir kitap arasına koymuştum sanırım ben onu.

Selime: O gerekmiyor. Sen söyle sadece Rukiye, belki benden çekiniyor, kıskanıyor diye düşünüyorsun, öyle düşünme, sen söyle sadece Rukiye, sadece söyle canım…

Rukiye: (Çekinerek ve utanarak) Önce çok uzunca, kendisinin de Tatar çocuğu olduğunu, Tatar'ı sevdiğini, benim kendisi hakkında yanlış fikirde olduğumu yazmış ve (biraz duraklayarak) ondan sonra "Ben sizi seviyorum" demiş. İşte tamamı bu. (Bütün gövdesiyle Selime'ye doğru yönelerek) Abla canım, sen onun için bana kızma, benim suçlu değilim… Bana Abdullah'ın bir gereği de yok. Sen onun beni seviyorum dediğine de inanma, öyle bir şey de yok. İvanuşka-Abdulka sadece… Abla canım, sen bana kızma…

Selime: (Gözyaşlarını güçlükle tutarak) Yok, ben sana neden kızayım. Benim hakkım yok kızmaya.

Rukiye:(Selime'nin ellerine tutunup) Abla canım, kırıldın mı bana?

Selime: (Biraz sakinleşerek) Ben Aysa'nın evlenme teklifini düşündüm şimdi Rukiye.

Rukiye: (Selime'yi öpüp, bütün gövdesiyle bir hareket yaparak) Ben nasıl mutluyum! Ben nasıl mutluyum! Aysa iyi yiğit. O İvanuşka-Abdulkalar gibi değil. Abla, Abdullah senin hoşuna da gitmesin. Sen onu çok çabuk unutursun. Zaten sen ona varmış olsan da, yaptığına çok çabuk pişman olurdun… Ben nasıl mutluyum abla… Bütün Tatar'ı hor gören o kişi seni de Tatar kızı olduğun için hor görür, küçük görürdü…

Abdullah'ın geldiği görülür. Rukiye ve Selime bir birinden ayrılarak otururlar.

Abdullah: (Yanlarına gelip) Tutaşlar, sizin yanınıza oturmam mümkün mü?

Selime: Buyurunuz.

Abdullah: (Biraz bekledikten sonra) Tutaşlar, haydi ormana yürümeye gidelim.

Selime: (Biraz durup) Teşekkür ederim, ben gelmeyeyim.

Rukiye: (Hareketsiz bir şekilde) Ben de gelmeyeyim.

Abdullah: Rukiye tutaş, gidelim. Selime tutaş gelmese de, siz sadece geliniz, benim sizinle konuşacaklarım vardı.

Rukiye: Olsa da gelmiyorum.

Ağaçlar arasından "Rukiye!" diyen bir ses işitilir.

Rukiye: (Sese karşı bağırır) Süleyman abzıy!

Süleyman: (Hemen ağaçlar arasından) Sen orda mısın? (Çıkıp gelir.)

Rukiye: Buradayım!

Süleyman: Gidelim mi ormana?

Rukiye yerinden zıplar ve koşarak Süleyman'a karşı gider ve onun elini tutar. Onlar konuşup, gülüşüp ağaçlar arasına girip giderler. Abdullah hızla yerinden kalkar ve gururlanarak kendi balkonlarına doğru gider. Selime iki bileğini iskemlenin arkasına salar ve onların üzerine yüzükoyun düşer.

Selime: Ya Allah, niçin böyle eşitsiz ettin kullarını! (Asabi ve kendini tutamayacak şekilde ağlamaya başlar.)

Perde düşer.

ЯШЬЛӘР

(Татар тормышының алмашыну көннәрендә)

Пьеса өч пәрдәдә

УЙНАУЧЫЛАР:

Хөсәен — мәдрәсәдә «Хадими»ләр [1], «Мохтасар»лар [2] укып чыккан дәгъвалы гына «тәҗвидче мөтәрәкъкый» сәүдәгәр, 57 яшендә.
Мәрьям — аның хатыны, 50 яшендә.
Фәхернисa — боларның зур кызлары, ябык кына, зәһәр генә, ире аркасында шактый мәшәкать күргән хатын, 27 яшендә.
Рәхимҗан — Фәхернисаның ире, бик «гакыллы» баш», бозык кына, кәләпүшләр, комганнар белән Печән базарында сәүдә итә, 38 яшендә.
Газиз — Хөсәеннең зур улы. Мәдрәсәдә хәтме көтеб иткәч, русча укырга тотынган егет, төскә матур гына, урта буйлы, 21 яшендә.
Йосыф — Газизнең энесе, мәдрәсәдә укыган, хәзер русча укый, 19 яшендә.
Зәйнәп — Хөсәеннең кызы, брюнетка, йомшак табигатьле, уйчан гына кыз, 16 яшендә.
Рөкыя — Рәхимҗанның сеңлесе, 18 яшендә.
Сара — гимназистка, бер учитель кызы, 17 яшендә.
Ибраһим — Сараның агасы, студент, 21 яшендә.
Фатыйма — бер подполковник кызы, институт тәмам иткән, 18 яшендә.
Зөһрә — курсистка, 19 яшендә.
Әхмәт — учительская школа тәмам итеп, хәзер аттестатка хәзерләнүче, 25 яшендә.
Зәкәрия — әүвәлдә учитель булып торган, хәзердә мөгаен бер хезмәтсез, 27 яшендә.
Ягъкуб — әүвәлдә приказчик булган, соңыннан укырга тотынган, 25 яшендә.

«Тәҗвидче мөтәрәкъкый» — Коръән укучы алдынгы карашлы кеше.
Хәтме көтеб иткәч — укылырга тиешле дәресләрне укып бетергәч.
Мөгаен — билгеле.

Г а л и — бер могътәбәр ишан улы; мәдрәсә тәмам иткән, аннан соң алты класс гимназиядән имтихан биргән, хәзер аттестатка хәзерләнә, 24 яшендә.
З ы я — бер гәзитә идарәсендә хезмәт итүче егет, 24 яшендә.
А с р а у — 17 яшендә.
Х а т ы н — горфи татар хатыны, фәкыйрә, 35 яшендә.
К а р т татар — юан корсаклы, сөрмә тарткан күзле, 55 яшендә.
Я ш ь т а т а р — сары мыеклы, зәңгәр күзле, 23 яшендә.
Вакыйга — Казан шәһәрендә.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Зуррак кына, урта тормышлы татар йортында була торган җиһаз белән җыештырылган бүлмә. Уң якта, тәрәзә янында, өстенә русча китаплар өелгән һәм язу әсбабы куелган өстәл. Өстәл янында алдына бер китап ачып, ялан башлы, кыска гына чәчле, рус күлмәге киеп, биленә кәмәр бәйләмәгән хәлдә Г а з и з утыра. Бер дәкыйка узу белән, Газиз, кулларын югары күтәреп, тавышланып киерелә дә китабын ябып куя.

Г а з и з. Ах, бик күп нәрсә укып чыгарга, бик күп тырышырга, бик күп баш ватарга кирәк әле. Алты класс гимназиядән имтихан бирергә уйлыйм бит, алты класс гимназиядән! Яшьтән тугры тәрбия күргән балаларның алты елда укый торганын бер-ике елда укып. *(Кәгазьләр арасыннан бер дәфтәр тартып чыгара һәм ачып каранырга тотына.)* Һә, учитель кызыл караны бер дә кызганмаган. Бәхетле балаларның җиде яшендә вакытларында укый торган нәрсәләрен егерме яшендә укырга тотынгач, шулай булмый, ни булсын!

Ишектән тужурка өстеннән җилән кигән Й о с ы ф керә. Газиз, кем икәнен күрмәстән, тиз генә китаплар өстендә тора торган кәләпүшен алып кия.

Й о с ы ф. Үз-үзеңә нәрсә сөйләнеп утырасың? *(Җиләнен сала.)*

Г а з и з. Ә, син кайттыңмыни? Мин әти дип торам. *(Кәләпүшен салып куя.)* Нәрсә сөйләнеп утырасың дисеңме? Бик шаблонный нәрсә, бөрадәр: кичә сочинение язып алып барган идем, учитель кызыл кара белән бик матурлап сызып-сызып куйган. «Мәфһүменә сүз дә

Г о р ф и — гадәти.
Ә с б а п — әйберләре.
К ә м ә р — билбау.
Д ә к ы й к а — минут.
Б ө р а д ә р — туган.
М ә ф һ ү м е н ә — эчтәлегенә.

Әйтер хәл юк, яхшы, әмма җөмләләр татарча оештырылганнар»,— ди. Әле шуны исемә төшереп, җенләнеп утырам.

Йосыф. Әгәр телләр выставкасы булып, анда иң авыр телләргә хосусый наградалар бирелә торган булса, минемчә, рус теле гран-при алыр иде. Әмма тирләдем соң. *(Битен яулык белән сөртә-сөртә.)* Шушындый эссе көндә җилән киеп йөрергә мәҗбүр итәләр бит! Тәмам туйдым инде бу каһәр суккан татар җиләненнән. Башыңа кырык градуслы эссе көнне каракүл тиресе ябып йөргәнең генә җитми, аның өстенә җилән кияргә кушалар бит. Мондый глупый гадәтләр татардан башка халыкта булыр дип уйлый алмыйм.

Газиз *(көлеп)*. Чирмеш кызлары, эссегә карамыйча, балтырларына кырык кат нәрсә чолгап йөриләр бит. Милли, имеш... Бер ел гына моннан элек минем шундый сүзләремне син дә ошатып бетермидер идең бит...

Йосыф. Виноват, ел ярым дип сөйлә, бер ел дисәң, ялган булыр. *(Бераз сызгырып йөренә.)* Бүген өйдә тагы громадный скандал чыгар әле: учителемнең ае тулды, акча юк, әтидән сорарга тугры килә.

Газиз. А, алай булса, әтигә сүз башларга эш туды гына иҗән инде.

Ишектән Зәйнәп керә. Газиз кәләпүшен кия. Зәйнәп икәнен күргәч сала.

Зәйнәп *(Газиз янына килеп)*. Абый, әти базардан тагы кәефсезләнеп кайткан. Татарлар тагы сезнең хакта берәр сүз сөйләп кайтарганнардыр, ахры.

Газиз. Менә сора акча!

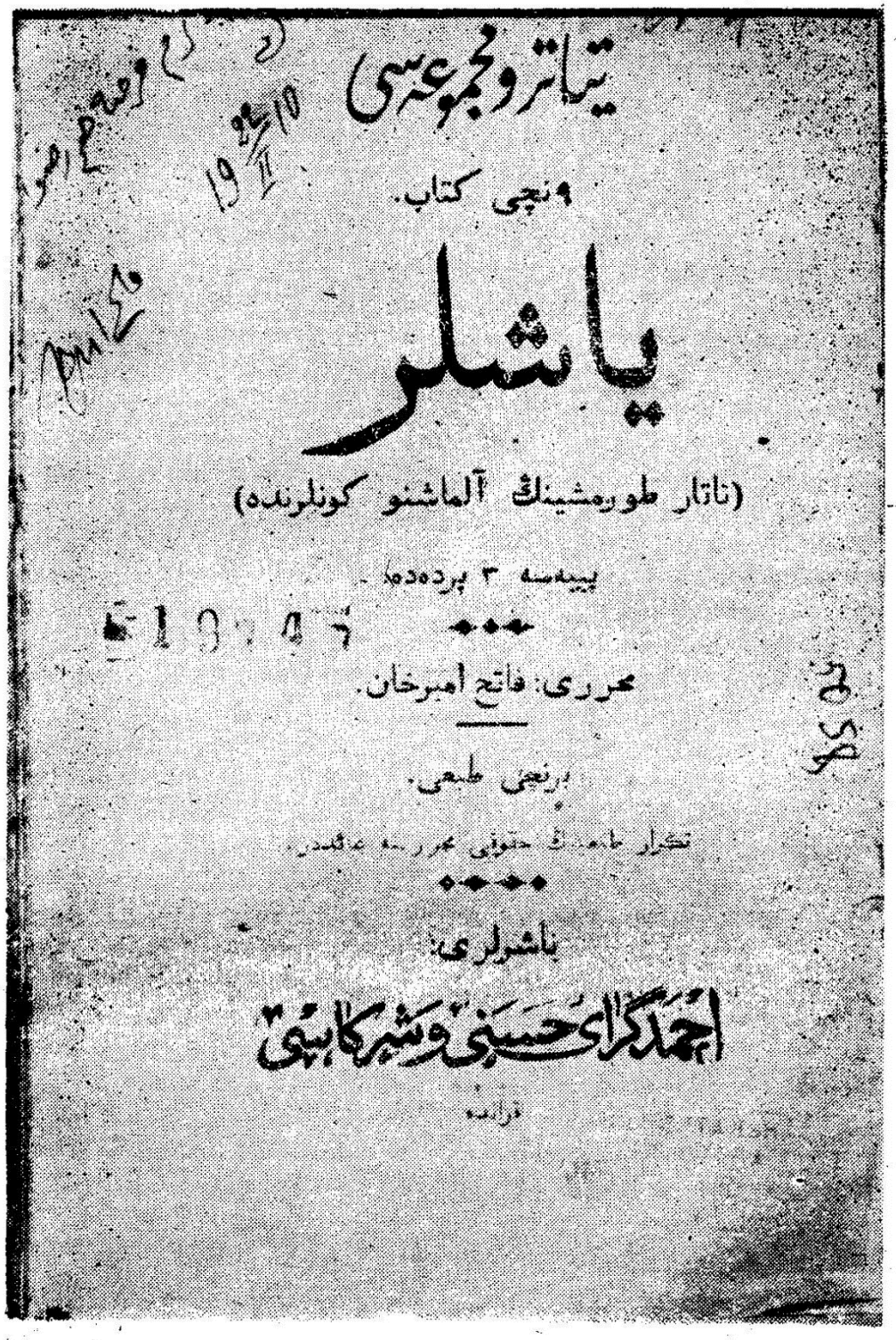
Йосыф сызгыра.

Зәйнәп *(ялынган тавыш белән)*. Абый, зинһар, эти белән карулашып, тавышны зурга җибәрә күрмәгез инде.

Йосыф. Йә әле, зинһар, эчемне поштырып йөрмә әле. Ул татар бәдбәхетләрнең башы бетмичә...

Газиз *(Зәйнәпкә)*. Тавышны без башламыйбыз, безнең карулашмау белән генә басылмый да ул.

Наградалар — бүләкләр.
Гран-при — иң зур бүләк.
Глупый — ахмак.
Чирмеш — мари.
Виноват — бу урында «гафу итегез» мәгънәсендә.
Громадный скандал — бик зур гауга.

تیاتر مجموعه‌سی

بنچی کتاب.

یاشلر

(تاتار طویمشینك آلماشنو کونلرنده)

پیه‌سه ۳ پرده‌ده.

محرری: فاتح امیرخان.

بریخی طبعی.

تکرار طبعدن حقوقی محرریه عائددر.

ناشرلری:

احمدگرای حسینی و شرکاسی

قازانده

«Яшьләр» пьесасының титул бите. Казан «Әхмәтгәрәй Хәсәни вә шөрәкясе» басмасы. 1910 ел.

Зәйнәп. Соң, абый, әти белән кычкырышудан бер дә туймадыңызмыни? Ник инде, абый, шул татарлар күз алдында йөрисез? Төрле яктан әйтеп, сүгеп торгач, әтигә уңгайсыз була торгандыр шул.

Йосыф. Синең татарлыгың чыгып бетмәгән әле, фикереңә әнинеке төслерәк йөри.

Газиз. Зәйнәп, менә мин алып кайткан китапларны укып чыга тор әле син, аннан соң менә бу, өйдә һәр көнне булып тора торган тавышның ниләр өчен булганын, нәрсәдән чыкканын, ник бер дә бетмичә һаман яңарып тора икәнчелеген үз-үзеңнән аңларсың. *(Бераз тик тора.)* Бу кычкырышлар, бу тавышлар безнең белән әтиләр арасында түгел. Аңлыймсың? Түгел. Бу тавышлар — иске тормыш белән яңа тормыш арасында. Безне, балалары булганга күрә, әтиләр сөяләр; безнең өчен, үз белүләренчә, иң якын яхшылык теләүче булганга күрә, без аларны сөябез. Шулай да алар безне сүгәләр, без аларны гаеплибез... Ник? Чөнки алар тормышы безгә, безнең тормыш аларга ошамый.

Зәйнәп *(ялынып)*. Абый, жаным, мин аны аңлыйм... Бик яхшы аңлыйм, ләкин әтиләр дә кызганыч шул.

Газиз. Ул дөрест. Алар да кызганычлар, ләкин монда кызгану белән генә бер эш тә эшләр хәл юк. Алар кызганычлар, ләкин аңламаганлыклары белән генә шул хәлгә килгәннәр.

Йосыф *(Зәйнәпкә)*. Башында миең кечерәк әле синең, анаң тәрбиясе чыгып бетмәгән.

Газиз *(Йосыфка)*. Кайдан алдың син, Йосыф, мондый тупаслыкны?

Йосыф. Менә гажәп сөаль: «Кайдан алдың?» — имеш! Татар тормышында, бөрадәр, тупаслык алырга урыннар күп. Кеше шундый кояш шикелле ачык нәрсәләрне аңламый азапланса, минем каным кыза башлый.

Газиз. Глупо! Балалык!

Йосыф сызгырырга тотына, бүлмә буенча йөри башлый, Зәйнәп өстәл өстендә тузгып ята торган китап һәм дәфтәрләрне җыештырып өя, Газиз, алдына бер китап ачып, укырга тотына.

Ике өч минут үтә.

Йосыф. Әти бүген кайсымыз өстенә гайрәт чәчә инде?

Газиз. Иң күбе, билгеле, минем өсткә була инде. Ну, барыбер инде, мина ул гайрәтләр шул кадәр горфи эш булып киттеләр, нервларымны бер дә бозмый гына, граммофон тыңлаган күк тыңлап утырам.

Йосыф. Әүвәлрәк миңа өйдә тавыш күтәрелү бик уңгайсыз тоела иде. Хәзер мин дә өйрәнеп беттем инде.

Газиз. Минем сабаклар хәзерләнеп бетмәгән әле. Укырга кирәк.

Бу вакытта ишектән ачулы суратта Хөсәен керә. Газиз аны күрми, кычкырып укый башлый.

«Редко какому литературному произведению приходилось вызвать такую бурю, как это случилось с романом Тургенева «Отцы и дети»...»

Хөсәен. Урыс кенәгәсе укыганда, башка кәләпүш кию абразауный кешеләргә ярамый торгандыр шул. Оятсыз...

Газиз кәләпүшен алып кия, үзе китапка карап утыруында дәвам итә.

Бүген бөтен базар шаулый синең өченче көнге кабахәтлегең, урыслыгың белән.

Бу вакытта ишектән Мәрьям килеп керә.

Оятсыз... Бераз инде үзең уйлап белергә тиеш...

Мәрьям. Тагы нишләгән, йөзебезгә тагы нинди кызыллык китергән?

Хөсәен. Нишлисе билгеле инде ул оятсызның. Өченче көн «Ярматаж» бакчасында [3], үзе шикелле урыслар белән барып, бөтен мөселманнар күз алдында марҗа кызлары белән сөйләшеп йөри ди... Оятсыз... Ходайдан курыкмасаң, бераз карт-корыдан оялырга кирәк иде. Бүген тиреңе Мөхәммәтҗан абзый белән күмәчче Хәйретдин килеп шуны сөйләгәч, җир ярылса, җиргә керерлек булдым... Бәдбәхетләр! Инде шул гына җитмәгән иде. Озакламый башыңызга картуз да киеп йөри башларсыз... Йөзеңез каралар... Тагы бит, оятсыз, Мөхәммәтҗан абзый белән шунда сүгешеп ята ди.

Газиз *(каушамый гына)*. Мин сүгешә башламадым, ул үзе килеп бәйләнде.

Хөсәен *(җикеренеп)*. Бәдбәхет! Тагы ак сакаллы кешене үзең тотып сүгә башла иден! *(Мәрьямгә карап.)* Мөхәммәтҗан абзый, дус кеше баласы, болай адәм

«Редко какому литературному произведению приходилось вызвать такую бурю, как это случилось с романом Тургенева «Отцы и дети»...» — «Тургеневның «Аталар һәм балалар» исемле романы кебек шау-шу күтәргән әсәр сирәк булгандыр».

Абразауный (образованный) — укымышлы.

хуры булып йөрмәсен дип, барып: «Энем, бу эш безнең халыкка килешә торган эш түгел», дигән икән, бу йөзе кара: «Мин сезнең халык түгел», дип әйтә ди. *(Газизгә җикеренеп.)* Бәдбәхет, кайчаннан бирле безнең халык түгел булып киттең соң әле син, кайчаннан бирле урыс булдың?

Газиз *(кычкырып)*. Ялганлаган подлец! Мин аңар алай димәдем. Мин аңар: «Ново-Горшечнаядагы содержанкаңны талак иткәч, килеп мине вәгазьләрсең», дидем.

Зәйнәп елап, күзләрен яулык белән тотып, чыгып китә.

Хөсәен *(Зәйнәп артыннан карап калып)*. Ул оятсыз ни кыланган була тагы: агаларына бер сүз әйтер хәл юк, авызын җырып еларга тотына. *(Бераз тик тора.)* Уф, гажиз булдым инде мин. Кеше күзенә күренерлегемне калдырмадыңыз инде сез.

Йосыф. Менә зур эш булган икән: Хөсәен Әхмәтевнең углы Газиз үзе шикелле кешеләр — кызлар бесән сөйләшеп йөргән.

Хөсәен *(кычкырып)*. Бәдбәхетләр, тагы нишләр идегез соң? Әле болай гына бөтен халыкның ләгънәт укыганнары җитми торгандыр шул!

Газиз *(җитди генә)*. Миңа ләгънәт укырга берәүнең дә хакы юк, мин «Эрмитаж»да бер кыз белән сөйләшеп йөргән икәнмен, анда Әхмәтҗан да, Мөхәммәтҗан да, Биктимер агайларның ни эшләре бар да ләгънәт укырга нинди хаклары бар?

Йосыф. Мөхәммәтҗан абзаңызга, фәхеш артыннан йөргәне өчен, без ләгънәт укымыймыз бит!

Хөсәен. Әле фәхеш артыннан йөри дип, кешене гаеплән утырган булалар бит, оятсызлар! Намаз укымагач, мин сезнең фәхеш артыннан йөрмәвегез белән нишлим?!

Йосыф. Фәхеш артыннан йөргәч, мин Мөхәммәтҗан абзаңызның намазы белән нишлим.

Хөсәен. Ах, бәдбәхет, ни сөйли, ләфзы көфер сөйли бит! *(Йосыфка кизәнеп сугарга килә, Йосыф йөгереп чыгып китә.)*

Мәрьям *(елап)*. Ах, балалар, балалар, атаңызны гакылдан шаштырасыз бит инде.

Содержанкаңны — сөяркәңне.
Талак иткәч — аергач.
Ләфзы көфер — көфер сүз.

Хөсәен. Елама, анасы, аларга ялынып әйтеп, елап, сыктап кына тыңлата алмассың. Аларда ата-ана дип, остаз, зур кеше дип — берсенә дә тәгъзыйм юк инде. Әнә шул урыс кенәгәләре аларга бар нәрсәдән дә кадерле.

Газиз. Эти, без сезне һәрвакыт ихтирам итәбез, ләкин дин дә, дөнья да белми торган тирече әллә кемнәр сүзе белән, шулар фикере өчен, безнең башка кыямәтләр куптара[4] башлагач, җавап бирми калдыра алмыйбыз.

Хөсәен. Җитәр сиңа! Тагы үзләреннән, үзләре шикелле урыслардан башка кешеләрнең һәммәсен дин дә, дөнья да белми дип гаеп иткән булалар. Дин беләләр, имеш. Намаз юк, истинҗа юк, сезнең кай җирегездә дин булырга кирәк?!

Газиз *(күкрәген күрсәтеп, ачу китерер дәрәҗәдә суык канлылык белән)*. Менә дин кай җирдә була ул!

Күзләре кызарган хәлдә Зәйнәп керә.

Мәрьям. Зинһар, тукта инде, бала! Атага бераз юл куярга ярамыймыни соң?!

Зәйнәп. Әни, апа белән җизни килделәр.

Мәрьям, Хөсәен чыгып китәләр.

Газиз *(Зәйнәпкә)*. Йосыф кая китте?

Зәйнәп. Хәзер керә, бакчага чыккан иде. Абый җаным, ник инде этиләр белән шулкадәр карулашып, үзегезгә сүгеш ишетәсез? Эти сине дә кыйный башлар инде дип котым очып торды, әле, аллага шөкер, апалар килделәр, булмаса, әллә нәрсәләр булып бетәр иде.

Газиз. Алар килгәч, яхшы булды дип уйладыңмыни инде син?

Йосыф керә.

Икесе дә әллә никадәр татар авызыннан ишеткән сүзләрен төяп килгәннәрдер әле.

Йосыф. Апа тагы беркөнге шикелле вәгазьләргә тотынмас микән, мин аңар кирәген бирер идем.

Газиз. Ник ул кадәр грубый булырга, Йосыф?

Йосыф. Күрдең бит әле, егерменче гасырда, кеше хайваннарга сукмый башлаган гасырда, эти йозрыгын

Тәгъзыйм — олылау.
Истинҗа — тәрәттән соң пакьләнү.
Грубый — тупас.

күтәреп миңа һөҗүм итте. Бу бит әүвәлгесе түгел һәм ахыргысы да булмас. Менә шул халыкка грубый булмыйм дип торып кара! Әле дә жүнләп әйтми-әйтми, этиләрне син узындырып бетердең.

Бу вакытта Фәхерниса керә.

Фәхерниса *(ике кулын сузып, күрешергә килә)*. Исәнме, Газиз, сау торамсың!

Газиз бер кулын суза.

Газиз. Сау килдеңме?

Фәхерниса *(шулай ук кулларын сузып, Йосыфка бара)*. Аллага шөкер... Саумы, Йосыф, исәнме-саумы, сәламәтме!

Йосыф. Жен шикелле сау.

Фәхерниса Газиз янынарак эскәмия куеп утыра.

Фәхерниса. Фу, эсселәдем.

Йосыф. Шәлең белән чапаның өстеннән бер кат түн да бөркәнгән булсаң, эсселәмәгән булыр идең.

Фәхерниса *(җәһәт кенә)*. Ярар безгә, без урысча укыган мирза кызы түгел.

Йосыф. Мин дә шулай дим шул. Аллага шөкер, син русча укыган мирза кызы түгел дим. Шуңар күрә башыңа түн да бөркәнеп йөрсәң, эсселәмәссең дим.

Фәхерниса *(ачуланып)*. Ярый, килүем белән минем белән булышырга тотынма, зәһәр мәче!

Газиз *(Йосыфка)*. Ярый, житәр, Йосыф.

Йосыф *(шәһадәт бармагы белән Фәхернисаның йөзенә ишарә итеп, Зәйнәпкә)*. Зәйнәп, әнә кара, апаңның йөзенә нинди зәһәр чыкты. Укымый калсаң, син дә шундый татар хатыны булырсың.

Зәйнәп чыгып китә.

Фәхерниса *(гайрәт белән)*. Менә этигә әйтеп кирәгенне бирдерермен әле...

Газиз. Ну ярый, апа, аның сүзенә карама әле, минем белән сөйләш, ул балалыгыннан чыгып житми әле.

Фәхерниса. Булыр бала. Үзе урысча укыгачтын да, олугларны санга тыкмый...

Бераз тик торалар.

Газиз. Ну, апа, нихәлләр бар соң? Балаларың саулармы?

Фәхерниса. Бик аллага шөкер. Бары Габдрахманның тына бу арада эче авыртып тора иде дә, әле өченче көн Маһи җиңгиләрдән Бикмөхәммәт хәзрәт өшкереп калдырган тоз алдырып, шуны эчерттем. Бүген инде ходайга шөкер булып калды.

Йосыф. Бикмөхәммәт хәзрәт зате шәрифнең икенче килүендә, Маһи җиңгәләреңмышаяк өшкертеп калсыннар. Тычканнар үтерергә замечательный файдалы нәрсә.

Фәхерниса. Ярый, һәркемгә синең телең озаймасын. Синең белән кычкырышырга кермәдем мин, Газиз белән сөйләшергә кердем.

Йосыф. «Бабай, сызгыра беләсеңме?» — дип сорадылар ди Биктимер карттан. «Юк, балам, юк; без яшь вакытта сызгыру юк иде»,— дип җавап бирде ди. «Кызың ябышып чыккан, бабай»,— диделәр ди. Биктимер бабай, битен җыерып, озак уйлап торды да: «Эффф...» — (сызгыра) дип әйтте ди.

Фәхерниса Йосыфка йөзен чытып карый.

Фәхерниса *(Газизгә)*. Газиз, әле без җизнәң белән бик кайгылы хәбәр ишетеп килдек. Кичә җизнәң базардан кайтып сөйләгәч, исләрем дә китте. Булмас, мин әйтәм...

Газиз. Хуш?

Йосыф. Әле ярый гакылың юк, ул да киткән булыр иде.

Фәхерниса. Ярый, өрмә! Синнән сорамыйлар. *(Бераз тик тора. Газизгә.)* Менә шул: җизнәңә Мөхәммәтҗан абзый сине бер маржа кызына ияләнгән дип сөйләгән. Шул маржа кызыңны өченче көн «Ярматаж» бакчасына алып барган икәнсең. Җизнәң әйтә: маржа кызына ияләнсә, ахыры яхшыга бармый инде аның, ди. Шуны ишетеп, тынсыз да булдым. Еларга да белмим, еламаска да белмим.

Газиз. Напрасно, елау кирәк иде.

Йосыф. Җиде чатка жиде төрле чалпу салдырсаң, бер нәрсә дә булмас, курыкма. *(Көлә.)*

Фәхерниса *(Газизгә)*. Инде оятың качып беткән икән. Инде укып кеше булуың җиткән икән. И бала, бала. Яшьтән үк гакылың төпле түгел иде шул. Хөсәен

Зате шәрифнең — кадерле затның.
Замечательный — искиткеч.
Чалпу салдыру — хорафат карашлар буенча кешене үзенә бер төрле ырым, өшкерү белән дәвалау.

хажи углына, җүнле булса, мөселман кызы табылмас иде шул. Гомеренә бер мәртәбә тәһарәт алмаган маржа кызы үземезнең мөселман кызыннан яхшыдыр шул.

Йосыф. Бу сүзләреңнән куй мае исе килә. (*Борыны белән иснәнә.*)

Газиз. Апа, син артык надан, артык аңсыз, шуңар күрә минем синең белән сөйләшеп тә торасым килми. Үзең беләсең бит: мин сиңа караганда динне дә, дөньяны да күбрәк беләм: күбрәк укыган, күбрәк уйлаган, шуңар күрә син үзеңнең гомер буена чапан астында изелергә мәхкүм миең белән минем эшләргә катышма.

Фәхерниса. Тотмагач, синең белүең нәрсәгә ярый. Газазил[5] да бик гыйлем булган да...

Газиз. Синдә әгәр кирәгеннән артык гакыл булса, шуның белән үз тормышыңны гына төзәт тә минеке өчен кайгырма.

Фәхерниса. Ходайгә шөкер, минем дөньямның бозык җире юк. Урысча укымаганга карап, кешедән ким җиремез юк әле. Угылым — угыл, кызым — кыз...

Газиз. Ну ярый, апа, минем хәзер укыйсым бар. Икенче вакыт килерсең, шунда сөйләшермез.

Фәхерниса. Мин синең йортыңа килмәдем, атам йортына килдем. Мине куа алмассың. (*Ачуланып чыгып китә.*)

Йосыф. Гадәмеңә хәсәнат!

Газиз (*бераз уйлап торганнан соң*). Дөньямның бозык җире юк, ди бит, мескинә! Кешедән ким җиремез юк, ди. Кешедән! Гомерең буена, зур җинаять эшләгән кеше шикелле, адәмнәрдән, күктән, кояштан, һавадан качып йөр дә үз тормышыңны төзек дип уйла. Гомерең буена бер әхлаксыз, фахиш татарның әмеренә буйсынырга, ул бикләп киткән төрмәдән чыкмаска мәҗбүр бул да, кешедән ким җиремез юк, дип сөйлә. Йөзеңне, беләкләреңне, тавышыңны, чәчеңне гаурәт дип хөкем итеп торсыннар да, угылым — угыл, кызым — кыз дип, шуның белән куан! Менә ни дәрәҗәгә хәтле тәнәззел итә ала кеше... Хайваннан да түбән...

Йосыф. Син бик кызык тагы, абый: ул сүгешә, син мине туктатасың. Андый зәһәр хатыннарны яхшы-

---

Мәхкүм — хөкем ителгән.
Гадәмеңә хәсәнат — алдыңнан артың яхшы.
Гаурәт — күрсәтергә ярамый торган, оят урын.
Тәнәззел итә — түбән китә.

рак сүкмәсәң, чаялыгым белән мин җиңеп калдым дип уйлыйлар алар. Син аңар фәлсәфә сатып утырасың; нәрсә аңлый ул? Зәһәр ул: күрәсең, нинди кабарына, күрәсең нинди сүгә үзеңне; аның өстенә, этиләргә әләкләп, тагы скандал чыгарттырыр әле.

Газиз. Син артык кызу канлы. Син кешенең халәте руханиясен аңлый алмыйсың. Ул зәһәр хатын, имеш! Мин дә беләм хәзер аның шулай икәнен. Ләкин мин аның буннан ун ел әүвәлге, кызлык вакытын да беләм. Син ул вакытта тугызда гына идең, бәлки, хәтереңдә юктыр, әмма минем бүгенге шикелле хәтеремдә... Ул зәһәр кеше түгел иде, ул хәзерге Фәхерниса түгел иде! *(Бераз тик тора.)* Ун ел әүвәл ул үткен, булдыклы, нечкә күңелле, мәхәббәтле генә, зәңгәр күзле, тулы гына йөзле бер татар кызы иде. Сине, мине гакылдан шашып ярата иде. Без синең белән ул вакытларда һәр көнне өчәр мәртәбә елаша-елаша сугыша идек, әмма ул, сугышның иң кызу вакытында, безнең уртага басып, һәр икемезнең йозрыкларны үзенә күтәрә, бу сугышка җәза бирер өчен, кулына чыра тотып әни эзли башласа, бөтен көчен сарыф итеп, безне яшерә иде. Хәтереңдәме? Әни бервакыт ни өчендер асрауны кыйнады, шул вакытта Фәхерниса елады... елады. Шуның өчен әнидән үзенә әллә никадәр шелтә, сүгеш ишетте.

Йосыф. Үткән эшкә салават!

Газиз. Юк, монда салават булырга ярамый. Уйларга, белергә кирәк: нидән шундый шәфкатьле, яхшы күңелле Фәхерниса ун ел эчендә зәһәр, холыксыз хатын булып киткән? Ник? Нинди каһәр суккан шомлык аның кешелек сыйфатларын бетергән? *(Бераз тик тора.)* Ул шомлык безнең күз алдымызда, ул — иске татар тормышы. Ул ерткыч хәзергә кадәр татар балаларын, хосусан кызларын, үзенең чәнечкеле кулларында газаплаган, әле дә газаплый, тагы бик күп вакытларга кадәр газаплар әле. Син апаның менә шул соңгы ун елдагы тормышын уйлап кара: әүвәл холыксыз каената, каенана кул астында изелү; алардан котылгач, ике мәртәбә көндәш белән тору; ул да беткәч, атнасына икешәр мәртәбә ирен фәхешханәдән лаякыл исерек көенчә төяп кайтару — менә татар тормышының шушы вәхшәтләре аннан бөтен кешелек сыйфатларын сыгып чыгарып, ерткыч ясап калдырганнар...

Халәте руханиясен — рухи хәлен, күңелен.

Йосыф. Позволь, бу нәрсәләр почти бөтен татар хатыннары башыннан үткән нәрсәләр. Шулай да һәммәсе безнең апа шикелле түгелләр бит!

Газиз. Син миңа сөйләп бетерергә бирмәдең. Менә шул вәхшәтләр арасында гомер итәргә хөкем ителгән бәхетсез татар кызы, әгәр юаш табигатьле, бу кабахәтләргә каршы үз көчен куя алмаслык булса, кияүгә барып, берничә ел торуы белән чахоткага мөбтәля булып үлә. Әгәр безнең апа шикелле үткен, чыдам кыз булса, баруы белән үзенең бөтен көчен, бөтен истигъдатын шуларга каршы торырга хәзерләп, зәһәр, холыксыз, дөньядагы бөтен нәрсәгә ачу күзе белән карый торган хатын булып китә.

Йосыф (*бераз уйлап торгач*). Вакыйган, абый, аңар әгәр шул кабилиятләрен, кешелеген арттырырга сарыф итәргә өйрәтүче булган булса иде, ул, бәлки, бик файдалы бер кеше булган булыр иде.

Зәйнәп керә.

Зәйнәп (*Газиз янынарак килеп*). Абый, теге якта әтиләр сине өйләндерергә дип кыз сайлап утыралар.

Йосыф. Абый өчен кайсы өйләнмәкче була: әтиме, әниме? (*Көлә.*)

Зәйнәп (*Газизгә*). Абый чынлап та, син өченче көн «Эрмитаж»да маржа кызы белән йөрдеңмени соң? Җизни, бик кайгырып, тизрәк өйләндереп калмасаң, маржа халкы боза инде ул, дип сөйләп утыра.

Йосыф. Ә, абый, раст, өченче көн «Эрмитаж»да кем белән йөрдең соң син?

Газиз. Сара туташ белән. Без анда кампания булып барган идек.

Зәйнәп (*куанып*). Соң, абый, ник әтиләргә әйтмәдең, мөселман кызы белән дип.

Газиз. Әйе, алар алдында оправдаться итеп утырам ди.

Зәйнәп. Абый, хәзер бу бүлмәгә чәй хәзерлимез. Әтиләр сүз чыгарырлар инде тагы; син, зинһар, зурга

Позволь — туктале мәгънәсендә.
Мөбтәля — дучар.
Истигъдатын — булдыклылыгын.
Вакыйган — чыннан да.
Кабилиятләрен — сәләтләрен.
Оправдаться итеп — акланып.

җибәрмә инде. Абый, җаным, ярыймы? Абый, ярыймы?

Газиз дәшми.

Йосыф *(Зәйнәпкә)*. Тукта әле, кызый, син монда абыйны вәгазьләп йөрисең йөрүен дә, дәресләреңне укыганмы?

Зәйнәп. Грамматиканы мин, этиләр йоклагач, кич укыйм. Әни күрсә ачулана.

Газиз. Ә кичә мин алып кайткан «Тәхрирел-мирьат» тәрҗемәсен [6] укып чыктыңмы әле?

Зәйнәп. Яртысын укыдым, яртысын иртәгә укып бетерәм.

Йосыф. Кеше вәгазьләп йөргәнче, бөтенләй укып чыксаң, яхшырак булыр иде шул.

Зәйнәп *(Газизгә)*. Абый, мин мужской родның «ь» ка беткәннәре белән женский родның «ь» ка беткәннәрен һаман аера алмыйм әле. Аны нишләргә кирәк инде?

Газиз. Ул, действительно, авыр нәрсә, аның өчен рус теленең рухына төшенергә кирәк.

Йосыф. Менә син шикләнгән сүзнең алдына мой яки моя дигән кәлимәне куеп кара. Мәсәлән, «лошадь»-ны инде «мой лошадь» дип әйтмисең бит, «моя лошадь» дисең.

Зәйнәп. Ник әйтмим? Мин «мой лошадь» дисәм дә, ялгыш икәнен белә алмыйм аның.

Ишек артыннан: «Зәйнәп!» дигән тавыш ишетелә. Зәйнәп җәһәт кенә чыгып китә.

Йосыф. Син, абый, дәресләрем хәзерләнеп бетмәгән дидең, ә үзең һаман фәлсәфә сатып утырасың әле.

Газиз. Мондый тормыш эчендә яртысын хәзерләп бара алганга да бик шатланам әле.

Газиз китабына карый. Ишектән чәй әсбабы тоткан асрау кереп чәй хәзерли башлый.

Газиз *(башын китаптан алмый гына)*. Әй, кызым, минем яңа штиблетларымны ваксалап куй әле.

Асрау. Әле кичә чистарткан өчен дә абыстай

Действительно — чыннан да.
Кәлимәне — сүзне.

ачуланды: син аларның стряпкасы түгел, бик чистарттырасылары килсә, хатын алгач чистарттырырлар, ди.

Газиз. Тфү!!!

Йосыф. Сугыш коралларының иң оригиналь ные! *(Газиз янына килеп, аркасына сугып.)* Менә син, хатын алгач, штиблетларыңны чистарттырырсың.

Газиз. Бичара әни, татарлар хатыннарына аяк тарттыралар, укыган кешеләр штиблет чистарттыра торганнардыр дип уйлагандыр инде ул.

Чәй ашлары күтәреп, Зәйнәп керә.

Зәйнәп. Абый, хәзер бире чәй эчәргә чыгалар. *(Нәрсәләрне рәтләп тезә, аннан соң Газиз янына килеп).* Абый җаным, тагы кычкырышмагыз инде, ярыймы? Абый, ярыймы?

Бу арада, шаулашып, Хөсәен белән Рәхимҗан, алар артыннан Мәрьям белән Фәхерниса керәләр.

Рәхимҗан. Исәнме, саумы, сәламәтме, исәнмесез? *(Газиз һәм Йосыф белән күрешә.)*

Барысы да чәй янына утырышалар. Газиз, кулына китап тотып, шуңар карап утыра.

Рәхимҗан *(Газизгә, кесәсеннән бер журнал чыгарып)*. Әле менә монда татар театры хакында язганны укыдыңмы? Харап иткән барыгызны да. Театр, дигән, безнең мөселман халкына, дигән, хәрам, дигән... Мәле, укып чык әле. *(Журналны суза.)*

Газиз. Мин ул журналны укымасам да, анда нәрсә язылган икәнен беләм. «Җәмигыр-рамуз»ның[7] бабеннәҗасәтендәге нәрсәләр һәммәсе бар.

Рәхимҗан. Ә яңа китапларда яңа шәригать языламыни? Хи-хи-хи. *(Көлә.)*

Газиз. Синең белән, жизни, бер-беребезне аңлаша алмабыз без, лучше сөйләшмик андый нәрсәләр хакында.

Рәхимҗан *(Хөсәенгә карап)*. Каенатай, бунда сезнең хәзрәтләргә дә яхшы суктырган, җәмгыяте хәйрияләргә[8], дигән, член булалар, дигән, аларның барысы да, дигән, тозак кына аның, дигән, хи-хи-хи. *(Көлә.)*

Хөсәен. Син, кияү, ысулы кадим. Без шәригатькә сыйган нәрсәләрне яңа дип кенә начар күрмибез. Әүвәл бит, безнең заманнарда, балаларны иҗек белән апты-

раталар иде. Коръәнне дөрестләп тәҗвид белән укыту бөтенләй юк иде.

Рәхимҗан. Ходайга шөкер, ысулы җәдид мәптегендә укымасак та гомер итәбез әле.

Йосыф. Сезнең сары алашагыз бөтенләй язу танымаса да гомер итә әле.

Фәхерниса. Ярый, синнән сорамыйлар, олуглар сөйләшкәндә, син тыгылма.

Мәрьям. Телең бик озайган синең.

Бер-ике минут тик кенә чәй эчәләр.

Фәхерниса. Әткәй, без әле киявегез белән сезгә бер эш белән килгән идек. Менә Газиз, ходайга шөкер, зурайды инде, аны дуст-иш арасына кертеп, эшкә кушарга кирәк. Менә без киявегез белән аңар үземезнең дуст-иш арасыннан кыз да таптык. Ходай кушса, киявегез сүзеннән чыкмаслар — бирерләр, нәсел-нәсәпле, укымышлы кыз, күрер күзгә дә бик чибәр.

Мәрьям. Мин дә картка күптән әйтеп киләм инде, өйләндерергә кирәк дип. Менә әле бик яхшы булды, Газиз үзе дә өйдә. Хәзер инде чынлап сөйләшергә вакыт. *(Рәхимҗанга.)* Син, кияү, кем кызын димләмәкче буласың соң? Менә Газизнең үзенә әйт инде.

Рәхимҗан *(киерелә төшеп)*. Кызның первой сорты инде. *(Уң куллының урта бармагын күрсәтеп.)* Менә, әйтәм бит, урта бармак инде. Рәхмәтулла абзый кызы. Бу арада Газиз үзе генә эшне изеп ташлады әле. Маржа кызы белән йөри дип исеме-чабы чыгып тора.

Зәйнәп. Ялган ул, өченче көн абый йөргән кыз — мөселман кызы ул, мин үзем беләм, мөселман кызы ул.

Фәхерниса. Кыз кеше андый эшкә катышып утырмый ул, синнән сораган кеше юк бит.

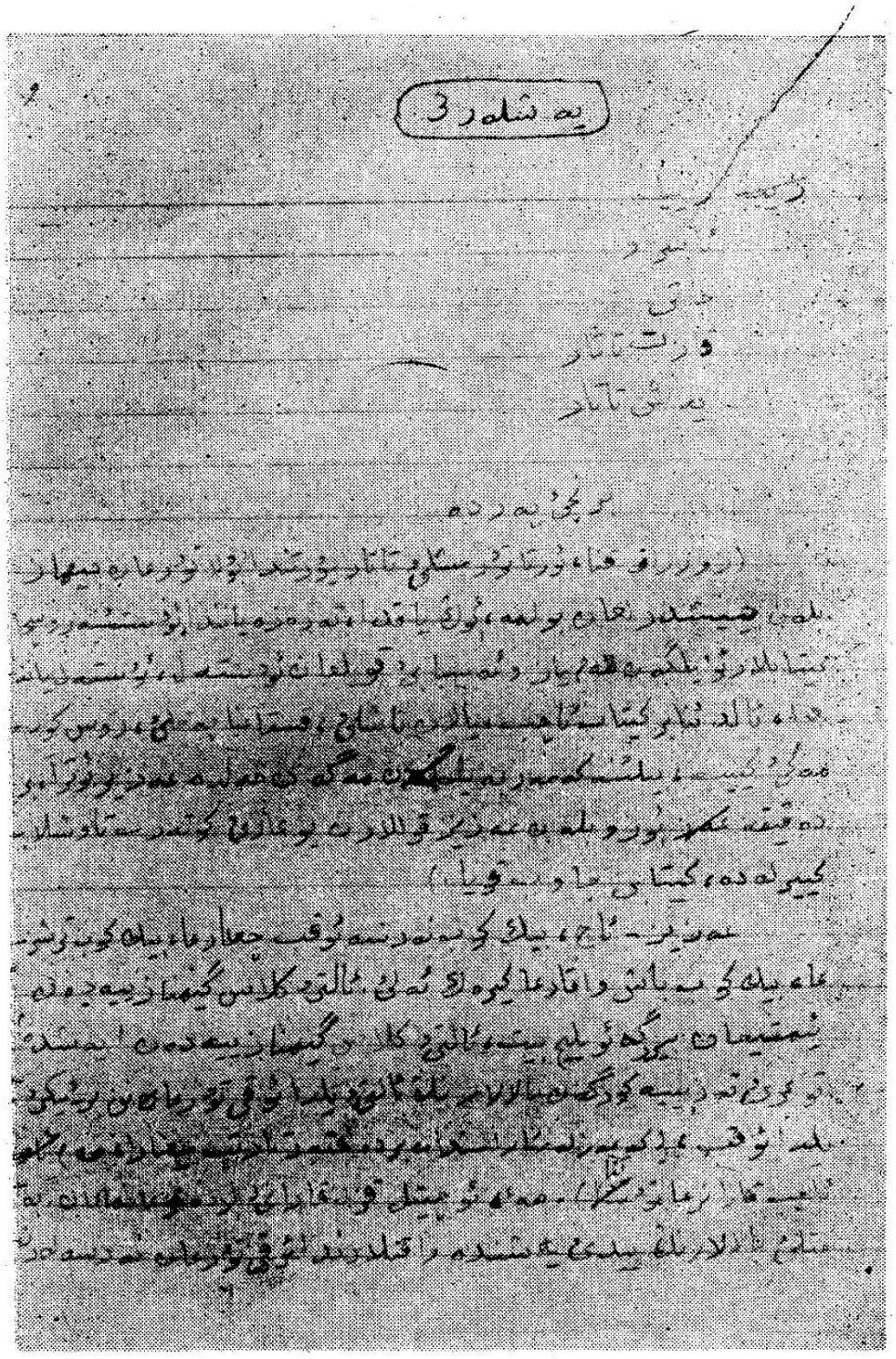
Мәрьям. Бар, моннан чыгып кит, кыз кешегә андый сүзләрне тыңлап утырырга ярамый.

Зәйнәп чыгып китә.

Рәхимҗан. Әлегечә, шул инде, кеше арасына керәсе килсә, Газизгә кибеттә дә күренгәләп, мәҗлесләрдә дә күренгәләп, агай-эне арасындарак йөрергә кирәк шул. Кыз первой сорт инде. Рәхмәтулла абзый үзе дә ысулы җәдид кеше инде ул, чиләгенә күрә капкачы инде, хи-хи-хи. *(Көлә.)*

Тәҗвид — Коръәнне дөрес итеп укырга өйрәтү.

Первой сорты — бер дигәне.

«Яшьләр» пьесасы кулъязмасыннан бер бит.

Фәхернисә. Кыз бик укымышлы: Галимә абыстайда ысулы җәдит белән укыды. Егерме бер бисмилла күңелдән белә ди.

Йосыф. А, алай булгач! «Нуне сәкенә ба»га юлыкканда, нинди хөкем булганын да белә торгандыр инде ул!

Рәхимҗан. Без сөйләшәбез дә сөйләшәбез. Газиз үзе ни ди торгандыр бит әле. Безнең заманда гына ул, балалар, ата-ана ни әйтсә, шуңар күнәләр иде. Хәзер бит ысулы җәдид, хи-хи-хи. *(Көлә.)* Хәзер бит яңа шәригатьтә олуглардан оялып тору юк инде. (*Газизгә.*) Йә, Газиз, ник телеңне тешләдең? Башка вакытта сөйләшергә яратасың бит.

Газиз *(китаптан башын күтәреп)*. Кирәкле сүз булса, мин дә катышкан булыр идем.

Мәрьям. Ничек инде, бу сүзләр кирәксез сүзләрмени?

Газиз. Сез миңа кыз эзлисез түгелме соң? Мин хәзер өйләнмим бит.

Йосыфтан башка һәркем Газизгә карыйлар.

Хөсәен. Хуш, алай булса, синекен тыңлап карыйк инде. Болай бер эшсез дә торырга булмас бит һаман. Хәзергә хәтле без сине балалыгы белән юләрләнә дип йөрдек, әмма хәзер яшең егерме бергә җитте, сакал чыга башлады, эшкә тотынырга вакыт бит. Синең шикелле егетләр һәммәсе тауны тауга бәреп эш итәләр. Син нишләмәкче буласың инде?

Газиз. Минем нишләгәнне һәркайсыгыз белә торгансыздыр дип уйлыйм — мин укыйм. Киләчәктә дә шуны үк эшләмәкче булам.

Хөсәен. Әһә, эшкә тотынырга исәп юк икән!

Газиз. Уку, киләчәккә хәзерләнү, минемчә, бик зур эш.

Хөсәен. Алай икән, бик зур эш икән! Әһә, алай да кайчанга хәтле ул зур эшне эшләп йөрмәкче буласың соң?

Газиз. Тәмизле бер кеше булганчы, университет бетергәнче укымакчы булам.

Хөсәен *(тәхкыйрь сыйфаты белән)*. Кара син аны, тәмизле кеше булганчы укымакчы була икән! Мин сине

«Нуне-сәкенә ба»га юлыкканда — ябык иҗекле «н» «б» авазы белән янәшә килгәндә («нәби» (пәйгамбәр) сүзе килеп чыга).

Тәмизле — аңлы, белемле.

Тәхкыйрь — хурлау, мыскыл.

ни өчен дип мәдрәсәдә пишкадәм булганчы, унсигезгә җиткәнче укыттым соң? Унсигезгә хәтле шәригать гыйльме укып тәмизле булмаган кеше, урысча укып, тәмизле була ала икән! Бала, бала, син безгә гомеребездә ишетмәгән сүзләрне ишеттерәсең.

Газиз *(кызу гына)*. Әгәр мәдрәсәләремез кешегә тәмиз гыйлем биреп чыгара ала торган булсалар иде, безгә егерме яшенә җиткәч, кешенең сабый вакытында укый торган нәрсәләрен укып йөрергә, сезгә дә гомерегезгә ишетмәгән сүзләрне ишетергә кирәк булмас иде. Безнең хәзерге тормышның бәласе дә шунда: сезгә гомерегездә ишетмәгән сүзләрне ишетергә, безгә шул сүзләрне сөйләргә тугры килә.

Хөсәен *(ачуланып)*. Ах оятсызлар, оятсызлар, сезгә инде дин мәдрәсәләре бер нәрсәгә дә ярамыйлар икән, бөтен шәригать гыйлемнәре гыйлем дә түгел икән.

Рәхимҗан. Кеше бу юлга керсә, бәрәкәте юк инде аның. Менә, Газиз, шуны гына әйт син миңа: син начальство баласымы, әллә безнең мөселман сәүдәгәр баласымы?

Фәхерниса. Бар да маржа бозганлык галәмәте! Маржага ияләнгәч, һәммәсе аларныкы яхшы күренә башлый торгандыр шул инде. Безнең мөселманның гыйльме дә ярамый...

Мәрьям. Урыс такмазасы сезгә үземезнең мөселман гыйльменнән дә артык икән!

Газиз *(тыныч кына)*. Гыйлемнең урысныкы, татарныкы дигәне юк аның: җиде тапкыр җиде=кырык тугыз, су һавага караганда авыр, игътикад мәсьәләләре җәбри була алмый, Истамбул Төркиянең пайтәхете дигән хакыйкатьләр — бөтен милләтләргә гам нәрсә.

Хөсәен *(ачуын бераз баса төшеп)*. Син үзең бераз уйлап карарга кирәк, бераз гакылың белән үлчәп күрергә тиеш: урысчаның кирәк кадәрлесендә мин үзем дә бер сүз әйтмәдем. Адрес язарлык урысча укыймыз диденез, аннан да күчеп, гәзитә аңларлык укыймыз диденез, мин үзем акча түләп укыттым. Артыгы безнең сәүдәгәр халыкка кирәкми, кирәкми генә түгел, ярамый. Үзең уйлап кара син: көннән-көн, көннән-көн карала гына барасыз бит. Олуг дип, ата-ана дип, остаз дип,—

Пишкадәм — олы шәкерт.
Игътикад — ышану.
Җәбри — мәҗбүри.
Гам — уртак.

һичберсенә тәгъзыйм юк. Дин-диянәт көннән-көн бетә бара. Бүген хатыннарга качмау хәләл дисез, иртәгә ирләр белән биергә дә дөрест диярсез бит.

Фәхерниса. Аны гына бик әйтерләр инде. *(Уң кулы белән селкеп куя).*

Рәхимҗан. Менә, каенатай, әүвәл без: «Урысчаны бер башлатма, аннан соң үзеннән-үзе китә ул» дигәч, «Юк!» — дидер идең. Ысулы җәдид мәдрәсәсендә укытуның файдасы...

Хөсәен. Куйсана, кияү, хәзер шул сүзләреңне. Менә Әхмәт ишан углы гомерендә ысулы җәдид мәдрәсәсендә укыганы юк. Атасы мәдрәсәсендә хәлфә булып чыкты, хәзер үзе башына картуз киеп йөри. Әти, безнең — милләт микробы, дип әйтә ди. Хәзер ысулы җәдидендә дә түгел, ысулы кадимендә дә түгел, заманасы бозылды.

Рәхимҗан *(Газизгә)*. Шулай ук, Газиз, син ыстудин булам дисеңмени? Урысның үзенең юньлесе дә аларны яратмый, әле Ибан Тимафеич әйтә: ыстудиннар, ди, ни буга, ни сарә, ди, ни признают, ди. Сезнең мөселман, ди, пәт раз малитсә, ди, ә безнең ыстудиннар, ди, ходайны сүгәләр, ди. Һәммәсе жид булып бетәләр, ди.

Йосыф *(көлеп)*. Әннәҗесе мәганнәҗеси вәләү кянә нәҗесән! — диләр иде әүвәл заман шәкертләре.

Рәхимҗан. Юк, бу — урысның малай-салае түгел, сәүдәгәр кеше.

Йосыф. Бу сүзләрне әйткәч, малай-салай түгел, шәп икәнчелеген белдек инде. *(Көлә.)*

Хөсәен. Менә, Газиз сүз шул сиңа: синең картуз киеп, биленә зөннар багълап, ыстудин булып йөрүеңне без риза була алмабыз. Болай да динсезләнүең чигенә җитте инде. Тагы укысаң, аннан ары ходай сакласын инде. Йосыф ул сиңа ияреп йөри, син җүнле булсаң, ул да хәзер эшкә кергән бала булыр иде. Менә шуны белегез: моннан соң мин, укырга дип, күзегезгә сызарга бер тиен бакыр бирмим.

Рәхимҗан. Син, Газиз, әгәр безгә ышанмасаң, җүнләп дөнья күргәнрәк кешеләр белән киңәш-табыш

Хәләл — рөхсәт ителгән, шәригать тарафыннан тыелмаган.

Ни буга, ни сарә, ди, ни признают (ни бога, ни царя, ди, не признают) — алланы да, патшаны да, ди, танымыйлар.

Жид — бу урында начар, бозык мәгънәсендә.

Әннәҗесе мәганнәҗеси вәләү кянә нәҗесән — шакшы булса да ише белән.

итеп кара әле! Яшьлек вакытында барымыз да азмый-тузмый булмаган, әмма вакыты җиткәч, гакылга да утырган. Әле әйттем бит, исемең-чабың чыгып торганда, Рәхмәтулла абзый назланмаса ярар дип. Әгәр һаман болай эшсезлекләнеп йөрсәң, ул вакытта җүнле җирдән кыз да табып булмый башлар бит.

Газиз *(көлеп)*. Әгәр мин укуны ташлап, кибеткә төшеп, ишек төбендә күзләремне елтыратып басып тора башласам, миңа кыз табылырмы соң?

Рәхимҗан. Син, Газиз, чынлап сөйләшкәндә, авызыңны ерма әле. Менә бүгеннән башлап һәйбәт кенә кибеткә төшеп, чибәр генә агай-эне арасына катышып йөри башласаң, әйттем бит, кызның первой сортын үзем димлим.

Газиз. Алай булса, мәшәкатьләнмә инде, җизни, первой сорт, урта бармак кызларыңыз әнә шул кибет алдында чибәрләнеп басып тора торган эшлекле бай малайларына булсыннар. Миңа андый сортлап йөртелә торган кызларыңыз да кирәк түгел, кибет ишеге саклап була торган эшлеклелегегез дә кирәк түгел. Мин укыйм һәм укыячакмын!

Рәхимҗан. Ертык батинкалы писәр булганчы укыйсыңмыни? Хи-хи-хи. *(Көлә.)*

Газиз. Юк, менә синең шикелле надан, аңсыз кеше булып калмас өчен укыйм. Минем дөньяда иң курыккан нәрсәм — синең шикелле булып калу, дөньяда иң җирәнгән нәрсәм — сезнең тормышыңыз. Менә шуларны берьюлы кисеп ыргытыр өчен укыйм.

Фәхерниса. Урыс-маржага ияләнгәч, кардәшыру, ата-анадан да җирәнә башлаган икәнсең. Рәхмәт! Бик яхшы эш!

Хөсәен. Оятсызлар!

Мәрьям. Һай, телең бик озын икән. Җизнәсенә ниләр әйтә бит!

Рәхимҗан. Без, ходайга шөкер, шәригатьчә торабыз, сез шуннан җирәнә торгансыз, шәригатьтән җирәнә торгансыз!

Газиз. Син шәригатьнең нәрсә икәнен ата-бабаңнан гына ишетеп белгән кеше, миңа, унбер ел голүме диния тәхсил иткән кешегә, шәригатьтән дәрес бирергә тотындыңмы? Оят кирәк! Сукырның күзлене җитәкләве бу!

Голүме диния тәхсил иткән — дин гыйльме укыган.

Хөсәен. Җитәр, бәдбәхет, җитәр!

Йосыф *(кычкырып көлә)*. Менә көлке, комганчыга шәригать сатарга ярый, ә белә торган кешегә ярамый.

Мәрьям. Җитәр, явызлар!

Рәхимҗан. Мин үзеңезне кызганып сөйләдем, мин каенатай белән каенанайны кызганам, теләмәсәңез, миңа димәгәе тагы, динсезлекнең аргы ягына китегез!

Газиз *(кызу гына)*. Син, сез безне кызганасыз, безне кайгыртасыз икән! Алай булса, рәхим итеп, рөхсәт бирегез, мин сездән кайгыртмавыңызны үтеним. Әгәр башыңыздагы искелекләрне чыгарып бетереп, кемнәрнең кызганычрак икәнен уйлап карасаңыз, үзеңезне кайгыртудан бушана алмас идегез: сездә башка милләтләрнең бәгъзе фәрдләрендә була торган хиссияте мокатдәсә дә юк бит. Исламият юк, чөнки менә шушы утыз мең татарлы Казанның бер үзендә егерме татар фәхешханәсе тәрбия ителә, бөтен пивнойларның ярты доходы татардан җыела, зәкятләрнең яртысы гына бирелә[9]. Ул да әллә никадәр алдау, миннәт белән. Қоръәндә хәрам диелгән никадәр начар холыклар булса: гайбәт, бөһтан, хәсед, ифтира, кибер, нәмимә, хаккы гайр ашау, гожеб — һәммәсе сездә табыла. Менә шушындый халык, менә шушындый динсез кешеләр безне дин исеме белән вәгазьләмәкче булалар...

Фәхернисә. Җитәр, дим, оятсыз, җизнәңнең кәефен җибәрәсең бит!

Газиз. Позволь, мин сез сөйләгәндә тыңладым, сез дә минем сүзләремне тыңлагыз. Мин дөрест сүзгә кәефе китүчеләрнең кәефенә карамаска бик күптән ант иткән кеше. Шулай, безнең татарларда дин дигән нәрсә юк. Ул гына түгел, сездә бит миллият фикере дигән нәрсә дә юк. Милли әдәбият, милли театрлар, милли музыка, милләтен кайгырткан кешеләр — һәммәсе сездән тәхкыйрь генә ишеттеләр, әле дә ишетәләр. Сез эшлелек, эш дигән буласыз — болар һәммәсе хыял гына. Әүвәлдә татар кулында булган сәүдәләр дә хәзер башкалар — мәдәниятлеләр кулына кереп бетте. Ышанасыгыз килсә, Казанның тире сәүдәсенә карагыз. Казанда

Фәрдләрендә — кешеләрендә.

Хиссияте мокатдәсә — изге хис.

Миннәт — эшләгән яхшылыкны һаман искә төшереп сөйләү.

Бөһтан, хәсед, ифтира, кибер, нәмимә, хаккы гайр ашау, гожеб — яла ягу, көнләшү, ялганлау, масаю, сүз йөртү, кеше хакын ашау, үз-үзеңне артык өстен күрү.

бик күптән тугел генә ничә татар фабригы булган, хәзер аларның хәрабәләре генә калды. Сез, бәлки, эшлеклелек дип, бер-берегезгә кәләпүш сатып, читек-комган алмаштыруны атый торгансыз. Ләкин яхшы белегез, буның белән ерак китә алмассыз! Шәһәр кырыйларында татар тора торган урамнарга барып карагыз, анда көне буе эшләп тә эшләгән әйберләренең бәһасе юклыктан зар елый торган ярым ач мастеровой халкын күрерсез. Сез боларны, бәлки, бәхет юклыктан дип йөри торгансыз, ләкин без, без укучылар аларның сәбәпләрен күрәбез, аңлыйбыз...

Рәхимҗан. Ярый, без сезнең белән кычкырышырга килмәдек, сезнең шикелле сүзгә оста түгел, мәдрәсәдә ятмаган! *(Чынаягын шылтыратып каплый. Мәрьям кыстый, Рәхимҗан бирми.)*

Хөсәен. Шулай икән: инде без исламиятсез дә, миллиятсез дә, эшлексез дә икәнбез. Ярый шул, атаананы шулай дип сүгә белгәч! Һи, оятсыз, һи, әдәпсез...

Газиз. Мин, әти, сезгә сөйләмәдем, җизнигә сөйләдем...

Хөсәен. Һә, бик яхшы бала икәнсең, җизнәңне шулай дип сүгә беләсең икән. Шуны яхшы бел, бүгеннән учителеңә бер тиен акча бирмим.

Газиз *(чәй яныннан торып)*. Хәерле булсын. Минем шикелле кешеләр үзләре эшлиләр — акча табалар, шуның белән укыйлар. Нинаяте, ике ел урынына өч ел, биш ел урынына җиде ел укырга туры килер. *(Китапларын кулына ала, күлмәк өстеннән киң каеш буа һәм, бүрек киеп, чыгып китә башлый.)*

Хөсәен *(каушап)*. Бу ни эшең? Әллә шул көе адәм көлдереп йөрмәкче буламсың?

Газиз. Бүген бик эссе, мондый көндә, бер дә кирәкмәгәнгә, ни дип пальто киеп йөрмәк кирәк!

Хөсәен. Синең белән тагы сүгешеп тора алмыйм инде; әле дә йөрәгемә кабып бетте. Шуны бел: болай йөрүеңә безнең күңел бик рәнҗи.

Мәрьям. Җилән киеп йөргәнгә карап, кешеләр пешеп үлгәннәр иде ди.

Газиз пальто кия.

Фәхерниса. Синең башыңа бүрек тә эсседер, эшләпә кирәк түгелме тагы?

Газиз чыгып китә, аның артыннан Йосыф та чыга.

Хөсәен. Менә, кияү, шулай итеп гаҗиз булдык инде без, тәмам аптырадык. Ходай безгә бала *игелеге* күрергә язмады инде. Һәр көнне менә шушы хәл инде безнең йортта.

Дога кыйлышып, урыннарыннан кузгала башлыйлар.

Мәрьям *(елап)*. Ходай тәгалә ни гөнаһ шомлыгыбыз аркасында болай җәзалый торгандыр инде безне. Үз ата-анабызны да рәнҗетмәгән күк идек.

Хөсәен. Ходайдан зарланма, анасы, зарланма, әле бер яктан караганда, эчеп, азып-тузып йөрмиләр дип, үз-үзеңне юатырга да урыны бар.

Йосыф керә.

Рәхимҗан. И каенатай, аны эчеп-тузып йөрсә, ул үзе дә болай булмас иде, бервакыт гакылга утырыр иде. Болай кеше алдында йөз кызыллыгы китереп йөргәч, аның эчеп-тузып йөрмәве белән нишлисең? Кеше яшь вакытта эчсен, тузсын, әмма көндезен эшендә булсын, кеше күзенә чибәр күренсен.

Йосыфтан башкалары чыгып китәләр. Йосыф артларыннан карап кала.

Йосыф *(бераз тик торганнан соң)*. Эч белән уйлап чыгарылган фәлсәфәнең бер кисәге: «Теләсә нинди җинаять эшлә, ләкин укыган, белгән кеше була күрмә!»

Пәрдә төшә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Ике пәрдә арасында бер ел уза.

Урман эче. Сцена артыннан скрипкада «Ашказар» көе уйнаган тавыш ишетелә. Уен туктагач, кул чапкан, «браво» һәм «бис» кычкырган тавышлар, аннан соң стакан тавышлары, сөйләшкән, көлешкән, чыркылдашкан, көйләгән тавышлар ишетеләләр. Сценага, култыклашып, Әхмәт белән Зыя килеп керәләр.

Әхмәт. Ну, Зыя әфәнде, милләтне бик тәрәкъкый иттерәмсез соң? Мин ишеттем, милләтчеләрнең берсе байларны хезмәтчеләр җәбереннән коткару *обществосына* устав ясый икән, ә син шул милләтчегә юбилей

Игелеге — изгелеге.— *Ф. Ә.*
Общество — җәмгыять.— *Ф. Ә.*

ясау тугрысында бер мәкалә язасың икән дип. Дөрестме ул?

З ы я *(көлеп)*. Юк, җаным, гаеп итмә әле, сезнең демократлар да акрын-акрын безнең *лагерьга* кушыла башладылар. Мостафаңызның Москвадан безнең гәзитәгә язган мәкаләләрен укыймсың? Нәрсәләр яза? Бер вакыт социалист-революционер иде бит!

Ә х м ә т. Андый пешеп җитмәгән, вакытлы гына *увлекаться итеп* торган кешеләр хисапка кермиләр.

Г а з и з белән Й о с ы ф керәләр.

Й о с ы ф *(Газизгә карап)*. Иҗтимагы әзэыйтдәйни мөхаль дигән булалар. Патентованный социалист белән потомственный почетный милләтче бер җирдә җыелгач, нинди зыйтдәйнның җыелуын мөхаль саярга кирәк инде? *(Икесе дә әүвәлдәгеләр янына киләләр. Йосыф Зыяның аркасын кагып.)* Менә *замечательно скучный* кеше инде бу. Ярты сәгать моның белән сөйләшеп утыру — бер ел төрмәдә яткан савабын бирә. *(Әхмәткә)*. Әйдә, лучше йөреп киләмез. *(Газиз белән Зыяны күрсәтеп.)* Бу ике философ шул арада фәлсәфә сата торырлар.

З ы я *(Йосыфка, көлеп)*. Җәһәннәмгә кадәр хәерле юл!

Й о с ы ф. И вам также!

Йосыф һәм Әхмәт чыгып китәләр.

З ы я *(Газизгә)*. Әмма усал телле соң синең Йосыфың. Әгәр ул атаңыз белән дә шулай мөгамәлә итә торган булса, Хөсәен хаҗиның чыдавына рәхмәт.

Г а з и з. Чыдамый нишлисең? *(Сцена буенда йөренәләр.)*

З ы я. Куып чыгарасың.

Г а з и з. Сөйләргә генә асат ул.

Л а г е р ь — як.— *Ф. Ә.*

У в л е к а т ь с я и т е п — хиссиятенә бирелеп.— *Ф. Ә.*

И җ т и м а г ы э э з ы й т д ә й н и м ө х а л ь — ике каршылыкның бергә җыелуы мөмкин түгел.

П а т е н т о в а н н ы й — нинди дә булса эш белән шөгыльләнергә хокук алган.

П о т о м с т в е н н ы й п о ч е т н ы й — нәселдән үк килгән мактаулы.

С а я р г а — санарга.

З а м е ч а т е л ь н о с к у ч н ы й — бик эчпошыргыч.— *Ф. Ә.*

И в а м т а к ж е — сезгә дә шулай.— *Ф. Ә.*

З ы я. Син өегездәге скандалдан зарланасың, ә чынлап әйткәндә, ул скандалны чыгаручы сез үзегез бит. Атаңызның һичбер сүзен колагыңызга алмыйсыз, аңар һаман *грубый* сүзләр белән каршы торасыз да, ул скандал чыгара.

Г а з и з (*истихфаф белән*). Зате галиләрегез ничек торырга киңәш бирер иде соң?

З ы я. Син *напрасно* уенга тартасың, мин *серьезно* сөйләшәм.

Г а з и з. Бик яхшы, серьезно сөйләш. Алай да безгә ничек тору яхшы булыр дип уйлыйсың син?

З ы я. Көненә бер-ике мәртәбә кибетегезгә төшеп менсәгез, ара-тирә мәсҗедтә күренгәләсәгез, атаңызның дуст-ишләре белән катышкаласаңыз, милли киемдә йөрсәгез, сезгә нинди зарар килер иде?

Г а з и з. Зарар, бәлки, юктыр да, ләкин файда нәрсә? Мин үземнең бөтен *личный* тормышымнан киселәм — ни өчен дип? Аның бәрабәренә нинди файда алмакчы булып?

З ы я. Өегез тыныч булыр иде, бу — бер. Әгәр сез татар күзенә яхшырак күренсәгез, башка татарлар да балаларын укытудан курыкмаслар иде, бу — икенче.

Г а з и з. Димәк, безгә, өйдә скандал чыкмасын өчен, үземез кирәксенмәгән эшләрне эшләргә — ягъни скандалдан куркып, үз теләү-теләмәвемезне бөтенләй бер якка ташлап, *толпаны* үземезгә *законодатель* танырга кирәк икән, шулаймы? Юк, рәхмәт, мин аны булдыра алмыйм, мин бөтен яшь гомеремне *маска* эчендә уздырырга разый була алмыйм. Хөрриятe шәхсиям миңа бар нәрсәдән дә кадерле. Мине татар *жизненнән* туйдырган нәрсә дә именно шул хөрриятe шәхсиянең юклыгы.

З ы я. Ярый, син скандалдан куркып кына хөрриятe шәхсиянне чикләтергә риза булмыйсың икән, ул вакытта *общенациональный* файда өчен аңар риза бул.

Г р у б ы й — тупас.— *Ф. Э.*
И с т и х ф а ф б е л ә н — кимсетеп.
Н а п р а с н о — юкка.— *Ф. Э.*
С е р ь е з н о — чынлап.— *Ф. Э.*
Л и ч н ы й — шәхси.— *Ф. Э.*
Т о л п а — гавам.— *Ф. Э.*
З а к о н о д а т е л ь — шаригъ.— *Ф. Э.*— закон чыгаручы.
М а с к а — битлек.— *Ф. Э.*
Х ө р р и я т е ш ә х с и я м — үз иркемдә булу.
Ж и з н ь — тормыш.— *Ф. Э.*
О б щ е н а ц и о н а л ь н ы й — гомуммилли.— *Ф. Э.*

Г а з и з. Татарлар балаларын укытудан курыкмасыннар өчен? Да?

З ы я. Да!

Г а з и з. Бу тугрыда тагы мин синең белән *соглашаться* итә алмыйм: *пускай* татарлар балаларын укытудан курыксыннар! Курыксыннар! Хәзер инде аларның куркулары, аларның каршы торулары татар яшьләрен укудан туктата алмаячак. Татарларны *европейская цивилизация* юлына сөрә торган нәрсә тәкълид һәм мода булырга тиеш түгел, бәлки тормышны аңлый башлау булырга тиеш.

Әхмәт белән Йосыф кайталар.

Й о с ы ф *(Әхмәткә)*. Хәзинәләрендәге фәлсәфәне сатып бетермичә, аерылып китә алмаслар әле алар, дип әйттем бит мин сиңа.

Ә х м ә т *(Газизгә)*. Милләтче хәзрәте ни сөйли?

Г а з и з. *Толпаны* куркытмас өчен, аларчарак булырга кирәк, ди.

Й о с ы ф *(Зыяга)*. *Понимаешь*, абый урынында мин булсам, бу сүзеңнән әллә кайчан күңелем болгана башлаган булыр иде. Толпа курыкмасын, имеш! Куркып кая бара ала соң ул? Әйт, зинһар, кая бара ала? Бу көнге *көфер почмагы корольләре* [10] бармы? Шуларның балалары, бик соңга калса, балаларының балалары нәкъ безнең шикелле *ляйөбали* кешеләр булачаклар. Менә шул вакытта мин, Гали дә, Вәли дә, Биктимер агайларны каберләреннән чыгарып күрсәтер идем: «Менә болар — сезнең балаларыңыз, һәр иске — мөкатдәс, һәр яңа — азгынлык дип йөри торган сез «чын мөселман»нарның балалары»,— дияр идем. Ә сине, кабереңнән чыгарып, карт татарлар *дудкасына* яңадан бер кат биергә *заставить* итәр идем.

С о г л а ш а т ь с я — килешә.— *Ф. Ә.*

П у с к а й — әйдә.— *Ф. Ә.*

Е в р о п е й с к а я ц и в и л и з а ц и я — Европа мәдәнияте.— *Ф. Ә.*

Т ә к ъ л и д — ияру.

Т о л п а — гавам.— *Ф. Ә.*

П о н и м а е ш ь — аңлыйсыңмы.— *Ф. Ә.*

К ө ф е р п о ч м а г ы к о р о л ь л ә р е — Печән базары почмагы олугълары.— *Ф. Ә.*

Л я й ө б а л и — исе китми торган.— *Ф. Ә.*

Д у д к а — сыбызгы.— *Ф. Ә.*

З а с т а в и т ь — мәҗбүр.— *Ф. Ә.*

З ы я. Сөйлә, егет, сөйлә. Хәзер *свобода слова* заманы бит.

Бу вакытта сценага бик франт кына киенгән, бүрекле, исерек е г е т керә һәм, алпан-тилпән килебрәк, әүвәлгеләргә якын килә, әүвәлдәгеләр һәммәсе моңа карыйлар.

Е г е т. И, *го-ос-по-да,* ник к-кырга чыгасыңызны миңа әйттермәденез? Ә? М-мин *все-таки* эзләп таптым. Мине *в-вниманиега* да а-алмагач, *удивительный* кешеләр булып чыктыңыз сез, ә?

Г а з и з. Мондый исерек килеш ничек оялмый килдең монда?

Е г е т. Газиз, Газиз, юк-к, әллә син м-мине эчеп, исереп килгән дип беләмсең? Юк-к, м-мин исерек түгел, *честное слово,* исерек түгел.

Й о с ы ф *(егетнең янынарак килеп).* Аны әллә эчеп исергән дип беләсезме? Ул бит анасыннан исереп туган. Шулай бит, егет?

Е г е т. Юк-к, Йосыф, син а-алай м-мине о-обижать итмә. *(Зыяга карап.)* Ә, Зыя әфәнде дә м-монда икән... *Дай руку. (Кулын суза, Зыя кулын бирә.)*

З ы я. Бар, тизрәк кайтып кит. Монда *барышнялар* бар бит, алар күрерләр.

Е г е т. Газиз, Газиз, минем исереклек беленәмени, ә? Ә?

Й о с ы ф *(егетне култыгыннан тотып, алып китә башлый).* Күзләреңә котырган эт күзләре шикелле, *физиономиянең* чабата төсле булганчы эчеп йөр дә, синең исереклегеңне кеше дә белмәсен! Әйдә, бар, кит өеңә, адәм җәфасы!

— Йосыф, егет, алар артыннан Зыя китәләр.

Ә х м ә т. Ну, Газиз, атаң хәзрәт белән эшләр ничек?

Г а з и з. *Плохо, брат,* бүген-иртәгә куып чыгаралар дип көтеп кенә торам.

С в о б о д а с л о в а — хөрриять кәлямия.— *Ф. Ә.*
Г о с п о д а — әфәнделәр.— *Ф. Ә.*
В с е - т а к и — алай да.— *Ф. Ә.*
В н и м а н и е — игътибар.— *Ф. Ә.*
У д и в и т е л ь н ы й — гаҗәп.— *Ф. Ә.*
Ч е с т н о е с л о в о — хак сүз.— *Ф. Ә.*
О б и ж а т ь и т м ә — җәберләмә, рәнҗетмә.
Д а й р у к у — бир кул.— *Ф. Ә.*
Б а р ы ш н я — кыз.— *Ф. Ә.*
Ф и з и о н о м и я — йөз.— *Ф. Ә.*
П л о х о, б р а т — начар, бөрадәр.— *Ф. Ә.*

Әхмәт. *И так,* һич ияләнмиләр диген алайса?

Газиз. Аларны һич аңлый алмассың. Бүген яхшы дип торсаң, икенче көн тагын киргә китәләр. Менә инде ияләнәләр дип торсаң, тагы бер юк кына нәрсә табып, ду тузып скандал чыгаралар. Одним словом, бер дә көтелмәгән бер көнне минем куып чыгарылуым бик мөмкин. Мин әле синең белән специально шул турыда сөйләшергә уйлап тора идем. На *всякий случай,* миңа акча табарлык бер эш эзләп куярга кирәк.

Әхмәт. Анысын табармыз ла аның. Гали бу көннәрдә генә зур бер *перевод* алды бугай, аның ярдысын ул сиңа *уступить итәр.*

Бу арада Зөһрә белән Гали, подручка, сцена аркылы узып китмәкче булалар.

Әхмәт. Менә, *кстати,* Гали үзе дә. *(Гали белән Зөһрәгә.) Господа,* бер генә минутка туктаңыз әле.

Гали һәм Зөһрә туктыйлар. Газиз һәм Әхмәт аларга якынрак баралар.

Әхмәт *(Галигә).* Син теге переводны алдыңмы?

Гали. Алдым.

Әхмәт. Ничә сумга?

Гали. 250 сумга.

Әхмәт. *Вот в чем дело,* Газизнең бу көннәрдә өеннән куылып чыгу ихтималы бар икән, син аңар ул тәрҗемәнең ярдысын уступить итә алмассыңмы?

Гали *(Газизгә).* Эш шул дәрәҗәгә життемени?

Газиз. Да!

Гали. Мин сиңа *с удовольствием* ярдысын *уступлю,* иртәгә миңа бар. Ничек-ничек бүлешеп тәрҗемә итәсен сөйләшермез.

Газиз. *Отлично.*

И так — шулай ук.— *Ф. Э.*
Одним словом — бер сүз белән әйткәндә.
Специально — махсус.— *Ф. Э.*
На всякий случай — һәр ихтималга бинаән.— *Ф. Э.*
Перевод — тәрҗемә.— *Ф. Э.*
Уступить итәр — бирер.— *Ф. Э.*
Кстати — бик вакытлы — *Ф. Э.*
Господа — әфәнделәр.— *Ф. Э.*
Вот в чем дело — менә эш нәрсәдә.— *Ф. Э.*
С удовольствием — мәгальмәмнуният.— *Ф. Э.*— шатланып.
Уступлю — бирәм.— *Ф. Э.*
Отлично — яхшы.— *Ф. Э.*

З ө һ р ә *(Әхмәт белән Газизгә)*. Әйдәңез, господа, йөрергә.

Г а з и з. Мин бире калам. Миңа Ибрайны күрергә кирәк.

З ө һ р ә. Ой-ли, Сараны көтәсез түгелме?

Газиз көлә. Гали аңар карап бармак селки.

З ө һ р ә. Әйдәгез, господа, кешегә мешать итмик.

Газиздән башкалар китәләр. Газиз, бер кулы белән таянып, кырын үләннәр өстенә ята һәм кесәсеннән папирос алып тарта башлый.

Г а з и з *(үз-үзенә)*. Ник бу кадәр соңга калды?

Моңланып кына бер көй сызгырына башлый. Газиз аркасы белән яткан тарафтан С а р а белән Й о с ы ф керәләр. Йосыф Сарага ишарә белән Газизне күрсәтә дә үзе чыгып китә. Сара, аяк очы белән генә басын, Газизгә якын килә. Газиз сизми. Сара, җиргә тезләнеп, куллары белән Газизнең күзләрен кыса. Газиз Сараның кулларын тота.

Г а з и з. Сара!

Сара көлә-көлә кулларын ала. Газиз тормакчы була.

С а р а *(акрын гына)*. Торма, торма мин дә синең яныңа утырам. *(Икенче якка чыгып, Газизгә якын гына, аякларын сузып утыра. Газиз яңадан тормакчы була.)*

С а р а. Торма, торма, болай *позаң* матур синең. *(Үзенең киемнәрен төзәтеп куя.)*

Г а з и з. Сара, ник бу кадәр озак? Мин көтә-көтә йөдәп беттем.

С а р а. Ибрайның эше булды. *(Газизнең чәчен киргә сыпырып.)* Көтә-көтә йөдәп беттем дисең. *Ну, ничего,* минем дә сине шулай йөди-йөди көткәннәрем бар. *(Күкрәгенә кадаган букетын куеп.)* Букетым матурмы?

Г а з и з. Син кадаган букет булгач, матур булмый хәле бармыни аның. Татарда бер *пословица* бар: мал хуҗасына охшый, диләр.

С а р а. Мин аны нинди азапланып җыеп килдем. Көймәдән төштек. Ибрай ашыктыра. Мин туктап-туктап чәчәкләр өзеп киләм, Ибрай ачулана, кызлар

П о з а — кыяфәт.— *Ф. Ә.*

Н у, н и ч е г о — зарар юк.— *Ф. Ә.*

П о с л о в и ц а — мәкаль.— *Ф. Ә.*

белән йөрсәң, шул чәчәк *маниясе* булыр инде, ди. Ә, беләмсең, мин аны ник җыйдым?

Газиз *(көлеп)*. Миңа кадарга.

Сара. *Уйдал. (Үзенә бер генә чәчәк калдырып, башкаларын Газизнең күкрәгенә кадый. Аннан соң, Газизгә кулларын күрсәтеп, сүзендә дәвам итә.)* Көймә ишеп килә-килә кулларым нишләделәр.

Газиз Сараның кулын үбә.

Газиз. Бундый матур куллар белән ишкәк ишәргә ярыймы соң?! *(Сараның күзләренә туп-тугры карый. Бераз карашып торгач, Сара йөзен ике кулы белән каплый.)*

Сара. Газиз, алай тугры карама миңа. Мин синең күзләреңнән оялам.

Газиз. *Господи,* мин аны никадәр көтеп тордым, ә ул үзенә рәхәтләнеп карарга да ирек бирми.

Сара *(йөзеннән кулларын алып)*. Юк, Газиз, *серьезно*, бүген синең күзләрең әллә ничек *печально* серьезно карыйлар. Әллә ничек инде, мин әйтә белмим, бик матур да, оялгыч та. *(Куллары белән Газизнең йөзен аска каратып куя.) Умный мальчик* буласың килсә, миңа алай тугры карама.

Газиз. Син, *умная девочка* буласың килсә, тугры карамаска кушма! *(Көлә.)*

Сара. Ну, әйдә алай булса, йөреп килик. *(Газиз урыныннан сикереп тора. Сара, аның кулларына ике кулы белән тотынып, урыныннан тора һәм Газизнең галстугына карап.)* Галстугың чишелгән. *Давай* мин сиңа бик матурлап бантик итеп бәйлим. *(Бәйләргә башлый. Газиз башын өскәрәк күтәреп тора һәм бәйләп бетереп тигезләп куйганда, Сараның маңлаеннан үбә. Сара, тиз генә маңлаен читкәрәк тартып алып, кулындагы чәчәге белән бер-ике мәртәбә Газизнең иреннәренә суга.) Нехороший мальчик!*

Мания — хөлйа.— *Ф. Ә.*— мавыгу.
Угадал — сиздең.— *Ф. Ә.*
Господи — илаһем.— *Ф. Ә.*
Серьезно — чынлап.— *Ф. Ә.*
Печально — моңлы.— *Ф. Ә.*
Серьезно — җитди.— *Ф. Ә.*
Умный мальчик — гакыллы малай.— *Ф. Ә.*
Умная девочка — гакыллы кызый.— *Ф. Ә.*
Давай — китер.— *Ф. Ә.*
Нехороший мальчик — яман малай.— *Ф. Ә.*

Газиз. *Хорошенькая девочка! (Сарага кул гарыз итә. Сара тотына, подручка агачлар арасына кереп китәләр.)*

Болар чыгып киткән яктан Йосыф белән Зәкәрия килеп керәләр.

Йосыф. Менә *счастливая парочка.*

Зәкәрия. *Разве* Газиз Сара туташ белән чынлап ук *интересоваться* итә?

Йосыф. Интересоваться итү генә түгел, ул аны чынлап сөя.

Зәкәрия. Ну, анысына мин ышана алмыйм инде. Сара сөям дип *воображать* итәргә *может:* ул бала әле. Әмма Газиз *любовь* дигән нәрсәләргә ышанып йөрер дип уйлый алмыйм. Ул бит инде бала түгел, *сверх того,* ул *развитой* гына егет.

Йосыф. Синең белән минем шикелле любовьны кисәкләп, һәрбер очраган матур кызларга өләшеп йөри торган кешеләрдә любовь була ала дип мин дә ышанмыйм. Ләкин Газиз бөтенләй башка табигатьтәге кеше бит ул. *(Бераз тик йөренәләр.)* Ә, бер кызык булды әле. Сара туташ минем белән килеп күреште дә, әйдәгез, йөреп килик, ди. Мин бу сүзнең «Миңа Газизне табып бир» дигән сүз икәнен бик яхшы белсәм дә, юри аны бөтенләй икенче тарафка алып киттем дә төрле аңар кирәкмәгән сүзләр сөйләп йөри башладым. Бераз йөрдек... Күрәм, туташкаем *беспокоиться итә* башлады, ә мин, һаман бер нәрсә дә аңламамышка салынып үз сүземдә дәвам итәм. Ахыры чыдамады: «Газиз күренми лә, әлло килмәдеме ул?» дип, оста гына сорап куйды. Мин фәкать: «Юк, килде», дидем дә, сүзне кисеп, яңадан әүвәлге сүземдә дәвам иттем. Эчемнән генә, әйдә аны табыйк дигәнче йөртәм әле мин сине, дип уйлыйм. Итак, әйттердем бит: «Әйдәгез, мине Газиз янына илтеңез»,— ди. *(Икесе дә көләләр.)*

Хорошенькая девочка — яхшы кызчык.— *Ф. Ә.*
Гарыз итә — тәкъдим итә.
Счастливая парочка — бәхетле пар.— *Ф. Ә.*
Разве — шулай ук.— *Ф. Ә.*
Интересоваться — кызыксыну.— *Ф. Ә.*
Воображать — хыял.— *Ф. Ә.*
Может — мөмкин.— *Ф. Ә.*
Любовь — сөю.— *Ф. Ә.*
Сверх того — аның өстенә.— *Ф. Ә.*
Развитой — укымышлы.— *Ф. Ә.*
Беспокоиться итә — пошына.— *Ф. Ә.*

Зәкәрия. Газиз белсә, кәефе кырылыр бит.

Йосыф. А *мне какое дело?*

Зәкәрия. Бүген числоның ничәсе әле?

Йосыф. Уникесе.

Зәкәрия. Яңадан өч көн көтәргә кирәк икән әле. Инспекторга мин яңадан прошение бирдем бит.

Йосыф. Кабул итмәсә, нишлисең инде?

Зәкәрия. Нишләмәк кирәк. Берәр җирдә конторщиклык урыны эзләргә тугры килә шул.

Йосыф. Сигез сәгать конторда утыруның бер дә поэзиясе юк шул инде.

Зәкәрия. Атам купец булган булса, миңа да тормышның *проза-поэзияләрен* тикшереп торырга мөмкин булыр иде. Ләкин алай булмагач, иртәге көндә ач калуыңны уйларга тугры килә.

Сценага Зөһрә, Гали, Зыя керәләр. Йосыф һәм Зәкәрия җиргә утыралар.

Зөһрә. Мин *скорее Зыя* әфәнденең сүзләренә ышанам. Мин сезнең татар тормышына шулкадәр *фанатик* дошман булуыңызга прямо гаҗәпләнәм.

Гали. *Очень естественно!* Сез үзеңез *интеллигентный кругта* үскән, чын татар тормышының *прелестьләрен* татымаган, шуңар күрә, минем ул тормышка фанатик *враг* булуым сезгә гаҗәп тоелырга тиеш. Ләкин, рәхим итеп, бер минутка гына безнең *положениемезгә* кереп карацыз әле. Миңа хәзер 25 яшь тулды. Әле мин аттестатка хәзерләнәм. Сез миңа караганда күп яшь — шулай да бер-ике елдан *высшие курсыларны* бетерәсез. Минем эти — бер якның бай ишаны, елына өч-дүрт мең сум доходы бар. Менә укый башлаганнан бирле, өч ел эчендә, ул миңа күземә сызарга бер тиен акча биргәне юк. Сезнең атаңыз бай капиталист түгел, елына ике мең тәнкә жалованье белән хезмәт итә, ә ул шул доходының ярты сыны сезне укытырга сарыф итә. Менә сез

Мне какое дело — минем ни эшем бар.— *Ф. Э.*
Проза — нәсер.— *Ф. Э.*
Поэзия — шигърият.— *Ф. Э.*
Скорее — тизрәк.— *Ф. Э.*
Фанатик — мөтәгассыйб.— *Ф. Э.*
Очень естественно — бик табигый.— *Ф. Э.*
Интеллигентный кругта — зыялылар арасында.— *Ф. Э.*
Прелесть — гүзәллек.— *Ф. Э.*
Враг — дошман.— *Ф. Э.*
Положение — хәл.— *Ф. Э.*
Высшие курсы — мәктәбе гали.— *Ф. Э.*

балалык вакытыңызны бу көнгә хәтле сагынып туя алмыйсыз, ә минем бөтен детское *воспоминанием бары* әтинең сүгеше, әнинең кыйнар өчен чыра күтәреп эзләп йөрешеннән генә *состоит*.

Й о с ы ф. Зөһрә туташ, ышанамсыз: минем бер сеңлем бар, укырга ярата, аңлы, тырыш. Шуның әгәр китап тотып укыганын күрсәләр, әтиләр ду кубарып сүгенәләр. Менә шул аталарны ясап чыгарган тормышны ничек итеп дошман күрмәскә кирәк?

З ө һ р ә. Гомердә юкны сез арттырасыз инде. Имеш тә, ата-ана үз балалары укыганны яратмыйлар ди. (*Зыягa.*) Зыя әфәнде, арттыралар бит болар?

З ы я. Юк, *к сожалению,* татар тормышында андый эшләр була булуын.

Г а л и (*Зөһрәгә*). Менә күрәмсез, Зөһрә туташ, татар тормышының фактлары да сезгә *невероятно* тоелалар. Сез күрәсез, Болакның аргы ягында әллә нинди башларын кырдырган, җәй көне булуына карамыйча, эссе бүрекләр кигән ирләр, башларына яшел нәрсәләр бөркәнгән, 30 градус эсседә мамык шәлләр ябынган хатыннар йөриләр. Петербург урамнарында әллә нинди ямьсез тавыш белән: «Халат! Халат!» дип кычкыра торган адәмнәр йөриләр, ләкин бервакытта да бу сезгә билгесез кешеләрнең *җизньнәрен* тикшереп караганыңыз юк. Бер сез генә түгел, *вообще* безнең әүвәлге *интеллигенция* шулай.

З ы я (*кул чаба*). *Браво!* Бу сүзләрне *аплодировать итәм.*

З ө һ р ә (*көлеп*). Сез, Зыя әфәнде, бу сүзләрегездән күчеп тә өлгерденезмени әле?

З ы я. Юк, минем үз сүзләремнән күчкәнем юк. Ләкин Галинең әүвәлге татар интеллигенциясенә *упрекларын* бик урынлы, бик хаклы табам: безнең әүвәлге интеллигенция үзенең туганнарының жизнен белмәгән. *Если хотите,* әйтергә мөмкин: белергә теләмәгән дә.

Детское воспоминание — балалык хатираты.— *Ф. Ә.*
Состоит — тәшкил итә.— *Ф. Ә.*
К сожалению — мәгаттәәссеф.— *Ф. Ә.*— үкенечкә каршы.
Невероятно — ышанылмаслык.— *Ф. Ә.*
Жизнь — тормыш.— *Ф. Ә.*
Вообще — гомумән.— *Ф. Ә.*
Интеллигенция — зыялылар.— *Ф. Ә.*
Браво — тәхсин.— *Ф. Ә.*— мактап яхшы дип әйтү.
Аплодировать итәм — кул чабам.— *Ф. Ә.*
Упрек — үпкә.— *Ф. Ә.*
Если хотите — теләсәгез.— *Ф. Ә.*

Пример кирәк булса, Уфа мирзаларын гына тотыңыз. Алар арасында бик күптән бирле *высшее образование* алган кешеләр булып килгәннәр. Ләкин һичберсе һичбер төрле итеп халыкка файда китерергә тырышмаган, татардан качкан...

Йосыф *(яткан җиреннән). Позволь,* әфәндем, син Уфа мирзаларын гаеп итәсең бугай? Хаксыз, бик хаксыз. Думага барып, татар генераллар алган крестлар белән мактанучы депутатлар, үзен прогрессистлар арасында санаганга, гәзитә мөхәррирләренә ачуланып казенный хатлар яза торган чиновниклар, Коръәнне русча *переводыннан* укып, съездда вәгазь сөйләүче консерваторлар — һәммәсе шул мирзалар арасыннан чыккан *фруктылар* бит. Дворяннардан артык нәрсә көтәргә кирәк тагы? Впрочем, алар арасында да чынлап хезмәт итәргә теләүчеләр күренә башламадылар түгел...

Бу вакытта агач арасыннан Фатыйма, аның артыннан Ибраһим чабып чыгалар.

Фатыйма. Үзем, үзем, үзем сорыйм. *(Галигә.)* Карагыз әле, Гали әфәнде, сез мәдрәсәдә мулла булырга укыган кеше бит?

Гали. Да! Сез ник аның белән бүген интересоваться иттегез?

Фатыйма. Менә безнең Ибраһим әфәнде белән *спорыбыз* бар, мин әйтәм, ашагач дога кыйлу фарыз, дим. Ул, юк, ди. Менә сез аны *убедить* итегез әле.

Гали. Аныкы дөрест булгач, мин ничек аны убедить итим?

Ибраһим *(кул чаба).* Әйттем бит, Фатыйма туташ, әйттем бит! *(Көлә.)*

Фатыйма. Алай дигәч, инде Гали әфәнденең үзенә дә ышанмый башлыйм мин.

Ибраһим. Алай булса, Зыя әфәндедән сорап карыйк. Ул да мулла булырга укыган кеше.

Зыя. Фарыз ук булмаса да, дога кыйлган яхшы.

Фатыйма *(кул чаба).* Әйттем бит, урысның да дин-

Пример — мисал.— *Ф. Ә.*

Высшее образование — голүме галия тәхсил иткән.— *Ф. Ә.*— югары белем.

Позволь — рөхсәт ит.— *Ф. Ә.*

Перевод — тәрҗемә.— *Ф. Ә.*

Фрукты — сәмрә.— *Ф. Ә.*— җимеш.

Спор — низаг.— *Ф. Ә.*

Убедить — икнаг.— *Ф. Ә.*— ышандыру.

лесе *после обеда* чукына. *(Фатыйма һәм Ибраһим подручка агачлар арасына кереп китәләр.)*

Й о с ы ф. Тәхсин, Зыя, биллəһи, *нəдаром* милләтчесин! Үзең ышанмаган нәрсәләр тугрысында да, ышанган шикелле күренеп, нифак итә беләсең.

З ы я. Башың яшь әле, дөньяда күбрәк торсаң, сиңдә өйрәнерсең.

З өһ р ә. Ну, без үз сүземезгә кайтыйк әле. Сез әүвәлге интеллигенцияне гаепләдегез, мин дә аларны татарга файда китергәннәр, *нациягә* хезмәт иткәннәр димим. Шулай да менә сез инде татар жизнен бик яхшы беләсез, ләкин аны чын күңелегездән дошман күрәсез. Шулай булгач, ничек итеп ул жизнь эченә кереп эш эшләрсез?

З ы я. Менә, Зөһрә туташ, бу пунктта мин сезнең якта инде.

Г а л и. Без ничек эш итмәкче буламыз, шуны беләсегез килә? *Очень просто:* без үземезнең шулкадәр дошман күрә торганымыз ул жизньгә каршы бөтен көчемез белән сугыш ачамыз. Без, бәлки, татар өчен бер нәрсә дә ясый алмамыз, ләкин киләчәктә эшлисе кешеләр өчен *почва* хәзерләрмез. Без, *может быть,* бер нәрсә дә чәчеп үстерә алмамыз, ләкин, киләчәктәге кешеләр чәчсеннәр өчен, почва өстендәге кычытканнарны арчып куярмыз.

З ә к ә р и я *(урынынан).* Гали, Зыя, сез әүвәлге интеллигенцияне халыкка катышмаганнар дип гаепләдегез бит, рәхим итеп, минем бер *вопросыма* гына жавап бирегезче: халык үзе шул интеллигенцияне арасына керткәнме соң?

Г а л и. Юк, кертмәгән. Халык интеллигенцияне үз арасына кертә башласын өчен, әүвәл аның арасына көчләп кереп хезмәт иткән интеллигенция булган булырга кирәк.

З өһ р ә. Карагыз әле, Гали әфәнде, халык үзе теләмәгәч, аның арасына ничек көчләп керергә кирәк?

Й о с ы ф. Тешләрен сындырып керәмез!

Зөһрә, Зәкәрия көләләр.

П о с л е о б е д а — аштан соң.— *Ф. Ә.*
Н е д а р о м — бушка түгел.— *Ф. Ә.*
Н и ф а к — ике төрлелек.
Н а ц и я — милләт.— *Ф. Ә.*
О ч е н ь п р о с т о — бик садә.— *Ф. Ә.*— бик ансат.
П о ч в а — чәчү җире.— *Ф. Ә.*— җирлек.
М о ж е т б ы т ь — бәлки.— *Ф. Ә.*
В о п р о с — сөаль.— Ф. Ә. — сорау.

З ә к ә р и я. Ул көчләп кереп хезмәт итү дигән нәрсәләр сөйләргә асат, әмма кыйлып булмый торган эшләр алар. Менә мин Казан губернасында ике ел учитель булып тордым. Әүвәлге елны балаларын укыттым, үзләре белән эшем булмады ул елны *ничего*. Ә икенче елны кичләрдә карт мужикларны җыеп, гәзитә укып сөйли башладым. Җыеннарына барып, белгәнемчә файдалы *советлар* бирә идем. Төләгәннәренә буш русча укыттым. Нәрсә булды дип уйлыйсыз? Донос ясап, урынымнан кудырттылар. Менә көчләп кереп хезмәт ит!

З ы я. Рус *молодежы* иң кара авылларга хәтле барып эшлиләр бит. Кыйныйлар, арестовать иттерәләр, куалар, ә ул һаман эшендә.

Й о с ы ф *(урынынан торып, Зыя янына килә һәм аркасыннан кагып)*. Их, мелла Зыя, начар милләтче булып чыктың син бара торгач. Сезнең башлыкларыңыз безгә рус молодежена тәкълит итүне хәрам иттеләр. Милләт тәрәкъкый итсен өчен, без госманлы төрекләренә тәкълид идәюрез, әфәндем; алар Париж белән Дәр-Сәгадәттән * башканы *признать* итмиләр бит.

З өһ р ә *(Галигә)*. Болар һәммәсе *прекрасно*. Инде сез безгә шуны да сөйләп карагыз: татар яшьләре бүген нишләргә, нәрсәдән тотынып эш башларга тиешләр?

Г а л и. Ах, Зөһрә туташ, ул бик *трудный вопрос*. Нишләргә кирәк? Нидән тотынырга, кайдан башларга? Рус жизне дә бу *вопросның* җавабын тиз генә таба алмаган бит. Минемчә, безнең бу көнге *задачамыз* — искене вату. Без бүген үк яңаны эшләп, татарның күз алдына китереп куя алмамыз. Татарның жизне дә аңар хәзерләнмәгән, без үземез дә эшкә ярарлык *подготовка* алмаган. Без Рудиннар [11], Базаровлар [12] була алсак, халыкка бертуктамый искене җимерү *идеясен* сөйләсәк, киләчәктә чын эш эшләрлек кешеләр дә житешер-

---

Н и ч е г о — зарарсыз.— *Ф. Ә.*

* Д ә р - С ә г а д ә т — Истамбул шәһәренең рәсми исемнәреннән бәрсе.

С о в е т — киңәш.— *Ф. Ә.*

М о л о д е ж ь — яшьләр.— *Ф. Ә.*

П р и з н а т ь — икърар. *Ф. Ә.*— тану, бар дип белү.

П р е к р а с н о — гүзәл.— *Ф. Ә.*

Т р у д н ы й в о п р о с — читен мәсьәлә.— *Ф. Ә.*

В о п р о с — мәсьәлә.— *Ф. Ә.*

З а д а ч а — хәл итәргә тиеш нәрсә.— *Ф. Ә.*

П о д г о т о в к а — хәзерлек.— *Ф. Ә.*

И д е я — фикер.— *Ф. Ә.*

ләр, яки без үзебез үк күп тәҗрибәләр белән эшләрлек кешеләр булып чыгармыз. Без *переходный типлар;* бездән шуннан артыкны көтәргә, шуннан артыкны *требовать* итәргә урын юк!

Йосыф кул чаба. Сценага Ягъкуб керә.

Зөһрә. Их, ул роль генә скучно шул!

Ягъкуб. *Совершенно верно*, Зөһрә туташ, ул роль генә скучно! *(Зөһрәгә берничә чәчәкләр гарыз итә.)*

Зөһрә *(чәчәкләрне ала-ала, көлеп)*. Нинди роль скучно? Сез әле безнең нәрсә тугрысында сөйләшкәнемезне дә белмисез бит.

Ягъкуб *(тиз генә)*. Анысы *неважно,* сез әйткәч, дөрестлегенә ышандым мин. Монда сез «скучный рольләр» хакында сөйлисез, ә мин барып шундый *местность открыть* иттем, әгәр күрсәнез, мине татарский Колумб [13] дип атар идегез. Чәчәкләр, чәчәкләр, чәчәкләр... очы да юк, кырые да юк. Бер яктан Казанка күренеп тора, өстендә көймәләр, ишкәкләр ялтырыйлар... Сигез *штук* җиләк таптым... Гали сезгә әллә нинди «скучный рольләр» сөйләп ята... Булмаган кавалер... Әйдәгез, лучше шунда барамыз! Әйдәгез, Зөһрә туташ, әйдә, Гали, әйдәгез барыгыз да.

Йосыф. Рәхмәт яусын! Без монда татарский Колумбка корыган чыбыклардан *памятник* ясый торамыз.

Зөһрә, Гали, Ягъкуб чыгып китәләр.

Зыя. Әмма Гали провалиться итте соң. Яшьләрнең бөтен рольләре *разрушение* булырга тиеш, ди.

Йосыф. *Разрушение старого, негодного* дип, ул сөйләгәннең берсен дә яшереп калмыйча сөйләсәң, провалиться итте диргә оялыр идек. *Впрочем, каждый дурак по своему с ума сходит!*

Переходный тип — алмашыну каһарманы.— *Ф. Ә.*
Требовать — таләп.— *Ф. Ә.*
Совершенно верно — бик хак.— *Ф. Ә.*
Гарыз итә — тәкъдим итә.
Неважно — мөһим түгел.— *Ф. Ә.*
Местность — урын.— *Ф. Ә.*
Открыть — кәшеф.— *Ф. Ә.*— ачу.
Штук — данә.— *Ф. Ә.*
Памятник — һәйкәл.— *Ф. Ә.*
Разрушение — җимерү.— *Ф. Ә.*
Разрушение старого, негодного — искеһәм кирәкмәгәнне җимерү.— *Ф. Ә.*
Впрочем, каждый дурак по своему с ума сходит — хәер, һәр мәҗнүн үзенчә гакылдан шаша.— *Ф. Ә.*

З ы я. Бик дөрест, һәр мәҗнүн үзенчә гакылдан шаша. *В том числе,* сез дә.

Й о с ы ф. Сызгыра беләмсең син?

З ы я. Ни дисең?

Й о с ы ф. Юк, хуррай уйный беләмсең, дим.

З ы я. *На самом деле* бит, господа, сез ул искене җимерүегез белән ерак китә алмыйсыз. Шулкадәресе бар, сезнең ифратлар аркасында эшләрлек кешеләр зарар күрәләр. Менә хәзер күз алдымызда: искеләр арасында көннән-көн яшьләргә каршы *реакция* куәтләнә бара. Искеләр көннән-көн киргә китә баралар.

Й о с ы ф. *(тизлек белән).* Менә шул матлуп та! Искеләр күпме киргә китсәләр, без шулкадәр алга китәмез. Искеләр күпме киргә китсәләр, аларның балаларына иске татар тормышы сабыр ителмәслек зиндан була бара. Искеләр реакциясе, имеш! Хәзер ул реакциядән без курыкмыймыз инде. Татар реакциясе хәзер үз кулыннан бер нәрсә дә килмәгәнен ап-ачык белде инде. Карагруһларымыз тарафыннан язылган нинди генә китап, гәзитә, журналны алып карама — һәммәсендә: «Без бетәмез, без беттек!» дип, канлы яшьләре белән язган сәтырларын күрәсең. Ул бичаралар кулларындагы бөтен коралларын ходка җибәреп карадылар: тәкфир иттеләр, түрәләргә доносларын ясадылар, халыкны погромга өндәделәр — нәрсә чыкты? Һич!

Бу арада С а р а белән Г а з и з килеп чыгалар. Зыя чыгып китә.

Г а з и з *(Сарага).* Сездә дин беткән, мөселманлык беткән. *(Сара чыркылдап көлә.)* Юк, алай көлмәгез сез. Әгәр чын мөселман кыз буласыңыз килсә, йөзегезнең ак булуына карамыйча, кершән ягынып йөрергә тиеш.

Болар янына Й о с ы ф килә.

С а р а. *Советыгызга* рәхмәт.

М ә җ н ү н — тиле.
В т о м ч и с л е — шулар арасында.— *Ф. Ә.*
Х у р р а й — курай.
Н а с а м о м д е л е — вакыйган да.— *Ф. Ә.*
Г о с п о д а — әфәнделәр.
И ф р а т л а р — чамасызлыклар.
Р е а к ц и я — гакселхәрәкәт.— *Ф. Ә.*
М а т л у п — соралган нәрсә.
С ә т ы р л а р ы н — юлларын.
Т ә к ф и р и т т е л ә р — кяфер дип сүктеләр.
С о в е т — киңәш.— *Ф. Ә.*

Йосыф. *XX века,* ханым әфәнде, бай малайлары, Проломный [14] кибетчеләре дә йөзләренә төрле *гадостьлар* ягынып йөриләр. Ну, ул *неважно.* Кайларда йөрдеңез? Шуны сөйләңез сез миңа.

Газиз. Без бик ерак җирләрдә булдык.

Йосыф. *Само собой разумеется.*

Газиз. Мин Сара туташка җиләк җыеп ашаттым.

Сара. *Бессовестно врет,* үзем тапкан җиләкләрне талап ашашты.

Газиз. Ул сүзгә Йосыф ышанмый шул. Минем бигрәк юаш кеше икәнемне белә бит ул.

Сара. Йосыф әфәнде, сез аңар ышанмаңыз, ул бик усал кеше. Ә без бер кызыкка очрадык әле. Буннан ерак түгел генә җирдә әллә нинди, бик ямьсез татарлар бик кыяфәтсез буянган хатыннар белән эчеп утыралар. Исерешкәннәр, *как* безне күрделәр: «Динсезләр! Оятсызлар!» дип, тагы әллә нәрсәләр кычкырып сүгәргә тотындылар. Без тизрәк киттек.

Йосыф. Алар безне дә сүгеп калдылар. Татар исердеме, кеше дине өчен кайгырырга тотына ул. *(Газизгә.)* Син таныдыңмы аларны?

Газиз. Юк.

Йосыф. Әнә теге картрак, күзенә сөрмә тартканы Рәхмәтулла хаҗи бит аның. Әлеге театрның хәрамлыгын *доказать* итә торган китаплар бастырып дин саклаучы.

Бу арада агачлар арасыннан исерек тавыш белән сузып кына җырлаган тавыш ишетелә.

«Ак кош аталармы икән,
Аткач алалармы икән?»

Ике исерек татар сценага килеп керәләр. Һәркем аларга карый.

Карт татар. Бу к-каһәр с-сукканнарның оялары монда икән. Әй сез-з, татар м-маржалары, татар к-керәшеннәре, к-кеше булуыгыз җиткән икән инде. Муеныгызга ике тиенлек тавык аягы гына тагасыгыз к-калган икән.

XX века — егерменче гасырда.— *Ф. Ә.*

Гадость — шакшы.— *Ф. Ә.*

Неважно — мөһим түгел.— *Ф. Ә.*

Само собой разумеется — үз-үзеннән үк билгеле.— *Ф. Ә.*

Бессовестно врет — оялмый ялганлый.— *Ф. Ә.*

Как — ничек.— *Ф. Ә.*

Доказать — исбат.— *Ф. Ә.*

Йосыф *(татарларның яннарына ук килеп)*. Әйт, агай-эне, шуны! Болар юньле кешеләр булсалар, башларына эшләпә киеп йөрмәсләр иде бит! *(Көлә.)*

Карт татар. Юк-к, егет, син а-алай т-туры сүздән көлмә!

Йосыф. Аллам сакласын! Мин сезнең дуга шикелле туп-тугры сүзләрегездән көләммe соң! Мин алардан көләм, дине исламны хурлап, башларына эшләпә киеп йөриләр, дим.

Яшь татар. Барыгыз да ходайның нәгъләте сукkан халык.

Йосыф шаркылдап көлә.

Йосыф *(карт татарның аркасыннан сөеп)*. Менә рәхмәт, агай-эне, үзең телеңне әйләндерә алмаслык исерек булсаң да, дин юлында чәнчелеп китәргә разый.

Карт татар. Юқ, энем, син авызыңны җыеп сөйлә...

Газиз *(карт татарны бүлдереп)*. Йосыф, сөйләштереп торма шул исерек татарларны. Китсеннәр юлларына.

Яшь татар. Қара, к-кара, маржа кочакладым дигәч тә, Х-Хөсәен х-хаҗиның зур улы нишләгән булган!

Карт татар. Юк, син, изгедән явыз-з туган нәрсә, без-зне татар димә, татар дип к-керәшенгә генә ә-әйтәләр. Без, хәмделилләһи раббилгаләмин, татар түгел, мөселман!

Зәкәрия яннарына бара һәм төртеп озата башлый. Татарлар тартылалар.

Зәкәрия. Мөселман булсаңыз булыгыз, *только* буннан китеңез!

Карт татар. К-каһәр суккан к-кешеләр булмасаңыз, сез-з бу кыяфәттә дә йөрмәс идеңез! *(Агачлар арасына кереп китәләр.)*

Шуннан бик каты тавыш белән: «Д-динсезләр! Йөз-зегез к-каралар!» дигән сүзләр ишетелә.

Йосыф. Менә шушы татарлар, иртәгә Җамали хәрчәүнәсенә барып, теш араларын казып-казып: «Қичә теге татар урысларын фәлән дип сүктек, төгән дип сүктек»,— дип мактаналар инде.

Только — ләкин.— *Ф. Ә.*

Сара. Нинди куркыныч кешеләр, котым чыкты, *зверь* шикеллеләр. Шулай бит, Газиз?

Газиз. Да! *(Йөренәләр.)*

Йосыф. Менә түгел инде, ханым әфәнде! Болар куркыныч түгел, көлке. Шуларның үзләрен генә гакыллы, үзләрен генә тугры юлда санап сөйләгәннәрен рәхәтләнеп тыңлап торам инде мин. Акчасыз *комедия.*

Сара. Ну, таптыңыз комедия, кararга *противно.*

Газиз. Су дуңгызы төсле. Да?

Сара. Ну, Газиз, кайдан табасыз шундый ямьсез сүзләр?!

Зәкәрия. Туктаңыз әле, *господа,* алар ни төсле булса булсыннар, әмма безгә китеп көймәдә *кататься итәргә* кирәк иде бит.

Сара. Әйдәгез, *на самом деле.*

Йосыф. Әйдә, Зәкәрия, без тегеләрне табып килә-мез. *(Газиз белән Сарага.)* Сез монда торсагыз, килгән кешеләрне туктатыңыз, ярыймы?

Газиз. *Можно.*

Зәкәрия һәм Йосыф чыгып китәләр.

Газиз. Сара, иртәгә мин сине күрәмме?

Сара. Күрәсең.

Газиз. Кайда?

Сара. Сәгать дүртләрдә *уроктан* кайтышлый безгә кер.

Газиз. Уроктан кайтышлый булгач, сәгать дүрттә булмый, биштә була инде ул.

Сара. Юк, *обязательно* сәгать дүрттә. Урокка иртәрәк барырсың, дүрттә бетерерсең, обязательно, ярыймы?

Газиз. Ярамый. Сәгать дүрттә мин *не могу.*

Сара. Бичара Сара, Газиз аның өчен бер урогын да калдырырга разый булмый, ә Сара булса, риза булыр иде.

Газиз. Алай дисәң, сәгать өчтән барып утырам.

Зверь — ерткыч хайван.— *Ф. Ә.*
Комедия — көлке.— *Ф. Ә.*
Противно — мөстәкрәһ.— *Ф. Ә.* — жирәнгеч.
Господа — әфәнделәр.— *Ф. Ә.*
Кататься итәргә — йөрергә.— *Ф. Ә.*
На самом деле — вакыйган да.— *Ф. Ә.*
Можно — мөмкин.— *Ф. Ә.*
Урок — сабак.— *Ф. Ә.*
Обязательно — әлбәттә.— *Ф. Ә.*
Не могу — булдыра алмыйм.— *Ф. Ә.*

Сара. Юк, юк, уйнап әйтәм. Биштә кил. Соңга калма *только*.

Газиз. Кара әле, Сара, мин бу арада сездә бик *часто* булам. Әллә ничек *не удобно* шикелле тоела башлады.

Сара. Ну, ну, таптың не удобно! Часто булсаң, ни була соң? Анакай белән бик дустлар бит сез.

Газиз. Ну, ярый, алай булса, мин сәгать биштә барырмын.

Сара. Соңга калма, ярыймы? (*Газиз кабулән баш селки.*) Ә, Газиз, кара әле, кыш җитә, син әле һаман бер танец та өйрәнгәнең юк.

Газиз. И өйрәнмәм дә, имеш тә, зал уртасына чык та, әллә никадәр кеше арасында, кәҗә бәрәне шикелле сикергәләп йөр!

Сара. Мин үзем көчләп өйрәтәм сине.

Газиз. Ул вакытта танцылар өчен түгел, синең өчен генә өйрәнгән шикелле итеп йөрим бит мин.

Сара. Иртәдән үк урок башлыймыз. Син «па»-ларын беләсең инде, мин сиңа аларны яз көне күрсәткән идем.

Газиз. «Па»ларын да белмим, бер нәрсәсен дә белмим.

Сара. Ну, Газиз, кыйланма!

Газиз. Ну, ярый, беләм алайса.

Сара (*көлеп*). Менә ачудан нинди курка минем Газизем. Белмим дигән иде. Ачулана башлагач, беләм дип өлгерә алмый.

Газиз. Сара, бер сүз әйтимме мин сиңа?

Сара. Әйт.

Газиз. Син мине сөямсең?

Сара. Юк. (*Көлеп, туп-тугры Газизгә карый.*)

Газиз. (*Сарадан читкәрәк китеп*). Китте алай булса Газиз!

Сара (*Газиз артыннан барып*). Сара да бергә китте. Газиз, көт Сараны.

Газиз туктый. Сара аның каршына килеп туктый да Газизнең башын тотып үзенә таба ия һәм маңлаеннан үбә дә тиз генә үзе читкә тартыла.

Только — ләкин.— *Ф. Ә.*
Часто — еш.— *Ф. Ә.*
Не удобно — уңайсыз.— *Ф. Ә.*
Кабулән — ризалык белән.
И — һәм.— *Ф. Ә.*
«Па» — танец адымнары.— *Ф. Ә.*

Сара. Ну, киттек. Кая китәдер идең син?

Газиз. Газиз китмәде инде шул. Аны Сара сөя. *(Сараны подручка ала.)*

Сара *(көлеп)*. Менә татулаштык та.

Газиз Сараның кулын үпмәкче була, ләкин бу вакытта агачлар арасыннан Фатыйма белән Ибраһимның чыкканын күреп үпми.

Фатыйма *(Ибраһимга)*. Минем русча *любительский* спектакльләрдә уйнаганым бар. Мөселман спектакльләрендә уйнарга анакай рөхсәт итми. Шәкертләр белән уйнап йөрү сиңа *неприлично*, ди.

Сара. Господа, бире килгән кешеләрдән китмәскә *просить иттеләр*, көймә белән кататься итмәкче булабыз.

Фатыйма *(сәгатен карап)*. Безгә кайтыр вакыт та житте бит инде. Анакай борчылып тора торгандыр, мин аңар соңга калмый кайтырмыз дигән идем.

Зөһрә, Гали, Ягъкуб һәм Йосыф керәләр.

Ягъкуб. Господа, беләмсез мин нишләдем? Бая бире килдем, Зөһрә туташ белән Гали әллә нинди «скучный рольләр» тугрысында кайгырышалар. Мин аларны *ужасно* кызгандым *и, скукаларын* бетерү өчен, сез күрмәгән бер җиргә алып бардым. Алар хәзер мине *благодарить итәләр*, ә мин не за что дим.

Зөһрә *(көлеп)*. Гомердә благодарить-фәлән итә тормыймыз әле.

Ягъкуб. *Совершенно напрасно.*

Йосыф. Карап-карап торам да, мелла Якуп, һаман әле синең гакылың кырган сакалыңнан кыскарак.

Ягъкуб. Кил әле, Йосыф, мин синең колагыңа гына җавап әйтим. Кеше ишетсә, оятлы булырсың. *(Йосыфның колагына бер сүз әйтә дә, үзе көлә. Йосыф та аның колагына бер сүз әйтә. Һәр икесе көләләр.)*

Гали. *Телячья нежность.*

Көләләр.

Любительский — хосусый.— *Ф. Ә.*
Неприлично — килешми.— *Ф. Ә.*
Просить иттеләр — үтенделәр.— *Ф. Ә.*
Ужасно — бик.— *Ф. Ә.*
И — һәм.— *Ф. Ә.*
Скука — эч пошу.— *Ф. Ә.*
Благодарить итәләр — рәхмәтлиләр.— *Ф. Ә.*
Совершенно напрасно — бик юкка.— *Ф. Ә.*
Телячья нежность — бозау нәфасәте.— *Ф. Ә.*

Ягъкуб *(Йосыфка)*. Ярый, эчтән тын алай булса, бетте...

Йосыф *(Газизгә)*. Әй, кассир әфәнде, самавыр биргән абыстаңа акча түлә, ул хәзер шунда җыештырынып ята.

Газиз агачлар арасына китә. Сценадагы кешеләр акрын гына берберсе белән сөйләшәләр, йөренәләр. Зәкәрия, Зыя, Әхмәт керәләр.

Әхмәт *(Зыяга)*. Берничә авылга берәр байның зәкятыннан ысулы җәдид мәктәпләре ачылгач та, милләт тәрәкъкый итә дип шау килдегез... Менә инде унбиш ел булды, ул мәктәпләр ачылдылар да ябылдылар, э милләтегез һаман урынында тора әле. Имеш тә, авыл балалары тәҗвид белә башлагач та, бик зур эш булган икән! Юк, *брат*, әгәр сез, татарны чынлап алга җибәрәсегез килсә, фәкыйрь халыкка — крестьян, рабочийга *сознание* кертергә тырышыңыз. Фәлән байның һиммәте, фәлән байгураның шәфкате дип кәгазь буяганчы, шул фәләннәрнең ничек итеп кеше эшләгәнне ашаганлыкларын, шулар эше аркасында баеганлыкларын языңыз.

Зыя *(Икесе Гали берьюлы)*. Бу сүзләрдән 1905 нче ел исе килә. *Грамотность* — сознаниенең башы.

Йосыф *(Зыяга)*. *Кстати сказать*, милләтче борынына бер дә килешми торган ис.

Бу арада кулына хатын-кыз киемнәре, зонтлар һәм эшләпәләр тоткан Газиз керә. Кызлар, аның тирәсенә җыелып, киемнәрен, эшләпә һәм зонтларын алалар. Сара эшләпәсен генә ала да киемен һәм зонтын Газиз кулында калдыра.

Газиз. Киттек, алай булса.

Һәммәсе парлап-парлап, шаулашып, сөйләшеп, көлешеп, агачлар арасына җуялалар. Агачлар арасыннан чәй бирүче хатын чыгып, гаҗәпсенгән сыман, боларның артларыннан карый.

Хатын. Болар кемнәр соң? Урыс халкы дисәң — безнеңчә сөйләшә беләләр; мөселманнар дисәң — охшамыйлар... Мирза җәмәгатедер шул!

Пәрдә төшә.

Тәҗвид — Коръәнне дөрес уку турында өйрәтмә.
Брат — бөрадәр.— *Ф. Ә.*
Рабочийга — эшчегә.
Сознание — хис.— *Ф. Ә.*— аң.
Һиммәте — кайгыртучанлык күрсәтүе.
Грамотность — язу тану.— *Ф. Ә.*
Кстати сказать — сүз уңаенда әйтергә кирәк.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Әүвәлге пәрдәдәге бүлмә күренә. Зәйнәп, русча бер китапка карап, уйга талып утыра. Ишектән Рөкыя керә. Зәйнәп аны күрми.

Рөкыя. Йә, туганым, шул урыс кенәгәләре белән шашамсың инде әллә?!

Зәйнәп. Сау килдеңме? Әйдә, хуш килдең.

Күрешәләр. Утырышалар.

Рөкыя. Бик аллага шөкер. Үзегездә бар да саулармы? Әле дустымнарга килгән идем дә, сезгә дә кереп чыгыйм дидем. Ни эшләр бетерәсең?

Зәйнәп. Вак-төяк кенә. Менә укыйм...

Рөкыя. Укыйм димәктән, әле Гыйззәтулла абзыйлар да Хәсбикамалны укытырга маржа яллаганнар икән дә, бик күпшы маржа булган ди. Гыйззәтулла абзыйның җәмәгате, иреннән көнләшеп, тизрәк туктаттырган аннары.

Зәйнәп. Әйе, образовный маржага аның кырган башлы Гыйззәтулласы гына тансык иде ди.

Рөкыя. И туганым, маржа бик чытлык була ла ул.

Зәйнәп. Укыган маржалар ул Гыйззәтулла абзый шикелле кешеләрдән җирәнә торганнардыр әле.

Рөкыя. Әйе, җирәнмәгән кая ди. *(Бераз тик торалар.)* Ә, туганым, әле мин синнән шуны сорамакчы идем: кайчан килсәм, син һаман урыс китабы укып утырасың. Нәрсә булырга укыйсың инде син? Җинги әйтә: «Миңа әйтми, бабка булырга укый торгандыр»,— ди.

Зәйнәп *(көлеп)*. Мин белергә укыйм.

Рөкыя. Аның шикелле, урыс белүең ни дә, нитүең ни? Менә мин шаккатам, бер урыс укуына бәйләнгән кеше һич аерыла алмый торгандыр ахры ул. Әнә теге Әхмәт хәзрәт углы Гали әүвәлдә, шәкерт вакытта, дусымнарга килә икән. Дусымның анасы әйтә: «Шәкерт вакытта бик юньле, инсафлы бала иде, хәзер инде тәмам урыс булып беткән, эштән чыккан»,— ди. Ул да шул әүвәл аз гына укырга дип керешкән икән дә аннары шашып киткән икән.

Зәйнәп. Әүвәл заманда пәйгамбәрләрне дә кавемнәре, азган кешеләр, безнеңчә тормыйлар, безнеңчә йөрмиләр, дип гаеп иткәннәр.

Рөкыя. И, китсәнә инде, туганым, әшләпә кигән кешеләр пәйгамбәрләргә тиң буладыр иде ди! Сиңа шулай дип агаларың өйрәтә торгандыр инде.

Зәйнәп истихфаф белән көлә. Мәрьям керә.

Мәрьям. Зәйнәп, кодачаны чәй эчәргә алып чык, чәй хәзер.

Ишектән Хөсәен керә. Рәкыя, шәленә капланып, кырын-кырын чыгып китә, аның артыннан Зәйнәп тә чыга.

Хөсәен. Анасы, ишекне ныклап ябып куй да үзең монда килеп утыр әле.

Мәрьям ишекне яба, Хөсәеннең каршысына килеп утыра.

Хөсәен *(маңлаен яулык белән сөртеп)*. Уф! Мин, анасы, тәмам аптырадым инде. Юк, бу эш — эш түгел; минем чыдар хәлем калмады. Торсалар, безнеңчә торсыннар, булмаса, чәнчелеп китсеннәр.

Мәрьям. Мин сиңа урысча укытырга тотынганда ук, хәергә булмас бу, атасы, дигән идем. Башка сәүдәгәр балалары укымыйча да бик яхшы торалар. Син үзең шул, адрес язарлык урысча кирәк дип, укыткан булдың.

Хөсәен. Куй әле, анасы, вакытсыз пинәләвеңне. Үткән эш — үткән, ходаның язмышы шулай булгандыр. Менә бүгенгесен кәрарга кирәк. Үзләре үзләре инде, Зәйнәпне эштән чыгаралар бит.

Мәрьям. Зәйнәп кыз бала ул. Ул безнең сүздән чыгып йөри алмас. Аны әле агалары котырталар. *(Елый.)*

Хөсәен. Тукта, анасы, синең белән һич юньләп киңәш итеп сөйләшер хәл юк — елый башлыйсың. Зәйнәпне мин әллә нишләгән димим бит. Син миңа яңадан яхшылап кына сөйлә әле: Габдерахманга ярәшмәкче булабыз дигәч, ул ник сиңа да, миңа да кырын карап йөри башлады.

Мәрьям. Мин сиңа бер кат сөйләдем бит, ул Габдерахманга бармыйм, ди. «Ник?» дигәч, җавап бирми. «Әллә башка кешене сөямсең?» — дим. «Юк»,— ди. «Алай булгач, ник Габдерахманга барырга риза булмыйсың?» — дим. Җавап бирми.

Хөсәен. Аны шул Газиз котырта инде, Газиз котырта. Югыйсә, егетнең бер җиреннән гаеп табарга булмый: эшлекле, тәүфикълы, инсафлы. Газизләргә үзләре шикелле урысча киенеп, хатыннарын урыстан кочаклатып йөри торган кеше булмагач, ярамый шул. *(Бераз тик торалар.)* Мин бик күп уйладым, бик күп баш ваттым, елап-елап, ходайдан сорадым — булмады.

Истихфаф — кимсетү.

Ул Газиз безнең сүзләрне колагына алачак түгел инде. Йосыфны үз юлы белән алып китеп харап итте, инде Зәйнәпне шулай итә. Мин, анасы, моннан соң чыдый алмыйм. Минем тәкатем корыды инде. Мин бүген үк өйдән чыгып китәргә кушам.

Мәрьям *(елап)*. Кара әле, атасы, ул чыгып китсә, кеше күзе алдында үземезгә дә яхшы түгел бит. Дуст бар, дошман бар... И раббем, балаларым болай булып китәр дип һич уйлаганым юк иде бит. Кеше балаларының шулай ата-ана сүзеннән чыгып йөрүләрен ишеткәч тә, илаһем, үзең сакла гына ди торган идем. *(Елый.)*

Хөсәен *(ачуланыбрак)*. Син, анасы, ул чыгып китмәс борын, чыгып китсә, нишләрмез дип елап утырасың әле. Шул, куып чыгара алмыйлар дип, алар бу дәрәҗәгә җиттеләр дә.

Мәрьям. Мин Газизне кызганып еламыйм. Адәм көлкесе булабыз, хурлыгы, дим. Уф аллам, ни гөнаһ шомлыкларым аркасында болай газаплыйсың?!

Хөсәен. Син, анасы, хатынлыгына барасың. Бу урында елап эш чыкмый, адәм көлкесе буламыз дип, без һаман Газизләрнең бу этлекләренә чыдасак, бервакыт Зәйнәп тә агалары шикелле булып китәсе күренеп тора. Син үзең уйлап кара: Газиз котыртып торганда, Зәйнәп юньле мөселман егетенә барырга риза булачак түгел — ертык батинкалы кияү эзләргә чыгарга без риза була алмабыз.

Мәрьям. Зәйнәп бер мәртәбә киреләнсә дә, без әйткәч риза булыр ул.

Хөсәен. Юк, анасы, алай көчләп риза итәргә калгач, эш булмый инде ул. Хәзер заманы ул заман түгел аның. Газиз оялып тормас, гәзитәгә дә яздырып чыгарыр.

Мәрьям. Мин көчләп бирик димим. Зәйнәп каршы кыз түгел, яхшылап сөйләгәч, үзе дә аңлар, безнең сүзне тыңлар дим.

Хөсәен. Зәйнәп үзе тыңлаусыз бала түгел ул. Ләкин Газиз һаман котыртып торганда, аның сүзеннән чыга алмый. Шайтан да ул якта, нәфес тә ул якта. Бер сынаганны мең кат сынау ирләр эше түгел. Син, анасы, теләсәң нишлә, мин Газизне өйдә калдыра алмыйм. Мин аның өчен гомеремдә ишетмәгән сүзләрне ишеттем. Гомеремдә күрмәгән хурлыкларны күрдем. Аларның динсезлекләре өчен буңар кадәр гөнаһлы булганымыз да җитәр инде.

Мәрьям *(елап)*. Соң, атасы, туйлар, шатлыклар көтеп торган көннәрдә ничек итеп бер баланы куып чыгармак кирәк?!

Хөсәен *(ачуланыбрак)*. Хатынлыгыңа барасың! Мин сиңа әйтәм бит: Газиз өйдә торганда...

Газиз кайтып керә, башыннан бүреген салып, ялан баш кала. Хөсәен Газизгә карамый гына чыгып китә. Мәрьям күз яшьләрен сөртә. Газиз, үз өстәле янына утырып, китаплар актарына башлый.

Газиз *(Мәрьямгә карамыйча гына)*. Әти ни өчен миңа ачуланган?

Мәрьям. Ни өчен икәнен үзең белә торгансың. Үзеңнең ниләр эшләп йөргәнеңне үзең яхшырак белә торгансыңдыр бит?!

Газиз *(карамыйча гына)*. Мин үземнең ниләр эшләгәнемне беләм дә, ләкин алар арасында җинаятьләр бар икәнен белмим.

Мәрьям. Атаң тәмам аптыраган инде синнән. Без икебез дә аптырадык инде. *(Елап.)* Ни өчен бу кадәр газаплыйсың безне? Ни өчен без теләгән һәрбер эшкә каршы төшәсез? И балалар, балалар, ник безне картлык көнебездә болай рәнҗетәсез?

Газиз. Әни, зинһар, елама, тукта. Булмаса, мин торам да чыгып китәм, сөйләшә алмый каламыз. *(Мәрьям яшьләрен сөртә.)* Миңа яхшылап кына аңлат әле: без нәрсә тугрысында сөйлимез?

Мәрьям. Зәйнәпне син котыртасың бит. Зәйнәп синең котырык белән, Габдерахманга бармыйм дип, безгә карыша бит...

Газиз. Минем Зәйнәпне котыртканым юк, минем Зәйнәпкә: «Габдерахманга барма», дигәнем юк. Ул миннән киңәш сорады, мин Габдерахманны үз белгәнемчә сөйләдем. Ләкин мин ялганлый алмадым. Мин Габдерахманның аңар курчак дип караячак икәнен әйттем. Менә минем бөтен гаебем.

Мәрьям. Син, ничек дигәч, Зәйнәпнең ихласы кайтачагын яхшы беләсең шул. Зәйнәпкә әллә ни өчен түгел шул, ирләр белән хатыннар бертигез, ир хакы, ата-ана хакы юк дип өйрәтеп килдегез. Ах, бала, бала, безгә бәлагә генә туган икәнсең. *(Бераз тик торалар, Газиз китапка карый.)* Хәзер инде атаңның чыдар хәле калмаган: «Торса, без әйткәнчә торсын, булмаса, безнең йортта тормас инде», ди.

Газиз *(каушамый гына)*. Димәк, эти мине куып чыгармакчы була?

Мәрьям. Аңар шуннан башка эш калмады да шул инде. *(Елап.)* Бала, бала, син безне нинди хурлыкларга төшерергә тырышасың?

Газиз. Әни, зинһар, елама, мин кеше елаганны каран торып чыдый алмыйм. *(Бүреген кулына алып, чыкмакчы була.)*

Мәрьям. Мине елатасың килмәсә, бераз атаңның сүзен тыңлар идең. Минем күз яшемне күрәсең килмәсә, бераз без әйткәнчә дә булырга ярар иде. Синең безне газаплыйсың килә, безнең күз яшьләремезне күрәсең килә.

Газиз *(йомшак кына тавыш белән).* Юк, әни, юк, без дә башка балалар ата-аналарын сөйгән кадәр сезне сөямез. Сезнең болай хафалануыңыз өчен без сездән дә артык борчылабыз да, ләкин башкача эшләргә, башкача дөньяда торырга безнең кулымыздан килми. Без сезнең заман кешеләренә караганда үсәрәк төшкән, алар сыйган тар, иске тормышка без сыя алмыймыз. Менә нәрсәдә бөтен бәла! Ләкин буны сезгә аңлатырга мөмкин түгел...

Мәрьям. Шулайдыр шул! Бер сүз дә аңламаслык ахмаклардыр шул...

Газиз. Мин сүз аңламыйсыз димим, хәзерге дөньяны аңламыйсыз дим. Бер сез генә түгел, хәзерге бөтен татар дөньясы шулай. Ниндидер бер каһәр суккан бәхет бөтен татар дөньясының өстен каплап тора.

Мәрьям. Ярый, без аңсыз икәнмез, сез генә бөтен мөселманнардан аңлырак булган икәнсез. Алай булгач соң, ник ата-ана хакын белмисез? Ник хәер-дога алу дигән нәрсәләрне исеңезгә кертеп тә чыгармыйсыз?

Бу арада ишектән **Йосыф** керә. Мәрьям чыгып китә.

Газиз *(ашыгып кына Йосыфка).* Ну, нәрсәләр булды? Син Зәйнәпне күреп сөйләштеңме әле?

Йосыф. Бүген әле әтиләрнең Зәйнәп белән сөйләшкәннәре юк, ләкин ул хәзергә бик гайрәт тора әле. Әни белән нәрсә сөйләштегез?

Газиз. Әти мине куып чыгарырга решить иткән, әни шуны хәбәр бирде.

Решить иткән—хәл иткән.

Й о с ы ф. Менә рәхәт, камил хөррият! *(Бераз тик торалар.)* Ләкин Зәйнәпкә уңгайсыз. Син чыгып китсәң, аны җиңәләр инде.

Г а з и з. Мин чыгып китсәм дә, китмәсәм дә, ул җиңелә, аны җиңәләр түгел, ул җиңелә. Чөнки ул бик йомшак күңелле, артык саф, йомшак хисле. Иң яхшы адәмнәрдә була торган шул *благородное качество* Зәйнәпнең тормышын агулаячак. Мин моны алдан күреп торам, ләкин аны булдырмый калырга безнең кулдан килми.

Й о с ы ф. Абый, синме бу сүзне әйтәсең? Неужели, син өйдән чыгудан шулкадәр куркасың? Әтиләрнең бер угрозасы белән Зәйнәптән кул селкергә хәзер торасың? Не ожидал! Менә сүз кайда, эш кайда! Ха-ха-ха. *(Көлә.)*

Г а з и з *(игътибарсыз гына Йосыфка карап)*. Син, бәлки, минем самолюбиемә бәрелмәкче була торгансың? Напрасно азапланасың, чынлап сөйләшкәндә, балалык катыштыру сакал чыга башлаган кешеләргә килешми.

Й о с ы ф. Юк, минем синең самолюбиең белән эшем юк. Ләкин болай кинәт йомшап китүең, сүздән эшкә чыгарга вакыт җиткәч, артка чигенүең мине аптыраштa калдыра.

Г а з и з *(җитди генә)*. Минем һич артка чигенгәнем юк. Минем чыгып китүдән курыкмауны да үзең бик яхшы беләсең. Шулай да мин үземне егерме ел тәрбия иткән бер гаиләдән аерылуга, җинаятьче шикелле куылып чыгарылып аерылуга синең шикелле «менә рәхәт!», «камил хөррият!» дип карый алмыйм. Мин чыгып китәм инде һәм, чыкканда, ахыр минутта да Зәйнәпкә кеше теләве өчен үз гомерен һәлак итмәскә тиешлеген сөйләп чыгам, ләкин болардан реальный файда өмет итмим.

Й о с ы ф. Ник?

Г а з и з. Чөнки Зәйнәп шикелле натуралар гакыллары белән түгел, йөрәкләре белән дөньяда торалар. Әтинең аһ-ваһ килеп йөрүе, әнинең әллә нинди зур бәла күргәндәй итеп елавы, *наконец,* минем куылып чыга-

---

К а м и л х ө р р и я т — тулысынча азатлык.
Б л а г о р о д н о е к а ч е с т в о — гали сыйфат.— *Ф. Ә.*
У г р о з а с ы — янавы.
Н е о ж и д а л! — Көтмәгән идем!
С а м о л ю б и е — үз-үзеңне ярату.
Н а п р а с н о — юкка.
Н а к о н е ц — билахир.— *Ф. Ә.*— ниһаять.

рылуым аңар бик начар тәэсир итәчәкләр, менә шул нәрсәләрне күрмәс өчен, ул үзенең бөтен рәхәтен корбан итәргә риза булыр.

Йосыф. Позволь, син Зәйнәп тугрысында ул кадәр *окончательно* сөйлисең, ләкин белеп, тәҗрибә итеп түгел бит. Шундый йомшак кешеләрдә кирәк вакытта әллә никадәр гайрәт булып куя.

Газиз. *Дай бог, дай бог!* Әгәр минем уйлап куйганнарым *оправдаться итмәсә,* табигый, мин бик шат булачакмын. *(Бераз тик торалар. Газиз урыныннан кубып йөренә.)* Ләкин уйларга кирәк. Зәйнәп әгәр әтиләргә бу *случайда* каршы тора алса, аның тормышындагы бөтен трагедияләр шуның белән бетә аламы? Юк бит, юк! Габдерахманга бармады, икенче көнне эти нәкъ шул Габдерахман шикелле үк бер Габдерәхим, Габделкәрим тапмасмыни? *(Бераз тик торалар.)* Юк, татар тормышындагы, хосусан татар кызлары тормышындагы трагедияләр бик тиз генә бетә алачак нәрсәләр түгел. Бу трагедияләрне бетерер өчен, татар тормышын астыннан кубарып ташларга кирәк.

Йосыф. Болар гомуми-шаблонный сүзләр инде. Ул тугрыда хәзер моназарә итеп торуның файдасы юк. Менә бүген кичкә таба һәммәсе ачык беленер. Син миңа шуны әйт: бүген өйдән чыгып китсәң, кая барасың? Карап куйган комнатаң юктыр бит?

Газиз. Комната табылганчы, Гали янына күчеп торам.

Йосыф. Ә ничә сум акчаң бар? Мин сиңа әйттем, китаплар алмый тор дип. Ашыктың бит.

Газиз *(кесәсеннән портмонетын чыгарып, акчаларын тарата).* Ике сум алтмыш бер тиен акча бар икән.

Йосыф. Миндә бар бер сум илле тиен — менә була дүрт сум унбер тиен! *(Истихфаф белән көлә.)*

Газиз. Ну, анысы *неважно.* Гали үзе алган тәржемәнең ярты сын миңа бирде... Ә син хәзер Галигә барып кайт әле, миңа карават хәзерләттереп куйсын. *(Газиз, өстәл тартмасын ачып, андагы язуларны актара башлый. Йосыф чыгып китә. Газиз хатлар төргәге*

Окончательно — катгый.— *Ф. Ә.*
Дай бог, дай бог — бирсен ходай.— *Ф. Ә.*
Оправдаться итмәсә — дөресткә чыкмаса.— *Ф. Ә.*
Случай — вакыйга.— *Ф. Ә.*
Моназарә итеп — сүз көрәштереп.
Комнатаң — бүлмән.
Неважно — мөһим түгел.— *Ф. Ә.*

эченнән русча язылган бер хат алып, кычкырып укый башлый.) «Дорогой Газиз!..» Ә, Сара хаты икән. Сараның үткән ел авылдан язган хаты. Мин андагы сүзләрнең һәммәсен хифзан беләм. *(Тагы бераз актарына. Тартмадан конвертка салган бер рәсем ала. Рәсемгә карап.)* Нинди мәхәббәтле минем Сарам! Бу рәсем хәзергә кадәр дөньяга йөзен күрсәтми ятарга мәҗбүр иде; моннан соң инде минем өстәл өстендә *гордо* басып тора башлар. *(Рәсемне куен кесәсенә тыга. Яңадан тартманы актарыныл, берникадәр язулар алып кесәсенә тыга да, тартманы ябып, ачкычын өстендә калдыра. Бераз уйлап торганнан соң.) Прощай,* өстәл! *(Өстәлгә кулы белән суга.)* Синең өстеңә куеп, бик күп китаплар укып чыктым мин. *(Тәрәзә яныидагы бер эскәмиягә утыра. Тәрәзәдән уйланып кына карап тора, бераздан уянып киткән шикелле, үз-үзенә сөйләнә башлый.)* «Менә рәхәт!», «Камил хөррият!» ди Йосыф. Атаң-анаң белән бер-береңне аңлаша алмаганлыктан аерылыш икән дә, шул рәхәт булсын, имеш! Күз алдында ата-анаңның, кардәшләреңнең шул мәлгунь иске тормыш аркасында, шуның тәрбиясе сәбәпле аһ органнарын күр, имеш тә, шул «камил хөррият» булсын, имеш! Зәйнәпнең агуланган тормышы минем күз алдыннан тиз китәр дип уйлады бугай ул... *(Бераз тик тора.)* Чыгып китәм. Кая барам? Анысы мәгълүм түгел. Күпмегә мин бу йорттан аерылам? Ул да мәгълүм түгел. Кайчан булса да әтиләр белән бер-беремезне аңлаша алырмызмы без? Әллә алар, шулай безне җинаятьче хисаплап, кабергә кереләрме? — болар һәммәсе караңгы әле. Без үзебезнең идеалларымызны бөтен татарга аңлату хыялларына төшәбез; ләкин каршыларында егерме ел тәрбияләнгән бер карт белән бер карчыкка аңлатудан камилән гаҗиз икәнлегемезне уйлап карамыймыз. *(Бераз тик тора.)* Аһ, никадәр авыр икән бу аңлата алмау! Мин үземне интеллигентный гаиләдә туган кеше иттереп фараз итәм; шул минутта ук бу ихтилафлар, бу ихтирамсызлыклар һәммәсе юк булалар. Чөнки мин ул гаиләгә: «Менә бу минем игътикадым, әгәр сез яратмыйсыз икән, мине аның яраксызлыгына ышандырыгыз гына»,

---

Хифзан — күңелдән.
Гордо — мөтәкәббиранә.— *Ф. Ә.*— горур.
Прощай — бәхил бул.— *Ф. Ә.*
Камилән гаҗиз — бөтенләй көчсез.
Ихтилафлар — фикер башкалыклары.

дим. Менә бөтен ихтилаф бетте дә: ышандыралар икән, мин аларча булам; ышандыра алмыйлар икән — дәлилләренә үпкәлиләр.

Бу арада ишектән Зәйнәп керә.

Зәйнәп. Теге татар кызын җибәрә алмыйча гажиз булдым.

Газиз *(ашыгып кына)*. Ну, Зәйнәп, синдә нихәл?

Зәйнәп. Кичәгечә. Бүген әни тагын сөйләшмәкче булып йөргән иде дә, мин әле бер сәбәп, әле бер сәбәп табып качтым.

Газиз. Бу — сиңа иске тормышның иң куәтле һөҗүмнәреннән берсе. Әгәр бу юлы үзеңне саклап кала алсаң, аннан соң сиңа телсез-авызсыз, ихтыярсыз «татар кызы» — җанлы курчак дип карарга берәүнең дә хакы булмый. Әтиләр дә шул хакыйкатьне аңларга мәҗбүр булырлар.

Бу арада ишектән Мәрьям керә, бер эскәмиягә килеп утыра. Газиз белән Зәйнәп сүзне боралар.

Газиз. Бая бездән чыгып киткән кыз — Рөкыя кодачамы?

Зәйнәп. Әйе.

Газиз *(көлеп, ирония белән)*. Менә һәйбәт кыз инде ул. Барасы киявенә аяк чолгаулары чигеп ята торгандыр әле.

Мәрьям. Ятса, аның нәрсәсе көлке?

Газиз. Юк, болай гына әйтәм. Мөселман кызы булып, аяк чолгавы да, тәһарәт чүпрәге дә чикмәсә, үзе дә килешмәс иде.

Мәрьям. Сезгә урыста юк нәрсә һәммәсе көлке инде. *(Бераз тик тора. Зәйнәпкә.)* Әйдә әле, кызым, теге якка, сиңа бер йомышым бар.

Газиз. Мин хәзер чыгып китәм. Йомышыңызны бунда гына сөйләшергә *можете*. *(Газиз чыгып китә.)*

Мәрьям. Кызым, утыр әле бунда, янымарак. *(Зәйнәп якынрак килеп утыра. Бераз тик торалар.)* Кызым, мин синең белән тагы кичә сөйләгән нәрсә тугрысында сөйләшмәкче булам. Күз алдында: атаң картаеп җитте, агаларың хәсрәте, алар тыңлаусызлыгы белән бер картаясы урынга ике өлеш картайды. Минем дә тазалыгым юк, агаларың рәнҗетүе аркасында бер төнне дә тыныч үткәрә алмыйм. *(Елый.)* Үз күз

Можете — мөмкин.— *Ф. Ә.*

алдында, менә бу ике-өч ел эчендә җитмеш яшьлек карчыклар кыяфәтенә кердем. Инде бөтен өметемез синдә калган иде, бөтен күз теккәнебез — апаң белән син идең. Апаң каенишеннән уңа алмады. Анысы ходай язмышы — бәндәнең һич иреге юк. Әгәр син, агаларың котырыгы белән, безне ата-ана итми башласаң, алар шикелле башбаштакланып, үзең белгәнчә йөрсәң, безгә кайгыбыздан үләргә генә кала. *(Кулъяулыгы белән күзләрен тотып тора. Зәйнәп, кайгылы гына түбән карап, кулындагы кәгазь кисәген бөтереп утыра.)* Агаларың безнең бөтен гомеремезне агуладылар, үзләренең агулаганнары гына җитми, хәзер сине котырталар, сиңнән агулатмакчы булалар...

З ә й н ә п *(Мәрьямне бүлеп)*. Әни, зинһар, абыйлар хакында андый сүзләр сөйләмә... Мин беләм аларны... Мин беләм аларның сезнең гомерне агуларга теләмәгәнлекләрен... Сез аларны аңламыйсыз...

М ә р ь я м *(ачуланып)*. Тапканнар бер сүз: «аңламыйсыз» диләр. Менә син, аңлы икәнсең, безнең сүзне тыңла — ата-ана догасын ал. *(Тавышын йомшатып.)* Кызым, кызым, инде син дә агаларың шикелле безне гаепле күрә башладың...

З ә й н ә п *(йомшак тавыш белән)*. Әни, мин сезне гаепле димим бит. Абыйлар да сезне гаепле димиләр. Әни җаным, миңа ник андый сүзләр сөйлисең? Ник мине болай газаплыйсың? Ах, әни, бу көннәрдә минем никадәр йөрәгем кайнаганын белсәң иде, нинди кайгылар йоткаңымны белсәң иде, кызганыр идең.

М ә р ь я м. Ата-ана һәрвакыт балаларын кызганалар. Менә сез безне кызганыңыз инде. Сез бер генә мәртәбә безнең сүзне тыңлап караңыз инде. *(Бераз тик тораллар.)* Син яшь әле, Зәйнәп, дөньяны күрмәгән, белмисең. Агаларыңның урыс миссионерларыннан ишетеп сөйләгән һәммә сүзләренә ышанасың. *(Бераз тик тораллар.)* Тукта, хәзергә сүзне озайтмыйча гына сөйләшеп өзәргә кирәк. Мин кичәге җавабыңны атаңа сөйләдем. Ул бик аптырашта калды: «Егетнең кай җиреннән гаеп таба икән? — ди.— Егет тәүфикъллы, эшлекле, диянәтле, матур, яшь,— ди.— Аңар бармыйча, ертык батинкалы, картуслы кияү табып бармакчы була микәнни?» — ди. Атаң синең болай киреләнүеңне Газиз котырыгыннан күрә, шуңар күрә син һаман киреләнәсең, аңар бүген үк өйдән чыгып китәргә әйтәм, ди...

Д и я н ә т л е — динле.

Зәйнәп. Миңа Газиз абый «Габдерахманга барма» дигәне юк. Мин аннан киңәш сорадым; ул, үз белгәненчә, Габдерахманны миңа сөйләп күрсәтте. Ул да тәүфикълы, диянәтле, яшь егет, ди, ләкин бик кире, «чын татар», ди. Әтинең абыйны куып чыгармакчы булуыннан мин бик гаҗәпләнәм. Минем өчен ник аны гаепләргә?

Мәрьям. Андый сүзләр белән атаңны да, мине дә ышандыра алмассың. Монда бөтен эш Газиз кулында. Синең киреләнүең Газиз котырыгы белән. Булмаса, ник бармавыңның сәбәбен әйтмисең, егетнең кай җирен яратмаганлыгыңны әйтмисең?

Зәйнәп. Егетнең кай җирен ошатмыйсың дип сораган булсагыз, әйткән булыр идем. Мин аның «чын татар»лыгын яратмыйм; безнең надан татарларымыз хатыннарына уенчык дип, үзләренә хезмәт итәргә бурычлы кәнизәк дип карыйлар. Габдерахман да шул ук «чын татар»ларның берсе — менә мин шуңар күрә аңар барырга теләмим.

Мәрьям *(ачуланыбрак)*. Бу сүзләрне анаңа сөйләргә бераз оят кирәк. Иргә хезмәт итәргә кирәк була, имеш, шуңар күрә ул мөселманнарны яратмый, имеш. Оят кирәк, Зәйнәп, оят кирәк! Маржа булырга кызыкмыйсыңмы тагы? Аларның ирләре хатыннарына хезмәт итәләр, аларның диннәре шулай, синең дә шулар шикелле буласың килә торгандыр...

Зәйнәп. Без, әни, бер-беремезнә аңлаша алмыймыз...

Мәрьям. Сүзләре беткәч, аннары, аңлаша алмыймыз ди башлыйлар. Юк, без сезне бик яхшы аңлыймыз, сүзегезнең кая барып чыкканын тел төбегез әйтеп тора: сезгә дин-диянәт кирәкми, сез өч көнлек дөнья өчен бөтен ахирәтне онытасыз, сез фани дөнья өчен ата-ана күңелен рәнҗетүдән курыкмыйсыз.

Зәйнәп *(акрын тавыш белән)*. Әни, син үзең көчләп әйттердең дә, инде үзең тиргисең. Шушы тиргешләрне ишетмәс өчен, мин әүвәл әйтергә теләмәгән идем.

Мәрьям. Син әйткән сүзеңнән кайтмакчы түгел икәнсең инде. Ярый, шулай ит инде. Агаларыңның безне еглатканнары җитмәгән иде, син дә башбаштакланып йөреп, безне адәм көлкесенә калдыр. *(Елап.)* Ходай безгә бала изгелеге күрергә насыйп итмәгән икән инде. Атаң Газизне куып чыгарам дигәч, мин каршы торган

Кәнизәк — кол хатын.

идем. Инде мин дә риза булам. Барыгызны берьюлы куалап чыгарса да, риза булам, сез безне ата-ана итмисез... *(Торып чыгып китә. Зәйнәп бер-ике дәкыйка әүвәлге халәттә кала.)*

Зәйнәп *(үз-үзенә акрын гына, уйлап кына)*. «Ходай безгә бала изгелеге күргә насыйп итмәгән икән», «барыгызны берьюлы куалап чыгарса да, риза булам», «сез безне ата-ана итмисез», ди әни. *(Ике терсәген өстәлгә куеп, йөзен куллары белән каплый.)* Бу сүзләрне ул чын игътикады белән сөйли, бу сүзләргә бөтен күңеле белән ышанганга күрә, аналык, балалык *связьләрен* онытырга тырыша; безнең хиссиятемез, безнең игътикадымыз аны шул кадәр *оскорблять* итәләр... *(Акрын гына елый.)* Нәрсәгә дип мин укыган булдым, нигә дип мин әтиләр игътикадыннан, алар хиссиятеннән ерак киттем?.. Белмим, белмим... Мин хәзер никадәр тырышсам, никадәр азаплансам да, аларча уйлый, аларча игътикад итә алмыйм... Ах, нигә дип укыган булдым, нигә дип шул татар карашларыннан башка карашлар барлыгын, алар уйлаганның бөтенләй киресенчә уйларга мөмкин икәнчелеген белдем, төшендем?.. Болар миңа кирәкми иде. Меңнәрчә татар кызлары шикелле, ата һәм анага яраган миңа да ярый дип игътикад итә торган кеше булсам, бу көнге авыр хисләрне күрмәгән була идем. *(Елый.)*

Ишектән Газиз керә. Зәйнәп күзләрен сөртә һәм чыгып китмәкче була.

Газиз *(бүлмә буенча йөренеп, тиз генә)*. Зәйнәп, кая качасың? Миңа синең белән сөйләшергә кирәк, берике сәгатьтән мин өйдән чыгып китәм бит.

Зәйнәп *(килеп эскәмиягә утырып)*. Һәммәсен ишеттем. Синең бер-ике сәгатьтән чыгып китәчәгеңне дә ишеттем... Ләкин хәзер минем бер нәрсә сөйләрлек яки сөйләгәнне аңларлык куәтем юк. Бер нәрсә дә уйлый алмыйм, бер нәрсә дә аңлый алмыйм... Башымда томан гына...

Газиз *(тиз генә тавыш белән)*. Ул кадәр каушарлык эш булганы юк әле.

Зәйнәп. Ничек булганы юк? Сине менә хәзер куып чыгаралар бит.

Игътикад — ышану.
Связь — галәка.— *Ф. Ә.*— багланыш.
Оскорблять — тәхкыйрь.— *Ф. Ә.*— мыскыл.

Газиз. Кайчан да булса минем куылып чыгарылачагымны барымыз да белә идек бит. Аның бүген булучылыгы тагы бик табигый эш. Алар бер сугу белән ике куянны үтермәкче булалар: миңа да *наказание* була, сине дә куркыту була... Әни сиңа нәрсәләр сөйләде?

Зәйнәп. Нәрсә сөйлисе билгеле инде. Сез безне ата-ана итмисез, ди. Газизне атаң куып чыгарам дигәч, мин каршы торган идем, инде барыгызны берьюлы куып чыгарса да, риза булам, ди. Үзе елый, чын күңеле белән хафалана.

Газиз. Син нәрсә дип җавап бирдең?

Зәйнәп. Гажәп *вопрос!* Ни дип җавап бирмәк кирәк? Безнең нинди дәлилемез аларны ышандыра ала да, аларның нинди дәлилләре безне ышандыра ала?

Газиз. Юк, мин андый җавапны әйтмим. Габдерахманга бару тугрысында *окончательно* бер сүз әйткәнсеңдер бит, шуны сорыйм.

Зәйнәп. Бер сүз дә әйтмәдем. *Впрочем,* әйттем диргә мөмкин: бармыйм, дидем. Ләкин хәзер үз-үземне аңламыйм... Абый, хәзер сөйләшмик, мин әллә ништлим, гакылдан шашам бугай... Мин хәзер бу юлда үз сүземдә кала алсам да, бервакыт җиңеләчәк икәнемне белдем. Татар кызы булуым аркасында киләчәктә күрәчәгем трагедияләрнең һәммәсен төшендем. Абый, мин ничек тә булса синең яныңа барырмын әле. Шунда сөйләшермез, хәзергә булыр, булыр. *(Урыныннан торып, күзләрен яулык белән тотып, тиз генә чыгып китә.)*

Газиз килеп, Зәйнәп утырган эскәмиягә утыра. Бер моңлы гына көй сызгырырга тотына.

Газиз *(үз-үзенә)*. Менә сиңа *сюрприз!* Никадәр куәтсезлек! Әни ясаган тәэсирне җуярлык тәэсир ясый алмыйм. Өч елдан бирле үз фикеремә ияртеп китергәнем бер кызга бүген — иң кирәкле дәкыйкадә — куәте калеб бирә алмыйм. Да, алмыйм! *(Башын куллары өстенә куеп бераз тора. Аннан күтәрелеп.)* Зәйнәпне кызганып, үземне кызганып, әтиләрне кызганып, бөтен

Наказание — җәза.— *Ф. Ә.*

Вопрос — сөаль.— *Ф. Ә.* — сорау.

Окончательно — катгый.— *Ф. Ә.*

Впрочем — хәер.— *Ф. Ә.*

Сюрприз — бүләк.— *Ф. Ә.*— көтелмәгән нәрсә, эш, хәл, вакыйга.

Дәкыйка — минут.

Куәте калеб — күңел көче.

татарларны кызганып кычкырып еглар идем! Ләкин үзүземнән оялам.

Йосыф керә.

Газиз *(Йосыф янына барып, аркасына каты гына сугып)*. Егет, шушы стеналарны селкетерлек итеп кычкырып егласам шәп булырмы?

Йосыф *(көлеп)*. *Окружная лечебницага* тотып яптырырмын.

Газиз Ну алары *ерунда*. Галиңне күрдеңме?

Йосыф. Күрдем. Сиңа дигән карават бүлмәгә кереп утырды. Гали бүген үзе театрга бармакчы икән, хәзер сиңа да билет алырга дип китте.

Бераз тик торалар.

Газиз. Әйттем бит мин сиңа Зәйнәп җиңелә дип.

Йосыф. Разве бармакчы булган?

Газиз. Анысы әле мәгълүм түгел, ләкин әни белән *объяснение* аны бүген бөтенләй *расстроить* иткән, равнодушно сөйләшә дә алмый.

Йосыф. *Плохо. (Барып эскәмиягә утыра)*. Син әйберләреңне үзең белән алып китми торгандырсың бит?

Газиз. Юк, аларны син илтерсең. Артык киемнәрне, китапларны, постель. Барысы бер ямщикка сыяр бит?

Йосыф. *Конечно.*

Зәйнәп керә, кулында кәгазьгә төргән бер нәрсә. Йосыф туптугры һәм гаҗәпләнгән кыяфәт белән аңа карый. Зәйнәп тиз генә кулындагы төргәкне Газизгә суза да үзе чыгып китмәкче була.

Газиз. Бу нәрсә?

Зәйнәп. Сиңа миннән бүләк. *(Чыгып китмәкче була.)*

Газиз. Зәйнәп, тукта әле, кая качасың? *(Төргәкне ача, эчендә — алтын беләзек, брошка, йөзекләр.)*

Йосыф. *На самом деле,* нишләвең ул, Зәйнәп?

Зәйнәп *(эскәмиягә утырып)*. Нишләгәнемне үзем дә белмим, абый.

Окружная лечебница — юләрләр йорты.— *Ф. Э.*
Ерунда — вак эш.— *Ф. Э.*
Объяснение — сөйләшү.— *Ф. Э.*
Расстроить — кәефсез.— *Ф. Э.*
Равнодушно — битараф.
Плохо — начар.— *Ф. Э.*
Конечно — әлбәттә.— *Ф. Э.*
На самом деле — чынлап та.— *Ф. Э.*

Г а з и з. Зәйнәп, бу нәрсәләрне ник миңа бирәсең?

З ә й н ә п. Синең хәзер акчаң юк бит. Менә боларны сатырсың, 2—3 йөз сум акчаң булыр.

Й о с ы ф. Зәйнәп, бир кулыңны. *(Кулын суза.)* Абый өчен мин рәхмәт укыйм сиңа.

Г а з и з *(төргәкне өстәлгә куеп)*. Рәхмәт, Зәйнәп, синең бөтен кулыңнан килгән нәрсә белән безне *поддержать* итәргә хәзер икәнчелегеңдә мин шөбһә итмим. Ләкин хәзер әле бу бүләкне кабул да итмим.

З ә й н ә п. Абый җаным, зинһар, ал. Миңа алар кирәкми бит, әмма сиңа, укый торган кешегә, акча кирәк.

Г а з и з. Рәхмәт, Зәйнәп, миңа хәзергә акча кирәкми әле. Алган эшем бар, шуны эшләп бетергәч, акчам да була. Бервакыт мохтаҗ булсам, шул вакытта сорап алырмын.

Стена артыннан Хөсәеннең ачулы тавышы ишетелә.

Х ө с ә е н. Зәйнәп әле шайтан сабагы алырга тагы алар бүлмәсенә кереп өлгергән икән! *(Сценага керә.)*

Зәйнәп белән Йосыф чыгып китмәкче булалар.

Х ө с ә е н. Туктаңыз, атаңыздан качмаңыз, атаңыз ашамас сезне.

Зәйнәп күңелсез генә әүвәлге урынына килеп утыра. Йосыф аяк өстендә кала.

Сез, безнең сүзне ишетмәс өчен, бик күп качып йөрдегез. Инде җитәр, инде бу юлга без дә әйтәсе сүзебезне әйтик. *(Бераз тик тора. Газиз белән Йосыфка каранып.)* Хуш, ник җавап бирмисез?

Й о с ы ф. Мантыйксыз сүзләргә җавап бирелми.

Х ө с ә е н. Шулайдыр шул. Җавап бирелә торган сүзләр түгелдер. Дөрес сүзгә җавап бирәп булмый шул. *(Зәйнәпкә карап.)* Бар әле, анаңны дәшеп кер әле. *(Зәйнәп чыга. Мәрьям белән керәләр. Хөсәен Мәрьямгә үз янында урын күрсәтә.)* Утыр, анасы, шунда. *(Балаларга карап.)* Менә, балалар, без картайдык инде. Безнең һәр көнне, һәр көнне сезнең белән кычкырышып, сүгешеп торыр вакытларымыз үттеләр инде. Менә анаңыз. Ул мескен сезнең кайгыңыз белән бөтенләй әби булып бетте — ике-өч елда ун еллык картайды. Мин 54 яшемдә, минем шикелле кешеләрнең әле чәч һәм сакаллары

П о д д е р ж а т ь — ярдәмләү.— *Ф. Ә.*

М а н т ы й к с ы з — мәгънәсез.

агармый. *(Сакалын тотып күрсәтеп.)* Мөнә сез минекен агарттыңыз. Без сезнең өчен кулымыздан килгән нәрсәнең һәммәсен эшләдек. *(Газиз белән Йосыфка карап.)* Сезне пишкадәм булганчы мәдрәсәдә укыттык. Дуст-иш һәммәсе эшкә кушарга киңәш бирсәләр дә, мин, ахырдан үземезгә догачы булырлар дип, кеше сүзенә карамадым, яшьләй эшкә кушмадым. Аннан соң аз гына урысча укыймыз диденез. Мин аңар да күндем. Акча кызганмадым, эшкә тотыныгыз димәдем — укыттым. Яшьләй эшкә кушмаганның кадерен белеп, эшкә тотынгач, ихлас белән эшләрләр, үземә ярдәмче булырлар дидем. Сез буның кадерен белмәдегез. Сез, безнең риза түгеллекне белә торып, абразауный-батинкалы кеше булырга тырыша башладыгыз. Мин инде моны да ходайның язмышыдыр, бәлки, милләткә файдалы кеше булып чыгарлар дип йөкләмәкче идем, ләкин сез көннән-көн узындыгыз, көннән-көн дин-диянәтне ташлап, көннән-көн урысландыгыз... Сезнең хакта без нинди сүзләр ишетмәдек тә нинди хурлыклар күрмәдек инде...

Мәрьям *(елаган тавыш белән)*. Бер көн Маһирә абыстайларның бүләк багу мәҗлесендә, аларның шул эшләрен йөземә орып, җир ярылса, җиргә керерлек иттеләр. Хәзер инде аш-суга чыгарга котым чыгып тора, кеше күзенә күренергә оялам...

Хөсәен. Ишетәмсез моны? Күрәмсез анагызның күз яшен? *(Газизгә юнәлеп.)* Менә бу — барысы да синең арканда, барысы да синең безгә күрсәткәннәрең. Йосыфны син эштән чыгардың. Хәзер инде Зәйнәпне котыртып, безгә карыштырасың.

Йосыф *(Газизгә карап)*. Абый, мин синнән көнләшә башладым. Син теләгән бер эшеңне эшли ала торган, нинаять дәрәҗәдә булдыклы кеше икәнсең бит...

Газиз *(Йосыфка)*. Әтинең сүзен бүлдертмә.

Хөсәен *(Йосыфка)*. Син миңа абыеңның кем икәнен өйрәтмә! Мин аны синнән сорамыйча да бик яхшы беләм. Газиз булдыксыз түгел, яхшы булырга тырышса, була алмаслык бала түгел. Ләкин ул бөтен көчен, бөтен зиһенен бозыклыкка җибәргән... *(Бераз туктап тора.)* Мин хәзер бөтенләй аптырадым инде. Мин хәзер тәмам дөньядан, гомердән биздем инде. Без бу яшемезгә җитеп күрмәгәнне сездән күрдек. Ишетмәгәнне — сездән ишеттек. Безнең йортымызда истинҗасыз, на-

---

Пишкадәм — иске мәдрәсәнең тулы уку курсын бетергән кеше.

мазсыз кешеләр юк иде — сезнең аркада без аны да күрдек. Безнең йортымызда яланбаш утыручылар юк иде — сезнең аркада алар да булдылар... Минем хәзер дуст-иш арасына күренерлек йөземне калдырмадыңыз. Мөселман арасында нинди фитнә-фәсад булса — сез шуны башлап йөрисез. Нинди дине-исламга каршы килә торган эш булса — сез шуны авызыгызны ерып мактыйсыз... Без хәзергә кадәр бу эшләрегезгә чыдап килсәк тә, инде артык сабыр итәр хәлемез калмады. Адәм күзендә хур булып, ходай каршында гөнаһлы булып йөрүдән тәмам туйдык инде... *(Газизгә юнәлеп.)* Менә безнең өйдәге бу эшләрнең һәммәсенең башлыгы — син! Бу эшләр өчен анаңның һәм минем түккән күз яшьләрем һәммәсе сиңа төшәчәкләр. Бу бәддогалар бер төшмәс дип уйлама, ходай сабыр итә-итә дә аннан соң хур итә. Син кемнәрдән генә бәддога алмадың инде. Бастувкы ясаган шәкертләргә остазларының бәддогасы, карышкан балаларына ата-аналарының бәддогалары, бөтен мөселманнарның театрчыларга укыган ләгънәтләре, бөтен мөселманнарның дин хур итеп, урысланып йөрүчеләргә теләгән каһәрләре синең башыңа да төшәчәкләр — боларның һәммәсенең башлыклары син һәм синең иптәшләрең.

Й о с ы ф. Мин, эти, яңа сүз сөйләрсең дип көткән идем. Ләкин бу сөйләгән сүзләрең һәммәсе безнең кырык бер мәртәбә ишеткән сүзләремез булып чыктылар.

Г а з и з. Йосыф, нигә дип әтине бүлдертәсең?

Х ө с ә е н. Үзең өйрәткән манир, аны ата-анага каршы карулашырга син өйрәттең бит. *(Йосыфка карап.)* Син яңа сүзләрне агаңнан өйрәнерсең, безнең сүзләр шул һаман иске сүзләр — шәригать сүзләре инде алар. *(Бераз тик тора.)* Йосыф әйтмешли, бу сүзләрне сезгә без кырык бер мәртәбә сөйләдек, сез инде аларны аңларга тырышмадыңыз. Менә, Газиз, озын сүзнең кыскасы шул, әгәр син безнең өйдә безнең нигъмәтне ашап торасың килсә, мөселманча — безнеңчә торасың. Юк, инде мин алай тора алмыйм дисәң, ул вакытта ходай ак юл бирсен: син дә бездән котыл, без дә синнән котылыйк. Син чыгып киткәч *(Зәйнәп белән Йосыфка ишарә итеп)*, боларны ничек гакылга китерергә кирәген мин үзем белермен.

Ф и т н ә - ф ә с а д — башбаштаклык, бозыклык.
Б а с т у в к ы — забастовка.
М а н и р — манера, гадәт.

Мәрьям *(елаган тавыш белән)*. Карт!

Зәйнәп, күзләренә яулыгын китереп; акрын гына елый. Газиз уйланып утыра.

Хөсәен *(урыныннан торып, Мәрьямгә)*. Әйдә, карчык, чыгыйк, безнең сүз бетте инде.

Газиз *(урыныннан торып)*. Рәхим итеп, бер-ике дәкыйка генә сабыр итеңез әле. Мин, чыгып киткәч, бәлки, тиз килә алмам, бәлки дә, берничә вакытларга кадәр сезнең белән сөйләшә алмам. Мәхкәмәләрдә бер гадәт бар: мәгъюб кешегә ахыргы сүзне әйтергә рөхсәт бирәләр һәм хөкем вакытында аны хәтергә алалар.

Хөсәен утыра. Йосыф аяк өстендә тора. Һәркайсы тын гына Газизгә карыйлар.

Хөсәен. Тынлыйк, ни әйтергә телисең икән.

Газиз. Әйтергә теләгән нәрсәм үземнең куылып чыгуым хакында түгел, чөнки сезнең йортыгызда, сезнең химаягездә тора торган кешегә сез теләсәгез нинди шартлар йөкләтә аласыз. Мине «динсез», «бозык», «бөтен фитнәләрнең башлыгы» дип сүктегез, мин аңар да игътираз итәргә теләмим. Хәтта, кыйсьмән, бу сүзләр өчен мин рәхмәт әйтергә дә бурычлы, чөнки сез «фитнә» дип атый торган нәрсәләрнең бик күбесе — бөтен татар халкының иске, үлек тормышыннан аерылуының галәмәтләре. Ул фитнәләрнең башлыгы дип атавыгыз да, бөтен татар милләтен иске, хәятсыз тормышыннан чыгара торган кеше дигән сүз булганга күрә, бик зур мактау сүзе.

Хөсәен. Ах, оятсыз, атасын ничек мыскыл итә бит. *(Тора башлый.)*

Газиз. Гафу итегез, эти, сез сөйләгәндә мин бүлдермәдем. *(Хөсәен яңадан утыра.)* Мин сезне мыскыл итәргә теләгәнем юк, затән, мин аны булдыра да алмыйм, чөнки, сезнең мине яратмавыгызга карамыйчан, мин сезне яратам, ихтирам итәм.

Хөсәен. Ничек ихтирам иткәнең күренеп тора.

Газиз. Рәхим итеп, миңа сөйләп бетерергә ихтыяр бирсәгез лә.

Мәхкәмәләрдә — судларда.
Мәгъюб — гаепле.
Химаягездә — саклавыгызда, канат астына алуыгызда.
Игътираз итәргә — каршы килергә.
Кыйсьмән — кисәкчә.
Затән — нигездә.

Хөсәен. Сөйлә, сөйлә, без тота алмыйбыз синең авызыңны.

Газиз. Мин сезне ихтирам итәм, ләкин ул ихтирам минем хөрриятe шәхсиямне җуймый. Һәм җуярга да тиеш түгел. Мин үземчә уйлыйм, үземчә игътикад итәм, үзем муафыйк күргәнчә дөньяда торырга телим. Сез үз игътикадларыңызны, үзегезнең дөньяга карашыңызны, үзегезнең гомер итү рәвешен безгә такмакчы буласыз, безнең бөтен хөрриятемезне, хәтта рухани хөрриятемезне җуймакчы буласыз.

Хөсәен *(ачу белән)*. Оятсыз, оятсыз, динле булыгыз дию — кешенең хөрриятен җую була икән, ә?

Газиз. Динле булыгыз дию кешенең хөрриятен җую булмый, ләкин сез һәркемгә динне үзегезчә, матди итеп аңларга кушасыз; безне фөкать дингә рухани нәрсә — идеал дип караганымыз өчен динсезләр дисез, ләкин без динсезләр түгел. Безнең динемез — идеалымыз — сезнекенә караганда руханирак, галирәк. Әти, сез безгә тар рамкалы, хәятны сыта торган иске татар тормышына кайтырга, шуны тәсдикъ итәргә кушасыз; сез безнең гомерләремезне дә үзегезнеке шикелле баткаклыкка алып төшмәкче буласыз, ләкин без аңар риза була алмыймыз. Без үз гомерләремезне кызганамыз, ул гына да түгел, шул баткаклыкта булганыңыз өчен сезне дә кызганамыз...

Хөсәен *(тора башлап)*. Безне кызганмагыз, без, әлхәмделилләһи раббелгаләмин, өч көнлек дөньяны ахирәт белән алмаштырмыйча да, бик һәйбәт гомер иттек. *(Чыга башлый.)*

Газиз. Рәхим итеп, берәр генә минут сабыр итегез әле, әле сүзем тәмам булмаган.

Хөсәен аяк өстендә генә, ләкин чыкмый кала.

Газиз. Яңлыш уйлыйсыз, эти: бөтен гомерегез буе «агай-эне» фикере дигән нәрсәгә гыйбадәт итеп, үз-үзегез өчен бөтен адәмлекне җуя торган гадәтләр ясап чыгарып, бөтен тормышыңызны шуның астында изеп, хөрриятнең, хөр уйлашның ләззәтен белмичә уздырган көннәр, елларыңыз, минемчә, бик күңелсез, бик мәгънәсез, бик хәсрәтле узган вакытлар.

Ну вакытта Хөсәен өстәл өстендәге төргәкне килеп актара башлый.

Муафыйк — тиң.
Хәятны — тормышны.
Тәсдикъ итәргә — расларга.

Хөсәен. Әһә, бу нәрсә бу? Сеңелеңнең җиһазларын җыеп алып чыгарга исәплисең икән? Анасы, килче, күрче боларны.

Мәрьям бара.

Зәйнәп *(урыныннан торып, нервный тавыш белән)*. Мин аларны үзем абыйга бирдем, ул аларны кабул итсә, мин шат булам.

Мәрьям *(аптырап)*. И балалар, балалар!

Хөсәен *(Мәрьямгә)*. Менә, күрдеңме, ни өчен ул Зәйнәпне котырта икән?

Зәйнәп *(гайрәтле тавыш белән)*. Абыйны тәхкыйрь итмәгез. Абый ул сез уйлаганга караганда бик күп гали, бик күп яхшы.

Мәрьям *(елап)*. Нишлисез, балалар, атагызны гакылдан шаштырасыз бит инде.

Хөсәен. Мин аптырадым инде, теләсәгез нишләгез инде. *(Тиз генә чыгып китә.)*

Зәйнәп йөзен өстәлгә куеп елый башлый, Мәрьям чыкмакчы була.

Газиз. Әни, сабыр итегез, минем сезгә дә бер-ике сүзем бар.

Мәрьям аптырашта кала, чыгарга да, чыкмаска да белми бер ишеккә килә, бер кайта.

Мәрьям. Ах, бала, бала, ник атаңа шулкадәр каты сүзләр әйтәсең?

Газиз. Әни, синме бу сүзләрне әйтәсең? Мине әти, ахыргы сүзләрендә, кеше талаучылардан хисаплады. Мин шулай да аңар каты сүзләр әйтмәдем, шулай да мине гаепле күрәсең. Безнең хәзерге бозылышуыбызга син ата белән бала бозылышы дип карама — иске һәм яңа тормышларның низагысы дип кара. Шулай дип карасаң, минем гаепле түгеллегемне аңларсың. Сез, хатыннар, бу сугышта — искелек һәм яңалык сугышларында — безнең тарафта булырга, яңалар тарафында булырга тиешләрсез, чөнки иске татар тормышы бөтен хатын-кыз сыйныфын кәнизәк ясап калдырган, бөтен хатын-кызны ирләр кәефе өчен курчак ясаган, бөтен хатын-кызны адәмнәрнең һәркайсында булырга тиешле хаклардан мәхрүм ясаган! Әни, син үзеңнең гомереңнең буена күргәнең бу кимчелекләргә ияләнгән булсаң да, бер мәртәбә яхшылап уйлап карасаң, бөтен хатын-кыз сый-

---

Тәхкыйрь итмәгез — хурламагыз.

ыфын бу кадәр хур күрә торган иске тормышка мәхәббәт багълый алмассың. Шулай, сез, хатыннар, безнең белән бергә, иске татар тормышын җимерергә тырышырга бурычлылар, чөнки ул сезнең иң зур дошманыгыз, сезгә иң зур җәбер тидергән нәрсә...

Мәрьям. Андый сүзләр сөйләгәнне, син минем сүземне тыңласаң, мин сиңа рәхмәт әйтер идем.

Газиз *(Зәйнәпкә)*. Зәйнәп, сиңа бер генә сүз әйтәм, әгәр шуның белән гамәл итәрлек җөрьәтең булса, татар тормышының бик күп хаксызлыкларына каршы тора алырсың. Син — ирләр шикелле үк кеше. Аларда бар хаклар — һәммәсе синдә дә бар. *(Газиз, урыннан кузгалып, бүреген ала, ишек янына килеп.)* Хушыгыз, миннән рәнҗеп калмагыз!

Мәрьям *(елап)*. Газиз, безне бер дә кызганмыйсыңмыни?

Газиз. Мин барымызны да кызганам, без барымыз да кызганычлар! *(Чыгып китә.)*

Зәйнәп тавыш белән елый. Мәрьям тавышсыз гына елый, Йосыф йөренә.

Йосыф. Да! Без барыбыз да кызганычлар!

Пәрдә төшә.

Җөрьәтең — батырлыгың.

EŞİTSİZLER KİRİL METİN

ТИГЕЗСЕЗЛӘР

Пьеса өч пәрдәдә

ӘҮВӘЛДӘГЕ ПӘРДӘДӘ УЕНГА ҚАТЫША ТОРГАН ҚЕШЕЛӘР:

Сафый Насыйбуллин — кыскарак буйлы, ак кергән чәчле, искерәк модада европача киенә торган Қазан сәүдәгәре, 50—55 яшьләрдә.

Салихә — аның хатыны, искерәк модада татарча киенә, яшьрәк вакытында матур гына булганлыгы тәхмин ителерлек хатын, 50 яшьләрдә.

Гомәр — боларның угыллары, яңа мода белән европача киенә, бу пәрдәдә кәләпүштән була, 27—28 яшендә.

Сәлимә — Насыйбуллиннарның кызлары, 19 яшендә.

Рөкыя — Насыйбуллиннарның кечкенә кызлары. Бу пәрдәдә 16 нчы яшендә.

Гали — Насыйбуллиннарның кечкенә угыллары, 12 яшьләрдә.

Mahруй — сипкелле йөзле, кыланчык кына; Рөкыя белән бер класста укый торган бер гимназистка. Кечкенә генә бер урындагы кечкенә дәрәҗәле чиновник кызы, 17—18 яшьләрдә.

Галиев — коммерческийда укый торган, вафат иткән атасыннан шактый зур мирас алган бер егет. Атасының бердәнбер һәм кадерле угылы, 17—18 яшьләрдә.

Егет — казаки вә кәләпүштән, зирәк, ләкин бераз уенчанрак йөзле, 25 яшьләрдә.

Вакыйга Қазанда Октябрь революциясеннән алдынгы елларда.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

Урта тормышлы татар сәүдәгәре йортының залы. Дивар аксыл җирлектә эре бизәкле кәгазь белән кәгазьләнгән. Залның бер почмагында пианино. Диварларда адәм сурәтсез генә картиналар. Контора өстәле шикелле бер өстәл турысында татар һәм рус мөхәррирләреннән бәгъзеләренең рәсемнәре эленгән: Тукай сурәте зур кулда, башкалары ачык хатларда. Гомәр, шул өстәл алдындагы утыргычка өстәлгә яны белән утырып, татарча бер гәзитә моталәга итә. Ишекләрнең берсеннән Салихә абыстай керә.

Салихә. ...Исе китте инде, шул Рөкыя белән булыша. Чынлабрак әйтә башласаң, аннан ары үзенең кәефе китә...

Тәхмин ителерлек — чамаланырлык.
Бәгъзеләренең — кайберләренең.
Моталәга итә — игътибар белән укый.

Гомәр. Сәлимәме?

Салихә. Кем булсын инде, ул булмыйча?! Асрау кыз чыгып киткәч, менә инде ике көн аңар кухня тирәсендә гадәттәгедән артыграк әйләнгәләргә туры килде дә: «Рөкыя укып йөри, ә мин асрау кыз хезмәтен итеп йөрим»,— ди. Мин әйтәм: «Рөкыя гаеплемени соң синең гимназиядә булмавында?» — дим. «Мине дә яшьтән биргән булсагыз, мин дә гимназиядә булыр идем, үзеңез вакытлы укытмый калдыргансыз да, инде миңе табалыйсыз»,— ди. Бер дә табалап та әйтмим кана, бары Рөкыя белән булышканына гына кәефем китеп әйтәм дә...

Гомәр. Асрау алырга кирәк соң, әни, тизрәк.

Салихә. Бик алыр идем дә бит, кирәк көнне генә табыламы соң ул? *(Бераз торып.)* Анда инде асрауда да, эштә дә түгел хикмәт. Бары — Рөкыяне яратмауда... Бу ел бигрәк холыксызланып бара инде Сәлимә...

Ишектән Рөкыя керә, бит урталарындагы вә бармакларындагы кызыллык аның хәзер генә тыштан, суыктан кергәнлеген күрсәтеп тора. Ул әле башындагы гимназия формасы бүрекне дә салмаган.

Рөкыя *(җиңел адымнар белән кереп, җитез генә)*. Әни җаным, мин бик арып, бик ачыгып кайттым. *(Бүрегән сала да өстәлләрнең берсенә куя.)*

Салихә. Әнә, чыгып, апаңа булыш, ашны тизрәк өлгертерсез. Атаң да кайтыр инде. Апаң әле дә ачуланып йөри... Әнә бүрегеңне анда калдырма, үз әйберен үзе җыярга ярамый, дип апаң ачуланыр.

Рөкыя *(назлы гына)*. Әйй, әни җаным, мин бик иренәдер идем шул. Мәхәббәтсез апа! Шул булыр инде аның: сеңелем арып кайткандыр дип тормас, аш урыны хәзерлә дияр әле. *(Ялкау атлап чыгып китә. Ишек артыннан аның: «Мәхәббәтсез апа җаный!» дип кычкырган тавышы ишетелеп кала.)*

Гомәр *(пошынып, көлемсерәбрәк)*. Рөкыя үзе дә бик дәрвиш инде ул безнең: әнә, әле әйтә торып, бүрегән шунда калдырып чыккан бит!

Салихә. Арыгандыр да, ачыккандыр да инде... Хәер, болай да андый эшләргә үзе дә бик таркау инде ул.

Сәлимә керә. Ялан баш, ак алъяпкычлы.

Сәлимә. Әни, әнә Рөкыяң ачыгып кайткан, арып кайткан, син аны тагы аркасыннан да сөймәгән, чәченнән дә сыйпамаган. *(Бераз торып.)* «Мәхәббәтсез апа,

ник мин кайтуга ашны өлгертеп куймадың?» — ди. Үзе дә хәзерләшсен әле, гимназистка булып, матурланып йөрү белән генә эш бетми ул.

Гомәр *(акрынрак тавыш белән, сузыбрак)*. Ул аргандыр бит, Сәлимә?

Сәлимә *(җәһәт кенә)*. Әйе, мин армаган. Бүген көне буе кухнядан кергәнем юк. Кичкә учительницам киләсе, ә сабакларымны хәзерләргә чират тигәне юк. Сезгә минем укуым — уку да түгел, имтиханда провалиться итеп чыксам, аннан соң үзегез үк мине табарсыз...

Гомәр *(Сәлимәне бүлдереп)*. Мине әйтсәң, мин һич табаламам... Сиңа аның имтиханы бик кирәкмени? Белүе кирәк, белүе! Минемчә, болай да әле син юкка гына гимназия программы белән хәзерләнеп ятасың. Сиңа русчаны, немецчәне яхшы белергә дә, аннан соң бухгалтерия курсын үтеп, миңа ярдәмче булырга... Менә мин хәзер оптигымда немецчә белә торган бер конторщик тотам, шул урынга син ярасаң, нинди шәп булыр иде... Әллә, Сәлимә, чынлап та шулай итеп кенә ташлыймызмы? Мин сиңа бит былтырдан бирле әйтеп киләм: әйдә, булмаса, бу ел шулай итеп ташлыйк...

Сәлимә *(агасын бүлдереп)*. Йөдәдең инде шул минем гимназия программы белән укуыма бәйләнеп, Рөкыягә ник бер дә бәйләнмисең?..

Гомәр. Мин берегезгә дә бәйләнмим, икегез дә миңа берди үк сеңел ләбаса. Мин бары киңәш бирәм... Рөкыя яшьтән гимназиягә бирелеп калды инде ул. Ул шул көе барсын... Рөкыя болай табигате белән дә әллә ничек кенә бит ул. Ә, минемчә, син минем эштә беренче ярдәмче булыр идең. Син менә дигән сәүдә кешесе була алыр идең.

Сәлимә *(агасын бүлдереп)*. Рөкыя әллә ничек, имеш. Бер дә әллә ничек түгел: гимназистка булып, өйдәге бар кешегә кадерләнеп бозылып беткән, бар эштән дә, иренәм, дип кенә котылырга өйрәнгән, ул әллә ничек, имеш...

Гомәр *(бераз кызыбрак)*. И түгел лә инде, зинһар, Сәлимә! Шул Рөкыядән гимназияне күпсенеп исең китте бит! Синең белән безнең заманнар бит башкарак

Провалиться итеп — бу урында имтиханны тапшыра алмау мәгънәсендә.

Оптигымда — монда күзлекләр сатыла торган кибет күз алдында тотыла.

иде бит: менә мине мәдрәсә бетертеп, русча ибтидаи мәктәпне генә тәмам иттерделәр дә эшкә куштылар, ә менә Гали хәзер коммерческийда укый. Мин шуның өчен Галидән көнләшергә, яисә, Гали укый, мин дә укыйм әле дип, коммерческийга хәзерләнеп ятарга тиешмени? Без бәхетсезрәк заманда туып калган, ә безнең сеңелләр, энеләр бәхетлерәк заманга эләккәннәр. Менә коммерческийны бетереп, яхшы немецчә өйрәнгән булсам, хәзер миңа, оптигым өчен аның әллә никадәр файдасы тияр иде дә бит... булмаган шул, нишлисең бит...

Сәлимә *(агасын бүлдереп)*. Синең вакытың үткән инде, минеке бит әле... Менә язга дүрт класстан бирәм, яңадан ике ел хәзерләнәм дә бөтен гимназиядән имтихан бирәм...

Гомәр. Ни әйтим, бирсен хода. Бары мин сиңа алдан әйтеп куям: бервакыт син үзең дә минем киңәшнең муафыйграк булганлыгын аңларсың... Менә, алла боерса, минем оптик юлга куелып җиткәч, ул эшнең нинди доходлы эш икәнен күрерсең, андагы эшкә өйрәнүнең тормыш ягыннан синең хыялларыңа караганда төпләрәк икәнен үзең дә төшенерсең... Кызлар гимназиясе тормыш өчен ни бирә? Сиңа инде курсларга китеп укулар була алмас; гимназиядән имтихан биргәнче егерме ике-егерме өчкә җитәсең... Курсларга китмәсәң, бер учительницалык правосы? Аның белән нишлисең? Немецчә белән бухгалтерия укуы. Мин сиңа үзем учительницалык жалованьесеннән артык жалованье бирәм...

Сәлимә *(агасын бүлдереп)*. И, жалованьең үзенә булсын ла, зинһар. Әнә сөекле сеңелең Рөкыягә бирерсең аны.

Ишектән Рөкыя ашыгып килеп керә.

Рөкыя. Аш урыны хәзерләдем, әйдәгез! Апа, мәхәббәтсез, син дә әйдә.

Сәлимә янына килеп, аны култыкламакчы була. Сәлимә акрынгына, ләкин җитди генә култыгын Рөкыя кулыннан ычкындыра.

Сәлимә. Кыйланма, кыйланма, Рөкыя. Кызлар белән чытыклану килешми, егетләргә чытыкланырсың!

Рөкыя *(апасы яныннан китеп)*. И, алай назланса, кирәкми алай булса! *(Агасы янына килеп, аны култык-*

Ибтидаи — башлангыч.
Муафыйграк — яраклы.
Учительницалык правосы — укытучылык хокукы.

лый.) Абый җаный, әйдә. *(Күзләрен ясалма зурайтып, Сәлимәгә табарак карап.)* Менә чытыкланырга егет тә таптым.

Салихә *(елмаеп Рөкыягә карап)*. Йә, килешсезләнмә, Рөкыя... Килешсезләнеп йөргәнче, әнә бүркеңне җыештырып куй, үз әйбереңне үзең җыеп йөри бел-мисең!

Рөкыя. Беләм, беләм, әни җаным, мин әле аны апа җыештырып куйсын дип кенә шунда калдырып чыккан идем...

Салихә *(җитди генә)*. Күп теленә салынма!

Сәлимә. Гимназистка сеңелемнең кәефен җибәрмәс өчен җыйсам җыярмын шул. Бар кешегә кадерле сеңелемне мин генә кадерләмәсәм, гаеп итәрләр.

Рөкыя, агасын култыклаган килеш, бүреген ала да үзе генә җилтерәп чыгып китә. Аның артыннан башкалар да чыгып китәләр.

Сәхнә берәр минутка буш кала. Гомәр һәм бер егет керәләр.

Егет. Гомәр абзый, мин вакытсызрак килдем ахры, сезнең аш вакытыңыз бугай. Сез ашаңыз әүвәл, мин шушында көтеп утырырмын.

Гомәр. Зарар юк, мин соңыннан да өлгерермен; әүвәл сөйләшәсе сүземезне сөйләшеп бетерик. Менә, туган, мин сине ни өчен дәштердем: минем оптигыма хәзер эш өйрәнә алырлык бер егет кирәк. Минем бер рус приказчигым, бер поляк мастерым бар, алар янына ярдәмгә тагы бер кеше кирәк. Кеше булганда да эшкә өйрәнерлек кеше кирәк. Бу эш — куелып җиткәндә бик доходлы, файдалы эш, шуңар күрә мин ул урынга татар малаен алырга карар бирдем. Кулларыннан һәрбер эш килерлек татар малайлары Печән базары[1] тирәсендә он-тоз, читек-кәвеш әйләнәсендә, изелеп беткән сәүдәләргә генә бәйләнеп яталар. Доходлы, файдалы сәүдәләр, һөнәрләр тирәсендә яһүд тә немец кенә... Менә, теләсең, эш өйрәнәм дисең, шул урынга керәсең. Ләкин алдан ук әйтеп куям: мин хәзергә әле эш белми торган кешегә жалованьене күп бирә алмыйм. Эшкә өйрәнеп җитү белән, билгеле, жалованье да арта... Миңа ул урынга керергә дип әллә нихәтле егетләр килделәр, ләкин мин ул эшкә татар малаен өйрәттерәсем килә...

Егет *(уйланыбрак)*. Ул соң, Гомәр абзый, нинди-рәк эш ул? Аптек дисеңме? Минем кулдан килерлек эшме?

Гомәр. Юк, аптек түгел, оптик. Менә бу күзлекләр, докторларга кирәкле кораллар шикелле нәрсәләр тоты-

ла торган жир. Син русча чибәр генә сөйләшәсең бит? Тырышсаң, анда, минем кибеттәге егетләрем янында, тиз төшенерсең... Дөньяда аңлы татар малае төшенмәслек эш юк ул.

Егет. Жалованье кай тирәдәрәк соң, Гомәр абзый?

Гомәр. Син хәзерге урыныңда күпме алып торасың?

Егет. Утыз сум.

Гомәр. Хәзергә мин шуның яртысын гына бирә алам. Эшкә өйрәнеп, инде үзең чын мастер булып киткәч, йөзгә дә, артыкка да менәр. Хәзерге мастерым полякка мин йөз сум түлим. Хәзерге эшең бит синең бер дә үрчемле эш түгел ул. Быел утыз сум алсаң, яңадан ун елдан соң да кырыкка гына менәр...

Егет *(бер бармагы белән бераз маңлаен уып утырганнан соң)*. Мин, Гомәр абзый, бу турыда эти белән киңәш-табыш итеп карыйм әле... Жалованьене азсынырлар азсынуын да инде, эш өмитле дигәч, тагы ни әйтерләр...

Гомәр. Ярый, ләкин жавап иртәдән соңга калмасын. Син булмасаң, аннан соң башка кеше чакырырмын... Синең кулыңнан эш килер дип уйлыйм мин. Менә шуңар күрә әүвәл сиңа әйттердем.

Егет *(урыныннан торып)*. Рәхмәт инде, Гомәр абзый... Мин иртәгә жавап бирермен. *(Саубуллашып чыгып китә.)*

Бераз сикеренгәләп Рөкыя килеп керә.

Гомәр. Бик ачыгып кайттым ди-ди шаулап йөргән идең. Син әле туеп та өлгердеңмени? Сөт имеп туйган кәжә бәрәнге шикелле сикеренәсең...

Рөкыя. Туйдым, туйдым, туйдым шул... Бүген аш та тәмле булмаган... Шулай дигән идем, апа ачулана башлады да, мин качтым.

Гомәр. Акылсыз нәмәрсә! Пешергән өчен әле рәхмәт юк...

Рөкыя. Мин аны уйлап-нитеп тормый гына әйттем дә жибәрдем. Апага барып бәреләсе хәтеремә дә килмәде, абый жаным.

Пианино алдындагы эскәмиягә барып утырып, аның бармакларын аралаштырып, ниндидер бер тавыш табарга азаплана.

Гомәр чыгып китә. Кирәкле тавыш табылгач, Рөкыя ашыгыч кына бер вальс уйный. Бу арада Салихә керә, вальстан соң Рөкыя «Сакмар суы» көен уйный.

Рөкыя *(уйный торган көенең ахыргы тавышын чыгарып бетергәч)*. Монысы инде сөбханә раббикәсе булды.

Салихә *(ихтыярсыз елмаеп)*. Чү, җүләр, алай диләрмени?!

Рөкыя *(балаларча садәлек белән)*. Ни инде, әни? Алай диргә ярамыймыни?

Салихә. Коръәнне ваксыту була ул.

Рөкыя *(эскәмиясен пианинодан ераграк этеп)*. Алай булса, бетте, бетте, бетте, әни: тәүбә, әстәгъфирулла.

Аннан соң, эскәмиясен әүвәлге урынына китереп, «Мөхәммәдия» көен уйный башлый. Сәлимә керә.

Сәлимә. Бу акыллы кыз әле пианино янына утырып та өлгергән. Әйдә әле, кызый, минем белән савыт-саба юышырга чык әле.

Рөкыя *(назланып)*. И апа җаный... Син бүген үзең генә ю инде. Асрау кыз табылмаса, иртәгә мин юармын. Әгәр иртәгә дә син юсаң, мин сиңа тегә торган күлмәгеңне үзем тегеп бетереп бирермен.

Сәлимә. Төче телләнмә әле, кызый, әйдә әле, күлмәгемне мин үзем дә тегеп бетерә алырмын.

Рөкыя. И апа җаный, бик былчырак эш лә ул, актыктан кулдан май исе килеп йөдәтә...

Салихә *(урыныннан кубып)*. И, талашмагыз, зинһар, үзем юармын. *(Чыгып китә башлый.)*

Сәлимә *(анасы артыннан җитеп)*. Бар инде, утыр урыныңа. Кадерле кызы өчен үзе былчыранып йөрергә дә риза. *(Рөкыягә карап.)* Тегесе тагы... әни эшләсә эшләсен, үзенә генә рәхәт булсын аның!!

Рөкыя *(күзләрен үз алдына гына каратып, гафу үтенгән тавыш белән)*. Актыктан май исе килә шул...

Салихә. Апаңа да шулай түгелмени ул?

Рөкыя *(төшенке генә)*. Асрау табылмаса, иртәгә мин юармын... Миңа әле иртәгә өчен пианино урогын да хәзерләргә кирәк... Учитель өченче көн дә ачуланды: аз уйныйсың, ахры, ди.

Уйнарга тотына. Сафый белән Гомәр керәләр.

Сафый *(авызындагы сигарасын алып, төтенен чыгара-чыгара)*. Син әле эшеңнең ничек китәсен тәгаен

Сөбханә раббикәсе — бу урында иң яхшы, иң югары нокта мәгънәсендә килгән.

Урогын — дәресен.

белмәс борын кеше арттырырга да тотынасың. Башта расходны кечерәк тотып эшне алып бара алсаң да, яратырга кирәк. Сыналган эш түгел, ике кешең бар, шулар хәзергә бик җиткән...

Гомәр *(атасын бүлдереп)*. Юк, эти, син бу эшне белмисең. Мондый эштә вак-төяк расходларны кысып, шуның белән файда итәргә уйлау юк эш, яңлыш эш. Бу — Печән базар сәүдәсе түгел. Монда немец белән конкуренция; эшне баштан киң куеп җибәрә алсаң, булды; алай итә алмыйсың икән инде, тотынырга да кирәк түгел...

Сафый. Тотынудан нәрсә чыгасын белеп булмый бит әле. Искедән куелып килгән, үз-үзләрен танытып өлгергән фирмалар белән конкуренция сөйләргә генә асат ул. Бигрәк тә инде аз сума белән эшне артык зурайтырга азаплану... Анысын мин бер дә мәслихәт күрмим...

Гомәр. Син күбрәк сума белән кушыл идең соң, ул вакытта зуррак акча белән эш башлаган булыр идем. Ул вакытта Гайсаны да пайга кертмичә, үз акчамызга гына эш күргән булыр идем. Менә бу елгы алты айга Гайсага 12 проценттан файда бирдем. Син күбрәк акча кушарга курыкмаган булсаң, ул файда хәзер синең акчага бирелгән була иде.

Сафый. Ике яклы бит ул. Елына 25 процент файда алырга мөмкин булган шикелле, елына кушкан сумаңнан колак кагу да читен түгел.

Гомәр. Син бик кызык кына уйлыйсың, эти. Әйтерсең минем башыма ат типкән; аны бит инде өч ел уйлап йөргәннән соң башлаган. Аз гына тәвәккәлең дә булмаса, ул вакытта сәүдә белән шөгыльләнергә дә кирәкми, акчаңны банкыга саласы да шул китергән 4—5 процентка ачлы-туклы торасы...

Сафый. Башың яшь әле, энем, синең! Бик өрелә торгач, синнән матуррак егетләр дә әйләнеп төшкәлиләр. Син үз сумаң белән тәвәккәлләсәң, синең артында атаң басып тора; ә мин үз сумам белән тәвәккәллим икән, минем артта кеше юк инде. Мин бер үземнең өлеш белән генә түгел *(күзе белән Рөкыягә күрсәтеп)*, әнә шул пианино лыгырдатып, колак тондырып утыра торганнарның өлешләре белән дә тәвәккәлләгән булам.

Рөкыя уенын бүлә дә агасы янына килеп баса.

Рөкыя. Нәрсә, эти? Нәрсә? Мин колак төндыраммы?

Сафый. Юк, кызым, абыең белән сөйләшәмез... Абыең мине сәүдә җүне белми диебрәк гаеп итеп утыра.

Рөкыя *(җанланып китеп)*. Эти, дөрест шул, анда сала маржаларына затсыз ситсылар сатып тору бер дә күңелле түгел инде ул. Приказчикларың да әллә нинди мокыт нәрсәләр шунда: башларына җәмшәеп беткән кәләпүшләрен кияләр дә, йөзләрен чытып, ситсы үлчиләр дә ситсы үлчиләр. Ситсыларын әйтер идем тагын, бер затлысы юк. Абыйның, ичмасам, магазины матур, алучылары интеллигентлар, сата торган нәрсәләре күңелле нәрсәләр.

Сафый. Кызым, абыеңның ул купшы алучылары сиңа нәрсә бирерләр әле, әйтеп булмый; әмма ямьсез ситсыларны алучы сала маржалары акчасына менә әле син затлы киенеп, гимназияңә акча түләп, ач-ялангач булмыйча гына торасың...

Рөкыя *(садә генә)*. Бетте, эти, бетте алай булса, тәүбә, әстәгъфирулла, дим... Абыйның магазинының урамы да нинди матур, нинди кайнап тора!.. Әле язга абый миңа бик яхшы бер фотография аппараты бүләк итмәкче була. *(Елмаеп Гомәргә карап.)* Абый жаным, шулай бит? Шулай бит, абый?

Гомәр *(көлемсерәп)*. Шунсыз котылып булмас инде синнән. Чегән кызыннан да остарак итеп сорый беләсең бит син.

Сафый. Бар әле, кызым, кит әле моннан. Эш турысында сөйләшкәндә, бүлдермиләр алай... Сурәт төшереп йөрү кызлар эше түгел ул... *(Гомәргә.)* Алай да мин сиңа кредитка болай чамасыз керергә киңәш бирмим.

Рөкыя сүнеп кенә әүвәлге урынына китә.

Гомәр. Әле бер дә чамасыз кергәнем юк минем. Минем бөтен кредитым төп суманың яртысы хәтле йә булыр, йә булмас. Син гаҗәп, эти, кредиттан куркасың. Хәзерге заманның сәүдәсе ансыз бөтенләй мөмкин түгел инде. Син, шул кредитка эш итүдән куркып, егерме биш еллык сәүдәңдә эшеңне 25 процент киңәйтә алмагансың. Заманчарак сәүдә иткәндә, безнең ул фирманы ун өлеш зурайтып булыр иде...

Сафый. Насыйптан артык бер нәрсә дә булмый. Минем шул кредиттан куркуым аркасында, менә сиңа бер ел эчендә суманнан артык кредит ачып куйдылар. Чөнки Насыйбуллиннар фамилиясе, егерме биш ел эш күреп, ышаныч казанган: Сафиулла Насыйбуллин углы,

аның фамилиясе үзе акча... Ул нәрсәдән? Ул атаңның шул саф акчага эш итүеннән.

Гомәр. Әти, мин әйтеп куйыйм әле. Минем өч көннән банкыга 500 сум түлисем бар, шул көнгә хәтле хәзерләп җиткермәсәм, син тутырышып торырсың бит?

Сафый. Син аны тиз бирерсеңме соң?

Гомәр. Өч-дүрт көннән соң ук.

Сафый. Ярый, карармыз... Синең түлисең булганда, менә атаң бар; ә минем түлисем булса, кемнән сорап торыр идем. Кредит ул... *(Чыга башлый.)* Миңа акрынлап кына кибеткә китә башларга да ярар инде. *(Бер нәрсә исенә төшкән сымак туктый да Рөкыягә карап.)* Рөкыя, бар әле, анаңны чакырып кер. *(Рөкыя ялкау гына чыгып китә, аны күзләре белән озатып.)* Анасына охшаган, ялкау. Аның каравы теге кызым минем үземәрәк охшаган.

Гомәр. Миңа да вакыт җитте. *(Чыгып китә.)*

Салихә керә. Икесе бүлмә уртасында баскан хәлдә торалар.

Сафый. Кара әле, анасы, син кызларның туннарын төзәттерергә кирәк дигән идең түгелме?

Салихә. Шулай дигән идем шул: хәзер тунга бик вакыт җитте инде, менә бүген дә нинди салкын. Эчлекләре чибәр әле, бәлки тышлатып торырга гына да ярар...

Сафый. Рөкыянекен бу елга шулай гына итәрмез. Сәлимә өчен мин мех та карап карармын.

Салихә. Булса, икесенә дә булсын инде, булмаса, берсенә дә булмасын. Берсенә булып, икенчесенә булмый калса, араларында үпкәләш китмәк кирәк. Сәлимәнең эчлеге Рөкыянекеннән тазарак та әле.

Сафый. Тазарак булса, сатып була бит аны. Сәлимә ул үзе киемне саклабрак кия, Рөкыясе ничек эләкте алай... Зарар юк, Рөкыягә дә саклабрак кияргә уңгай булыр. Сәлимә ул апа кеше, Рөкыя һәммә нәрсәдә дә апасы белән тиңләшмәсә дә ярар.

Салихә. Рөкыянең хәтерен калдырырсың шул алай итеп.

Сафый. Зарар юк, калмас! Калса калыр тагы. Болай да әле Гомәр белән син Рөкыяне һәрвакыт аерым кадерлисез. Менә бу пианиноны шул Рөкыя өчен дәгъвалашып алдырттыгыз бит. Сәлимәгә кирәк булса, син дә, Гомәр дә ул кадәр тырышмаган булыр идегез әле.

Салихә. Соң, Сәлимә дә уйнарга өйрәнә бит. Аның Рөкыя хәтле булдыра алмавына кем гаепле соң? Калышмас өчен, ул, Рөкыя нишләсә, шуны эшли дә бит.

Сәлимә кулыннан килмәгәнгә Рөкыя гаепле түгел шул инде.

Сафый чыгып китә, сәхнә артыннан аның: «Сәлимә, кызым, кил әле монда!» дип кычкырганы ишетелә. Залга Рөкыя, аның артыннан Маһруй керәләр.

Маһруй *(җәһәт кенә)*. Ал якта минем кавалерым да бар бит әле. Аны да бире чакырырга мөмкинме?

Рөкыя. Ник мөмкин булмасын... Кем соң ул?

Маһруй *(мактанчыграк тавыш белән)*. Галиев! Коммерсант!

Рөкыя Галиевне алып керә.

Галиев *(чәчен төзәтә-төзәтә, тавышын бераз калынайтырга тырышып)*. Рөкыя туташ, сез бер җирдә дә күренмисез. Гимназиядән кайтышлый да, ахры, Воскресенскаядан[2] да үтмисез?

Рөкыя *(кызу гына)*. Юк, мин бер дә кермим анда, вакыт бер дә булмый: минем һәр көнне пианино уроклары бар; болай да җитешеп булмый. *(Маһруйга.)* Маһруй, син нишләп торасың?

Маһруй. Бүген гимназиядән чыкканнан бирле менә Галиев белән кунак өндәп йөримез. Әле сезгә дә шуңар килдек.

Рөкыя. Нинди кунак ул тагы?

Маһруй. Менә Галиев шимбә көн кичкә үзенең өендә вечер ясамакчы була. Үзем генә өндәп йөрсәм, кавалер йорты дип, барышнялар килмәсләр, ди. Кунаклар эндәшергә мине дә просить итте. Менә шулай итеп, сине дә чакырырга килдек.

Рөкыя *(җәһәт кенә)*. Уй, минем үземне генә җибәрмәсләр, җибәрмәсләр!

Галиев. Соң, апаңызга да әйтик.

Маһруй *(тавышын җанландырып)*. Анда ике студент та буласы, бик күңелле булыр!

Рөкыя. Туктагыз, алай булгач, мин апаны да чакырып керим әле. *(Чыгып китә.)*

Маһруй *(бераз тик торганнан соң)*. Воскресенскаяга чыкмавын вакыт юклыктан дигән була, аның пианино уроклары да бар, имеш! Аталарыннан куркып чыкмый торгандыр да...

Рөкыя һәм Сәлимә керәләр.

Вечер — кичә.
Барышнялар — туташлар.
Просить итте — үтенде.

Маһруй. Сәлимә туташ, без сезнең шимбә көнгә вечерга чакырырга килдек, менә Галиевтә вечер була...

Галиев. Рөкыя туташ, әтиләр җибәрмәсләр, ди, минемчә...

Сәлимә *(Галиевне бүлдереп)*. Әтиләр, бәлки инде, кызлары юк йортка дип уңгайсызланырлар.

Рөкыя *(җәһәт кенә)*. И, зинһар, аны белеп-нитеп тормаслар иде дә, әти үзе, нинди вечерга булганда да, шулай инде ул. Әүвәл текмекләп теңкәңне корта: «Кемнәр була анда?» — ди-ди сорашып, аннан соң: «Ул кадәр егетләр арасында шыркылдашып йөрергә килешәмени?» — ди-ди вәгазь сөйләп, ахырдан: «Барып йөрмәссез!» дип кенә куя...

Маһруй хәйләкәранә генә елмая, Сәлимә сеңелесенә пошынып вә кәефсезләнеп карый.

Галиев. Рөкыя туташ, соң, сезнең агаңызны да дәшсәк... Ул барырмы? Аның белән булгач, җибәрерләр иде бит?

Рөкыя *(җитез генә)*. И, таптыгыз да шәп кеше! Безнең абый андый мәҗлес өчен бер дә кул кеше түгел! Иң әүвәл, сәгать унике тула башласа, аның күзләре йомыла башлый; икенче, андый нәрсәдән кызык та тапмый төсле ул, сәүдә дип җенләнгән бер кеше инде ул шунда... Җиңги үлгәннән бирле бигрәк шул сәүдә, яңа сәүдә дип шашты инде...

Сәлимә пошынып, кәефсезләнеп тагы бер кат Рөкыягә карап ала.

Галиев. Ну, ничек тә бер юл табыңыз әле, Рөкыя туташ. *(Сәлимәгә карап.)*. Сәлимә туташ, неужели сез дә бер юл уйлап чыгара алмассыз?

Сәлимә *(бераз назлырак)*. Алдалашсаң була булуын да, актыктан беленсә, уңгайсыз.

Рөкыя.
Маһруй.
Галиев. } *(бер тавыштан)*. Ахырын уйлап тормыйсың аның!

Сәлимә. Менә Маһруй туташларда вечер дигән булып сорасак та, Маһруй туташ үзе безне кереп ала китсә...

Галиев. Менә дигән эш, менә дигән эш! Булды, булды! *(Маһруйга.)* Маһруй туташ, как раз сезгә юл

Неужели — шулай ук.
Как раз — нәкъ.

өсте бит, сез керәсез дә, үзем алмага килдем дигән булып, алып чыгасыз!

Маһруй *(бик теләмичә генә)*. Можно!.. Алай булса, без киттек инде. Безнең тагы берничә җиргә керәсемез бар әле.

Галиев *(Сәлимә белән күрешкәч, Рөкыя белән күрешә-күрешә)*. Рөкыя туташ, бу юл инде беркөнге шикелле алдамагыз. Мин сезне көтәрмен!

Барысы да ишеккә таба юнәләләр.

Рөкыя. Ә, Маһруй, мин сорарга да онытканмын; син әле сочинениене хәзерли башладыңмы? Дүрт көн генә калды бит инде... Мин әллә нихәтле китаплар алып кайткан идем, әле шуларның яртысын да укып чыга алганым юк, иртәдән калмый язарга тотынырга да бик вакыт житте инде.

Маһруй. Мин ул кадәр алдан хәзерләнеп тормыйм, бер-ике көн калгач кирәкле китапларны укыйм да бер утыруда язам. *(Күзенең бер читен генә Галиевкә төшереп ала.)*

Һәммәсе чыгып китәләр. Сәхнә бер-ике минутка буш кала. Аннан соң, Рөкыя кереп пианино уйнарга башлаганда гына, Сәлимә керә.

Сәлимә *(пианинога якынлашыбрак туктый да)*. Бер сүз сөйләшә белмисең син, Рөкыя! Ул Маһруй белән Галиев алдында нәрсәгә дип әтине, абыйны сөйләп торырга кирәк инде?

Рөкыя. Ник, дөрес ич!

Сәлимә. Дөрес дип, өй эчендәге һәммә эшне урам буена чыгып кычкырырга... Мактанчык кына, гаепчән генә нәрсә Маһруй, тик сөйләп, көлеп йөрер инде. Син беләсең бит, ул үз ата-анасы белән нинди мактанып кына сөйли. Аның мактанып сөйләгәнен ишетсән, бер дә эчкече бер чиновник кызы дип уйлый алмассың: безнең әткәй фәлән, ди, безнең әткәй төгән, ди, безнең әткәй андый эшне бер дә яратмый, безнең әткәй безне вак кешеләр белән бер дә катыштырмый... дип кенә җибәрә бит ул. Менә инде хәзер ул «аларның аталары бик кире татар икән, кызларына качарга куша икән, агалары бары шул үз магазинынынан башка бер нәрсә белән дә кызыксынмый торган простой татар икән»,— дип сөйләп йөрер...

Можно — мөмкин.

Р ө к ы я *(җитез генә)*. И, сөйләсә сөйләр инде. Мин аларны уйлап-нитеп тормадым, башыма килгән нәрсәне әйттем дә җибәрдем.

С ә л и м ә *(Рөкыяне бүлдереп)*. Ул — үзенең егетләре өчен коты чыгып тора торган нәрсә. Әле дә Галиевне сиңа чытлыклана башлагач, аңар бик ачулы күз белән карап алды.

Р ө к ы я. И, Галиевенә исем китеп тормый әле: үзенә булсын Галиеве; кызгылт чәчләрен әллә нинди шакшы итеп ике якка җырып сала да тик үз-үзенә хәйран калып йөри... *(Пианино уйный башлый, ләкин уйный торган көен уртасыннан бүлеп туктый.)* Апа, аларда Сөләйман абзый булыр микән?

С ә л и м ә *(Рөкыяне үчеклән)*. Булыр, булыр, ул килми калмас. Рөкыянең үзенә гашыйк икәнен белә бит ул.

Р ө к ы я. Бер сүз әйтсәң, шулай ди башлаган була, мәхәббәтсез! Бер дә гашыйк була-нитә тормаган әле, мин аны болай олуг кеше, күңелле кеше итеп кенә ясатам. *(Тагы пианино уйный башлый да тагы бүлә.)* Апа жаный, вечерга барырга рөхсәтне этидән син сорарсың инде.

С ә л и м ә. Әйе, сорады ди!

Р ө к ы я. Мин сорасам, эти гомердә җибәрми. Мине яратмый ул, сине ярата... Аннан соң мин синең шикелле алдаша да белмим. Ялганласам, дөрестен әйтергә минем тамак төбем кымырҗып тора. Күп сораштыра башласа тагы, мин: «Маһруйларга түгел, Галиевләргә барамыз»,— дип әйттем ташладым булыр! Мин әле әнине генә алдый башласам да тотылам... Әни хәзер күземнән сизә дә дөрестен әйттерә. Только, апа, син, зинһар, этидән сораганда мин юк вакытта сора, минем алда сорасаң, мин, тотыла инде моның алдашуы, дип куркам да кызарам. *(Тагы пианино уйный башлый; уйный торган көен бетергәч, эскәмиясен үзе утырган килеш кенә читкә җибәрә дә аякларын балаларча селкетә-селкетә.)* Апа, абыйга кайда барганлыгыбызның дөрестен генә әйтербез. Ярыймы?

С ә л и м ә. Нигә кирәк? Абый аны сорашып та тормас!

Р ө к ы я. Барыбер, сорамаса да, мин әйтми түзмәм аңар...

Только — тик.

Салихә *(кулына тун эчлеге һәм ике кисәк тун тышлыгы тотып керә.)* Атагыз базардан тун тышлыклары җибәрткән. Сәлимәгә эчлек тә бар.

Рөкыя. Ә миңа, әни, миңа?

Кызлар Салихә янына киләләр. Салихә, Рөкыягә җавап бирмичә генә, кулындагы нәрсәләрне өстәл өстенә сала. Кызлар ул нәрсәләрне карыйлар.

Рөкыя *(сүнебрәк)*. Әни, эчлек апага гынамыни?

Салихә *(уңайсыз гына)*. Әтиең: «Рөкыя киемен бер дә саклап кими ул, шуңар күрә бу ел аңар яңа эчлек алмыйм, киләсе елга алырмын»,— дип чыгып киткән иде. Апаң киемен саклап кия, син алай итмисең шул. Шуңар атаңның кәефе китә.

Рөкыя *(турсаеп)*. Шул булыр инде әти мәхәббәтсезнең! Әти мине яратмый, апаны ярата ул, мәхәббәтсез әти...

Салихә *(йомшак көлеп)*. Чү, җүләр, әтине мәхәббәтсез диләрмени шулай?! Зуррак кызны аталар һәрвакыт киендерүчән булалар...

Рөкыя *(җанланып китеп)*. Ник инде, әни? Матуррак күрсәтеп, яхшырак кияүгә бирер өченме?

Сәлимә *(зәһәрле генә)*. Әйе, шуның өчен! Булмаса, гимназистка булмаган кызларыбызга кияү чыкмас дип куркалар ди.

Салихә *(көлеп)*. Бу кадәр тиле булырсың икән син!.. Ник аның өчен булсын, зуррак булганлыгы өчен.

Рөкыя *(эчлекне сыпыра-сыпыра)*. Эчлегенә бик исем китә тагы, булмаса. *(Эчлекне сыпырган кулын иснәп.)* Мондый сасы эчлекнең кирәге юк!

Сәлимә. Бик булыр иде дә, эләкми калган шул бу елга.

Салихә *(Сәлимәгә ачуланып карый да Рөкыягә)*. Бер дә исең китмәсен, кызым.

Рөкыя *(ясалма җитезләнеп)*. Бер дә исем китми, ичмасам. Бары әти мәхәббәтсезгә генә ачуым килә. *(Пианино янына килеп уйный башлый.)* Мәхәббәтсез әти, мине яратмый ул!

Кулына кенәгәләр, дәфтәр һәм карандашлар тоткан Гали керә.

Гали. Рөкыя апа, менә минем рисовать иткән нәрсәләремне кара әле. Син әйткән җирләрен мин инде төзәттем.

Рисовать итү — рәсем төшерү.— Ф. Ә.

Кулындагы нәрсәләрен өстәл өстенә куя. Рөкыя уенын бүлә дә өстәл янына килеп утыра. Кулына әле бөр карандашны, әле икенчесен алып, Галигә нәрсәләрдер күрсәтә-күрсәтә, аның ясаган рәсемнәрен төзәтә.

Сәлимә *(Салихәгә.)* Әни, әле күптән түгел генә Маһруй туташ килгән иде. Шимбә көн алар вечер ясыйлар икән, безне шунда чакырырга килгән. Бармасаңыз үпкәләрмен, бездә ят кешеләр булмыйлар, һәммәсе сезнең танышлар гына булалар, ди. Безне җибәрерсез бит? Без болай да кеше шикелле түгел, беркая чыкмый ятамыз.

Салихә. Атаңыздан сорарсыз. Ул җибәрсә, мин тотмам. *(Чыгып китә.)*

Рөкыя *(Галигә)*. Менә бу җирендә карандашны ничек итеп тотып йөртергә кирәк. *(Кулындагы карандашны Галигә бирә. Аннан соң, үз-үзенә сөйләнгән шикелле итеп.)* Җыен әллә ниткән алгебралар, геометрияләр белән баш ватып утырганчы, шушылай рисовать итеп кенә утырыр идем, ходаем!

Сәлимә. Гимназияңне ташла да рисовать кына итеп утыр соң, сине кем тота?

Рөкыя *(эскәмиясенең аркасына ятып, йөзен түшәмгә каратып, тигез генә тавыш белән)*. Аның өчен гимназияне дә ташларга кирәк түгел. Менә, алла боерса, җәй көне чын-чынлап рисование өйрәнергә тотынам да... Мин аны яратам, ул минем кулымнан да килә. *(Кечкенә бер тукталыш ясап, җитез генә.)* Беләмсең, апа, минем бик тә, бик тә художница буласым килә!

Пәрдә төшә.

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

Ике пәрдә арасында ике елдан артыграк вакыт үтеп китә. Шул нисбәттә инде әүвәлге пәрдәдә күрелгән кешеләрдә дә алмашыну сизелә: Сәлимә бераз олыгая, аның йөзендә бер төрле уйчанлык сизелә башлый. Рөкыя тәмам җиткән кыз була. Аның бала сымак матурлыгы җиткән кыз матурлыгына әйләнә.

Әүвәлге пәрдәдә күренмәгән кешеләрдән бу пәрдәдә мөшарәкәт итәләр:

Сөләйман — чикәләренә чал керә башлаган. Матур, бераз пошыну күрсәтә торган күзләр. Озынчарак буй. Әүвәл күренүдә җәйлек ак киемнән, панамадан, 35—36 яшьләрдә.

Гөлчиһрә — арыграк кына, нәфис кенә. Әүвәл гимназиядә укыган, ләкин тәмам итмәгән. Яшь бер купецның хатыны, 23—24 яшьләрдә.

Алгебралар, геометрияләр — җәбер вә һәндәсә.—*Ф. Ә.*
Художница — рәсем ясаучы, рәссамә.— *Ф. Ә.*
Мөшарәкәт итәләр — катнашалар.

З а к и р — әүвәл учитель булган, соңыннан, аны ташлап, страховой агентлык итә башлаган, өйләнмәгән бер егет, 34—35 яшьләрдә.

Г а б д у л л а — студент, ресторан тотучы бер касыймлы баласы, 25—26 яшьләрдә.

М а ш а — Насыйбуллиннарның хадимәсе. Керәшен кызы, 23—24 яшьләрдә.

Зур бакча эчендәге ачыклык, чит-читтә зур-зур карт агачлар, арасында ясалма юллар күренеп тора. Сул якта бер дачаның киң терасасы (балкон). Аның зур пыяла ишеге Насыйбуллиннар тора торган җәйлек йортка алып керә. Аннан арырак (сәхнәнең түренә табарак) тагы бер терраса күренә. Монысы инде бераз кечерәк. Терасаларның алларына гөлләр утыртылган. Гөлләрнең күбесе әле яңа ачылып килә, бәгъзеләре бөре хәлендә генә. Яшь үләннәр тигез генә үсеп утыралар. Аларны ике террасадан параллель булып чыгып китә торган юллар кисеп торалар, ул юллар, террасалардан ерак түгел җирдә, аркылы үтә торган сукмак белән бер-берсенә бәйләнгәннәр.

Июнь башы, ап-ачык кояшлы көннең көндезе. Агачлардан төшкән күләгә җирне бөтенләй каплап җиткерә алмый, яфракларның селкенеше белән хәрәкәтләндерелә торган кояш нуры түгәрәкләре күләгә төшкән җирләрне дә чуарландыралар, җир йөзендә нур йомгаклары чабышып-чабышып китәләр. Эсселек сизелә.

Ике юл арасында ялгызлары гына үсеп утыра торган ике карт агачның урталарына гамак бәйләп куелган. Бирге юл буена өч-дүрт кеше сыярлык озын, яшел эскәмия ныгытылган, гамактан ерак түгел, үлән өстенә селкенмәле кресло чыгарып куелган.

Кошлар чыркылдашуы, агачлар арасыннан ара-тирә бала-чага чабыш вә шаулашлары ишетелеп-ишетелеп китә.

Бирге юлга уң яктан, агачлар арасыннан, С ә л и м ә килеп чыга. Ул кара буйлы күлмәк, ак калфак вә ак ефәк шарфтан, ак зонтик корган, аргы дачага карап баш ия дә ул җәһәтләп килә.

С ә л и м ә *(балкон баскычыннан менә-менә)*. Маша, Маша! *(Террасага чыга торган ишектән күренгән Машага.)* Маша, әле хәзергә хәтле син монда өстәл дә чыгармагансың икән... *(Сукранып)*. Үзем булмасам, һич эшне рәтләп эшләмәсләр шулар... *(Машага.)* Бар, хәзер өстәл чыгарыгыз! Мин әйттем бит сезгә: «Сәгать дүртләрдә кунаклар килерләр» дип. *(Терраса ишегеннән кереп китә.)*

Аргы террасага, кулына китап тотып, Г а б д у л л а чыга да басып тора башлый.

Г а б д у л л а *(үз-үзенә)*. Билгеле, ул иде! Минем тәрәзәгә карап баш иеп китте бит...

Сызгырына башлый. Бу арада бирге терраса ишегеннән С ә л и м ә нең арты белән чыгып килгәне күренә. Ул озын чәй өстәленең бер башыннан күтәрешеп чыгып килә.

Х а д и м ә с е — хезмәтчесе.

Г а м а к — өстенә ятыла торган селкенмәле җәтмә.— *Ф. Э.*

С е л к е н м ә л е к р е с л о — качалка.— *Ф. Э.*

К ү л м ә к — платье.— *Ф. Э.*

Габдулла *(ашыгыч кына)*. Сәлимә туташ, азапланмагыз, мин чыгарышыйм сезгә. *(Тиз генә Насыйбуллиннар террасасына юнәлә.)*

Сәлимә *(йөзен Габдуллага таба әйләндереп, эшендә дәвам итеп)*. Рәхмәт, авыр түгел бит ул. Алай да, эшләшәсегез килсә, рәхим итегез, без сезгә дә эш табармыз!

Габдулла *(әле урынына куелып җитмәгән өстәлнең Сәлимәдәге башын бер кулы белән тотып, икенче кулы белән күрешә-күрешә)*. Сәлимә туташ, нинди кунаклар килә бүген сезгә?

Сәлимә. Бүген минем сеңелемнең актык имтиханы. Ул бу ел гимназия бетерде. Шуңар күрә килүчеләр булыр, бәлки, дип уйлыйм. Аннан да башка, без бүген Сөләйман әфәндене...

Габдулла *(Сәлимәне бүлдереп)*. Сезнең гимназия бетерә торган сеңелегез бар?

Сәлимә. Баррр! *(Өстәлдән бушанып, террасаның рәшәткәсе янына килеп аңар сөйлә.)*

Габдулла *(Сәлимә янына рәшәткәгә сөйлеп)*. Әле аның сездә булганы бармы?

Сәлимә. Юк! Имтихан көннәрендә ул көне-төне укып өйдә ятты. Әни дә шуңар күрә хәзергә хәтле дачага килә алмады, менә бүген алар икесе дә монда киләләр инде.

Габдулла. Бүген сездә күңелле була алайса?

Сәлимә. Булыр дип уйлыйм. Казан яшьләре белән таныша алмый торуыгызга пошына идегез, менә бүген танышырсыз инде...

Габдулла. Таныштырсагыз, мин сезгә бик рәхмәтләр укырмын!

Сәлимә *(Машага)*. Маша, син моның өстенә чәй урыны хәзерләп куй. Эсседән килгән кешеләр сусап килерләр. Самоварыңны да куеп тор!

Маша чыга. Моннан соң ул чәй урыны хәзерләп керә-чыга йөри.

Габдулла. Сез, туташ, бүген магазиныгызга чыкмадыгызмы, чыгып иртә кайттыгызмы?

Сәлимә. Чыгып иртә кайттым. Әле шуннан кайтып киләдер идем бит мин шулай ашыгып. Әти үлгәннән бирле инде, абыйга, оптиктан башка, мануфактура магазинымызны да карарга тугры килә. Шуңар күрә мин, бәйрәм булмаганда, бер көнне дә оптикка чыкмый калмыйм. Шуның белән мин укуымны да ташладым, бөтенләй дөнья кызы булып киттем.

Габдулла. Сез магазиныгызда калфактан буласызмы?

Сәлимә. Калфактан.

Габдулла. Рус публикасы арасында уңгайсызланмыйсызмы соң? Калфак белән булгач, татарка икәнегез бик күзгә бросаться итеп тора торгандыр бит?

Сәлимә. Торса ни була? Татарка булу гаеп эшмени? Мин бер дә уңгайсызланмыйм!

Габдулла. Үзеңез уңгайсызланмагач, ярый инде. Впрочем, сезгә калфак килешә дә, сезнең чәчеңез бик матур.

Сәлимә *(чытлыкланып)*. Көлмәгез, Габдулла әфәнде!

Габдулла. Что вы, что вы, боже упаси!

Сәлимә. Безгә бүген бик күңелле бер кунак та киләсе: мөхәррир Сөләйман әфәнде. Сез аның белән таныш түгелдерсез?

Габдулла. Юк, таныш түгел. Былтыр ул Мәскәүгә килгән иде, татар студентлары барып күрешкәннәр, мин бармадым.

Сәлимә. Безнең Рөкыя, минем сеңелем, аның әсәрләрен бик яратып укый. Без аның белән өченче ел Казанга килүендә танышкан идек. Ул шунда Рөкыяне художество школасына күчәргә димләгән иде. Рөкыянең шуннан соң бик күчәсе дә килеп йөргән иде дә... әтиләр риза булмадылар: ул вакытта әти мәрхүмнең исән чагы иде. *(Һаман әле чәй урыны хәзерләп йөри торган Машага карап.)* Маша, вазаның зәңгәр читлеләрен куйма: аның берсенең бер кырые бераз кителгән, ал читлеләрен куй!

Агачлар арасыннан Галиевнең килеп чыкканы күренә. Ул кулына кәгазьгә чолгап бер нәрсә тоткан.

Галиев *(ерактан баш алып, тавышын мәһабәт итәргә тырышып)*. Здравствуйте, господа! *(Балконга менә, кулындагы төргәгән эскәмияләрнең берсенә куеп, Сәлимә янына килә, күрешә, Габдулла белән таныша. Маңлаен яулык белән сөртә-сөртә, чәчен төзәтә-төзәтә.)* Рөкыя туташның бүген актыккы экзамены икәнен ишет-

---

Бросаться итеп — ташланып.

Что вы, что вы, боже упаси — ни дисез, алла сакласын! — *Ф. Ә.*

Художество школасы — сәнгать мәктәбе.

Здравствуйте, господа! — Исәнмесез, әфәнделәр!

Экзамены — имтиханы.

кәч, тукта, мин әйтәм, барып, поздравить итеп кайтыйм, дим... Сау торамсыз, Сәлимә туташ? Дачада бик күңелле вакыт уздырамсыз? Дачаны бу ел да бик матур җирдә алган икәнсез, кеше дә күп күренә, күңелледер?

Сәлимә. Ярыйсы. Әле халык чыгып бетмәгән бит... Без күченгән көннәрдә халык әз иде әле, хәзер көннәнкөн арта инде... *(Габдуллага күз төшереп.)* Менә Габдулла әфәнде хәзергә кадәр скучать итә...

Габдулла. Чөнки укучы халык әле чыкмаган. Ә безнең Сәлимә туташ көне буе өйдә булмый, кич кенә кайта; аннан соң да әле, ай шикелле генә, өч-дүрт сәгатькә бер генә күренә дә болыт астына кергән шикелле генә җуяла...

Галиев *(Габдулланы бүлдереб рәк)*. Рөкыя туташ кайтып җитмәгәнмени әле?

Сәлимә. Юк әле... *(Галиевкә мәгънәле карап.)* Утырып торыгыз, рәхим итеп. Ул озакламый кайтып җитәр инде.

Галиев. Рәхмәт! *(Ерак түгел бер эскәмиягә утыра.)*

Габдулла. Шулай итеп, Сәлимә туташ, кунаклар килә дә башладылар икән. Миңа, алай булгач, үз бүлмәмә кайтырга кирәк. Мин бит әле күптән түгел тордым да менә туфлиләрдән генә йөрим. *(Урыныннан кузгалып китә башлый.)*

Сәлимә. Кунаклар янына килерсез бит? *(Бераз чытлыкланыбрак.)* Мин көтәрмен...

Габдулла *(китә-китә)*. Чакыручы булгач, бик киләм инде.

Бу арада сәхнә артыннан «ттвуу!» дип ат туктаткан тавыш ишетелә.

Сәлимә. Бу — Рөкыядер!

Балкон баскычына таба килеп, юлга агачлар арасына карый. Рөкыя күренә. Җәйге формадан, кулында кечкенә генә бер дәфтәр. Җитез, җиңел, тавышсыз адымнар белән сынын җиңелчә генә алга бөкрәйтеп йөгереп килә дә Сәлимәнең беләкләренә тотына.

Рөкыя *(акрын, ләкин шат тавыш белән)*. Апа, бетердем!

Сәлимә белән үбешәләр. Аннан соң теләмәгән төсле генә Галиевкә таба берәр адым атлый, егет тә кулындагы нәрсәсен каплаган кәгазьне алып ташлый, аның эченнән зур бер букет килеп чыга.

Поздравить — тәбрик.— *Ф. Ә.*
Скучать итә — эче поша.— *Ф. Ә.*

Галиев *(букетны Рөкыягә сонып, язган бер нәрсәне укыган сымак тавыш вә аһәң белән).* Позвольте, Рөкыя туташ, сезне поздравить итеп, шушы букетны подносить итәргә, желаю вам, Рөкыя туташ, всего наилучшего на жизненном пути! *

Рөкыя *(букетны ала да Галиевкә кулын суза).* Рәхмәт, юкка гына мәшәкатьләнгәнсез... Сез, рәхим итеп, утырып торыгыз, мин эчкә кереп чыгыйм. *(Җитез генә кереп китә.)*

Агачлар арасыннан 7—8 төргәк әйбер күтәргән Салихә абыстай күренә, ул террасага килә.

Сәлимә *(аның каршысына кычкырып).* Әни, мин язып җибәрткән нәрсәләрнең берсен дә онытмадың микән инде син?

Салихә *(баскычтан менә-менә).* Онытмаска тырыштым инде, нишләгәнмен.

Сәлимә *(Салихә кулыннан төргәкләрне алып).* Оныткан булсаң, мине ике кулсыз итәсең, әни!

Галиев *(утырган урыннан торып, Салихәгә баш ия).* Сәламәтме сез, абыстай?

Салихә. Аллага шөкер! Хуш килдегез, кунак! Анагыз сау калдымы?

Галиев. Рәхмәт! Бик сау, сезгә сәлам диде.

Салихә, Сәлимә китәләр. Галиев, кесәсеннән кечкенә көзге чыгарып, шуңар карап чәчен төзәтә, аның уртадан ачылган юлын тагы да ачыграк итәргә тырышып, ике якка сыпыра, алдагы көдрәләндергән җирен бөгәрләп куя.

Галиев *(үз-үзенә).* Бүген ул тагы да интересныйланган... *(Бармагын шартлатып җибәреп.)* Ах, кровь с молоком! *(Бераз торып.)* Интересно, бу студент белән Рөкыянең отношениесе ничек икән? Әллә нинди матур нәрсә түгел үзе!

Кулына тартмалар тотып, Сәлимә чыга.

Сәлимә *(тартмаларны өстәл өстенә тезә-тезә, Галиевкә).* Сезгә чәй эчертә тормаган өчен әни мине кыздырып алды әле. «Эсседән килгән кунак сусап килгән-

---

* Рөкыя туташ, сезне тәбрик итеп шушы чәчәкләрне тәкъдим итәргә рөхсәт итегез, сезгә тереклек юлында һәрбер яхшылыкны телим! — *Ф. Ә.*

Кровь с молоком — менә дигән чибәр.
Отношение — мөнәсәбәт.

дер. Ничек кунак сыйлый белмисең»,— ди. Чәй ясап бирә торыймммы сезгә?

Галиев. Уй, рәхмәт, минем бер дә эчәсем килми әле. Менә тәмәке тарта торырга ярый. *(Тәмәке чыгарып кабыза.)*

Сәлимә. Безнең әни бик күңелле карчык булып бара хәзер. Әле хәзер мин аңар: «Бүген без сине көчләп кунаклар янына алып чыгамыз»,— дидем дә, «Ул кадәр ирләр арасында утырырга тартынырмын мин»,— ди... «Соң, әни, дим, урамда йөргәндә ирләрдән качмыйсың, үземезгә килә торган ирләрнең дә кайсылары белән сөйләшеп утырасың бит»,— дим. «Юк инде, балалар, мине көчләмәгез инде сез, мин өйрәнмәгән, миңа уңгайсыз ясыйсыз сез»,— ди. «Сөләйман әфәнде килә, аның белән танышырсың, аның китапларын укыйсың бит», — дим. «Ул үзе генә булса, аннан кайсыбер киңәшләр сорар идем дә, кеше күп булгач, булмый инде»,— ди.

Галиев. Сөләйман әфәнде Казанга килгәнмени?

Сәлимә. Бүген генә.

Рөкыя *(өгеренеп, ашкынып чыга)*. Апа, Сөләйман абзый киләмени безгә? Ул Казандамыни?

Сәлимә. Әле шуны сөйләп тора идек. *(Күзләрен зур ачарга тырышып.)* Ул Казанда! Бүген монда килә.

Рөкыя *(кулларын җиңел генә бер-берсенә бәреп)*. Нинди шат мин аңаррр! *(Җәһәт кенә.)* Өченче елдан бирле минем аны күргәнем юк инде. Мин аны нинди сагынган идем...

Сәлимә *(корырак кына)*. Ул үзе дә сине онытмаган. Бүген ул безнең магазинда булды. Минем белән күрешкәч тә, ул синең турында да сораштырып алды.

Рөкыя *(җитез, ләкин җитди тавыш белән)*. Ни ди, апа? Ни, ни ди?

Сәлимә *(корырак кына)*. «Рөкыя саумы? Ул инде тәмам житкән кыз булгандыр. Казанығызның яшьләренең башын да әз әйләндерми торгандыр...» — ди.

Рөкыя *(чытлыкланыбрак)*. Онытмаган өчен мин аның талантлы маңлаеннан үбәм!

Сәлимә. Без аны берничә көнгә монда дәштек. Ул бездән бер уку күзлеге ясатып алды... Алар абый белән бергә киләчәкләр.

Рөкыя *(тиз-тиз генә)*. Мин бик куанам аның килүенә! Мин бик шат. *(Балконнан төшеп, өгереп барып, селкенмәле креслога утыра да, бераз селкенеп торганнан соң.)* Галиев, теләсәгез сез дә бире төшегез!

Галиев төшеп, Рөкыядән ерак түгел, агач төбенә килеп баса, Сәлимә кереп китә.

Галиев. Быел да шушы урында алган икәнсез, Рөкыя туташ, дачаны, былтыр бик яратып киттегез, ахры.

Рөкыя *(Галиевкә карамыйча, агачлар арасыннан күзләре белән нәрсәдер эзләп)*. Урыны яхшы, абый белән апага магазиннарга йөрергә дә уңгай...

Түрдән, агачлар арасыннан, Закир белән Гөлчиһрә күренәләр. Гөлчиһрә Закирның култыгына тотынган. Һәр икесе ялан башлар. Алар акрын гына атлап киләләр. Закир, көлә-көлә, кулларын бутабрак, нәрсәдер сөйләп килә. Алар террасалар буеннан сузылган сукмакка төшәләр дә, Закир, сөйләүдән туктап, Гөлчиһрәнең колагынарак бөкрәеп нәрсәдер әйтә дә, һәр икесе, адымнарын тавышсыз басарга тырышып, килә башлыйлар. Рөкыя дә, Галиев тә аларның килгәнен сизмиләр.

Галиев *(әллә ничек зәһәрле генә)*. Быел күңелле торырсыз инде, монда сезнең күршедә генә яңа бер мөселман студент та бар икән.

Рөкыя *(җанланыбрак)*. Күңелле кешеме? Матурмы?

Галиев. Сез аның белән әле белеш түгелмени? «Матурмы?» дисез... Как вам сказать, минемчә, алай ис китәрлек түгел, белмим тагы, сезнеңчә ничек булыр, бик не развитой кешегә охшый.

Бу арада инде Закир белән Гөлчиһрә олуг юлга чыгалар да, Закир, Гөлчиһрәне калдырып, аякларының очлары белән генә басып, җәһәтләп Рөкыя утырган креслоның артына килә.

Рөкыя *(һаман әле Галиевкә карамыйча гына)*. Соң, алай булгач, ник дачада торырга күңелле булыр дисез? Күңелле кеше дә булмагач, не развитой да булгач, аның мондалыгыннан нинди кызык булсын?

Закир *(Рөкыянең креслосының артыннан тотып тирбәтеп)*. Әллеки-бәллеки, әлли-әлли итәр бу. *(Үзе генә көлеп җибәреп, креслоны ычкындырып, кулларын уа-уа.)* Менә шундый кызык булсын. Кызык була ул. *(Күрешергә кул суза.)* Мөбарәк булсын, Рөкыя туташ, мөбарәк булсын, гимназия бетерүләр мөбарәк булсын!

Болар янына бераз арткарак калган Гөлчиһрә дә килеп житә. Рөкыя, аны күргәч, житез генә креслосыннан төшә.

Как вам сказать — ничек дип әйтергә сезгә.
Не развитой — җитлекмәгән.

Гөлчиһрә *(Рөкыя белән күрешеп)*. Мөбарәк булсын, Рөкыя! *(Үбешәләр.)*

Закир *(кулларын уа-уа, Гөлчиһрә белән Рөкыягә)*. Чуп! Менә шулай, менә шулай, менә тәмле! *(Үзе генә көлеп.)* Бервакыт шулай бер компаниядә ике кыз «чуп!» үбештеләр, мин акрын гына болар янына килдем дә ике кулым белән икесенең башларын акрын гына бер-берсенә таба кыстым. Башларын аера алмыйлар бит, акрын гына тотып торам инде дә, юк бит, аера алмыйлар, азапландылар, азапландылар, юк та юк...

Рөкыя. И, сөйләмәнез инде, зинһар, кызлар дигәч тә, биш яшьлек балалар түгел лә бит... Сезнең һәрвакыт бер вершок арттырылган булыр инде.

Закир *(бер дә кәефең бозмый гына елмаеп)*. Чынлап, чынлап аера алмыйлар менә. *(Көлеп җибәрә.)* Азапланалар, азапланалар, юк бит! *(Рөкыягә үң белә-ген якынрак китерә.)* Сез менә минем мускулларны карагыз. *(Тагын да якынрак китерә.)* Карагыз, карагыз.

Рөкыя җәһәт кенә тотып ала.

Юк, сез кысып карагыз, кысып карагыз. Ике кыз башы гына түгел, ике арслан башын җибәрми тора алырлар бу мускуллар.

Рөкыя *(бер дә исе китмичә генә)*. Башка кешеләр-неке шикелле үк.

Закир *(Рөкыя бәхәсенә җавап биргән бер кыяфәт белән)*. Безнең Сәлимә туташ кайда? Әле ул һаман Әстерхан чикләвеген минемчә ватарга өйрәнеп җитмә-деме? Тукта әле, мин аны өстерәп алып чыгыйм әле! Сәлимә туташ, Сәлимә туташ! *(Кычкыра-кычкыра, тер-расага вә аннан йортка кереп китә, калганнар озын эскә-миягә тезелешеп утырышалар.)*

Гөлчиһрә. Имтихан тотып бик арымадыгызмы, Рөкыя?

Рөкыя. Арыдым да, арымадым да шунда. Алай да бетерүемә үзем бик куанам, гимназия үзенең бик кы-сынкылыгы белән бу соңгы ике елда бик туйдырган иде инде. Сигезенче класста ничек тә алай ук булмас инде.

Галиев *(эләктереп китеп)*. Среднее учебное заве-дениеләрдә хәзер прямо невозможно! Мин шуңар күрә

Вершок — озынлык үлчәү берәмлеге (4,4 см).

Мускулларны — кул тамырларын. — *Ф. Ә.*

Среднее учебное заведениеләрдә хәзер прямо невозможно — урта мәктәпләрдә хәзер бөтенләй мөмкин түгел. — *Ф. Ә.*

дә кыш уртасында коммерческийдан чыктым. Бу елдан соң коммерческийга кермичә, частный хәзерләнергә уйлап торам...

Р ө к ы я *(садә генә)*. Сезне тагы, үзе чыкмаган, укымаганга күрә чыгарганнар икән, дип сөйләгән булдылар. Алай булса, ул дөрес түгел? Сез үзеңез чыккансыз икән...

Г а л и е в *(уңгайсыз, башын селкеп)*. Ну да, дөрес түгел. *(Уңгайсыз гына селкенеп, кесәсеннән тәмәке ала да бик озаклап, алдына гына карап кабыза.)*

Р ө к ы я *(Галиевкә күз төшермәскә тырышып, Гөлчиһрәгә)*. Гөлчиһрә апа, сез ничек торасыз? Дачаны ошатамсыз, эчегез пошмыймы?

Г ө л ч и һ р ә. Поша, Рөкыя, скучно!

Р ө к ы я. Әле халык чыгып бетмәгән шул!

Г ө л ч и һ р ә. Аннан түгел, миңа һәр җирдә дә шулай бит инде.

Террасага З а к и р белән С ә л и м ә чыгалар.

З а к и р *(эскәмиядәге халыкка кычкырып)*. Электердем, электердем, алып чыгам! *(Сәлимә белән бергә баскычтан төшә-төшә, кычкырып.)* Сәлимә туташ әле һаман Әстерхан чикләвеген минем шикелле итеп ватарга өйрәнә алмаган!

С ә л и м ә *(кычкырып көлеп)*. Йөдәтте инде бу Закир эфәнде шул Әстерхан чикләвеге вату белән. Әйтерсең бик кирәкле бер эш.

З а к и р *(кызу-кызу)*. Кирәк шул! Кирәк шул! Бик кирәк. *(Эскәмиядәгеләргә якынлашып.)* Үзе өйрәнә алмагач, Сәлимә туташ, кирәкми, дигән була. *(Гөлчиһрәгә.)* Кирәк бит, Гөлчиһрә ханым? Кирәк бит? Кирәк диеңез инде тизрәк...

Г ө л ч и һ р ә. Кирәк дим, алай булса.

З а к и р. Ишеттегезме? *(Утырып торучыларның каршыларына килеп басып, кулларын чалбар кесәләренә тыгып.)* Бервакыт шулай зур компания кырга чыктык. Курсисткалар күп, студентлар да бар. Ике курсистка миңа бәйләнделәр дә калдылар бит: Закир Әхмәдиеч тә Закир Әхмәдиеч — һич янымнан китмиләр. Тукта, мин әйтәм, боларны кызык итим, дим. Алдым Әстерхан чикләвекләрен дә боларга ватып күрсәтәм: Әстерхан чикләвеген куям, аның өстенә бер бармагымны куям да

Н у д а — әйе шул.— *Ф. Ә.*
С к у ч н о — күңелсез.

өстенә йозрыгым белән бәрәм. Чикләвек икегә ярыла да китә. Тегеләр дә эшләп карыйлар, булдыра алмыйлар...

Бу арада сәхнә артыннан **«Твву!..»** дип ат туктаткан тавыш ишетелде.

Р ө к ы я *(урыныннан сикереп торып)*. Бу безнең кучер тавышы... Сөләйман абзый килде булыр! *(Тавыш килгән тарафка бармакчы булган шикелле итеп җитез генә бер адым атлый да туктала, бер кулы белән чәченең бер җирен тотып карый да рәтләгән шикелле итә.)*

Г а л и е в *(Закирга)*. Ну?

З а к и р *(Галиевкә якынрак килеп, сер сөйләгән шикелле бер тавыш белән ашыгып-ашыгып)*. Шуннан соң икесенең дә бармакларын чикләвеккә куйдырттым да сугып торып җибәрдем — чикләвекләр ярылып киттеләр. Курсисткаларым бармакларын авызларына кабып өлгерә алмыйлар, икесенең дә күзләренә яшьләр килгән...

Бу арада сәхнәгә, юл буйлап, сөйләшеп, Г о м ә р белән С ө л ә й м а н килеп керәләр. Сөләйман җилкәсен бераз чыгарыбрак, арыган сымаграк килә. Рөкыя атлыгыбрак аларга каршы ике-өч адым атлый, Галиев урыныннан тора. Закир Гөлчиһрәгә табарак елышып, бер аңар, бер килә торганнарга, бер Сәлимәгә карый, Сәлимә дә килүчеләргә юнәлә.

Р ө к ы я. Сөләйман абзый, мин нинди шат сезнең килүеңезгә!

С ө л ә й м а н *(турая, җанланып китә. Ике учын Рөкыягә сузып)*. Бу син, Рөкыя? *(Ачык учлары эченә куелган Рөкыя кулларын кысып.)* Син нинди үскәнсең, тагы да матурлангансың! Синең белән инде «синләп» сөйләшергә дә уңгайсыз булып калган. Әгәр син үзең, «Сөләйман абзый» дип дәшмичә, «Сөләйман әфәнде» дип дәшкән булсаң иде, мин синең белән «сезләп» * сөйләшергә үземне мәҗбүр күргән булыр идем. Уйлыйм: син миңа ачуланмыйсың?

Р ө к ы я. Мин бик куанам, Сөләйман абзый!

С ө л ә й м а н. Син бүген генә гимназия бетердең? Тәбрик итәм! Синең шикелле матур кешегә бик килешә торган эш...

Р ө к ы я. Ападан сезнең киләсегезне ишеткәч тә мин бик шатланган идем. Без сезне бик сагынган идек бит.

---

* С е з л ә п — «сез» дип хитап бик якын кешеләр белән сөйләшкәндәгечә «син» дип хитап итү.— *Ф. Ә.*

Сөләйман *(бөтен торышы белән Рөкыягә юнәлеп, ихласлы көлеп)*. Мәхәббәтле кешеләрдән мәхәббәтле сүзләр ишетәм...

Сәхнәдә бер буталчыклык китә: күрешү башлана, Галиев һәм Гөлчиһрәне Сөләйман белән таныштыралар.

Сәлимә. Хуш килдегез, Сөләйман әфәнде!

Сөләйман *(Сәлимәгә садә генә)*. Сез, туташ, мине чәй эчертегез, мин сусап килдем... Гомәр әфәнде миңа сезне йорт эченең хуҗасы итеп сөйләп килде, шуңар күрә инде мин, чәй эчертегез дип, сезгә мөрәҗәгать итәм.

Сәлимә *(террасага күрсәтеп)*. Рәхим итәсез, Сөләйман әфәнде, чәй хәзер.

Ашыгып террасага китә, йорт эченә кереп югала, Сөләйман белән Рөкыя балконга китәләр, башкалар урыннарында калалар, алар арасында Гомәр дә кала. Бу төркем үзара кызу-кызу сөйләшә башлый.

Сөләйман *(Рөкыягә)*. Син өченче ел шундый сүзчән, шундый хәрәкәтчән идең... Әле дә шулаймы? Әле дә шулай яңгыравыклы мәгъдән тавышы чыгарып, шат көлеп җибәрәмсең?

Рөкыя *(баштагы каушанкыравыннан төзәлеп, җитез генә)*. Шулай, Сөләйман абзый, шулай! Хәер, белмим тагын...

Сөләйман *(Рөкыяне бүлдереп, тиз генә)*. Әһә, менә хәзер өченче елгы Рөкыя килеп чыкты. *(Рөкыянең күзләренә карап.)* Бары әле күзләр генә ул елгы Рөкыя күзләре үк түгел...

Рөкыя *(күзләрен йомып)*. Мине оялттыгыз, Сөләйман абзый!

Сөләйман. Ул каян «гыз» тагы? Өченче ел ярыйдыр иде ул, минем белән «гыз» да «гыз» ди-ди сөйләнергә, ул елны әле син бала гына, бик матур бала гына идең. *(Сүзләрне басынкы итеп сөйли.)* Хәзер инде гимназия бетергән кыз, невеста...

Рөкыя *(тавышын назландырып)*. Алай димәгез инде, Сөләйман абзый. *(Сөләйманның кулына тотына башлап җибәрә. Боларны террасада Сәлимә каршы ала, өстәлдән читтә утырышалар.)*

Закир *(ике кулы белән Гомәрне күрсәтеп)*. Бу хәзер инде акчаны болай гына түгел, көрәп ала. *(Куллары*

Мәгъдән — металл.
Невеста — кияүгә барырлык кыз.— *Ф. Ә.*

белән үзенә таба һаваны көрәп күрсәтеп.) **Менә ничек** көрәп ала. Инде хәзер атлар да карт заманасындагы атлар түгел. Йорт җиһазлары да башка. Дачаның менә ниндие кирәк булды инде... Ике магазиның, мин әйтәм, берсен миңа бирү кирәк идең, минем берәү дә юк, дим. Бирми бит, каһәр суккыры.

Гомәр. Бирсәм, Закир әфәнде, инде үзең дә алмас идең бит, сәдака алырга мин хәерче түгел, дип уйлар идең.

Терраса өстәленә Маша самовар кертә.

Закир. Ник сәдака булсын, садака түгел, подарок; бирсәң, ник алмыйм, бик алам... *(Гөлчиһрәгә карап.)* Шулай бер вакыт мин бер компаниядә, туташлар да күп, егетләр дә бар. Бер туташ минем эшләпәм белән уйный да уйный бит. Уйнамагыз, туташ, дим. Тыңламый: уйный да уйный. Калфагыгызны алырмын да бирмәм, туташ, дим; бирмәсәгез, үзегезгә булыр, ди.— Үземә булырмы? — Булыр! — Булырмы? — Булыр! Алдым да куйдым, бирмим бит. Бер атна йөрттем, бер ай йөрттем; туташым елап сорый башламасынмы?

Гомәр *(котырткан сымак тавыш белән)*. Елап ук бетермәгәндер лә, Закир әфәнде, арттыра торгансыз бераз!

Закир. Хак! Хак! Хак! Күз яше белән елый. Бирдем шул аннан соң.

Сәлимә *(Гөлчиһрәләр төркеменә)*. Кунаклар, чәйгә рәхим итегез! *(Сөләйманга урын күрсәтеп.)* Рәхим итеп, менә монда утырыгыз, Сөләйман әфәнде.

Сөләйман, аның янына Рөкыя утыра; Гөлчиһрә, Закир, Галиев һәм Гомәр дә террасага киләләр вә өстәл тирәсенә утырышалар. Чәй ясарга Сәлимә утыра.

Сәлимә *(кычкырып)*. Маша, Маша! *(Ишектән күренгән Машага.)* Маша, бар, Габдулла әфәндене кунаклар янына чәй эчәргә дәш! *(Күзен Гомәргә төшереп алып, кунакларга.)* Ул яңа килгән бер студент, аның Казан яшьләре белән танышасы килә; миннән кунаклар янына чакырырга үтенгән иде. *(Кунакларның алларындагы вак тәлинкәләргә алма бәлеше кисәкләре тарата.)*

Закир *(алма бәлешен тәлинкәсе белән каршы алып)*. Ай рәхмәт, Сәлимә туташ, ай рәхмәт, миңа иң

Подарок — бүләк.— *Ф. Ә.*

зурысын саласыз икән. *(Кечкенә бер сәктә ясап.)* Бер-вакыт шулай мин бер компаниядә. Чәй эчәмез. Минем янымдагы тутәш алма бәлеше тарата. Мин әйтәм, миңа зуррагын салыгыз, дим.

Рөкыя Сөләйманга табарак бөкрәеп нәрсәдер әйтә.

Юри кечкенәсен сала. Тукта, мин әйтәм, моны кызык итим, дим. Әүвәл үз кисәгемне ашап бетердем дә, аннан соң акрын гына алып, аның үз алдына куйган, башланмаган кисәген алып ашадым. Белгәч, туташым чүт еламый гына...

Рөкыя. Закир әфәнде, арттырасыз инде. Аның өчен кем елап утырмак кирәк соң? Бик кирәк булса, икенче кисәкне ала ала бит.

Закир. Хак! Хак! Хак! Алыр иде дә, анда алма бәлеше бетеп өлгергән шул.

Терраса буендагы сукмактан Габдулланың килгәне күренә.

Сәлимә *(урыныннан торып)*. Рәхим итегез, Габдулла әфәнде. Әүвәл танышыгыз.

Габдулла күрешә, таныша, аннан соң Сәлимә аңар үзенең янындагы буш эскәмиядә урын күрсәтә. Сәлимә Габдуллага бөкрәеп аңар нәрсәләрдер сөйли.

Сөләйман *(Рөкыягә)*. Соң, Рөкыя, синең рисование белән шөгыльләнүең ничек бара?.. Син бит әүвәл елда әле, өченче елда, художница булырга бик телидер идең?

Рөкыя *(тавышына бераз мәэюсият чыгарып)*. Начар, начар, Сөләйман абзый! Ул вакытта художественный школага күчерергә этиләр риза булмадылар. *(Башы белән Гомәрне күрсәтеп.)* Менә бу мәхәббәтсез дә каршы торды. Болай гына өйрәнеп йөрдем, аннан гына нәрсә чыксын?.. Алай да вак-төяк нәрсәләр ясый беләм бугай бераз.

Сөләйман. Ул матур максудыңа үзең теләгәнчә ирешә алмавың кызганыч!

Рөкыя. Менә әле гимназия бетергәч, художественныйга керим микән әллә дип торам да, *(Гомәрне күрсәтеп.)* бу мәхәббәтсезнең юридическийга жибәрәсе килә...

Сәктә — тукталыш.
Мәэюсият — өметсезлек.
Юридический — гали хокук мәктәбе.— *Ф. Ә.*

Гомәр. Мин һич көчләмим, Сөләйман әфәнде. Бары мин үземчә киңәш бирәм: художественныйдан чыгып, бездә бер кисәк икмәк тә табар хәл юк. Әмма юридический образованиеле кеше һәрвакыт үз-үзен туйдыра ала. Минемчә, татар кызларын үз башларына кичеләп алырлык кешеләр итеп тәрбия итәргә кирәк. Шул вакытта гына алар ирләре кулына карап тормаслык, бөтенләй хөр була алалар...

Рөкыя (*Гомәрдән борылып, Сөләйманга карап*). Шул киченә алу дип абыйның исе китә инде... Аннан соң, художниклар ник киченә алмасыннар? Әйе бит, Сөләйман абзый?

Сөләйман, бөтен гасабый йөзе белән көлеп, Рөкыягә мәхәббәт карашы белән карый.

Гомәр. Художниклар киченә алмыйлар, димим, бездә аның белән киченер хәл юк, дим. Әмма юридический — башка. Аның бирә торган гыйльме тормышта һәрвакыт кирәк булып тора. Әмма яхшы юрист һәрбер эшнең башында тора ала, теләсә нинди эштә ул файдалы була ала, шуңар күрә ул һәрвакыт үзенә киченә алырлык акча таба ала.

Сөләйман (*әле Гомәргә, әле Рөкыягә карап*). Сезнең арада дөньяга ике төрле караш чарпышалар икән: Гомәр әфәнде, дөньяда үзең бигүк теләмәгән эшне эшләп булса да, тук торырга тырышырга кирәк, дип уйлый. Әмма Рөкыя, дөньяда бигүк тук булмаса да, үзең теләгән эш белән генә шөгыльләнеп торырга тырышырга кирәк, дип уйлый. (*Рөкыягә.*) Шулаймы, Рөкыя?

Рөкыя (*бераз урынныннан сикереп куеп*). Менә, менә, менә, Сөләйман абзый, сез таптыгыз! (*Бөтен гәүдәсе белән Сөләйманга борылып, Сөләйманны ашыктырган сымак*). Сезнеңчә, кайсы дөрест, Сөләйман абзый? Минеке бит? Минеке бит?

Сөләйман. Минем өчен дә, синең өчен дә синеке дөрес! Гомәр әфәнде өчен аның үзенеке дөрес. Әмма тормыш өчен болар һәр икесе дөресләр. (*Сәлимәгә.*) Сәлимә туташ, сезнең өчен кайсы дөрес?

Сәлимә. Минемчә, Рөкыя юристка булса, суд эшләрендә ул һаман оттырыр гына иде: «И, нишләп ялганлап торыйм соң!» дип, һәммә нәрсәнең дөресен генә

Юрист — хокук гыйлеме тәхсил иткән кеше.— *Ф. Ә.*

Чарпышалар — көрәшләр.

ачыктан-ачык сөйләп бирер иде дә алган эшен оттырып чыгар иде.

Көләләр. Сөләйман, көлеп вә иркәләп, Рөкыяның күзләренә карый.

Рөкыя *(гажәпләнгән сымаграк тавыш белән)*. Ник, алай ярамыймыни, Сөләйман абзый?

Сөләйман. Фәрештәләргә шулай кирәк!

Закир. Шулай бервакыт зур бер компания кырга чыктык. Кызлар да күп, егетләр дә бар. Бер бик матур кыз үзенең женихы белән. Мин моның белән таныштым. Сөйләшеп киттек, мин сөйлим, жених тик тора, мин сөйлим, ул тик тора. Күрәм, егетнең эче пошa... Мин юри тагы да ухаживать итәм. Бервакыт кызым миңа: «Сез бик ошыйсыз миңа»,— димәсенме! Егет кызарынды, бүртенде, бер сүз әйтә алмады. Мин аның саен кызга елышам. Кыз туп-тугры, ачыктан-ачыкка: «Мин сезне бик яраттым, Закир Әхмедич»,— диде салды. Егет бер кызарына, бер бүртенә; шуннан ук кызны алып кайтып та китте. Актыктан ишеттем: ахры шул көннән соң алар бөтенләй ташлашканнар икән... Менә ачыктан-ачыкка дөрестне сөйләү кайсы вакытта нәрсәгә илтеп чыгара ул...

Рөкыя Сөләйманга акрын гына әллә нәрсә әйтә.

Сөләйман *(баш чайкап)*. Кирәкми, Рөкыя, ник рәнҗетергә... *(Габдуллага.)* Габдулла әфәнде, сез Казан университетындамы?

Габдулла. Юк, Мәскәүдә.

Сөләйман. Андагы мөселман укучыларның әдәби җәмгыятьләре бар бит. Сез анда катышамсыз?

Габдулла. Җыелышларында бер мәртәбә генә булган идем, аннан соң йөрмәдем: барыбер бер нәрсә дә чыкмый. Безнең анда урыслар белән кружогымыз бар.

Сөләйман. Әһә, алай икән... Сез андагы татар укучыларына күп катышмыйсыз дамы әллә?

Габдулла. Күп катышмыйм... Урыс обществосында мин күбрәк.

Сөләйман *(Габдуллага карап тора торган башын кинәт Гөлчиһрәгә борып)*. Гөлчиһрә ханым, сезнең кыз вакыттагы фамилиягез Бикубова түгелме?

Жених — кияү егет.
Кружок — кечкенә җәмгыять.— *Ф. Ә.*
Урыс обществосы — рус җәмәгасы эчендә.— *Ф. Ә.*

Гөлчиһрә. Шулай иде.

Сөләйман. Алай булса, таныш булмасам да, мин сезне ул вакытта белә идем. Сез өч-дүрт ел эчендә гаҗәп күп алмашынгансыз, сезнең күзләреңезнең карашында гаҗәп зур алмашыну булган.

Гөлчиһрә *(ялкау гына елмаеп)*. Белмим... Ул еллардан бирле инде күп вакытлар үтте шул. Сезнең дә чигәләрегезгә чал керә башлаган, ул вакытта сездә чалның әсәре дә юк иде.

Рөкыя *(Сөләйманның чигәсен карап)*. Сөләйман абзый, чынлап та сезнең чигәләреңездә ак чәчләр күренә башлаган... Һәм сезгә шундый килешәләр алар!

Сөләйман *(акрын елмаеп)*. Рәхмәт, Рөкыя! Вакытында һәммә нәрсә килешергә тиеш. Утыз бишкә җиткәч инде, ак чәчләр дә килешә торгандыр.

Рөкыя *(җанланып)*. Сезгә бик килешә, Сөләйман абзый! Алар булмаса, килешмәс, шыр булыр, күңелсез булыр иде.

Сөләйман *(һаман әле акрын елмаеп)*. Сиңа шулай тоеламы, Рөкыя? Мин аңар бик куанам. Һәр күңелсез нәрсәнең бер күңелле ягы да була, диләр... *(Гомәргә.)* Гомәр әфәнде, сезнең монда бик эссе булып китте. Сез миңа өсттән кия торган күлмәк вә бер зөннар таба торган булсагыз, мин, бу камытларымны салып, иркенләп калыр идем.

Гомәр. Бик табам! Рәхим итегез минем бүлмәгә.

Сәлимә. Яңа күлмәкләрең, абый, комодыңның икенче тартмасында булырлар.

Сөләйман, Гомәр кереп китәләр. Рөкыя, аның артыннан Галиев вә алар артыннан Гөлчиһрә белән Закир, террасадан төшеп, озын эскәмиягә утырышалар.

Габдулла. Сәлимә туташ, әйдәгез, без дә алар янына төшик.

Сәлимә. Сөләйман әфәнде, бәлки, чыккач, тагы чәй эчәр әле, шуңа күрә миңа моннан китәргә ярамый.

Габдулла. Гомәр әфәнде бар ич, нәрсә кеше саклап утырырга? Однако ж, бу писателегез бик яшь кызлар артыннан ухаживать итәргә ярата төсле күренә. Аңар сезнең сеңелегез ошый булырга кирәк. Ә чынлап караганда, Рөкыя туташ аңар кыз булырлык кына бит... Мин тегеләр янына барыйм әле.

Однако ж — шулай да.
Писатель — мөхәррир.— *Ф. Ә.*

Балконнан төшеп, эскәмия янына килә, Рөкыя каршынарак туктый. Моны күргәч, Сәлимә дә җәһәт кенә балконнан төшә, Габдулладан ерак түгел бер җиргә килеп баса.

Габдулла *(Рөкыягә)*. Рөкыя туташ, сез ахры бу писательнең язган нәрсәләрен бик яратып укыйсыз булырга кирәк?

Рөкыя. Әйе, яратам!

Габдулла. Рус писательләрен яратамсыз?

Рөкыя. Яратам.

Габдулла. Алай да кайсысын артыграк яратасыз?

Рөкыя. Гаҗәп сораш... Берсен бер төрле, икенчесен икенче төрле яратам мин аларның. Татар мөхәррирендә татар тормышыннан язган нәрсәсе, билгеле, минем йөрәгемә якынрак.

Габдулла. Сездән моны ишетермен дип уйламаган идем... Оканчивающая гимназию еще!

Рөкыя. Юкка уйламагансыз!

Сәлимә *(боларны бүлдеребрәк)*. Әйдәгез, йөреп сөйләшик. Безгә утырырга урын юк бит бире.

Габдулла. Әйдәгез, Рөкыя туташ!

Рөкыя, Габдулла, Сәлимә китәләр, алар янына Галиев тә кушыла.

Габдулла. Рус литературасы бу көндә бөтен Европада беренче литературадан санала. Алыгыз Толстойны, Пушкинны, Крыловны, Максим Горькийны...

Агачлар арасына кереп югалалар.

Закир. Рөкыя туташ белән бу студент, шиксез, кычкырышалар инде. Шулай бервакыт бер компаниядә — анда Рөкыя да бар иде — мин тоттым да сөйли башладым моңар: татар бетәргә тиеш, дип; татарларның, мин әйтәм, үзенең бер нәрсәсе дә юк бит, шуңар күрә ул бетә һәм бетәргә тиеш, дим. Рөкыя: «Юк, бетәргә тиеш түгел», диде дә елап та җибәрде.

Сөләйман белән Гомәр чыгалар. Сөләйман итәкләре каюлы ак күлмәк киеп, өстеннән зәңгәр зөннар багълаган.

Сөләйман. Мин сезнең эшеңезнең яхшы куелып китүенә бик шатланам. Мин бервакытта да үземезнең сәүдәгәр бер милләт икәнчелегемездә шик тотмыйдыр

Оканчивающая гимназию еще — үзе гимназия бетергән кыз була торып.— *Ф. Ә.*

Литература — әдәбият.— *Ф. Ә.*

идем, фәкать шул кабилиятемезнең яңа юлларга төшеп, киңәеп китүенә шактый еллар кирәк булыр, дип уйлыйдыр идем. Хәзер мин, үземнең шатлыгыма каршы, аның инде яңа юлларга керә башлавын күрәм... Аннан соң инде нәүбәт киңәюгә кала... Ләкин әле Казанығызның зыялыларыннан берәү яшь сәүдәгәрләрдән шактый зарланып утырды: һиммәтсезләр, сәүдәләренә бикләнәләр дә гомуми эшләрнең һәммәсеннән качалар, гомуми эшләргә беркадәр акча сарыф итәргә тугры килә башласа, акчаларын берәр тиенләп саныйлар, башка эшләрдә аталары гадәтләреннән читкә чыга алсалар да, бу тугрыларда аталары белән аермалары телләре белән киемнәрендә генә кала, ди... Әгәр бу зарланулар дөрес булса, чын-чынлап кайгырырлык эш...

З а к и р. Хак, хак, хак, Сөләйман әфәнде! Бу каһәр суккырлары һәммәсе шулай.

Бу арада йөрергә киткән төркем кайта. Рөкыя бераз алгарак чыккан, шактый җәһәт килә.

Р ө к ы я *(үзенә карамыйча гына, Габдуллага гасаби тавыш белән, ашыгыч-ашыгыч)*. Сез ялганлыйсыз! Ул дөрес түгел! Ул, бәлки, сезнең күрми торган күзләрегезгә генә шулай булып күренә торгандыр.

Җәһәт кенә Сөләйман янына килә. Габдулла аптыранган, җавапсыз килә. Сөләйман вә Гомәр гаҗәпләнгән кыяфәт белән Рөкыягә карыйлар.

С ә л и м ә. Рөкыя, бу нинди тупаслык?!

Р ө к ы я *(тиз-тиз генә)*. Алар гафу итсеннәр. Үзләре сөбәпче булдылар! *(Килеп Сөләйманны култыклый да тавышын тыныч чыгарырга тырышып.)* Сөләйман абзый, әйдәгез террасага! *(Бер кулы белән үзенең маңлаен тота. Сөләйманны алып китә.)*

Г а б д у л л а *(калганнарга, аптыраган тавыш белән)*. Сүземезнең ахыры болайга китәр дип уйламаган идем мин.

Г о м ә р.
З а к и р.
Г ө л ч и һ р ә. } *(барысы бертавыштан)*. Ни булды соң?

Г а б д у л л а. Рөкыя туташның ул кадәр шовинистка, националистка икәнен мин белмәдем, шул минутта

К а б и л и я т е м е з н е ң — сәләтебезнең.

З ы я л ы л а р ы н н а н — интеллигентларыннан.

Һ и м м ә т с е з л ә р — дәртсезләр.

Н а ц и о н а л и с т к а — тәгассыплы милләтче.— *Ф. Ә.*— фанатик милләтче.

башыма килгән бер нәрсәне әйтеп җибәрдем: «Татарның хәзерге эшләре барысы да вакытлы бизгәк шикелле эшләр генә: мәктәпләре дә, литературасы да — барысы да бервакыт хлам булып кына калырлар», дигән идем, менә шушы эш килеп чыкты.

Гомәр бер үкчәсе өстендә генә террасага таба әйләнә дә Рөкыя белән Сөләйман янына китә.

Гөлчиһрә. Менә хәзер инде Рөкыянең националистка икәнен белгәнсез.

Галиев. Рөкыя туташ моны һич онытмас инде. Сезгә аның белән очрашырга да уңгайсыз булыр!

Габдулла *(Сәлимәгә)*. Сез инде аңар минем извиниться иткәнлегемне иреште рерсез, мин үз сүзләремнең аны оскорбить итәчәген бер дә уйламадым. Оканчивающая гимназию булгач...

Галиев. Рөкыя туташ һич онытмый инде ул моны!

Гомәр *(Рөкыя янына килеп җитеп)*. Бир, сеңел, кулыңны! *(Рөкыянең кулын кыса да алар янына утыра.)*

Сөләйман *(Рөкыягә)*. Юкка ул кадәр кәефеңне бозгансың, Рөкыя. Фонвизинның Иванушкасы[3] да бервакыт рус мәдәнияте, рус милләте тугрысында шундый түбән фикердә булган бит. Аңар карап, рус мәдәнияте үсүдән, рус милләте нык удан туктаганмыни? Без хәзер рус милләте шул вакытларда уздырган хәлне уздырамыз; бездә дә шундый Иванушка-Абдулкалар була икән, аларга кәеф китүдән бигрәк, алардан көләргә, хәтта көлке булганлыклары өчен кызганырга кирәк!

Рөкыя *(ачылып китеп, җанланып)*. Шулай бит, Сөләйман абзый, чынлап та шулай бит! Иванушкалар, Иванушка-Абдулкалар! *(Сонгый көлеш белән көлә.)*

Сөләйман. Безнең, аннан, егетләремез авылларыннан әүвәл мәртәбә Чабаксарга килгән чувашларга охшыйлар. Рус мәдәниятының һәммә нәрсәсенә авыз күтәреп катып калалар. Чабаксар никадәр шәп булмасын, аңар карап чувашка үз авылын яндырырга тугры килми икәнен алар аңламыйлар.

Габдулла акрын гына үз террасаларына юнәлә, аның белән сөйләшеп торган Сәлимә, Закир, Гөлчиһрә, Галиев эскәмиядә калалар. Закир кулларын хәрәкәтләйдерә-хәрәкәтләндерә нәрсәдер сөйли.

Хлам — чүп.— *Ф. Ә.*

Извиниться — гафу үтенәм.— *Ф. Ә.*

Оскорбить — мыскыл.

Оканчивающая гимназию — гимназия бетергән кыз булгач.— *Ф. Ә.*

Сонгый — ясалма.

Рөкыя. Бу Иванушка-Абдулкаларга минем торып-торып ачуым килә!

Сөләйман. Тыныч лан, Рөкыя, ник юк нәрсәгә ачу килергә? Иванушка-Абдулкалар теләсәләр ничек уйласыннар, әмма мең еллык тарихы булган, башкаларныкыннан бер дә калышмаслык кабилияте булган, тырышып, сакланып килгән дине, гадәтләре булган, үзенең язуы, әдәбияты, җыры, көе булган, гасырлар буенча мәктәп вә мәдрәсәләре булган бер милләтнең бер нәрсәсе дә бервакытта да чүпкә чыкмый, чыга алмый! Аны чыгару Иванушка-Абдулкалар кулыннан килә торган эш түгел.

Рөкыя *(Сөләйманның кулына тотыныр дәрәҗәгә килеп, аңар карап)*. Шулай бит, Сөләйман абзый! Шулай бит!

Сөләйман. Рөкыя шикелле кызлары булган милләт арасында Иванушка-Абдулкалар озак яши дә алмыйлар. Хәзер инде безнең студентларымыз арасында мондый шәхесләрне төр өчен генә табарсың... Алар хәзер инде бик санаулы гына калып баралар. Без аларга, бер гаҗәп нәрсәгә караган шикелле итеп, бөтен һөнәрләре тәкълиттән генә гыйбарәт булган, Россиядә токымнары аз очрый торган орангутан маймылларына караган шикелле итеп кенә карарга тиешлеләрмез!

Рөкыя *(Сөләйманны бүлдереп)*. Сөләйман абзый, әйдәгез барып даган атыныйк. Әнә анда бик яхшы даган бар!

Сөләйман *(көлеп)*. Чәченә чал кергән кешегә даган атынып йөрү килешер микән соң?

Рөкыя *(җәһәт кенә)*. Әйдәгез, әйдә, Сөләйман абзый!

Сөләйман. Әйдә инде, алай булгач!

Рөкыя Сөләйманнан элек йөгеребрәк баскычыннан төшеп китә дә, юлның уртасындарак туктап, артыннан килә торган Сөләйманны көтә.

Сөләйман *(Рөкыягә тотынырга култыгын сонып)*. Рөкыя, сиңа ал ефәктән эшләнгән канатлар бик килешер иде!

Пәрдә төшә.

Тәкълиттән — иярүдән.

ӨЧЕНЧЕ ПӘРДӘ

Икенче пәрдә белән бу пәрдә арасында ике ай кадәр вакыт үтә. Инде җәйнең ахыры якынлашкан. Дача халкы да бөтенләй бер гаилә шикелле булып киткәннәр, ияләшкәннәр, мөгамәләләре садәләшкән. Бу пәрдәдә мөшарәкәт итүчеләр һәммәсе дә укучыларга таныш кешеләр.

Шул ук дачаның шул ук җире. Кич. Дача тәрәзәләреннән ут яктылары төшә. Куәтле ай яшькелт нурын чәчкән. Читтәге агачлардан төшкән күләгәләр бу яшькелт җирлектә каргылт вә серле торалар. Вакыт-вакыт агачлар кыштырдашып китәләр, вакыт-вакыт кошлар чыркылдашып куялар, ерактан, әллә кайдан, «Ауууу!» дигән аваз да яңгырап куйгалый, ара-тирә араларыннан көлгән, чабып киткән тавышларның кисәкләре колакка бәрелә... Бераз соңрак Насыйбуллиннар дачасында пианинода «Гомерем» көе уйнаган тавыш ишетелә башлый. Агачлар арасыннан юл буйлап Сөләйман белән Гөлчиһрә килеп чыгалар.

Гөлчиһрә. ...Бәлки, ул тугрыда сез күп нәрсәләр ишеткәнсез дә... Минем ул романым бервакыт бөтен Казан яшьләре телендә арттырылып, әллә нәрсәләр кушылып сөйләнеп йөрде. Дөресте генә аның шактый кыска. *(Бераз туктала. Аннан соң эскәмиягә күрсәтеп.)* Утырыйк шунда. *(Һәр икесе утыралар.)*

Сөләйман. Кайбер нәрсәләр ишеткән идем, ләкин мин кеше тугрысында башкалар тарафыннан сөйләнгән сүзләргә бик сайлап кына ышанам.

Гөлчиһрә *(берав туктап торып, серле бер тавыш белән)*. Сөләйман абзый, никтер минем аны сезгә үз авызым белән сөйлисем килә. Ник? Үзем дә белмим... Хәзергә хәтле минем аны ирләрдән бер, бер кешегә дә сөйләгәнем юк.

Сөләйман. Мин тыңлыйм, Гөлчиһрә.

Гөлчиһрә. Ул хатынлы, хәтта балалы кеше иде. Мине аның белән әүвәл мәртәбә үземез тора торган дачаның тимер юл стансасында белештерделәр. Шул бәхетсез көннән инде мин аны сөйдем. Бара торгач, ул үзе дә белде аны. Мине ул сөйгәндерме, юкмы, белмим, үзе сөям, дидер иде. Ләкин уйлыйм, сөймәгәндер. Болай яшь, үз хатынына караганда, чибәррәк кыз булганга күрә генә кызыксынып йөргәндер. *(Тавышын кисеп, бераз туктап тора. Аннан соң җәһәт кенә.)* Минем бу хәлемне этиләр дә белделәр. Аның хатыны да ишетте... Зур скандаллы бер вакыйгага әйләнеп китә башлады. *(Бераз туктап тора.)* Шуннан соң инде этиләрнең кыставы, үземнең дә теләвем буенча, менә шушы иремә

Мөшарәкәт итүчеләр — катнашучылар.

кияүгә чыктым. Қайчан да булса бер онытылыр, дип уйладым.

Сөләйман. Онытылмагандыр, билгеле?

Гөлчиһрә. Онытылды да, онытылмады да, минем хәзер инде балам бар; бөтен тереклегем, тормыштагы бердәнбер карап торган нәрсәм хәзер шул инде. Мин хәзер үзем өчен түгел, аның өчен торам.

Сөләйман. Шулай да сез бәхетле, Гөлчиһрә! Сезнең күзләрегезгә яткан серле күләгәнең астында үзенә бер тереклек, уздырылган куәтле тойгыларның эзләре калган тереклек яшеренә. *(Тавышын күтәребрәк.)* Әмма шул кешегезгә кияүгә чыккан булсагыз иде, хәзер инде, бәлки, ул мәхәббәттән бер нәрсә дә калмаган булыр иде.

Гөлчиһрә. Шулай да мин мондый бәхетлелекне дустларымнан берсенә дә теләмим!

Сөләйман. Шундый ук бәхетсез бер мәхәббәт безнең дачада да туып килә шикелле.

Гөлчиһрә. Сәлимә белән Габдулла әфәнде арасын әйтәмсез? Сез аны күреп тә өлгергән икәнсез әле.

Балконда Рөкыя күренә. Төшеп эскәмия янына килә.

Рөкыя. Гөлчиһрә ханым, апа сезне дачагыздадыр дип уйлап, сезгә китте.

Гөлчиһрә. Алай булгач, мин анда кайтыйм әле. *(Кузгалып китә.)*

Рөкыя. Сөләйман абый, мин сезне шулкадәр яхшы сөйләшеп утырган җирегездән аердым бугай.

Сөләйман. Зарар юк! Бүген көндездән бирле мин сине күргәнем юк, мин инде сине сагынган идем, Рөкыя.

Рөкыя *(җитез генә)*. Дөрест түгел, дөрест түгел, Сөләйман абзый! Сез бүген көне буе Гөлчиһрә ханым белән булдыгыз бит. Безгә килеп тә карамадыгыз. Вообще, сез соңгы көннәрдә Гөлчиһрә ханым белән...

Сөләйман *(көтеп торып)*. ...Гөлчиһрә ханым белән... Аннан соң, Рөкыякәй? Аннан соң?

Рөкыя *(тавышын басып)*. Бик дустландыгыз! Гөлчиһрә ханымны мин бер бүген генә дә сезнең балконыгызда ике мәртәбә күрдем.

Сөләйман. Шул бер бүген генә күргәнсең дә аны. Ул бүген минем дача хуҗаларым белән буталып чыкты.

Рөкыя *(җитез генә)*. Мин сезне көнләшәм аннан, Сөләйман абзый!

Сөләйман *(көлеп)*. Рөкыя, синме бу? Чәченә чал кергән Сөләйманны?..

Рөкыя. Мин синең аның белән болай дуст булуыңны теләмим, мин көнләшәм.

Сөләйман *(гаҗәпләнгән тавыш белән)*. Рөкыя?.. Рөкыя, көнләшер өчен сөяргә, сөйгәндә дә, хосусый бер көнләштерә торган иттереп сөяргә кирәк бит. Сөләйманны, шул, чәченә чал кергән Сөләйманны сөяргә...

Рөкыя *(уйланып)*. Шул, чәченә чал кергән Сөләйманны? Ник? Сөяргә ярамыймыни миңа, Сөләйман абзый?

Сөләйман *(акрын гына)*. Ярамый шул. *(Тавышын күтәрә төшебрәк.)* Ярамый шул, Рөкыя.

Рөкыя *(уйчанрак)*. Ул башка берәүне сөяме? Ул Гөлчиһрәне сөяме?

Сөләйман *(тиз генә)*. Юк, сөймәм, Рөкыя! Ул Рөкыяне үк сөя, ләкин Рөкыягә аны сөяргә ярамый!.. Алар артык тигезсезләр, Рөкыя! *(Кинәт башын Рөкыянең иңбашына куя, берәр минут шул хәлдә кала. Аннан соң кинәт башын күтәрә дә.)* Бүген булмаса, иртәгә сүнәргә тиешле кешеләрне терелтергә кирәкми, Рөкыя! Алар — тыныч үлсеннәр, тыныч ятсыннар, тыныч туфракка әйләнсеннәр!

Рөкыя *(акрын тавыш белән)*. Мин сөям, Сөләйман абзый, шул чал чәчләрне дә сөям!

Сөләйман. Син минем кызым булырлык бит, Рөкыя!.. Юк, Рөкыя, син яңлышасың, син сөймисең дә, сөяргә тиеш тә түгел. Чәченә чал кергән кешеләр сөелер өчен кичеккәнрәк кешеләр инде алар. Син миңа яшьлекне икенче мәртәбә кайтарма инде, ул озакка бармас барыбер. Аның белән икенче мәртәбә аерылышу әүвәлгесеннән дә авыр булыр... Синең яшь, ялкынлы тойгыларың барыбер, кайчан да булса, үз каршыларында шундый ук куәтле яшьлекне күрергә теләрләр... Мин, Рөкыя, әле дә синең белән бу ел очрашуымыздан башлап бик күп яшәрдем, бик кадерле минутлар уздырдым. Алар өчен дә мин сиңа бурычлы.

Рөкыя *(акрын тавыш белән)*. Мин бу сүзләрне аңламыйм, Сөләйман абзый.

Сөләйман. Аңламассың шул, Рөкыя. Бәхетле яшьлек бу сүзләрне аңламаска тиеш! Ләкин ул сүзләр сиңа никадәр аңлашылмаслык булсалар, миңа шулкадәр үк аңлашылалар. Менә шунда минем бөтен бәхетсезлегем дә.

Рөкыя. Сез минем үзеңезне сөюемне теләмисез? Сез миңа рөхсәт итмисез?

Сөләйман. Әстәгъфирулла, Рөкыя... Ни дигән сүзләр алар? Сөюемне теләмисез, рөхсәт итмисез дигән сүзләр — болар синең күз чагылдыргыч матур яшьлегеңә ягышмый торган сүзләр. Син минем белән сөйләшкәндә андый сүзләр әйтмә, Рөкыя.

Рөкыя. Мин шулай уйладым, Сөләйман абзый.

Сөләйман. Син, Рөкыя, минем үзеңне сөйгәнлегемне бик яхшы беләсең. Аны син үзең генә түгел, бу дачадагы бөтен кешеләр дә беләләр бугай инде. Мин аны мондагы кешеләрнең хәйләле елмаюларыннан аңлыйм. Минем күзләрем генә түгел, сүзләрем дә син булган җирдә чәчемә аралашкан чалларны оныта башлыйлар... *(Кинәт бүлеп.)* Ну, ярый, куйыйк бу тугрыда сөйләшүне, Рөкыя.

Рөкыя *(Сөләйманның сүзләрен тыңламаган сымак, җәһәт кенә, катгый гына)*. Мин сезнең Гөлчиһрә ханым белән болай якын булуыгызны теләмим, ул бер сөйгән инде, аның икенче сөяргә хакы юк. Ул — кеше хатыны, сезнең дә аны сөяргә хакыгыз юк, аның баласы бар...

Сөләйман. Тынычлан, Рөкыя! Синең хыялың артык бай, үзең уйлап кына чыгарган бер нәрсә өчен шулкадәр кызу сүзләр сөйлисең. Гөлчиһрә миңа ике ай бер дачада торып ияләнешкән белешләрдән булган бер белеш. Мин аңар — аның җанының авырта торган җиренә бер дә кагылмыйча, сөйләшеп утыра белүче мосахипләрдән бер мосахип. Менә сиңа безнең аның белән булган мөнәсәбәтемез. *(Кинәт сүзен бүлеп.)* Рөкыя, җаным бул, куйыйк бу тугрыда сөйләшүне... Син минем үзеңне сөйгәнемне белмә; мин синең минем чал чәчләремә дә гафу итәргә хәзер икәнеңне белмим. Шуларны белешкән минуттан безнең икемезгә дә җәһәннәм булыр. *(Җәһәтләнеп.)* Мин сине, Рөкыя, шул минуттан чәчләренә чал кермәгән бөтен кешеләрдән көнләшә башлармын, мин сине газаплармын, үзем сиңнән мең өлеш артыграк газапланырмын! Ишетәмсең, Рөкыя! Икемез өчен дә җәһәннәм булыр. *(Сүзен аз гына кисеп торып, башын эскәмия аркасына таянып куйган кулы өстенә атып.)* Ник, Рөкыя, бу сүзләрне әйттердең син миннән? Болар минем серләрем иде. Мин боларны әйтергә теләмидер идем. Бу нәрсәләрне мин үзем генә белеп торырга, берәүгә дә, берәүгә дә әйтмәскә, бигрәк сиңа

Мосахипләрдән — сөйләшүчеләрдән.

әйтмәскә тиеш идем. *(Башын күтәреп.)* Фәрештәм бул, Рөкыя, куйыйк хәзер бу мәсьәләне! Теләсәң, аны икенче бер мәртәбәдә сөйләшермез, миңа хәзер авыр...

Рөкыя. Бераздан, Сөләйман абзый, ярыймы?

Сөләйман. Син теләгән вакытта, Рөкыя! *(Бераз сәктә ясап, тавышын үзгәртеп.)* Рөкыя, син намаз укыймсың?

Рөкыя. Ник аны сорыйсың, Сөләйман абзый? Намаз укырга ярамыймыни?

Сөләйман. Болай гына, Рөкыя... Беләсем килә, ник ярамасын!

Рөкыя. Бәйрәм кичләрендә укыйм. Нигә инде ул, Сөләйман абзый, сиңа?

Сөләйман. Ник бәйрәм кичләрендә генә?

Рөкыя. Мин бәйрәм кичләрендә әтигә Коръән укыйм... Әти, мәрхүм, миңа үзе үләр елны гына кечкенә генә кулда, плюш белән тышланган бик матур Коръән алып кайтып биргән иде. Аның язуы да бик матур, бу басма Коръәннәр шикелле түгел...

Сөләйман. Коръән укыр алдыннан намаз укыймсың?

Рөкыя. Шулай итәм шул... Анысы нигә инде, Сөләйман абзый, сиңа?

Сөләйман. Мин бервакыт синең намаз укыганыңны карап тормакчы булам.

Рөкыя. Ай, юк, юк, алла хакы өчен, юк, Сөләйман абзый. Мин бүлмәмне бикләп куям, ул вакытта бер кешене дә кертмим. Мин кеше карап тора торган җирдә намаз укый белмим, бервакыт бикләнмичә намаз укырга тотынып, бүлмәмә әни кергән иде дә, анда да намазым намаз булмады, ахырдан әтигә Коръән дә укымадым.

Сөләйман. Син намаз укый торган бүлмәгә нур иңә торгандыр шикелле, Рөкыя, бәлки, синең белән бергә фәрештәләр дә намаз укыша торганнардыр...

Рөкыя *(җәһәт кенә)*. Сез көләсез, Сөләйман абзый!

Сөләйман *(тиз генә)*. Әстәгъфирулла, Рөкыя! Әгәр мин гыйбадәтләрдән көлә торган кеше булсам да, синең гыйбадәтеңнән көлә алмас идем, син аңар сәждә итә торган алланың җәмалы алдында мин дә муенымны бөгәр идем... Мин үзем дә, матур айлы кичләрдә ялгызым гына утырган чакларда, алла хакында уйланырга

Җәмалы — матурлыгы.

яратам... Мин сине намаз укыган чагында күрәсем килә, Рөкыя! Мин әле бала вакытымда әниемнең, апаларымның намаз укыганнарын күрә идем, ләкин алар укый белмиләр иде... Син укый белә торгандырсың, синең күзләрең дә аллага сәждә итә торганнардыр... Минем күрәсем килә.

Рөкыя. Ай, юк, юк, Сөләйман абзый, алла хакы өчен, юк. Мин кеше күргәнне яратмыйм, кеше алдында укый белмим!

Сөләйман. Мин кайчан да булса синең намаз укыганыңны бер күрермен. Син үзең аны белмәссең дә. *(Бераз торып.)* Син әле, Рөкыя, минем хикәям өчен ясамакчы булган рәсемнәреңне ясый башладыңмы?

Рөкыя. Берсен бетердем инде! Үземчә, анысы яхшы да чыкты. Галиеңнең күз карашында көнләшү белән ачу катыш бер нәрсә чыгара алдым шикелле. Зәйнәбеңнең икенче кулы ул вакытта ничек торганлыгын син язмыйсың бит анда; мин үземчә, үз хыялым белән, ул кулына бер килеш бирдем; дөрест биргәндерменме инде, юкмы, анысын белмим. Минемчә, ул хәлдә шулай булырга гына мөмкин.

Сөләйман. Менә аны карыймыз инде. Әгәр минем башымдагыча чыгара алган булсаң...

Рөкыя *(бераз көтеп торып, шаян гына)*. ...Мин синең кулыңны үбәрем димәкче идеңме әллә, Сөләйман абзый?

Сөләйман. Теләр идеңме?

Рөкыя *(җитез генә)*. Ник теләмәскә, хезмәт бәрабәренә бит!

Сөләйман. Бер генә түгел, өч мәртәбә, Рөкыя!

Рөкыя. Мин ул хикәягезне, Сөләйман абзый, шулкадәр яраттым, шулкадәр яраттым...

Сөләйман. Яраттыңмы? Син үзең илһам иткән хикәя ул, Рөкыя. Аны миңа синең күзләреңнең бер иркә елмаюлары илһам итте. Шуңар күрә дә ул шундый җиңел, шундый очынып тора торган булып чыкты.

Агачлар арасыннан Гомәр белән Закир килеп чыгып, болар янына туктыйлар.

Закир *(бер Рөкыягә, бер Сөләйманга карап, Гомәрне күрсәтеп)*. Менә бу кәһәр суккан купецны көймә белән йөртеп алып кайтып киләм әле. Су уртасына җиткәч, үзен бер батырыймы дип уйлаган идем дә, калдырдым инде.— Батырыймы? — мин әйтәм.— Батыр! — ди.— Батырыймы? — Батыр!.. Көймәне селкетә башла-

ган идем, купецым чүт еламый гына, туктаттым аннан соң.

Гомәр *(көлеп)*. Закир әфәнденең «чүт еламый гына» дигән сүзен беләсез инде, сүз матурлыгы өчен кыстырылган хәрфе җәр генә бит ул.

Закир. Шулай бервакыт без бер компания белән көймәгә чыктык, егетләр дә бар, кызлар да күп. Көймә кечкенә, мин койрыкта утырам. Минем алда утырган бер кыз әйтә: Закир Әхмәдиич, ди...

Сөләйман *(Закирны тыңламыйча, Гомәргә)*. Хәзер оптикыгызда сәүдәләр ничек, Гомәр?

Гомәр. Сәүдә яхшы; выбор яхшы тотканда, бик яхшы сәүдә итеп барырга мөмкин. Менә сума күп түгел минем, Сөләйман әфәнде. Әгәр акча иркен булып, фотография-нәрсәләрне бик мөкәммәл тотылса, бик зур эш итеп булыр иде. Алай да шушы бер-ике елда магазинның ул ягын мөмкин кадәр киңәйтергә тырышам. Башка ягы минем хәзер тәмам куелып җитте инде. Соңгы вакытта университет шикелле җирләрнең шактыйларына да кирәкле коралны мин куям.

Закир. Бервакыт шулай университетның бер ассистенты белән сөйләшеп киттек. Мин әйтәм: — Коралны кайдан аласыз? — дим. Ул әйтә: — Төрле җирләрдән,— ди. Мин әйтәм: — Насыйбуллиннардан да аласызмы? — дим.— Юк, андый фирма да бармыни? — ди. Мин әйтәм: — Бар, алардан да алып карагыз әле сез,— дим. Шуннан ала башладылар алар сездән, менә кадеремне белмисең әле, кайәр суккыры.

Гомәр *(көлеп)*. Очыртасыз ла, Закир әфәнде. Андый җиргә керер өчен сезнең шикелле кешеләрнең әллә кемгә сөйләүләре түгел, бәлки заир кирәк, аннан соң алар сездән ишетмичә дә фирманы да беләләр, тәжрибә дә итеп карыйлар, ала да башлыйлар... *(Сөләйманга.)* Сөләйман әфәнде, әйдәгез безгә керик. Мин сезгә күрсәтергә дип бик оригинальный нәрсә алып кайттым. Әле бүген генә заграницадан килеп җитте.

Гомәр, Сөләйман кереп китәләр, Рөкыя эскәмиядән тора да йөгереп селкенмәле креслога барып утыра.

Рөкыя. Мине тирбәтегез, Закир әфәнде, ләкин үзегез бер нәрсә дә сөйләмәгез, ярыймы?

Хәрфе җәр — ярдәмлек сүз.
Выбор — сайлау.
Мөкәммәл — тулы.
Заир — күрергә килүче.

З а к и р *(кресло янына бара-бара)*. Бетте, була! *(Тирбәтә башлап.)* Шулай бервакыт без бер җирдә, вечерда...

Р ө к ы я *(бүлдереп)*. Мин «сөйләмәгез» дидем сезгә. Минем якты күккә карап, уйланып, тирбәнеп утырасым килә.

З а к и р. Бетте, була. *(Тирбәтеп.)* Әллеки-бәллеки, әлли-әлли итәр бу да, якты күккә китәр бу!..

Г а б д у л л а үз балконыннан төшеп, ник кына адымнар белән бераз җәһәтләбрәк боларга таба килгәне күренә.

Г а б д у л л а *(Рөкыягә якынрак килеп)*. Рөкыя туташ, берәр минутка гына буш вакытыгыз булса, минем сезгә әйтә торган бер-ике сүзем бар иде. *(Закирга карап.)* Сез гафу итегез...

З а к и р. Пожалыста, пожалыста, мин китеп торам. *(Насыйбуллиннарга кереп китә.)*

Г а б д у л л а *(бераз тик торганнан соң)*. ...Мин, Рөкыя туташ, бүген ничә мәртәбәләр үзегезне генә очратырга йөрдем, булмады. Сөләйман әфәнде белән утырган вакытыгызда килеп борчырга кыймадым. Хәзер инде, Закир әфәнде булса да, килергә решаться иттем. Сез мине простите!

Р ө к ы я *(алдына гына карап, креслосын селкетеп)*. Зарар юк!

Г а б д у л л а *(бераз торып)*. ...Сез, Рөкыя туташ, минем кичәге хатымны бөтенләй җавапсыз калдырырга булдыгыз, ахры... Мин кичә кич буе, көне буе һәм бүгенге кичнең шушы вакытына кадәр бер җавап булмасмы дип көттем... Булмагач, инде үзем килдем... Бәлки, сез аны татарча язылмаганга күрә шулай без внимания калдырырга тиеш тапкансыз...

Р ө к ы я *(башын күтәреп, садә генә)*. Алай уйларлык булгач, ник татарча язмадыгыз соң?

Г а б д у л л а. Сез уйлаганча түгел, яза белмәгәнгә күрә генә, туташ, сез...

Р ө к ы я *(бүлдереп)*. Татарча язу яза белмисез? Нинди хурлык, Габдулла әфәнде! Анагызга нинди телдә язасыз соң сез?

Г а б д у л л а *(бүлдереп)*. Сез мине презирать итәсезме, туташ?

Решаться иттем — җөрьәт иттем.— *Ф. Ә.*
Простите — гафу итегез.— *Ф. Ә.*
Без внимания — илтифатсыз.— *Ф. Ә.*
Презирать итәсезме — түбән саныйсызмы.— *Ф. Ә.*

Рөкыя. Ник итим?

Габдулла. Юк, беләм, итәсез. Әүвәл танышкан көннән үк итәсез, шул несчастный полемикамыз мине сезгә әүвәлге күрешүемездән үк презирать иттерде. Зато шул күрешүдә үк мин сезне сөйдем дә, туташ. Сез белмисез, сезне ачуландырганлыгыма мин никадәр мучиться иттем. Сез, туташ, бәлки, мине күп ловеласлардан берсе генә дип уйлый торгансыз...

Рөкыя *(уңгайсыз гына)*. Мин сезнең тугрыгызда бер нәрсә дә уйлаганым юк, Габдулла әфәнде.

Габдулла. Чөнки мин сезнең карашыгызда аннан да түбән торам... Сезнеңчә, мин татар баласы да түгел, мин сезгә бөтенләй ят, шулаймы, туташ? Сез яңлышасыз, туташ! *(Бераз торып.)* Мин хатымда сезгә булган искренний чувствомны яздым.

Бу арада балконнан Сәлимә белән Гөлчиһрә күренәләр.

Сәлимә *(баскычтан төшә-төшә)*. Рөкыя, Рөкыя! Син андамы? Сиңа өйгә кереп чыгарга кушалар!

Рөкыя креслосыннан сикереп тора да атылып кереп китә. Габдулла үкчәләре өстендә җитез генә борыла да агачлар арасына китә. Сәлимә белән Гөлчиһрә эскәмиягә утыралар.

Сәлимә. Бу киткән — Габдулла әфәнде бит?

Гөлчиһрә. Ул шул.

Сәлимә *(уйчан тавыш белән)*. Хәзер ышандыңмы инде, Гөлчиһрә апа?

Гөлчиһрә. Мин әле моннан бер нәрсә дә чыгара алмыйм.

Сәлимә. Син мине юатасың, юатырга тырышасың, чөнки син үзең бәхетсез булган кеше. *(Уйчан вә хафалы тавыш белән.)* Әмма мин үз-үземне юатырга кирәк тапмыйм... Ник үз-үзеңне алдарга? Бездән ник качты ул?

Гөлчиһрә. Ул күрмәде бугай безне.

Сәлимә. Ул минем тавышны ишеткәч качты. Син үзең генә булган булсаң, ул качмаган булыр иде; бәлки, ул синең алдында елаган да булыр иде... Мин үз-үземне алдамыйм, Гөлчиһрә апа. Мин аның Рөкыяне сөйгәнен беләм, Рөкыянең аңар исе китмәгәнен дә беләм һәм шуңар куанам. Аны миннән Рөкыя тартып ал-

---

Несчастный полемикамыз — бәхетсез моназарәмез.— *Ф. Ә.*

Мучиться иттем — газапландым.— *Ф. Ә.*

Ловелас — хатын-кыз артыннан гына йөрүче.— *Ф. Ә.*

Искренний чувствомны — саф хисемне.

са иде, миңа ул тагы да авыр булыр иде. Ләкин Рөкыя аны этеп җибәрәчәк, чөнки ул аны яратмый. Ул аны минем яратуыма да гаҗәпләнә. Сөләйман әфәнде ничектер бервакыт Габдулланы Иванушка-Абдулка дип атаган да, Рөкыя инде, аның тугрысында сүз чыкса, шуны гына бәрә, «синең Иванушка-Абдулкаң», ди генә. Мин аңар ачуланмыйм, билгеле. Безнең Рөкыя бәхетле ул: аны үзе сөйгән кешеләр дә сөяләр, үзе сөймәгән кешеләр дә сөяләр.

Гөлчиһрә. Синең Габдуллага аңлатканың бармы үзеңнең сөйгәнеңне?

Сәлимә. Ул аны аңлый торгандыр. Мин яшерергә тырышып карыйм да...

Гөлчиһрә. Алай булгач, болай ачык бер дә әйткәнең юк?

Сәлимә *(җәһәт кенә)*. Әйтәмме соң... оялмыйча... хурланмыйча!.. Аның Рөкыяне сөйгәнлеген аңлый торып, ничек әйтә алыйм мин аңар? Ул көләр генә иде бит... Ул көлеп сөйләп йөрер иде бит... *(Башын иеп бераз торганнан соң, кинәт башын күтәреп.)* Уй, юк, юк, Гөлчиһрә апа, мин булдыра ала торган эш түгел ул, мин үземә күрә генә түгел, бик гарьчән мин, бик хурланучан мин... Аның үземне сөймәгәнен белә торып... *(Маңлаен тотып.)* Уйлый да алмыйм мин аны. Ничек, ни йөз белән «мин сине сөям» дип әйтмәк кирәк? Юк, үләр дәрәҗәгә җитсәм дә, әйтә алмас идем мин.

Гөлчиһрә. Ул дәрәҗәгә җитсәң, әйтә алыр идең, Сәлимә. Әүвәл мин дә синең шикелле уйлыйдыр идем: ирләргә үзем башлап «сөям!» дип әйтүне күңелемә дә китерә алмыйдыр идем. Бервакыт әйтеп ташлаганымны сизми дә калдым. Сөюме? Сөю әйттерә ала ул...

Сәлимә. Кешесенә караптыр инде, Гөлчиһрә апа.

Гөлчиһрә. Рөкыя бу тугрыда үзе сөйләдеме әллә сиңа?

Сәлимә. Юк, ул тугрыда мин аннан бер нәрсә дә сораша алмыйм: миңа авыр, мин хурланам, Гөлчиһрә апа. Ул үзе бер сүз дә әйтми, мине кайгыртудан курка торгандыр инде. Ләкин мин үзем беләм, кичә Габдулла аңар бер хат та биргән... Минем ул хатны күрәсем килде, ләкин сорап укырга... булдыра алмадым. Соргарга дип ике мәртәбә авызымны ачкан җиремнән калдым.

Гөлчиһрә. Сез шулай серләрегезне бер-берегездән яшерешәсезмени?

Сәлимә. Белмим, ул миннән бер нәрсәсен дә яшерми бугай. Ләкин бу тугрыда мин аның белән сөйләшә

алмыйм. Болай да без аның белән икемез бөтенләй ике төрле кеше бит. Әүвәл, кечерәк вакытта, бер-беремезне бер дә яратышмый идек. Әмма бу соңгы елларда инде, эти үлеп киткәч, әллә ничек кинәт без аның белән дуслашып киттек... Эти үлгәч, ул бер атна бөтенләй акылдан шаша язып йөрде: шул вакытта мин аны бик кызгандым... Үзем аңар ата булып калган шикеллерәк булдым. Шулай да без аның белән мәңгегә икебез ике төрле кеше шул. Ул яшьтән үк бәхетле иде, мин яшьтән үк бәхетсез идем.

Закир һәм Гомәр чыгалар. Закир, кулларының бармакларын аралаштырып, аларны ниндидер бер кыяфәткә кертергә тырыша-тырыша килә.

Закир *(болар янына килеп җиткәч, җиргә чүгәли дә, ай яктысында кулының күләгәсен җиргә төшереп)*. Карагыз, карагыз, менә куян йөгерә җирдә.

Сәлимә *(Закир төшергән күләгәгә карап)*. Бер дә куянга охшамый, Закир әфәнде! Мондый ике аяклы нәрсәне сезнең авылда гына куян ди торганнардыр.

Закир. Менә үзегез минеке шикелле итеп кенә булса да ясап карагыз, ясап карагыз, бик егет булсагыз.

Сәлимә. Бик азапланам ди!

Закир. Ә, булдыра алмасыгызны беләсез шул. Шулай бервакыт без бер компания белән урманга киттек. Бер курсистка миңа бәйләнде дә калды: Закир Әхмәдиич, фокус күрсәтегез дә фокус күрсәтегез. Ярый, мин әйтәм, ләкин фокусымны үзегез эшләп күрсәтә алмасагыз, мине бер үбәрсез! — дим.— Ярыймы? — Ярый.— Ярыймы? — Ярый. Кулымны шушылай итеп тоттым да җирдә куян күләгәсе чаптырып:— Инде үбегез,— дим.— Бу фокус түгел бит, мин үзем дә ясый алам моны,— ди.— Ясагыз, мин әйтәм. Азапланды, азапланды, юк, булмый да булмый. Курсисткам чүт еламый гына. Ахырыда үпми хәле булмады шул.— Ну, Закир Әхмәдиич, хәйләкәр икәнсез,— ди.

Гөлчиһрә. Миңа инде кайтырга да вакыт җитте. *(Закирга.)* Закир әфәнде, сез мине озатып киләмсез?

Закир *(булдыклы гына)*. Була, була. *(Култыгын бирә.)*

Гөлчиһрә күрешеп, Закир күрешми генә китәләр.

Гомәр *(бераз торып)*. Ну, Сәлимә, мин Гайсага ни дип җавап бирәм? Ул бүген дә миннән сорады: «Сә-

лимә туташка әйттегезме? Риза булыр төслеме? Әллә түбәнсенәме?» — ди.

Сәлимә *(гасабирак тавыш белән)*. Гаҗәп кеше, ни өчен үземә генә тугры әйтмичә, синең аркылы әш йөртә. Ата-бабача булмый дип курка микәнни?

Гомәр. Аннан түгел лә инде, Сәлимә. Беләсең бит ул нинди кеше: ул хәзергә хәтле хатын-кыз мәҗлесендә булып өйрәнгән кешемени? Хәтерендәдер бит: ул, син кибеткә чыга башлагач, синнән оялып йөреп гажиз булды. Шулай тәрбия ителгән инде ул. Аны гаеп итәр хәл юк. Яткырып суктырсаң да инде, ул үзе, үз авызы белән сина предложение ясый алмый: ояла, каушый, әллә нишли инде. Әле хәзер дә бит ул, шул мәсьәләне кузгатып җибәргәч, бер мәртәбә син бар вакытта магазинга килеп карамый. Өченче көн миндә нинди зарур йомышы бар инде. Телефон аркылы сөйләшеп маташа. Үзең магазинга кил, дигәч, Сәлимә туташка күренер хәлем юк, ди.

Сәлимә *(көлә)*. Гаҗәп кеше.

Гомәр. Бер дә гажәп-фәлән түгел. Менә мин үзем әле сезнең аркада хатын-кыз белән шактый катышып үскән инде. Алай да менә әле дә бер кызга күзгә-күз генә карап предложение ясый алуыма бер дә ышана алмыйм. Нишлисең бит, шулай тәрбия ителгән инде. Менә безнең балалар чәчрәтеп бирерләр. Мин әле бер өйләнгән кеше, ул бит егет кеше, аныкы бер дә гажәп түгел. *(Бераз туктап торып.)* Син аңар бер жавап бир инде, ул бик көтә... Минемчә, егет ярамаслык түгел... Хәер, мин анысына катышмыйм, үзең аны белмисең түгел. Ләкин жавапны тизрәк бир...

Сәлимә *(уйчан вә төшенке генә)*. Бәлки, иртәгә...

Балконда Рөкыя күренә, кечкенә, ләкин мәхәббәтле тавыш белән, үз-үзенә жырланып чыга.

Сөйлә гыйшык сүзләрен бер сахиранә елмаеп,
Язгы нурлы көн шикелле балкыган йөзең белән.
Дөньядан, жирдән тарыккан бу күңелем, бу жаным,
Син шуны күкләргә ашыр бер гажәп әфсүн белән.

Рөкыя апасы янына килеп утыра.

Гомәр *(көлебрәк)*. Кем ашырсын сине күккә?.. Сөләйман әфәндегә хитап түгелдер бит?

Предложение — тәкъдим.
Сахиранә — сихерле.
Хитап — эндәшү.

Рөкыя *(назлырак)*. Ник, абый, Сөләйман абзыйга хитап булса гаҗәпмени?.. Билгеле инде, Галиев яисә Габдулла әфәндегә түгел.

Гомәр. Юк, гаҗәп димим, сорыйм гына, болай гына...

Рөкыя *(җәһәт кенә)*. Әле өйдә бер кызык булды, әни ачуланып чыгарды әле үземне: без баягынак Сөләйман әфәнде белән сүз куешкан идек: әгәр ул минем үзенең хикәясенә ясаган рәсемемне яратса, ул минем кулымны өч мәртәбә үбәргә тиеш иде. Мин аңар рәсемемне күрсәттем. Ул бик яратты. Шуннан соң мин аңар: «Сөләйман абзый, минем кулымны ник үпмисең инде?» — дидем. Ул кызарынды, үзем дә кызарындым. Әни миңа күзен акайтып карады... Аннан соң мин аңар: «Сөләйман абзый, бар, бүлмәңә кайтып, өстеңә киеп кил, урманга барып йөрермез»,— дидем. Ул китте. Әни миңа шуның өчен чынлап ачуланып ята: «Сөләйман әфәндене бигрәк яшьсетәсең син, үзеңнән көләр, бигрәк җүләр кыз бу, дип уйлар»,— ди... Мин әнигә җавап-фәләң биреп тормадым, бире чаптым...

Гомәр. Алай да кыю син, Рөкыя! *(Урыныннан торып, Сәлимәгә.)* Алай булса, бәлки, иртәгә җавап бирерсең, шулаймы?

Сәлимә тәсдикъ итеп, сүзсез генә башын селки. Гомәр кереп китә.

Рөкыя *(җитез генә)*. Миңа әйтергә ярыймы, нинди җавап ул, апа?

Сәлимә *(бераз тик торганнан соң)*. Рөкыя, сиңа кичә Габдулла әфәнде бер хат бирдеме?

Рөкыя *(акрын гына)*. Биргән иде.

Сәлимә *(бераз тик торганнан соң)*. Ни дип язган соң? — дип сорасам, син ачуланмыйсыңмы миңа?

Рөкыя *(кыска гына)*. Ник алай дисең инде, апа? Кирәк булса, мин сиңа аның хатын бирим, апа. *(Уйланып.)* Әллә кая бер китап арасына салып калдырдым бугай мин аны.

Сәлимә. Анысы кирәкми. Син әйт кенә, Рөкыя, бәлки, мине хафаланыр, көнләшер дип уйлый торгансың, алай дип уйлама, син әйт кенә, Рөкыя, әйт кенә, җаным...

Рөкыя *(аптырап вә тартынып кына)*. Әүвәл бик озын иттереп, ул үзенең дә татар баласы, татарны сөя икәнен, минем үзе хакында яңлыш фикердә йөри икә-

---

Тәсдикъ итеп — раслап.

немне яза да *(бераз сәктә ясап)*, аннан соң: «Мин сезне сөям!» — ди. Менә шул бөтенләе. *(Бөтен сыны белән Сәлимәгә каршы әйләнеп.)* Апа җаным, син аның өчен миңа ачуланма, мин гаепле түгел анда... Миңа Габдулланың бер тиенгә дә кирәге юк. Син аның мине сөям дигәненә дә ышанма, анысы да юк сүз аның... Ул Иванушка-Абдулка гына бит ул... Апа җаным, син миңа ачуланма...

Сәлимә *(күз яшьләрен көч белән тыеп)*. Юк, мин сиңа ник ачуланыйм. Минем хакым юк ачуланырга.

Рөкыя *(Сәлимәнең кулларына тотынып)*. Апа җаным, рәнҗемисең бит миңа?

Сәлимә *(бераз тынычлап)*. Мин Гайсага кияүгә чыгарга уйладым инде, Рөкыя.

Рөкыя *(Сәлимәне үбеп, бөтен сыны белән бер хәрәкәт ясап)*. Мин нинди шат! Мин нинди шат! Гайса яхшы егет ул. Ул Иванушка-Абдулкалар шикелле түгел. Синең, апа, ул Габдуллага бер дә исең китмәсен. Син аны бик тиз онытырсың... Барыбер, син аңар барган булсаң да, бик тиз ул эшеңә үкенгән булыр идең... Мин нинди шат, апа... Бөтен татарны хур күргән ул кеше сине дә, татар кызы булганың өчен, хур күрер, кимсетер иде...

Габдулла килгәне күренә. Рөкыя вә Сәлимә бер-берсеннән аерылышыбрак утыралар.

Габдулла *(килеп җитеп)*. Туташлар, сезнең янга утырырга мөмкинме?

Сәлимә. Рәхим итегез.

Габдулла *(бераз тик торганнан соң)*. Туташлар, әйдәгез урманнан йөреп кайтыйк.

Сәлимә *(бераз торып)*. Рәхмәт, мин бармыйм.

Рөкыя *(коры гына)*. Мин дә бара алмыйм.

Габдулла. Рөкыя туташ, барыйк. Сәлимә туташ бармаса, сез генә барыгыз, минем сезнең белән сөйләшәсе сүзләрем дә бар иде.

Рөкыя. Булса да бармыйм.

Агачлар арасыннан «Рөкыя!» дигән тавыш ишетелә.

Рөкыя *(тавышка каршы кычкыра)*. Сөләйман абзый!

Сөләйман *(һаман әле агачлар арасыннан)*. Син андамы? *(Килеп чыга.)*

Рөкыя. Монда!

Сөләйман. Киттекме урманга?

Рәкыя урыныннан сикереп тора да йөгереп Сөләйманга каршы бара һәм аның кулына тотына. Алар сөйләшеп, көлешеп агачлар арасына кереп китәләр. Габдулла җитез генә урыныннан тора да сәүкы табигый белән үз балконнарына таба китә. Сәлимә ике беләген эскәмиянең артына сала да шулар өстенә йөзтүбән төшә.

Сәлимә. Ия алла, ник болай тигезсез иттең бәндәләреңне! *(Гасаби һәм тотнаксыз рәвештә елап җибәрә.)*

Пәрдә төшә.

Сәүкы табигый белән — бу урында демонстратив рәвештә мәгънәсендә.

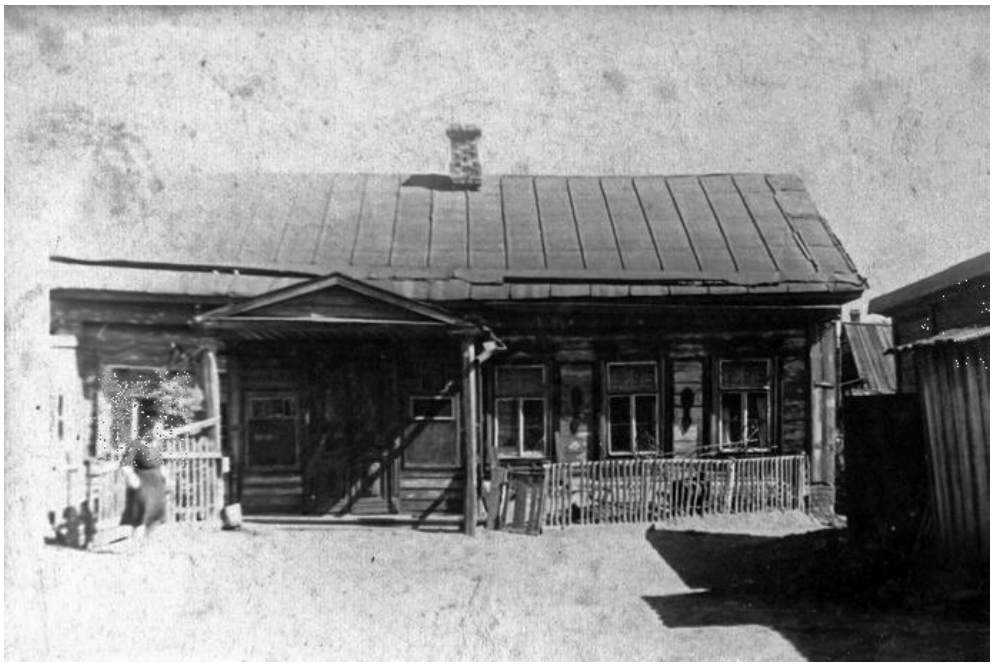
FOTOĞRAFLAR

Ek-1

1912, Kazan

Ek-2

Fatih Emirhan' ın doğduğu ev

Ek-3

Soldan başta Fatih Emirhan

Ek-4

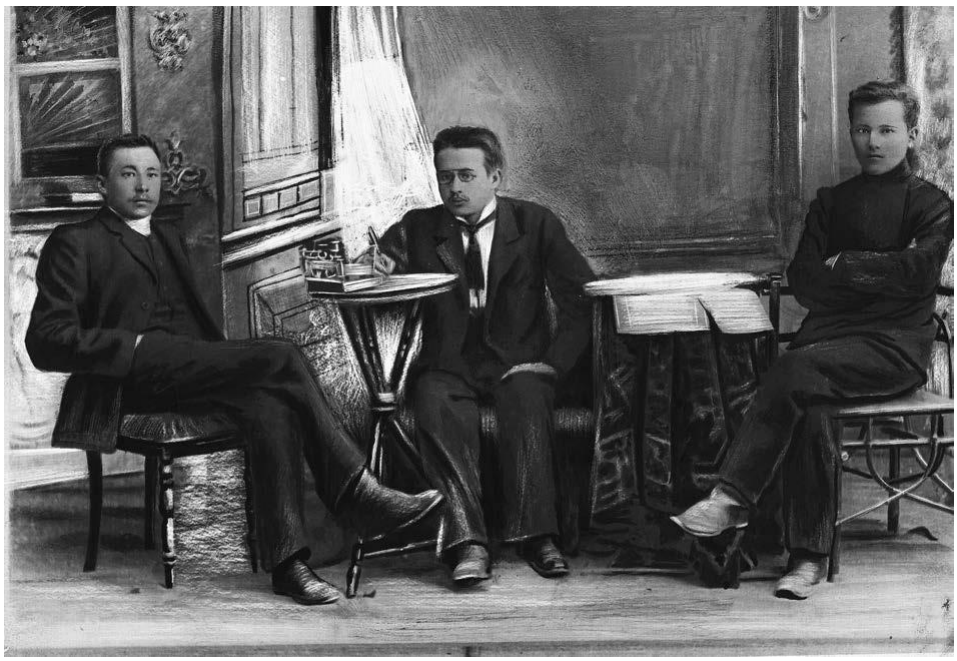
Soldan sağa: Rıdvan İbrahimov, İsmail Aitov, Fatih Emirhan, 1906, Kazan

Ek-5

Abdullah Tukay ve Fatih Emirhan

Ek-6

El Islah gazetesinin yayın kurulu üyeleri Vefa Bahtiyarov(solda), F. Emirhan, A. Tukay

Ek-7

F. Emirhan'ın Gençler piyesinin son perdesini tamamladığı sırada çekilmiş bir fotoğrafı, 1909, Kazan

Ek-8

Fatih Emirhan, Ekim, 1904, Kazan.

Ek-9

Fatih Emirhan, Kazan, 1906

Ek-10

1915, Kazan

Ek-11

Kızıl Ordu gazetesi yayın kurulu, 1921 (F.Emirhan sağ taraftan birinci oturan)

Ek-12

Eşitsizler oyununun sahnelenmesinden bir kesit

Ek-13

Rusya Müslümanları Kongresi katılımcıları, 1906 (F.Emirhan sağdan birinci)

Ek-14

Fatih Emirhan'ın cesedi

Ek-15

Fatih Emirhan'ın cenazesi

Ek-16

Ek-17

16 Haziran 1946, Yeni Tatar mezarlığı, Kazan.